

2014
59, 2

EUSKERA

2014
59, 2

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque
Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

EUSKERA

18 €

Euskera 2014, 59, 2, 455 - 794, Bilbo. ISSN 0210-1564

EUSKERA

2014
59, 2
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Telefona: 94 415 81 55 • Faxe: 94 415 81 44

e.posta: info@euskaltzaindia.eus • web gunea: www.euskaltzaindia.eus

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da
Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones
Cette revue s'échange avec d'autres publications
This journal can be exchanged for others by agreement

Testuen hizkuntza-orraketa: Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen Behatokia zerbitzua (HIZBEA)

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektronikoko edo mekanikoko, fotokimikoko, elektrooptikoko, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es

Preimpresioa: Composiciones Rali, S.A.
Particular de Costa, 8-10. 48010 Bilbo

Inprimategia: Imprenta RGM, S.A.
2015eko urrian inprimatua

EUSKERA AGERKARIA

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da eta 1920. urtetik argitaratzen da. Urteko lehen zenbakiak (buletinak) Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen ditu, eta bigarrenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu. Zenbakiak urtea bukatu eta hurrengo sei hilabeteetan argitaratzen dira. Ikerketa artikuluak argitaratzeko, Idazketa kontseiluak, anonimotasuna bermatuz, kanpo ebaluatzaileen iritzia jasoko du.

***Euskera* agerkaria honako aurkibide, zerrenda eta datu-baseetan dago:**

- Azkue Bibliotekaren katalogoan
- Euskaltzaindiko webgunean
- Latindex Katalogoan
- Inguma datu-basean
- ISOC datu-basean
- Linguistic Bibliography datu-basean

Kalitate adierazleak:

CIRC (2012): B maila
MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. El primer número del año (el boletín) recoge los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales, reseñas de libros y similares. Los números se publican dentro del semestre posterior a finalizar el año. Para publicar artículos de investigación, el Consejo de redacción, garantizando el anonimato, recurrirá a expertos externos.

La revista *Euskera* esta disponible en los siguientes catálogos y bases de datos:

- Catálogo de la Biblioteca Azkue
- Página web de Euskaltzaindia
- Catálogo Latindex
- Base de datos Inguma
- Base de datos ISOC
- Base de datos Linguistic Bibliography

Indicadores de calidad:

CIRC (2012): Categoría B
MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

La revue *Euskera* est l'organe officiel de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; sa publication a démarré en 1920. Le premier numéro de l'année (le bulletin) présente les travaux et la vie de l'Académie ; le second quant à lui publie des articles concernant des travaux de recherche, des comptes rendus de livres, ou autres sujets similaires. Les numéros sont publiés au cours du semestre qui suit la fin de l'année. En ce qui concerne la publication d'articles de recherche, le Comité de rédaction s'entoure d'experts extérieurs à qui il garantit l'anonymat.

La revue *Euskera* est présente sur les catalogues et bases de données suivants :

- Catalogue de la Bibliothèque Azkue
- Page web d'Euskaltzaindia
- Catalogue Latindex
- Base de données Inguma
- Base de données ISOC
- Base de données Linguistic Bibliography

Indicateurs de qualité :

CIRC (2012): Catégorie B
MIAR (2015): 4.477 (ICDS)

Euskera is the official journal of *Euskaltzaindia* and has been published since 1920. The first number or bulletin published each year reflects the Academy's work and academic activities, while the second one contains original research articles, book reviews and the like. Issues are published in the six month period following the end of the year in question. For the publication of research articles the editorial board seeks the opinions of external evaluators, while preserving their anonymity.

The *Euskera* journal appears in the following indexes, lists and databases:

- Catalogue of the Azkue Library
- Website of Euskaltzaindia
- Latindex catalogue
- Inguma database
- ISOC database
- Linguistic Bibliography database

Quality indicators:

CIRC (2012) : group B
MIAR (2014) : 4,477 (ICDS)

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Idazkari teknikoa: JON ARTZA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA.
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS.
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA.
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA.
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI.
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE.
Eusko Jaurlaritzza, Hezkuntza Saila. Gasteiz

AHOLKU BATZORDEA

MIXEL AURNAGUE
CNRS, J. Jaurès Unibertsitatea.
Tolosa, Okzitania.

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

MARTINE BERTHELOT
Perpignango Unibertsitatea. Perpignan

XARLES BIDEGBAIN
Paueko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea.
Baiona

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

IÑAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

MARTIN HAASE
Bambergo Unibertsitatea. Bamberg

JOSE IGNAZIO HUALDE
Illinoiseko Unibertsitatea. Illinois

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

XABIER ITZAINA
CNRS, Centre Emile Durkheim,
Sciences por Bordeaux. Bordele

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JACINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JON LANDABURU
CNRS, Paris. Kolombiako Kultura Ministerioa

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENEKO OREGI
Eusko Jaurlaritzza. IZOko burua. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madril

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Batzorde teknikoa: PRUDEN GARTZIA (Euskaltzaindia. Bilbo).

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA (Euskaltzaindia. Bilbo).

EUSKERA

AURKIBIDEA

XIX. JAGON JARDUNALDIA: EUSKARAREN BIZIBERRITZEA EUSKAL HERRIKO HIRIBURUETAN:

- [465-466] *Sarrera*
ALEMAN, Sagrario
- [467-476] *Euskal Herriko hiriburuetak bilakaera soziolinguistikoa*
AIZPURUA, Jon
- [477-502] *Hizkuntza-praktikak hiri-mundu eta mundu hirietan*
APODAKA, Eduardo
- [503-544] *Hizkuntza praktikak hiri mundu eta mundu hirietan:
Anbibalentziaren presentzia*
AIERDI, Xabier
- [545-571] *Euskara hirian: indar gidari bila*
ZUBEROGOITIA, Aitor; ZUBEROGOITIA, Pedro
- [573-575] *Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan XIX. Jagon
jardunaldiaren ondorioak*
ALEMAN, Sagrario; OSA, Erramun

BESTE IKERKETAK:

- [579-628] *Hezkuntza elebiduna Euskal Herrian: 30 urteko ibilaldia*
MAIA LARRETXE, Julian
- [629-670] *Birformulatzailerik esplikatuak (alegia, erran nahi baita, hau da, hots) egungo euskara estandarrean: erabat baliokide ote?*
ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier
- [671-750] *La Gramática Vasca de Ferenc Ribáry cumple 150 años*
MORVAY, Károly

OHARRAK:

- [753-768] *Gabriel Aresti en georgiano. Reflexiones del traductor*
LUARSABISHVILI, Vladimer

* * *

- [769-771] Aurkibidea / Índice / Index, 2014

* * *

- [775-778] *Euskera* agerkariaren idazketa arauak
- [779-782] Normas de redacción de la revista *Euskera*
- [783-786] Normes de rédaction de la revue *Euskera*
- [787-790] Writing guidelines for the journal *Euskera*

XIX. Jagon jardunaldia: Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan

Donostian, 2014ko azaroaren 14an

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Sarrera

ALEMAN, Sagrario
Sustapen batzordeko burua

Euskaltzaindiak Iker eta Jagon sailen bidez egiten die aurre bere eginkizunei. Besteak beste, euskara sustatzea eta babestea dagokio Euskaltzaindiari eta lan hori Jagon Sailaren barneko Sustapen batzordeak hartzen du bere gain.

Gizartean hizkuntza normalizazioan ematen ari diren urratsei eta aldaketei so egoten da bada, Euskaltzaindia, eta euskararen erabileraren nondik norako horiek aztertzeko, gogoeta egiteko, urtero, Jagon jardunaldia egiten du.

2014an, euskarak Euskal Herriko hiriburuetan izan duen bilakaera aztertu nahi izan da. Horretarako, hainbat adituren hitzaldiak izan dira. Bukarako ekitaldian ostera, hiriburuetakoko udal ordezkariak beraien iritziak elkar-trukatu dituzte mahai-inguruan.

Euskera agerkariko ikerketa zenbaki honetan, jardunaldian eman ziren hitzaldiak artikuluko akademiko gisa argitaratu ditugu. Horrekin batera, jardunaldiak eman zituen ondorio nagusiak ere bildu dituzte Euskaltzaindiko Sustapen batzordeko buruak eta idazkariak.

Lehenbiziko artikuluan, Jon Aizpuruak Euskal Herriko hiriburuetakoko bilakaera soziolinguistikoa azalduko du eta hirietan bizi diren euskaldunen zenbait ezaugarri adierazi.

Jarraian, Eduardo Apodakaren artikuluko nabarmendu nahiko du hiriek nazio-estatuen kultura- eta hizkuntza-koreografia komunak eraikitzean izan duten garrantzia, bai eta azaldu prozesu horiek nola eragin dioten euskarari.

Euskera. 2014, 59, 2. 465-466. Bilbo
ISSN 0210-1564

Xabier Aierdik euskarak hirietan daukan erronka azalduko digu. Gaur egungo egoera deskribatuz, euskararen biziraupenerako estrategikoak diren eskualdeak eta gizarte sektoreak identifikatzen ahaleginduko da.

Aitor eta Pedro Zuberogoiak, lehenbizi euskara eta hiriaren arteko harremana aztertu dute ikuspegi diakroniko batetik. Hasi industrializazioarekin eta gaur egun hiri jakin batzuetan ematen diren hainbat ekimen eta esperientziak deskribatu dituzte. Bukatzeko, hurrengo hamarkadetan, ekosistema hiritartu berrian euskararen indar gidari izan daitezkeenak aktibatzeke norabide posible batzuk irudikatu dira.

Euskal Herriko hiriburuetakoko bilakaera soziolinguistikoa

Evolución sociolingüística de las capitales
del País Vasco

Evolution socio-linguistique des capitales
du Pays Basque

Sociolinguistic evolution of main Basque towns

AIZPURUA, Jon

Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzako Plangintza eta Azterlan Zerbitzuko arduraduna

Noiz jaso: 2015-04-20

Noiz onartua: 2015-07-20

Euskera. 2014, 59, 2. 467-476. Bilbo
ISSN 0210-1564

Hiru euskal herritarretik bat (1.019.823 pertsona) Euskal Herriko zazpi hiriburuetakoko batean bizi da. Euskararen ezagutzari dagokionez, baina, gure hiriburuak nahiko erdaldunak dira oro har. Hiriburuetakoko euskaldunen portzentajea % 40 inguru da kasurik onenean (Donibane Garazin eta Donostian), eta hortik beherakoa gainerako guztietan. Hala ere, ehunekoei baino, kopuruei erreparatzen badiegu, ikusiko dugu euskaldun asko bizi direla hiriburuetan. Izan ere, euskaldun guztien laurdena hiriburu batean bizi da. Euskaldun horien zenbait ezaugarri azaltzea eta hiriburuaren artean dauden aldeak ezagutzea da artikuluaaren helburua.

Hitz-gakoak: hiriburu, euskaldun, euskara, ezagutza, erabilera, jarrera.

Uno de cada tres ciudadanos vascos (1.019.823 personas) vive en una de las siete capitales de Euskal Herria. En cuanto al conocimiento del euskera, nuestras capitales son en general poco euskaldunes. El porcentaje de vasco parlantes en las capitales es en el mejor de los casos cercano al 40 % (Donibane Garazi y Donostia), e inferior a este porcentaje en el resto. Pero, si en vez de fijarnos en los porcentajes nos centramos en números absolutos, nos daremos cuenta de que en las ciudades vive un gran número de vascohablantes. De hecho, una cuarta parte de los vasco parlantes viven en una ciudad. El objetivo del artículo es analizar algunas características de estos vasco parlantes urbanos y conocer las diferencias que hay entre las diferentes ciudades.

Palabras clave: ciudad, vascohablante, euskera, conocimiento, uso, actitud.

Un citoyen basque sur trois (1.019.823 personnes) vit dans l'une des sept capitales du Pays Basque. En ce qui concerne la connaissance de la langue basque, nos capitales sont en général peu bascophones. Le pourcentage des bascophones dans les capitales est, dans le meilleur des cas, proche des 40 % (Saint-Jean-Pied-de-Port et Saint-Sébastien), ailleurs ce pourcentage est inférieur. Pourtant, si au lieu de considérer les pourcentages nous observons plutôt les quantités, nous constaterons que la plupart des bascophones vivent en ville. L'objectif de cet article est d'analyser quelques-unes des caractéristiques de ces bascophones urbains, pour connaître les différences qui existent entre les différentes villes.

Mots-clés: ville, bascophone, langue basque, connaissance, usage, attitude.

One out of every three Basque citizens (1,019,823 people) lives in one of the seven main towns of the Basque Country. Nevertheless, our major cities are relatively non Basque speaking. At most, the percentage of Basque speakers in the main towns is about 40% (in Donibane Garazi/St. Jean Pied-de-Port and Donostia/San Sebastian), and below that in the rest. However, if we consider absolute numbers rather than ratios we observe that a substantial number of Basque speakers live in towns. In fact, a quarter of Basque speakers lives in one of those major towns. A number of features of those speakers and the differences between towns are discussed.

Keywords: town, Basque speaker, Basque, knowledge, use, attitude.

1. Sarrera

Euskara nekazaritza-munduko gertakaria izateari utzi, eta aspaldi hiritartu dela esan dezakegu. Hiritartze hori bi modutara ulertu behar da: batetik, euskaldun gehienak gune urbanoetan bizi gara; eta, bestetik, euskaldun gehienon bizimoldea hiritarra da. Lana, aisialdia, kontsumo-ohiturak, hau da, bizimodua oro har mendebaldeko edozein eremu urbanotan egin daitekeena da. Euskarak eremu hori irabazi beharko du. Lekua bilatu, aurkitu eta beste hainbat erdarekin bizitzen ikasi.

Euskal Herriko gune urbanorik handienak hiriburuak dira. Beraz, honako artikuluko honetan euskarak Euskal Herriko hiriburuetan gaur egun bizi duen egoeraren eta azken urteotan izan duen bilakaeraren berri eman nahi da. Horretarako, eskura ditugun hizkuntza-aldagai nagusien emaitzak azalduko dira.

2. Biztanleak

Hiru euskal herritarretik bat (1.019.823 pertsona) Euskal Herriko zazpi hiriburuetakoko batean bizi da. Hegoaldekoak biztanle gehien biltzen dituzten hiriguneak dira, eta Iparraldekoak, askoz txikiagoak izanda ere, haien lurraldeetako hirigunerik handienak dira. Beraz, hiriburuak garrantzitsuak dira biztanleen zati handia bertan bizi delako. Aldi berean, baina, kontuan izan behar da zerbitzu-gunerik handienak ere badirela, eta horren ondorioz, bertoko bizilagunez gain, jende-kopuru handia dabilela joan-etorrian egu-nero-egunero.

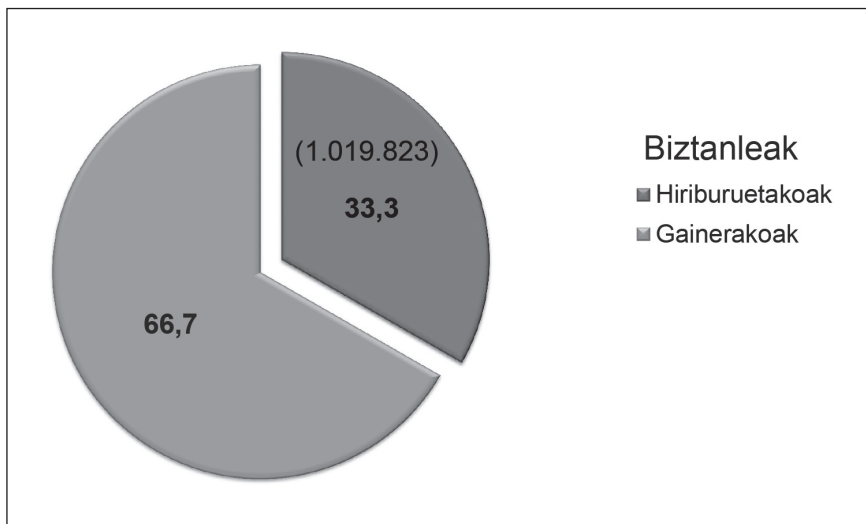
Hiriburuetakoko biztanleen pisua desberdina da bakoitzaren herrialdearekin alderatzen badugu. Bilbon, Donostian eta Gasteizen EAeko biztanleen % 35,4 bizi dira, Iruñean, aldiz, Nafarroako biztanleen % 30,6 eta Baionan, Donibane Garazin eta Maule-Lextarren Iparraldeko biztanleen % 21,6.

Hegoaldeko hiriburuak dira, esan bezala, Euskal Herriko hirigunerik handienak. Biztanle-kopurua 180.000tik gorakoa da Iruñean eta Donostian, 200.000 biztanletik gorakoa Gasteizen eta 300.000 biztanletik gorakoa Bil-

bon. Baionak 44.300 biztanle ditu, baina Angelurekin eta Miarritzerekin batera Euskal Kosta-Aturri aglomerazio-elkargoa (BAM) osatzen du, eta bertan 124.000 biztanle bizi dira. Maule-Lexarre aglomerazioa (5.700 biztanle) eta Donibane Garazi (1.400 biztanle) oso bestelako neurriko hiriak dira.

Euskal Herriko hiriburuetakoko biztanleen pisua biztanleria osoarekiko, 2011 (%)

Iturria: EUSTAT, IEN eta INSEE.

3. Hizkuntza-gaitasuna

Euskararen ezagutzari dagokionez, gure hiriburuak nahiko erdaldunak dira oro har. Hiriburuetakoko euskaldunen portzentajea % 40 inguru da kasurik onenean (Donibane Garazin eta Donostian), eta hortik beherakoa gainerako guztietan: hiru biztanletik bat baino gutxiago da euskalduna Maule-Lexarren, hamarretik bi Bilbon eta Gasteizen, eta hamarretik bat Baionan eta Iruñean.

Hala ere, ehunekoei baino, kopuruei erreparatzen badiegu, berehala ohar-tuko gara euskaldun asko bizi direla hiriburuetan. Izan ere, 220.600 euskaldun bizi dira Euskal Herriko hiriburuetan, euskaldun guztien laurdena.

Euskaldun gehien Bilbon (73.700) eta Donostian (69.000) bizi dira. Gasteizen 48.600 bizi dira eta Iruñean 21.300. Lau hiriburu horiek dira euskaldun-kopururik handiena dituzten udalerriak, Getxoren (20.600) eta Irunen (19.700) aurretik.

Iparraldeko hiriburuetan euskaldunen kopurua askoz txikiagoa bada ere, azpimarratzekoa da Baionan 5.500 euskaldun bizi direla, eta BAMEn 8.500etik gora.

Azken 30 urteotako bilakaerari begiratzen badiogu, euskaldunen ehunekoak gora egin du Hegoaldeko lau hiriburuetan. 1981 eta 2011 bitartean, Donostiako eta Gasteizeko euskaldunen ehunekoak 18 puntu egin du gora eta Bilbokoak 16. Iruñean ere hazi egin da euskaldunen portzentajea: 8 puntu 1991 eta 2011 bitartean.

Iparraldeko hiriburuaren bilakaerari dagokionez, BAMEko datuak baino ez ditugu eskura. 1991 eta 2011 bitartean, BAMEko euskaldunen ehunekoak 5 puntu egin du behera. Hala ere, esan behar da azken hamabost urteotan galera eten egin dela eta euskaldunen portzentajeak bere horretan dirauela, % 9aren bueltan.

4. Hizkuntza-gaitasuna adinaren arabera

Adinaren araberako azterketa eginez gero, hiriburuetan antzematen diren joerak euskararen eremuan oro har ematen diren berberak dira. Lehenik eta behin, Hegoaldeko eta Iparraldeko hiriburuak bereizi behar dira, batzuen eta besteen joerak desberdinak baitira gaur-gaurkoz.

Bilbon, Donostian, Gasteizen eta Iruñean, adinak behera egin ahala gora egiten du euskaldunen ehunekoak. EAEko hiru hiriburuetan hazkundea areagotu egin da 25 urtetik beherako gazteen artean, eta bereziki 15 urtetik beherakoen artean. Izan ere, 16 eta 24 urteko gazteen artean euskaldunen ehunekoa % 40tik gorakoa da Bilbon eta Gasteizen, eta % 65ekoa Donos-

tian. 5 eta 15 urteko gazteen artean euskaldunen ehunekoa % 85,6 da Donostian, % 70,9 Bilbon eta % 69,2 Gasteizen. Iruñean, adinak behera egin ahala euskaldunen ehunekoak gora egin du, baina hazkundea ez da hain handia izan: 16 eta 24 urteko gazteen artean euskaldunak % 18,8 dira.

Iparraldeko hiriburuetan joera bestelakoa da. BAMEko datuei erreparatuz gero, zaharren artean dago euskaldunen ehunekorik handiena (65 urtetik gorakoen artean % 12,1) eta adinak behera egin ahala, behera egiten du euskaldunen portzentajeak (25 eta 34 urtekoen artean % 4,6). Hala ere, azken hamarkadan joera-aldaketa gertatzen ari da, eta 25 urtetik beherakoen artean hazi egin da euskaldunen ehunekoa (16 eta 24 urtekoen artean % 8,3).

5. Euskaldunak lehen hizkuntzaren arabera

Hizkuntza-gaitasunari buruzko atalaren hasieran esan da Euskal Herriko hiriburuak nahikoa erdaldunak direla oro har. Beraz, euskararen biziberitzea etxetik kanpo (eskolan edota euskaltegian) euskara ikasi dutenen eskutik gertatzen ari dela gehienbat, hau da, lehen hizkuntza euskara ez duten euskaldunen eskutik.

Gasteizeko euskaldunen % 76,4k eta Bilboko euskaldunen % 70,4k erdara dute lehen hizkuntza. Iruñean lehen hizkuntza erdara duten euskaldunak % 58,2 dira. Donostian eta, batez ere BAMEn, lehen hizkuntza erdara duten euskaldunak askoz gutxiago dira (% 41,9 eta % 17,4, hurrenez hurren).

Lehen hizkuntza euskara eta erdara, biak, hamar euskaldunetik batek ditu BAMEn, Gasteizen eta Bilbon; Donostian % 15,1 dira eta Iruñean % 17,6.

Azkenik, lehen hizkuntza euskara dutenak % 13,2 dira Gasteizen eta % 17,7 Bilbon. Donostiako errealitatea oso bestelakoa da. Izan ere, euskaldun donostiarren % 43k du euskara lehen hizkuntza.

Iruñeko euskaldunen laurdenak (% 24,2) du euskara lehen hizkuntza, eta BAMEko euskaldunen % 73,3k. Euskaldun horietako gehienak zaharrrak eta aspaldi gune euskaldunetatik bertara bizitzera joandakoak dira.

6. Euskaldunak erraztasunaren arabera

Euskararen erabileran eragiten duen faktore nagusietako bat erraztasuna da. Euskal Herriko hiriburuetan bizi diren euskaldun gehienek erraztasun handiagoa dute erdaraz euskaraz baino.

Bilbon eta Gasteizen, lau euskaldunetik hiru dira erdaraz mintzatzeko erraztasun handiagoa dutenak, Iruñean % 69,5 eta BAMen eta Donostian euskaldunen erdia.

Euskaraz erraztasun handiagoa dutenak, aldiz, % 6 inguru dira Bilbon, Gasteizen eta Iruñean, eta % 15 inguru BAMen eta Donostian.

Gero eta gehiago dira euskaraz eta erdaraz antzeko erraztasuna duten euskaldunak. Gertakari hori hiriburuetan ere antzeman daiteke. Hizkuntza bietan erraztasun bera duten euskaldunak % 18,6 dira Gasteizen, % 20,1 Bilbon eta % 24,5 Iruñean. Donostian eta BAMen hiru euskaldunetik batek du erraztasun bera bi hizkuntzetan.

7. Euskararen erabilera

Euskararen erabilera aztertzeko, lehenik eta behin Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak landutako indizearen arabera datuak ezagutuko ditugu. Indize hori lantzeko, honako erabilera-eremu hauek hartzen dira kontuan: etxea, lagunak eta eremu formala (publikoa eta pribatua).

Euskararen erabileraren tipologiaren arabera, beraz, euskara erdara beste edo gehiago erabiltzen dutenak % 3 edo gutxiago dira Bilbon, Gasteizen, BAMen eta Iruñean. Donostian % 17,7 dira euskara erdara beste edo gehiago erabiltzen dutenak. Euskara erabiltzen dutenak, baina erdara baino gutxiago % 4 dira BAMen, % 6 inguru Bilbon, Iruñean eta Gasteizen, eta % 14 Donostian.

Hortaz, erabat nagusi dira beti edo ia beti erdaraz mintzaten direnak: hamarretik bederatzik BAMen, Iruñean, Bilbon eta Gasteizen; eta % 71,3 Donostian.

Etxeko erabilerari begiratzen badiogu, Bilbon, Gasteizen eta Iruñean % 6 inguru dira etxean euskara erabiltzen dutenak, eta % 21,4 Donostian.

Azken 20 urteotan euskararen erabilerak ia ez du aldaketarik izan. Igoera txikiak izan dira Hegoaldeko hiriburu guztietan, baina igoera horiek ez dira esanguratsuak.

Euskal Herriko hiriburuetakoko kaleetan egiten den euskararen erabilera ere txikia da. Soziolinguistika Klusterrak egiten duen Euskararen Kale Neurketaren arabera, Bilbon, Gasteizen, Iruñean eta Baionan % 3koa edo txikiagoa da, eta Donostian % 15,9koa. Kaleko euskararen erabilerak oso gorabehera txikiak izan ditu azken bi hamarkadetan.

8. Euskararen erabilera sustatzeari buruzko jarrera

Hegoaldeko hiriburuetan gehiago dira euskara sustatzearen alde daudenak, aurka edo ez alde ez aurka daudenak baino. Donostian % 61,5 dira eta Bilbon % 51,8, hau da, jarrera nagusia da. Gasteizen eta Iruñean % 42 dira euskara sustatzearen alde daudenak.

BAMen, aldiz, euskara sustatzearen alde daudenak % 29,3 dira, eta nagusi dira (% 43,9) ez alde ez aurka daudenak.

9. Laburbilduz

- Hiru euskal herritarretik bat (1.019.823 pertsona) Euskal Herriko zazpi hiriburuetakoko batean bizi da. Hegoaldekoak biztanle gehien biltzen dituzten hiriguneak dira, eta Iparraldekoak, askoz txikiagoak izanda ere, haien lurraldeetako hirigunerik handienak dira.
- Euskararen ezagutzari dagokionez, gure hiriburuak nahiko erdaldunak dira oro har. Hiriburuetakoko euskaldunen portzentajea % 40 inguru da kasurik onenean (Donibane Garazin eta Donostian), eta hortik beherakoa gainerako guztietan.
- Hala ere, Euskal Herriko hiriburuetan, euskaldun guztien laurdena bizi da.

- Azken 30 urteotako bilakaerari begiratzen badiogu, euskaldunen ehunekoak gora egin du Hegoaldeko lau hiriburuetan. BAMen euskaldunen ehunekoak bere horretan dirau azken 15 urteotan.
- Hegoaldeko lau hiriburuetan, adinak behera egin ahala gora egiten du euskaldunen ehunekoak. Euskaldunen portzentajerik handiena gazteen artean dago. Iparraldekoetan, aldiz, zaharren artean dago gaur-gaurkoz euskaldunen ehunekorik handiena.
- Euskal Herriko hiriburuetan erdara da euskaldun gehienek lehen hizkuntza, Donostian eta Iparraldeko hiriburuetan izan ezik.
- Hiriburuetan bizi diren euskaldun gehienek erraztasun handiagoa dute erdaraz euskaraz baino.
- Euskal Herriko hiriburuetakoko euskaldunen ehunekoa oro har txikia izateak (hau da, dentsitate txikiko harreman-sare euskaldunak izateak) eta euskaldun gehienek erdaraz euskaraz baino errazago jarduteak eragin zuzena dute euskararen erabileran. Izan ere, euskararen erabilerak ia ez du aldaketarik izan azken 20 urteotan.
- Euskararen erabilera sustatzeari buruzko jarrerari dagokionez, Hegoaldeko hiriburuetakoko gehiago dira alde daudenak aurka daudenak baino. BAMen, aldiz, nagusi dira ez alde ez aurka daudenak.

Bibliografia

EUSKO JAURLARITZA (2013). V. Inkesta Soziolinguistikoa 2011. Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

——— (2014). V. Mapa Soziolinguistikoa 2011. Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA (2012). Hizkuntzen Kale-erabileraren V. Neurketak 2011. <http://www.soziolinguistika.eus/>

EUSTAT. Biztanleriaren eta Etxebizitzen Zentsua 2011. <http://eu.eustat.eus>

INSTITUTO DE ESTADÍSTICA DE NAVARRA. Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsua 2011. <http://www.navarra.es/>

INE. Censo de Población y Viviendas 2011. <http://www.ine.es/>

INSEE. Recensement de la population 2011. <http://www.insee.fr/>

Hizkuntza-praktikak hiri-mundu eta mundu hirietan

Prácticas lingüísticas en las grandes urbes
y en las ciudades del mundo

Pratiques linguistiques dans les grandes zones
urbaines et dans les villes du monde

Language praxis in conurbations and cities
around the world

APODAKA, Eduardo

Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2015-04-20

Noiz onartua: 2015-07-20

Euskera. 2014, 59, 2. 477-502. Bilbo
ISSN 0210-1564

Hiriak itxuraz eta egituraz aldatzen ari diren honetan, hiri-bizimodua erruz ari da edonora hedatzen. *Posthiria* bezalako kontzeptuek bizimodu haren hegemonia hiri forma klasikoaren ezaugarri batzuen galerarekin batera datorrela dioskute. Testuinguru hartan, artikulatuak nabarmendu nahi du hiriek nazio-estatuen kultura- eta hizkuntza-koreografia komunak eraikitzean izan duten garrantzia, bai eta azaldu prozesu horiek nola eragin dioten euskarari. Modernitatean euskara hiri-eremu fisiko eta sinbolikoetatik erauzia izan da, eta «larre-paradigma» baten logikan esplikatu eta ulertua, baina gaur egun euskaldun gehienak aski urbanoak direnez gero, paradigma aldaketa berariaz landu beharko da, esatez eta egitez, euskarak hiri-bizimodu hipermodernoan zentzurik eta lekurik izan dezan.

Hitz-gakoak: euskara, hiria, hiri-bizimodu hipermoderno, larre-paradigma, nazio-paradigma, hizkuntza-koreografia, polikronia.

En estos tiempos en que las ciudades cambian de forma y estructura, el modo de vida urbano se extiende a todas partes. Conceptos como la *Postciudad* nos dicen que la hegemonía de la vida urbana viene acompañada con la pérdida de algunas características de la forma clásica de ciudad. En este contexto, el artículo quiere subrayar la importancia que ha tenido la ciudad en la construcción de la cultura de las naciones-estado y la coreografía lingüística común, y analizar como esos procesos han afectado al euskera. En la modernidad el euskera ha sido expulsado de los lugares físicos y simbólicos de las ciudades, ha sido tratado desde un paradigma rural. Pero hoy en día la mayoría de los vascoparlantes son urbanitas, por lo tanto habrá que impulsar un cambio de paradigma, con dichos y hechos, para que el euskera tenga sentido y lugar en el estilo de vida urbano e hipermoderno.

Palabras clave: euskera, ciudad, estilo de vida urbano e hipermoderno, paradigma rural, paradigma nacional, coreografía lingüística, polikronia.

En ces temps où les villes changent de forme et de structure, le mode de vie urbain s'étend partout. Des concepts comme celui de *Postville* nous montrent que l'hégémonie de la vie urbaine s'accompagne de la perte de certaines caractéristiques de la forme urbaine classique. Dans ce contexte, cet article veut souligner l'importance qu'a eue la ville dans la construction de la culture des nations-état et la chorégraphie linguistique commune. L'article analyse comment ces processus ont touché la langue basque. A l'époque moderne, la langue basque a été expulsée des lieux physiques et symboliques des villes, il a été considéré avec un paradigme rural. Mais de nos jours la majorité des bascophones sont urbains, il faudra par conséquent provoquer un changement de paradigme, avec des paroles et des actes, pour que la langue basque ait un sens et une place dans le style de vie urbain et hypermoderne.

Mots-clés: langue basque, ville, style de vie urbain et hypermoderne, paradigme rural, paradigme national, chorégraphie linguistique, polychronie.

In these times when the appearance and structures of cities are changing, the city life-style is spreading everywhere. Concepts like the *post-urban era* remind us that the hegemony of urban life is accompanied by the loss of certain features of the classical city form. In this context the importance the city has had in the construction of the culture of nation-states and common linguistic choreography is stressed and the effect of those processes on the Basque language analysed. In the modern period Basque has been expelled from physical and symbolic city space and explained and understood from the logic of a rural paradigm, but since most Basques are nowadays city-dwellers, paradigm change must be sought in word and deed, so that Basque can have a meaning and a place in this hypermodern urban life-style.

Keywords: Basque, town, urban, hypermodern life-style, rural paradigm, national paradigm, linguistic choreography, polichrony.

1. Sarrera

Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan gaiaren haritik egin-dako gogoeta dituzue testu honetako esanak. Benetan funtsezko gaia dela uste dut, euskararen biziberritzea nonbait jokatzeko badugu hirietan delako. Ez soilik, ostera, hiriburuetan. Gero eta agerikoagoa da: egun euskaldun gehienak hirietan bizi dira, eta zehatzago ere, hiriburuetan edo hiriburuen eremu funtzionaletan bizi dira; eta hirietatik kanpo bizi diren gehien-gehienak hiri-bizimoduari atxiki zaizkio honezkerok.

Esandakoa egiaztatzen diguten hainbat ikerketa argitaratu dira aspaldi honetan: *V. Inkesta Soziolinguistikoa. 2011: Euskal Herria*, EAEko *V Mapa Soziolinguistikoa*, Nafarroako *Mapa Soziolinguistikoa 2011*, edota Gaindegiak UEMArentzat eginiko *Hego Euskal Herriko Lurgune Euskaldumaren Azterketa Soziologikoa*. Bada, hortaz, zertaz egin gogoeta¹. Baina, ni ez naiz arituko datu horietan aztarrika, ezta horiei adigarritasunik eman liezaiekeen azalpenen bat taxutzen. Gaiari beste ertz batetik ekingo diot: hiri-bizimoduaren aldaketa izango dut hizpide, betiere, aldaketa hark euskararen bizitza erruz aldatu(ko) duelakoan. Eta hartara atzera egingo dut, euskara hiritik zertan egotzi eta iraitzi zuten jakin guran. Iritzi edo tesi nagusi bat dut buruan: euskara hirietan ez bada, hiri-bizimoduaren hitza eta adierazpidea ez bada, ez da izango. Aski arrunta den iritzia, ene idurikoz.

Aurrez ohar bat egin nahiko nuke. Bistan da hiri-bizimodua ez dela barkarka diharduen eragile bat, ezta aldagai independente bat ere. Hiria eta euskara batera pentsatzen ditugunean, hark honi nolako eragina dakarkion pentsatzen dugunean, ezin dugu ahaztu hor hiri-kultura, hiri-bizimodua edo hiri-jokaera beste eragile askorekin ari direla euskararen bizitasuna batera edo bestera horretaratzen. Ez da, esaterako, hiriburuetan euskarak duen edo izan lezakeen bizitasuna ulertzen lege-markoen eragina kontuan hartu barik. Ezta jendeen ideologiak eta erakundeen politikak alde batera utzita. Ez

¹ Ezarian gorpuzten ari da hirigintza, lurralde-politikak eta euskaren arteko loturei buruzko jakintza-arloa. Horren zantzu, Euskaltzaindiaren XIX. *Jagon Jardunaldia* bera, eta aurretiaz, 2014 eta 2015ean egin diren *Lurraldea eta Hizkuntza* Jardunaldiak, edo BAT aldizkariak argitaratu duen «Lurralde-antolaketa eta hizkuntza» izeneko dosierra, BAT, 2014 (1) 90.

nuke nik, hortaz, inork pentsa dezan euskararen bizitasuna eta bizitza hiri-bizimoduaren gorabeheretan oso-osorik jokatzen dugunik. Baina, nahiko nuke, hiri-bizimoduari behar duen kontsiderazioa eman diezaiogun eta batez ere, kontzientzia har dezagun bizimodu hori nolakatzeko dugun aukeraz.

2. Hiriak, Modernitatetik hona

Hiriaren definizio *transhistoriko* bat egin beharko banu, hiria kontzentrazioa edo biltzea izan dela esango nuke. *Jendeak, zerbitzuak, harremanak, bi-deak* eta abar gune batera biltzea izan da historian zehar hiri ororen eginkizuna eta izana. Gune horiek fisikoak ziren, jakina. Garai batean, jendeak, baliabideak eta zerbitzuak biltzen ziren segurtasun eta ziurtasunen babespean: harresi baten barnera usu. Erdi ahaztuta badugu ere, lauzpabost belaunaldi baino ez dira pasa Euskal Herriko hiriburuen harresiak bota zirenetik. Hiribilduaren irudi itxi eta kontzentratuaren ordeztu, lau aldeetara zabaltzen den hiri orojale eta noranahikoa nagusitu zaigu. Alde horretatik ere funtzio asko izan dituzte hiriek, eta egun funtzio horiek gehienek ez dute kontzentrazio fisikoaren beharra. Agian hori da hiria birpentsatzeko behar dugun abiapuntua: gune fisikotik ari dira hiriak askatzen. Edo hobea esan, gune fisikotik ari dira kontzentrazioak askatzen, eta lehengo hiri trinkoak despopulatzen, haien ordeztu munduan zehar jositako hiri-sare birtualak eta hiri-bizimodu globalak ari omen dira zabaltzen.

Modernitatea deritzogun aro eta prozesu historiko sozial larriaren agertoki nagusia hiriak izan dira. Are gehiago: modernizazioa urbanizazioa izan da². Baina, modernizazioaren areagotze eta bizkortze garai honetan, hipermodernizazioaz ari garen honetan, hiriak lehengo forma zehatzak galtzen ari dira. Sortu zirenetik hiriak harreman-fluxuen kontzentrazioak izan dira. Gaur egun ere hala izanagatik, aldaketa ugari izan dira hiri-biziguneetan. Aldaketa horien kontu emateko bi muturreko kontzeptu osagarri erabiltzen dira: *posthiria* (edo eremu *posturbanoak*) eta *mundu-hiria*, hiri-soziolo-

² H. Lefebvre, *La revolución urbana*, Alianza Editorial, Madrid, 1980; M. Castells, *The Urban Question*, E. Arnold, London, 1977.

gian edo hirigintzan ohikoak eta sobera ezagunak diren kontzeptuak, biak ala biak.

Labur esan, posthiriak edo eremu posturbanoak *hiri sakabanatua* deritzonetik hiri izaera galtzeraino barreiatzen diren hiriguneak dira. Hiri lausoa, mugagabea edo aldiriko hedapena (*suburban sprawl*) ere esan zaio maiz. Eredu horretako hiriguneek kritika ugari jaso dituzte ondorio psikosozial, soziokomunitario, ekonomiko eta ekologiko larriak dituztelako³.

Aurreneko kontzeptuak hiri-formatik aztertzen du hiriaren bilakaera eta hiri-bizimoduaren antzaldatzea. *Mundu-hiri* kontzeptua, berriz, zuzenean doakio bizimoduari, hiriguneetan egiten denari, hain zuzen; eta bizimodu urbanoari globalizazioak zelan eragin dion aztertu gura luke. Ildo horretan, Saskia Sassen soziologoak hiri globalen amaraunaren ideia zabaldu zuen, hainbat hirik ekonomia eta finantza-sare global bat osatu dutelakoan. Hiri horiek, euren artean estuki konektaturik, gune bereziak dituzte ingurune fisikoarekin deskonektaturikoak baina botere-kontzentrazio handikoak (informazio eta diru fluxuen eta trafikoen zaindariak dira, nonbait)⁴. Baina bada mundu-hiria ulertzeko beste era bat, G. Lipovetskyren *mundu-kultura* ideiarene gisakoa: mundu-hiria, batetik, globalizazioaren biziguneak edo eskarmentu guneak dira, hots, globalizazioaren eraginak jasotzeko sentiberatasun bereziko guneak; baina bestetik, aurrekoarekin batera, mundu osoa bere baitan, apal edo larri, biltzen dituzten guneak. Alde horretatik, gure hirigune gehienak globalizazioaren orduan bizi dira⁵.

Posthiritiaz hitz egiten badugu ere, horrek ez du esan nahi baserritartze berri batera goazenik, ez lehengo landa-mundura itzultzen ari garenik. Posthiria hiriaren gainezkatzea da. Bere baitan kabituko ez balitz bezala, hiria jariakin zabalkorren antzera noranahi hedatu da eta bizimodu urbanoa edonora eraman du... Horretarako, jakina, ezinbestekoak dira espazioa eta

³ Askok dira kritika horietan jardunikoak, ikusi, besteak beste: D. MacCannell, *Lugares de encuentro vacíos*, Melusina, Barcelona, 2001; R. Sennet, *Vida urbana e identidad personal*, Península, Barcelona, 2001; M. Davis, *Planet of Slums*, Verso, New York, 2006.

⁴ S. Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton Univ. Press, 1991.

⁵ G. Lipovetsky eta J. Serroy, *La Culture-monde*, Odeile Jacon, Paris, 2008.

denbora gainditzeko teknologiak: Internet, autobideak, logistika-sistemak, AHTak, edota aurrekozinatuak eta mikrouhinak... Eta halaber, hainbat zerbitzu eta baliabide-iturri hiri edo herrietatik kanpora eramane behar dira eta eskualde baten eskura jarri funtzio bakarreko gune berezietan: merkataritza-guneak, logistikako eremu zabalak, lantegi-parkeak, parke teknologikoak... Eta, gainera, hiri horiek eskusioaren eta bazterketaren hiriguneak izan ohi dira; bai herrialde aberatsetan, bai herrialde txiroetan, *esklusiboak* eta *eskuituak* bereizten dituzten hormatzarrak altxatu dira.

Horiek denak nahiko ezagunak zaizkigu dagoeneko, gure paisaia arruntena dira. Hortaz, mundu-hirietan bizi al gara honezkero? Euskal Herriko hiriak urrun daude hiri globalen ligatik, baina badira, zentzu askotan, globalizazioko mundu-hirien sortakoak. Eta hartan azertu behar dugu nola ari diren izaten, zer bilakatzen. Gure hiri-ingurua ulertze aldera, interesgarria da Olivier Monginek egin bereizketa, zeren eta berak *hiri globalizatu*a eta *metropolia* bereizten baititu: aurrenek bizkarra eman omen diote inguru lokalari eta mundu-fluxuei konektaturik bizi dira; halako moldekoak dira hirigune erraldoi asko edota haietan topatu daitezkeen harresidun auzo oparoak (arrunki, pobreziaz inguratutik). Metropoliak, ordea, globala eta lokala uztartzeko ahaleginetan bizi omen dira, eskusibotasunari eta eskusioari aurre egin nahian eta, inguru sozial, komunitario eta ekologikoa baztertu gabe⁶. Euskal Herriko hiriak ez dira, bistan da, hiri globalizatuak: ez dira guztiz ingurutik eta lurraldetik askatu eta lokatu; baina badute euren baitan globala eta badaude globalizazioaren fluxuetan sartutik.

Bestalde, gogora dezagun, egitura eta azpiegitura urbanistikoez gain, hiriak bizimoduak antolatzeko dispositibo soziopolitikoak izan direla. Areal ere, hiri jendea eta haren bizimodua moldatzeko eta meneratzeko dispositiboak izan da; bai eta jendeek askatasuna lor zezaten bidea ere. Alegia, kontzentrazioak berak eta hura antolatzeko izan diren sistemek ikaragarri arautu dituzte hala hiritar jendearen bizimodua nola hiriz kanpokoekin izan dituzten harremanak. Kontzentrazioarako logikak hainbat eta hainbat izan direnez gero, arautze moduak ere anitz izan dira. Ez dira beti logika eta ondorio berberekin antola-

⁶ Olivier Mongine, *La Ville des flux: L'envers et l'endroit de la mondialisation urbaine*, Fayard, Paris, 2013.

tu, ez arautu ere, hiritarren bizi-praktikak. Garai luzean hiriek elkarretaratze-ko sinkronia kolektibo behartuak ezartzen zituzten, maiz, elkarren ondoan (baina ez elkarrekin) bizi ziren hiri-ataletan ezarriak. Euskal Herriko hiriak ere halako puzzleak izan ziren Erdi Aroan, hor dugu ondo ezaguna den Iruñearen adibidea. Modernitatean, arian-arian, erritmo bakar batera batu ziren atal horiek eta koreografia bakar batera bildu ziren bizimoduak eta praktikak, hizkuntza-praktikak barne. Hilzorian dugu batze hori.

Baina, bilakatze horren kontu emateko, koreografiaren metafora lagun, bi hiri mota (analitiko) erabil ditzakegu: *inperio-hiria* eta *nazio-hiria*. Biak izan dira botere gune bereziak eta bietatik antolatu dira koreografia politiko eta soziokultural eskergak. Zeinek bere modura egin du:

- Inperio-hiriak, *metropoliak* inperio koloniarretan, kultura bat guztiz hegemonikoa izan arren, inperio zabal baten erritmoak eta sinkronia partikularrak biltzen saiatu dira. Neurrian, *polikronikoak* izan dira: hainbat erritmo eta koreografiatarako agertokiak⁷. Horrez gain, gaurko kultura-aniztasuna deritzogunaren eredu dira.
- Nazio-hiriek, berriz, erritmo edo sinkronia bakar batera bildu nahi izan dituzte estatu-nazioaren mugetan barna izan zitezkeen diferentzia guztiak. Alegia, nazio-batasuna hirietan gauzatu beharreko programa zelarrik, *nazio-monokronia* edo, *nazio-sinkronia* hiritarra da gehienbat, nahiz eta hartarako, askotan, landa aldeko jatortasun sinbolikoa ustiatu.

Esan gabe doa: inperio-hiri asko biziki nazionaldu dira, izan ere, Modernitateko eredu nagusia nazio-hiria izan da. Ondo dakigunez, nazio-estatuak hiri baten edo hiri-sare baten inguruan sortu eta trinkotu ziren: hiritarrak (burgesak, jakina) dira lehendabiziko nazio-klasea. Bai Euskal Herriko hirietan ere. Eta hirietan jazo eta jaso dira nazioaren sinkroniak. Alde hone-

⁷ *Polikronia* Edward T. Hall antropologoak asmatu zuen kontzeptua da. Antropologoak buruan zuen kultura batzuek aldi berean hainbat ataza egiteko gaitasuna irakasten dutela. Hemen, gaitasun hura bizimodura eraman dut: inguru sozial batzuetan zenbait erritmo ezberdin antolatzen dira, elkarren ondoan edo elkarren segidan edo elkarren artean nahasirik antolatu ere, polikroniak dira; beste batzuetan, berriz, erritmo sozial bakarra ezartzen da, monokroniak dira, eta ondorioz, koreografia bakar batean biltzen dute bizitza sozial osoa. Ikusi: Edward T. Hall, *The Silent Language*, Anchor Books, 1990, jatorrizkoa 1959koa da.

tatik, hiriaren bizimodu edo psikologia formal eta abstraktu batekin estropezu ez egiteko, uste dut begi aurrean izan behar dugula, bistatik galdu gabe, ezagutu ditugun hiriak nazio-estatuaren hiriak izan direla.

Hiriak jende, zerbitzu, baliabide eta eginbeharren kontzentrazioa diren aldetik, botere-sorguneak dira. Kontzentrazio eta antolakuntza hark sortzen baitu boterea, edo larri esanda, eragimena⁸. Zentzu hartan, elkarrengandik urrun ziren baliabideak erdigune boteredun batekin lotzea izan da inperio ororen zeregina. Erdigune horiek gorte-hiriak izan dira halako inperioak agertu zirenetik. Eta, esan bezala, gorte-hiri handiek inperio osoko bazter-jende nabarrak batu dituzte euren kaleetan. *Metropoliak* izan dira: inperioaren koreografia orokorraren igortze gune nagusia.

Hizkuntzak direla eta, bistakoa da inperio kolonialen hondarretan metropoliaren erritmoek zein bizirik dirauten eta, halaber, nondik sortu diren gaurko mundu-hizkuntza gehienak. Hala ere, Modernitatearen hastapenertara joan beharko genuke, hizkuntza-batasunaren ideia argi bat aurkitzeko: estatu modernoaren sortzaileek batasun linguistikoaren beharra ikusi baitzuten *naziogintza* deritzon aginte-programa zabalaren hasikeran. Programa hori inperio izan nahi zuten erresumetan hasi zen:

... que siempre la lengua fue compañera del imperio; y de tal manera lo siguió, que junta mente començaron, crecieron y florecieron, y después junta fue la caída de entrambos (...) nuestra lengua castellana (...) se extendió después hasta Aragón y Navarra y de allí a Italia, siguiendo la compañía de los infantes que embiamos a imperar en aquellos Reinos(...) En la fortuna y buena dicha de la cual, los miembros y pedaços de España, que estavan por muchas partes derramados, se reduxeron y aiuntaron en un cuerpo y unidad de Reino. La forma y travazón del cual, así está ordenada, que muchos siglos, iniuria y tiempos no la podrán romper ni desatar.

1492ko urte esanguratsuan idatzi zituen Antonio de Nebrija hitz horiek *Gramática Castellana* delakoaren hitzaurrean. *Cuerpo y unidad de Reino*, ez artean nazioarena, omen zuen helburu. Baina gorputz batu hori izango zen, hain justu, etorriko zen naziogintzaren ernamuina. Izan ere, naziogintza-

⁸ Boterearen kontzepzio hartaz: Michael Mann, *Las fuentes del poder social*, I, Alianza, Madrid, 1991.

programa nazio-koreografia gauzatzeko egitasmoa baino ez da: mintzoak, legeak, botere guneak, gastronomiak, dantzak, neurriak, egutegiak, erritu erlijiosoak, oroimena, izenak... Hitz batean: bizimodua, arrunta eta berezia, zertzen duten zernahikoak biltzeko, batzeko, eta hala behar izanez gero, uniformatzeko ariketa diziplinatua. Labur, espazioa (hala nazio-lurraldea, nola espazio publiko nazionala) sortzeko eta han eszena bakarra (nazioaren bizitza, alegia) antolatzeko jardun saiatua.

Zer eginkizun izan dute hiriek programa horretan? Modernitatearen has-tapenetan hiri mota asko zegoen Europan. Komun zuten zerbait seinalatu behar badugu lehen aipatu dudan kontzentrazioa izango litzateke: botere guneak ziren; baina bakoitzak zein botereri eusten zion beste kontu bat da. XV, XVI eta XVII. mendeetan Europako botere guneak batzen eta trinko-tzen joan ziren, estatu absolutisten sortze-prozesuan, gehienetan Inperioaren proiektu eta legitimazioarekin: subiranoa Koroa zelakoan haren inguruan ezarri zen legitimazio pertsonalez ehundutako sare hierarkiko eta zentripeto bat. Tituluen arabera antolatu zen sarea: zenbat eta altuagoa titulua orduan eta hurbilago errege gunea. Estamentuka sailkatu zen jende guztia: tituluek eta estatusek mugatutako estamentuetan. Eta ondo ezaguna da jende gehiena jaiotzez titulurik gabea zela.

Estatu horiek bertikalak izanagatik, alegia, boterea goitik behera ezarriagatik, estamentu-kideek euren arteko bizitza horizontala egiten zuten zinkronia propioa sortzen joan ziren. Hau da, ezarian koroarekiko zuzeneko lotura bertikal eta pertsonal hori zeukatenek euren arteko lotura horizontalagoak sortzen hasi ziren. Nobleak edo tituludunak alde batetik. Hiriko biztanleak, burgesak, bes-tetik. Eta, jakina, harreman horiek tokiko harreman bertikalen gainetik, beste-lako elkartasun bat ernatu zuten, koroa baten mende estatus bera zutenen arteko elkartasuna. Merkataritza-sareetan ibilitako hiritarrek eratu zuten, hala edo nola, elkartasun hura. Eta beraiek ere, dirua eta boterea eskuratu arau, titulurik gabeko botere-legitimazio bat bilatzen hasi ziren. Eta topatu zuten estamentu horizontal hari begira: gure artean jaiotza-tituluek ez dute zereginik, hemen jaiotzez denak gara kondizio berekoak, jaiotza hutsak batzen gaitu⁹.

⁹ Ondo ezagunak dira ideia hauek. Kontzentrazioari dagokionez, ikus: Norbet Elias, *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, F.C.E., México, 1987; eta bertikal versus

Kontuan hartu behar dugu garai hartan *nazioa* jaiotzez parekoak edo jatorri berekoak taldekatzeko erabiltzen zela. Inperioen arragoetan, beraz, hiritarrak hasi ziren lotura bertikalen gainetik lotura horizontalak lehenesten eta, hartarako, *nazio* kontzeptua erabiltzen hasi ziren. Inperioek lana egina zuten estatua batzen eta populazioak homogeneizatzen, baina langintza hori, berariazko programa bilakatuko zen, legitimazio pribatuaren orde (subiranoarekiko lotura pertsonalaren orde) legitimazio publiko ezarri zenean (subiranoa herria zen, hortaz, estatuak nazioarena behar zuten: publikoa, bakarra eta orokorra). Programa, XIX eta XX. mendeetan burutuko zen.

Nabarmendu behar da historia honetan Koroaren azpiko estamentu eta jendeak batzeko eta hala *nazio-gorputzarte* bakarra sortzeko ahalegina hiritarrena izan zela gehienbat, burgesena, eta kasu askotan gainera gorte-hirietakoena. Hiri horietan, hots, inperioen hiriburuetan, administrazio zentral bakarra antolatzen zen neurrian edota merkataritza-sareak egituratu ahala, sortu ziren nazio-sinkroniak. Ez aurrekaririk gabe, burgesek gortearen moduak kopiatu baitzituzten eta modu horietako bat, guztiz garrantzitsua, hitz egiteko modua zen. Kasu batzuetan, beraz, jarraipen bat ikus daiteke gorte-hizkera, estatu-hizkuntza eta nazio-mintzoaren artean (Frantzia, Ingalaterra, Espainia...), besteetan, berriz, gorte-hizkera arbuiatu eta hiritarren mintzoari helduko zioten naziogileek (batez ere, naziogintza berantiarren kasuan: Italia, Alemania...). Horrela, bada, sarritan burges- eta herri-mintzoen eta gorte-hizkeren arteko tentsioa lagun zuela hedatu zen naziogintzaren sinkronia.

Horrenbestez, esan daiteke estatuen eta hizkuntzen historia batera doa zela eta historia hori gehienbat hirietan egin dela: gorte-hirietako hizkuntzak landu eta gaitu ziren estatu osoko hizkuntza ofizialak izan zitezen. Gorte zentralizaturik izan ez zutenen kasuetan, ordea, burges-hirietan egin

---

horizontalari buruz: Ernest Gellner, *Naciones y nacionalismo*, Alianza, Madrid. 1995. M. Weberen tesi zahar bat da burgesak hiritarren estamentua izatetik klase izatera iragan zirela kapitala eta estatua aliatu zirenean. Orduan hiritarren elkargo juridiko berezia (tokian tokikoa) erresuma edo jaurgio politiko osoko klase bihurtu zen. Ikus.: Max Weber, *Historia económica general*, FCE, Mexico, 1942.

behar izan zen lan hura, geroago, estatua eta merkatua batu zirenean; batzuetan industrializazioaren ateetan, besteetan industrializazioaren eskutik. Gaur egungo hizkuntza ofizial eta estandar bat ikusten dugun tokian, estatu-hizkuntza bat ikusten dugun tokian, gorte- edo merkatari-hiri bat izan zen.

Labur bilduz, nazioak sortu, hiri baten inguruan sortu ziren. Eredu kanonikoan hiri hori gorte-hiria izanda ere, burges boteretsuen hiria zen; eta iraultza egin, erregearen burua moztu eta haren tokian nazioa jarri ostean, *Hiriak* bere neurrira antolatu zituen Koroaren mendeko herri eta jende guztiak: mendeko biztanleak populu bihurtu zituen, esan nahi baita, nazio bereko populazio. Modernitatean koreografo nagusia estatua izan zen, berak ezarri zituen *naziogintzako dispositibo* nagusiak: eskola, armada, zerga zentralizatuak, eta abar... Horrela irakatsi zion jendeari nazio-kidea, hots, hiritarra izaten.

Euskarak, ondo dakigunez, ez zuen naziogintzako dispositiboetan leku handirik izan, edo bestela esan, ez zuen hiri-gizartean leku erosorik topatu. Industriarekin batera urbanizazio orokorra hasi zenean euskara baserritar-tuta zegoen. Praktikan hala ez bazen ere, diskurtsoan zalantza barik agertzen da euskara hiritik kanpo. Hiriak, estatu modernoan eta gizarte modernoan sorgune eta biziguneak, aspaldi eman zion bizkarra euskarari. Baina hori jarrera ideologiko bat izan zen; ezarian horrela izan bazen, horrela heldu bazaigu, ideologia edo paradigma batengatik izan da: paradigma horrek, esango nuke nik, ezkutatu egin du euskararen errealitate kaletarra, ezkutatu, ostendu eta ezabatu.

Aurrera jarraitu aitzin, ohar bat egin nahiko nuke. Faltsukerietan dabil hiria eta herria, askatasunak eta loturak, aniztasuna eta bakantasuna, zibilizazioa eta basakeria, modernitatea eta tradizioa... kontrajartzen dituen Hiriaren ideologia¹⁰. Faltsukeria horietan zutitzen eta legitimatzen du bere

¹⁰ Ideologia horren sorgunea Europako borroka historikoak izan daitezke (ikus, Claude Lefort, «L'Europe: civilisation urbaine», *Esprit. La ville à trois vitesses : gentrification, relégation, périurbanisation*, mars/avril, 2004), baina nik ez dut irakurketa baikorregirik egin nahi, ideologia hori estatugintzan kokatuko nuke zalantza barik. Ideologia haren aldarrikapen harroa irakurri nahi duenak badu non, esaterako: Manuel Delgadoen *El espacio público como ideología* liburuan Antonio Mi-

burua estatu-hirigintzak eta horrela ere ezkututzen du nola hiriburuek, estatugintzako sorgune izan diren hiriek, antolatu, egituratu, arautu, ustiatu eta, hitz batez, kolonizatu dituzten inguruko herrialdeak eta jendeak. Hori da, hain zuzen, euskararen historian ahaztu ezin duguna. Euskal Herriko hiriek bat egin zuten ez modernizazio orokor eta abstraktu batekin, ezta hemengora egokitutako modernizazio batekin ere, baizik eta estatuen erdal modernizazioarekin. Hiri zibilizazioa (edo, bestela esan, modernizazio urbanoaren proiektu ideologikoa) nazio-estatuetan garatu da, ez haien kontra. Euskarari historia urbanoa ukatu zitzaion, egitez eta hitzez, euskara ez zelako estatu-hizkuntza.

3. Larre-paradigmatik guztiz irten ezinik

Euskara hirikoa baino basokoa zelakoa aspaldiko kontua izan daiteke, erro sakonekoa. Erdi Arotik aurrera euskara, Europako hizkuntza ez latindar askoren kasuan bezala, «gorte-usantza finduetatik» baztertu zuten. Hizkuntza sakratua eta eliztarra, botereduna eta legitimoa latina zen, eta harengandik abiatuta hedatu ziren ezaugarri horiek erromantzeetara. Hor hasi zen, nonbait, bazterketa zahar hau. Bereizketa eta bazterketa hauek ondo ezagunak dira European, batez ere, zuzen-zuzenean Erromaren eta Elizaren zibilizazioaren moldera guztiz egokitu ez ziren herrien kasuan¹¹.

---

randak eginiko hitzaurrea, non modernitatea, arrazionaltasuna eta unibertsaltasuna Hiriaren baitan hirutasun santuaren gisa bildurik aurkezten dituen. (Manuel Delgado, *El espacio público como ideología*, Los libros de la Catarata, Madril, 2011, 9-17). Zein da ideologia horren (mendeko) Gaizto osagarri eta erabilgarria? Baserria, tradizioa, komunitatea, irrazionala, partikularra...

¹¹ Germaniar hizkuntzen lurraldeetan, esaterako, latina ez zena adierazteko *deutsch* hitzaren etimologia eta latindar atzizki bat erabili zuten: *theudisk* (*diutisc*), «herriarena», edo «herri-erara». Goi-hizkuntza, sakratua, jakintzazkoa, estatu-administratiokoa, latina zelarik, germaniar mintzoei *herri-erakoa* zeritzen. Euskal Herrian ez da arrotza izendapen hura: *lingua navarrorum*, *lingua rusticorum*, *lingua ruralis*, *rusticum vocabulum*, *que vulgariter dicitur Aldea*, eta abar. Eta *theudisk* egiten zutenek beste erara hitz egiten zutenei izen bakarra ezarri zieten: *wal(a)hisc* edo *walesc*, atzerritarra bainoago «erdalduna» esan nahi duena (handik ei datoz Welsh, Wallonia, Valais, Wallachia...); bazter hauetan: *vascónice*, alegia, baskoien erara, versus *romanice* edo erromatar erara, bereizi zituzten bezala.

Paradigma orokor baten aurrean gaude: Hiria, ziutatea, da zibiltatearen sorlekua, Erroma da Hiri Santua eta Betierekoa, Inperio eta Elizaren bihotza. Haren taupadek eta mintzoek kristautasun osoan zabalduz, arima kristau guztiak harmonizatu behar dira. Hiri Sakratua sekularizatu zelarik, eta bihotza estatu-hiriburura lekualdatu zelarik, paradigmak bere horretan jarraitu zuen gehienetan¹². Aldaketa bakarra: estatu-mintzoak ordeztuko zuen latina. Eta esan bezala, estatu-mintzoa XVI. mendearen inguruan egituratu ziren estatuen kasuan, Inperioaren gorte-hiriaren mintzoa izango zen.

Paradigma honi herri-mintzoen *larre-* edo *basa-paradigma* deitu ahal diogu. Euskara paradigma orokor horretan herri-mintzo basatia baino ez zen izan Erdi Aroan: *rusticum vocabulum*. Errenazimentuan, edo hobe esan Europa modernoa sortu eta eratuko zuten erlijio-gerren garaian izan zuen aukera bat: gorte bateko korridoreetan ibili zen estatu modernoak sortzen eta trinkotzen hasi ziren garaian. Gorte hura guztiz periferikoa zen, ordea, eta euskara periferia horren periferia xume bat besterik ez. Harrezkero, ez du aukerarik izan, besteak beste, hemengo botere guneek eta erakundeek euren eginbeharretan ez zutelako behar berezirik izan inperio-hizkuntzetatik aldentzeko; euskara, eginkizun sinbolikoetarako behar zuten, besterik ez. Eta boteredunek komunikazio-beharrik baldin bazuten kanporakoa zen, garai hartako mundu-hizkuntza behar zuten (frantsesa edo gaztelera, bistan da) euren negozio eta harremanetarako.

Horrenbestez, euskarak ez zuen paradigma zaharretik irteteko modurik izan Modernitate osoan. Alderantziz, paradigma horretan errotzen joan zen eta paradigmaren moldera egokitzen: euskara basarteko mintzaira da, ahozko hizkuntza landu gabea (idatzi ez delako), tokikoa eta antzinakoa (baserritarren mintzoa izan delako), egia sakon eta arkaikoen gordelekua (historiarik

¹² Kasu batzuetan, galesaren kasuan esaterako, sekularizazioak kaltetu egin zuen bitartekariarena egiten zuen herri-mintzoa. Euskarak ere antzeko egoera bat ezagutu zuen. Norvegian, oraindik ere, estatu-mintzoa eta herri-mintzoa bereizten dituzte: aurrenekoa Danimarkaren administrazioak ezarri zuen hizkuntza da, *rismål* (erresuma-hizkuntza; gaur egun, *bokmål* edo liburu-hizkuntza), eta atzena *ladnsmål*, baserri-hizkuntza, baina izatez, baserri-hizkuntzak batzeko egitasmoa dena (gaur, norvegiera berria edo *nynorsk*). Ikus: O. Bandle et al. (arg.), *The Nordic Languages*, II, De Gruyter, Berlin, 2005, 1.918 or.

ez duelako, historiaurrekoa delako), adierazpide bereziko (linguistikoki, eta kognitiboki apartekoa delako) eta abar... Hala da eta hala behar du.

Larre-paradigmak bi aurpegi ditu: *euskalfobia* eta *euskalfilia*. Euskalfobia hiriko airearekin zabaldu eta hedatu zaigu, hango atmosfera naturala izango balitz bezala; euskalfilia, berriz, erreakziotzat jo dezakegu eta aurrekoa bezain kaletarra dela esango nuke. Baina erroak, batez ere diskurtso landuen aldetik, foru-eliteen apologietan topatu beharko genituzke. Biak ala biak, euskalfobia eta euskalfilia, beraz, eliteen diskurtsoak eta jarrerak izan dira. Hirikoak gehienak, baina landa-eliteek ondo erabili eta baliatu dituztenak.

Esan nahi du honek guztiak euskaldunek eta batez ere, euskal baserritarrek ez dutela euskarari buruzko paradigmatik sortu? Euskaraz bizi izan dira eta euskarari atxiki, eta euskararen alde borrokatu eta lan egin ere bai, baina lotura guztiz praktikoa izan dute euskararekin, euskara sano erabili duten artean. Erabilera trakestu zenean, oztopoak eta gutxiespenak topatu zituztenean, orduantxe hasiko ziren euskarari buruzko paradigma bat sortzen eta horretan erdal mundutik zetozen ideiei eusten. Erregimen Zaharrean Elizaren dotrina biblikoetatik elikatu ziren euskararen aldeko ahaleginak. Geroago, berriz, giza zientziek eta diskurtso politikoek emango zieten argudio eta pentsabide zenbait.

Larre-paradigma zahar horretan bertan jaio zen, ordea, euskaltasunaren paradigma modernoa, han sortu zen ezinbestean eta han, diskurtso eta praktika sinboliko horietan bizi izan da. Han sortua izanagatik, hasieratik zioena eta sentiarazten zuena oso bestelakoa zen. Paradigma modernoa, esan bezala, *nazio-paradigma* da: larre-hizkuntza nazio-hizkuntza bilakatu behar da, hala delako sortzez, baina ahaztu egin da *oro mintzo* izan daitekeela. Horrenbestez, euskara hiritartu edo modernizatu behar zuten. Lizardik eman zigun paradigma honen aldarri ezin hobea; gogora dezagun, *Eusko Bidaxtiaren* hitzak, *Oro mintzo* izeneko olerkian:

*Baña nik, izkuntza larrekoa, nai aumat ere noranaikoa: jakite-egoek
igoa; soña zar, berri gogoa, azal orizta, muin betirakoa.*

Hori zen egitasmoa euskaltasunaren paradigma politikoan: euskarari dagokionez, interesik izan zutenek *nazio-hizkuntza* mailara igo nahi zuten,

beherago zioen moduan (*Amets-bideetan barna*) «*baserriz landa nai aumat ager-arazi, bazterrik-bazter*». Eta, jakina, baserriz landako eremu hura hiri da:

Iri nagusi, giza-erlauntza: zorapenezko aruntz-onuntza, sumabearra, yagintza, sal-eros ekurugaitza, gure elkar-ındarrak itzuli bitza!

Hiria beraz, erbestea da, exo-lurraldea euskara eta euskaltasunarentzat. *Gure elkar-ındarrak* irauliko ditu hiri-joerak: jende-dentsitate handia, abiadura eta ibilera zoroak, merkatu orojalea... Bistan da, euskalfilia honek modernizatu nahi zuen euskara, aro modernora ekarri, haren legeen neurrira, eta hori zerbait bada, euskara nazio-hizkuntza bihurtzea da; edo bestela esan, hiri-hizkuntza bilakatzea.

Aberri-paradigma, hala ere, larre-paradigmaren ondorengo fidela izan zen luzaro. Ondo elikatu zuen euskararen baserritartasuna, eta baztertu modernizatze aldera sustatu beharko zuen kale-arteko euskara. Gauzak horrela, hizkuntza nazionala, modernoa eta hiritarra egiteko egitasmoa nahikoa kamutsa izan zen, gutxienez 60 hamarkadara arte, orduan hasi ziren gauzak apur bat aldatzen. Arestiren garaietatik eta Atxagaren *Ziutateaz* argitaratu zenetik, iduri du euskarak baduela lekurik hirian eta hiriak euskararen. Ohikoak dira, horrezkero, New York, Bilbo edo Martutene euskal literaturan. Ez da ia-ia inor harritzen, ez zur eta lur geratzeko moduan bederen, Barakaldoko gazteen euskarazko hip-hopak entzutean. Iraultza kultural handi eta ez oso ondo ulertua gertatu zen Frankismoaren hondar urteetan eta ondoren etorri ziren autonomi erakundearen garapen aroan. Euskarak leku propioa zabaldu zuen hirian, hiri-irudikapenean eta hiri-azpikulturetan. Aberri-paradigmaren oldar berantiarren eskutik, euskarak jauzi egin zuen *ohituratik modara*¹³. Bazirudien euskara kaletarra ez ezik, hiritarra ere izan zitekeela, eta areago, kutsu *underground* modernoa zuela berez.

¹³ Alegia, Gabriel Tarderi jarraituz, tradiziozko imitazioetik imitazio modernora. Moda da, nonbait, testuinguru modernoetan praktika baten hedapen fenomenoak, zeresanik gabe doa zer gertatuko den testuinguru hipermodernoetan, baina bistan da euskara modakoa izan dadin modako kontuekin artikulatu beharko dugula, horiek zernahitakoak izanda ere. Ikus: Gabriel Tarde, *L'opinion et la foule*, Du Sandre, Paris, 2006, jatorrizko 1901ekoa.

Asko lortu zen, lortu da. Baina aberri edo nazio-paradigmaren altzoan euskara bere burua modernizatzen eta iraultzen ari zelarik eta nazio-koreografia baten bidez euskal sinkronia berri bat berpizten ari zelarik, bestelako agertoki bat antolatu digute munduko jaugin nagusiek. Honezker, Hipermodernitateak harrapatu gaitu, eta euskara hiri moderno nazionalera ekarzea ez da aski.

4. Hiriak bizitzeko logikak Hipermodernitatean

Nazio-estatuko hiriak, nazioaren fraktal gisa eraikita, sinkronizazio nazionalaren motorrak izan dira. Gaur, berriz, badugu inperio-hiriaren bertsio berri bat: mundu-hiria edo hiri globala deritzona. Han, kultura-artekotasuna eta kultura-askotasuna omen ditugu aukeran. Nazio-hirien sinkronizazioa puskatu egin da. Sinkronia bakarra zen tokian, gero eta zatikatuagoa iruditzen zaigun polikronia dugu. (Hala ere, nazio-hiriak buruan ditugulako pentsatu ohi dugu egungo hiriak polikronikoak direla, baina arestian azaldu legez, hori ez da guztiz berria, Erdi Aroko Lizarra bat esaterako aski multikulturala zen.)

Egun, beraz, hirietan nazio-kultura orokorraren orde, hiri-kultura eta azpikulturak deritzenak topatzen ditugu. Modernizazioaren eskutik etorri da aldaketa hori, ez da guztiz berria¹⁴. Baina modernizazioa globalizatu arau, hiri-bizimodu eta hiri-kultura unibertsal antzeko bat existitzen delako iritzia sortu zaigu. Dena den, hiriek bizigune egonkor bateratzailea izateari uzten badiote ere, elkarretartzeko bilgune espaziala izateari eutsi diote. Hori bai, elkartzeko horiek gero eta *hautazkoagoak* direlarik, eta gero eta *sarbide bereziagoa* dutelarik.

Aldaketak ulertze aldera, hiria bizitzeko eta sentitzeko logika zabalduenei erreparatuko nieke, sentitu ere, hiria bizigune (gisan) edo pasabide (gisan) senti dezakegu eta. Ikus ditzagun sentierok.

¹⁴ Hiri-bizimodu horren hastapenetan deskripzio ezin ederragoak eman zizkigun Simmelek halako bizigune batean behar ziren izaera eta gaitasunez. Aniztasuna eta askotasuna kudeatzeko, nonbait, psikologia berezia behar da, besteekiko lokarriak hausten eta soraio jokatzeko jakin behar da. Ikus: Georg Simmel, «Las grandes urbes y la vida del espíritu», *El individuo y la libertad*, Península, Bartzelona, 1986.

Lehendabizikoa, *egote logika* da. Hari jarraikiz, hiria bizigunea dela sentitzen dugu, bizitzaren habitata dela, auzotasun nabar eta zail baten agertokia, gestionatu eta borrokatu behar den bizitokia. Hiria, kasu honetan, identifikazioa sortzen duen harreman gune publikoa da. Hirian bizi gara, hiria gara. Hiritarra izatea bizigune berezi bateko biztanlea izateaz gain, eskubide eta betebeharez ehundutako identitate soziala da. Integrazioa da, logika honetan, hiritarrei eskaintzen eta eskatzen zaiena.

Bigarrena, *igarotze logika* da. Haren arabera, hiria pasabide bat da, aukerak eskura jartzen dituen zerbitzugune bat, kontsumitu eta bisitatzeko dagoen agertoki hutsal bat. Trafikoa da hiri honen eredia, turistaren eta bezeroaren hiria da. Eta hiri hori identitate sorgunea baino, diferentzien sorgunea eta erakusleihoa da. Hiriek euren arteko lehietan kontsumorako *branding* bereizgarria behar duten moduan, hirietan bertan diferentzien (hots aukeren eta bereizketen) joko zabaltzen da. Hemen eskumen eta betebeharren arragoa ez da integrazioa, mugikortasuna baizik. Bistan da, logika hau da fluxuen hiriarena¹⁵.

Horrenbestez, hiria sentiera batetik zein bestetik eraiki, gauzatu eta bizi ahal da. Biek dituzte arazo espezifikokoak: habitatari dagokionez, jendartea zatikatzea edota zatiak ere ghetifikatzea...; eta pasaerako hiriari dagokionez: gentrifikazioa, urbanalizazioa edota desozializazioa...¹⁶ Baina hemengo honetan hiri-logiken bilakaerari erreparatu nahi nioke. Oro har *polikronia deslokalizatueta* ari gara jotzen, hau da, hirietan bizi arren, ez dugu lehenengo bizimodu trinko, dentso eta tokian tokikoa, ezta nazio-erritmokoa ere. Haren ordez, arian-arian gero eta lokatuago dauden harreman eta praktikak ditugu: bilguneetatik eta eurenartetik lokatuago. Hiria zatikatu dela diogu-

¹⁵ Aurrez aurre, bi ildo horietaz: Manuel Delgado, op. cit., eta François Archer, *Les Nouveaux Principes de l'urbanisme*, Éditions de l'Aube, Paris, 2004. Aurkaritza hori da ez-lekuen gaineko gogoetan agerian jartzen dena, ikus: Marc Augé, *Los «no lugares». Espacios del anonimato*, Gedisa, Barcelona, 1996. Ikuspegi baikorrago batean, ez-lekuetan korritzen duten fluxuen jario dentsoan bizi-energiak sor litezke, ikus: Karl Schlögle, *En el espacio leemos el tiempo*, Siruela, Madrid, 2007, 288 or.

¹⁶ Horretan sakontzeko, ikus: Eduardo Apodaca & Mikel Villarreal, «Los retos psicosociales de la ciudad», Manuel Gonzalez Portilla et al. (arg.) *Procesos de transición, cambio e innovación en la ciudad contemporánea*. UPV/EHU, Bilbo, 2011.

nean, erantsi beharko dugu zatikatze horren ondorioz bizigune itxi eta harridunak agertu diren bezala, auzo pribatu esklusiboak ugaldtu diren bezala, bilgune eta plaza publikoak husten ari direla. Ez da soilik urbanismoaren kontua, orokorrean, nork bere harremanak hautatzeko kontrolaren desioa nagusitzen ari zaigu: atomizazioa, norberaren hautamena, harremanetarako teknologiak, sare telematikoak... Segituan doaz herrestan.

Hiriak zeharo aldatzen ari dira, baina teknologia berriak lagun, gehiago ari dira bizi-praktikak eraldatzen. Hirigune modernoak ez dira, dagoeneko, sinkronia berrien agertoki pribilegiatuak. Tamainagatik edota telekomunikazioengatik, hiriak ere lokatu eta polikronia ez-sinkronizatuen agertoki bihurtu dira. Hori dela eta esan daiteke hiriak bere buruaz *gain* egin duela: edonora zabaldu da hiri-bizimodu hipermodernoa. Kasu, gero eta jende gehiago bizi da bakarrik, elkarrekin bizi direnek gero eta denbora eta espazio gutxiago partekatzen dute, eta partekatzen dutenek ere zein bere dispositiboetan murgilduta egiten dute... Eta horrelako tenorean, konexioak, loturak, harremanak edota praktikak leku eta topagune fisikotik lokatu egin dira. Berdin da inguruan hiria edo baserria dugun, aldiriko auzoa edo basarteko herrixka, bizimodu berbera eraman ahal dugu sare telematikoetan sartzeko ahalmen ekonomiko eta kulturala izanez gero.

Hala ere, harreman gune eta uneen zatikatzeak baditu mugak, edo bestela esan, hiri hipermodernoan logika modernoak, neotradizionalak edota hipermoderno hutsak nahasten dira eta hala denez gero, bakoitzak ikasi egin behar du nola ahal duen harremanak kudeatu. Hura da, beharbada, hipermodernoen. Esan legez, hiri hipermodernoan igarotze logika nagusitzen ari da, ez soilik hara-hona ibili behar dugulako etengabe, harremanetan eta eguneroko praktketan jauzika ibili behar dugulako ere: antza denez, aldi berean egon beharra dugu bai sare telematikoetan bai leku fisikoetan (eta behar hau gero eta nabariagoa eta naturalagoa izango zaigu, erabat osagarriak dira dagoeneko), eta horrez gain, leku edo egonaldi behartuek behartutako harreman ez-hautazkoetatik hautazkoetara igarotzen saiatzen gara.

Hiri-bizimoduetan, beraz, nahasten ari dira hiria bera bizitzeko eta bizimodu horiek antolatze logika ezberdinak. Elkarren segidan topatu ahal ditugu, edo hobe esan, *igaro* ahal dugu irizpide ekonomikoen arabera altxa-

tutako hautazko urbanizazio pribatuetatik sustraiduntzat jotzen ditugun jende pilatuen auzotegietara, eta geroago, haietatik irten eta arrazoi politiko edo ideologikoak direla medio sortzen diren neokomunitateen bilguneetara jo dezakegu, edo bizi-estiloen kontura agertzen diren modako praktika esan-guratsuen pasealeku eta erakustokietara hurreratu.

Hizkuntza-praktikak ere saski berean sartu behar ditugu. Hiri-bizipenak bezala, leku jakin batean bizi beharrez sortzen den jendartekoak bainoago, hizkuntza-praktikak fluxuetakoak bilakatzen ari dira. Oraingoz, hala ere, hizkuntza praktikak egote eta igarotze logiken bizipenak mutur banatan izango lituzkeen *continuum* batean paratuko bagenitu, hara-hona genbilzke: alde batean bizi-komunitateei loturik dauden praktiketan eta bestean, berriz, fluxuei loturikoetan. Horregatik batzuetan bizigunearen erritmo kolektiboetan babestu ahal gara eta besteetan, berriz, norberak hautatu dituen erritmoetan aritu. Bizi-komunitateetan hizkuntzaren funtzioak (eta bera bizitzeko erak) norberaren adierazpena eta komunikatze (gatazkatsu eta) komunitarioa izan ohi dira, fluxuetan, ordea, trukea eta jokaera instrumentala nagusitzen dira. Zeinetan da errazago asmoz aldaketarik eragitea? Eta hirien aldaketak ikusita, zeinetan du euskalgintzak eragiteko aukera handiagorik?

5. Eginkizun dugun paradigma hipermoderno eta lurraldegitza

Euskarak paradigma berri bat behar du gaurko eta biharko erritmoetara egokitzeko. Eta bizirik denez, ez dut dudarik, bizitzetik bertatik azaleratuko da. Gogora dezadan, hala ere, paradigmatik, (ideiak, irudikapenak, sentimenduak, eginbideak, asmoak, motibazioak...) eragiten dituzten aldetik, bizitresna eta bizi-eragileak direla. Beraz, lanean hasi behar da asmo esplizituz. Orain, izan ditugun paradigma horiek, hots, larre-paradigma sasi-tradizionala eta aberri-paradigma tradiziozale eta modernoak, paradigma berri batekin nahastu behar ditugu. Ez ditugu ez ahaztu ezta alboratu behar, paradigma berri batean biziberritu baizik. Zein nolakoa izango den paradigma hori ez dut nik esango, egiteke dagoen neurrian ezin esan larregizko ausardia

barik, baina inguru hipermodernotarako bada, bistan da, hiri-bizimoduaren fluxuetan taxutu behar dela.

Alde horretatik, dilema (sasi-dilema ote?) baten aurrean gaudela esango nuke: badirudi hizkuntzaren bizi-kemena indartze aldera hiztun-erkidego trinkoak behar ditugula, baina aldi berean, hiztun kopurua eta batez ere praktika kopurua zabaldu eta hedatu beharrean gaude. Gaurko baldintzetan trinkotzeari ekiten diogunean neokomunitate horretako bat sortzen dugu maiz. Hiriburuetan (Donostia salbuespena izan daiteke) agerikoa da fenomeno hori: euskaldun aktiboek halako talde, elkarte, sare, komunitate edo topaguneak sortzen dituzte, eta praktika berezietan batzen dira, usu aisialdirako eta berriaz atondutako ekitaldietan, eta aldi berean, eguneroko jardueretan erdal fluxuetan sakabanaturik bizi behar dute. Badute, han-hemenka, euskal babestoki zenbait, baina hiriburuetan euskarak ezin dio egote logika huts bati eutsi. Kontrara, nire ustez gero eta argiago dugu fluxuetan behar dugula euskara, *eguneroko* fluxuetan ahal delarik: hirian barrena egin beharreko praktika arruntetan, hain zuzen, eta ez babestoki mugatu eta ohiz kanpoko jarduera berezietan.

Agidanez, euskalgintzak badu bertute soziogenikorik, alegia, harreman eta elkartasun loturak sortzeko gaitasunik, zeren eta euskaldunak batzeko ahalgintetan dabilenak nahita edo nahi gabean harremanak sortu, landu eta ugaltu egiten baititu. Alde horretatik ere, badirudi euskalgintzak Hipermodernitatearen jaugin nagusi batzuen kontra diharduela: atomizazioari elkarrekin kontrajartzen dizkio, ondare komunak balio gabetzeari mintzo eta kultura komunak balioeste, harreman fluxu telematikoari lurreko harremanak....

Hor dugu berriro ere dilema antzo aurkezten zaigun bidegurutzeari: esan bezala, hiriburuetan erruz aldatzen ari da bizimodua, gero eta gehiago biziko gara sare telematiko ez-kokatuetan eta espazio multimedia birtualetan; horiek izango dira, hain zuzen, hirietan gertatzen ari den desinkronizazioari aurre egiteko tresna, haietan berregingo ditugu bizibeharrez josi behar ditugun lagunarteak eta harremanak. Hori bai, hautazko sinkronia iragankorrak izango dira horiek.

Horrez gain, bizimodu hipermoderno hori hiritik kanpora zabaltzen ari da eta horrela hiri-aldiriak ere aldaratzen ari dira (zer ez da lurraldean hiriburu

baten aldiria?). Herrigune dentsorik gordetzen dutenetan ere bizimodu lokatua eta desinkronizatua topatuko dugu. Hiriburuek oraindik ere eusten diote zerbitzu eta elkartzeko gune izateari, erdigune funtzionalak dira bizitzaren arlo gehienetan. Oraindik dira gune erreferentzialak, bai ekonomian, bai kulturean, bai soziabilitatean, gune sendo eta oparoak. Baina, erraz suma dezakegu hiria ez dela lehen bezain beharrezkoa, besteak beste, bere buruaz gain egin duelako.

Azken horretatik tira eginez, eta Euskal Herriaren tamaina dela eta (batez ere, EAEko barne-egiturari begira), *euskal hiria* kontzeptua zabaldu zaigu. Hiri bat izango omen da Euskal Herria; eta ideia gauza dadin lanean ari dira hainbat eta hainbat¹⁷. Ideiak berak badu kutsu politiko neoliberal argia, edo hala nahiago izatera postmodernoa, eta badu halaber Hiriaren Ideologiaren bertsio zaharberritu baten antza. Badirudi Euskal Herria *hiri* bihurtuz, azkenik, modernoak izango garela eta bizkar gainetik kenduko dugula base-ri-hatsa. Alabaina, hau dena ez da nahitaez bete behar den etorkizun bat. Ez dago Historiaren lege baten mendean. Gaurko politikek asko egin ahal dute biharko lurraldea, biziguneak eta bizi-erritmo kolektiboak batera edo bestera hartaratzeko.

Hiriaren Ideologiaren molde hipermodernoetan herriak ez du leku handirik, politikoki kargatuegia delako, eta kulturalki erabat atzeratua. Hiria sistema konplexu gisa irudikatzen zaigu, adituek kontrolatu eta gestionatu behar dutena, eta gehienon atxikimendua lortzeko gobernantza postpolitikoaren eredu gardenak eta parte-hartze bide irekiak eskaintzen dituena. Lurralde-antolamenduari begira, halako pentsamoldeak bat egiten du alderdi askotan posthiria eta hiri barreiatua deritzon harekin. Eta ondorio argi bat antzeman dakioko: lurraldeak kontzentrazioarako tokiko biziguneak galduko ditu ezarian. Udal askok egin nahi dio aurre galera horri, biziguneak berariaz antolatzen eta paratzen ibiltzen dira eta jendeak berez betetzen eta animatzen ez dituen hartarako amuak prestatzen dituzte: ikuskizunak, azokak, jaialdiak... Politika absurdoa: kale-arte dentso eta nabarrak hustu,

¹⁷ Unai Fernandez de Betoñok dioen moduan, ez da metafora bat, hirigintzarako eta lurralde-antolakuntzarako megaproiektu bat baizik. U. Fernandez de Betoño, «Hirigintza eta euskara: marko orokorra», *BAT. Lurralde-antolaketa eta hizkuntza*, 2014 (1), 11-24.

jendea bezero eta ikus-entzule bilakarazi eta ondoren lehengo bizi-dinamikak pizteko esku-hartze bereziak antolatu.

Horregatik ere, euskalgintza ezin da izan bizimodu edo errealitate sozial baten gainean mintzoa, oihal bat izango balitz moduan, zabaltzen duen eskua, ezin da izan errealitatea hizkuntzaren kolore hutsez antzaldatzen duen brotxa. Euskalgintzak ez du lan egiten euskararen corpusean, baizik eta euskararen gorputz sozialean. Eta lan egiten du gorputz hori desartikula ez dadin.

Horiek horrela, dilema deitu diot Hipermodernitatearen bidegurutzeari bitara jo behar delako beti: batetik, euskalgintza eta lurraldegintzaren intersezioan komunitatea bera landu behar baita, baina, aldi berean hiri-bizimoduaren barreiatze fluxu mota guztietan ere ekin behar delako. Aurrenaren adibidea, *arnasguneak* ditugu. *Hizkuntz Parkeraren tentazioa* deituko nioke: abaro seguru bat, hiriaren uholdeak hareazko euskal guneak desegin ez ditzan. Bigarrenaren joera, sareetan jo eta ke ari diren euskal ekintzaileen lana dugu. Honi deritzot interesgarriagoa, *arnasguneak* bestela ulertzeko bide ematen didalako.

Arnasguneen (psiko)geografiak bat egiten du larre-paradigmaren ildoarekin: euskarak atzera egiten du erdal hiri-oldarraren aurrean, baserrialdean beroki bila, horrela *lurgune euskaldunaren* zerrenda irudikatzen da, itsasertzetik hurbil eta paraleloan korritzen duen zerrenda bat. Baina nik esango nuke ondorioetan biziki hipermodernoa dela. Ez soilik kultur parke tematiko baten antzera babesten duelako lurgune hori, baizik eta ondo zonifikatzen duelako jardun-eremu hura ere: hirigune barreiatuaren amarauna osatzen duten gainerako zonalde monofuntzionaletan beste bat¹⁸.

Baina nekez iraungo dute hizkuntza-babesleku horiek hango jendeek ez badute bizitza osoa bertatik bertara egiten. Eta gainera ondorio kal-

¹⁸ Honetaz, adigarri diren bi testu hauek gomendatuko nituzke: D. MacCannell, *Empty Meeting Grounds*, Routledge, 1992, eta J. Comaroff & J. L. Comaroff, *Ethnicity, Inc.*, University of Chicago Press, 2009. Bestalde, askotan begitantzen zait eremu libreen gerrilla-estrategia dugula buruan, alegia, gotorlekuetatik igorriko dela euskalduntze orokorra. Hartan ere, euskararen galeraren urratsak oso modu linealean ulertzen ohi ditugunez, maiz euskalduntzea ere garapen lineal eta zentrifugo baten bidez lortuko dela irudikatzen dugu. Uste dut esperientzia nahikoa dugula jakiteko euskalduntzea polizentrikoa, nahasia, ez-lineala edota aurrera eta atzerakoa dela.

tegarriak izan litzake aipatu psikogeografia horrek, handik kanpo bizi direnak euskara *besteguneko* kontua dela irudikatzen hasiko balira. Ez dut, hala ere, babesgune eta arnagunearen ideia guztiz baztertzen, baina *gunea* toki edo zonalde batzuekin identifikatzeari uko egitekotan. Arnasguneak bestela ulertu beharko genituzkeela uste dut, *gunearen* tokian *fluxua* edo *elkarrekintza-jarioa* edo antzeko zerbait jarri beharko genukeela. Milaka mikro-arnasaldiz bilbatutako amarauna begitantzen zait erakargarriagoa. Era berean, utzi beharko genioke jendea eta haren hizkuntza-gaitasunak itxitura geografiko-administratibo estankoetan sailkatzeari eta ekin euskal praktikak, jarduerak, aukerak eta beharrak zenbatzeari.

Hizkuntza-koreografiak, areago euskal koreografiak, ez dira besterik gabealdi eta toki berean egotearen ondorioz artikulatuko, berariazko lana beharko dute. Euskaldun komunitatea (sare, amaraun edo nahikara deitu) gauzatzeko eta zentzuz janzteko ariketa koreografikoak ugaltu eta indartu beharko dira. Eta ezaugarri berriak izan beharko dituzte: maiz, komunikatzeko teknologiak lagun, aldi eta toki ezberdinetan daudenak uztartu beharko dituzte, lokala eta globala artikulatu beharko dituzten moduan, hartara koreografia irekiak izan beharko, eta hizkuntza aldetik sarri hainbat hizkuntzaren nahas-mahasak izango dira (etengabeko translazio eta itzulpen ariketetan arituko dira hiztunak).

Panorama orokorra, globalizazioak dakarrenari hemendik egindako erresistentziak eta asistentziak gehituta ere, polikronia zabal batena izango da, han atonduko dira euskal koreografiak, aski desinkronizatuak, zeren euskararen erabilera nekez izango da nazio-hirien elebakartasunarena. Aurrean duguna aniztasunaren kudeaketa da. Ondo dakigunez ere, aniztasuna hierarkizatua izaten da usu, halakoetan hizkuntzen arteko desoreka sozialak berdinduko badira, erruz behar dira erabaki eta esku-hartze politikoak. Hiri-bizimoduan, *sinkronia anitzeko espazio* zabal hartan, euskarak aldi berean izan beharko luke koreografia sinkronizatuen doinua eta sare desinkronizatu zein elkartze iragankorren osagai egoskorra. Horrela esanda dilema dirudi, ez da ordea: praktika komunak josiz egitura sozialak sortu behar baitira eta hartatik praktika indibidualizatuak kolonizatu behar baitira.

Bibliografia

- AUGÉ, M., 1996. *Los «no lugares». Espacios del anonimato*. Barcelona: Gedisa.
- APODAKA, E. eta VILLARREAL, M., 2011. «Los retos psicosociales de la ciudad», Manuel Gonzalez Portilla et al. (arg.) *Procesos de transición, cambio e innovación en la ciudad contemporánea*. Bilbo: UPV/EHU.
- ARCHER, F. 2004. *Les Nouveaux Principes de l'urbanisme*. Paris: Éditions de l'Aube.
- BANDLE, O. et al. (arg.), 2005. *The Nordic Languages, II*. Berlin: De Gruyter.
- BAT soziolinguistika aldizkaria, 2014. «Lurralde-antolaketa eta hizkuntza» izeneko dosierra, BAT 90 (1).
- CASTELLS, M., 1977. *The Urban Question*. London: E. Arnold.
- COMAROFF, J. eta COMAROFF, J.L., 2009. *Ethnicity, Inc.*, University of Chicago Press.
- DAVIS, M., 2006. *Planet of Slums*. New York: Verso.
- DELGADO, M., 2011. *El espacio público como ideología*, 9-17. or., Madrid: Los libros de la Catarata.
- ELIAS, N., 1987. *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. México: F.C.E.
- FERNANDEZ DE BETOÑO, U., 2014. «Hirigintza eta euskara: marko orokorra», BAT. *Lurralde-antolaketa eta hizkuntza*, 2014 (1), 11-24.
- GELLNER, E., 1995. *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza.
- HALL, E. T., 1990 (jatorrizkoa 1959). *The Silent Language*. Anchor Books.
- LEFEBVRE, H., 1980. *La revolución urbana*. Madrid: Alianza Editorial.
- LEFORT, C., 2004. «L'Europe: civilisation urbaine», *Esprit. La ville à trois vitesses : gentrification, relégation, périurbanisation*, mars/avril.
- LIPOVETSKY, G. eta SERROY, J., 2008. *La Culture-monde*. Paris: Odeile Jacon.
- MACCANNELL, D., 1992. *Empty Meeting Grounds*. Routledge.
- , 2001. *Lugares de encuentro vacíos*. Barcelona: Melusina.
- MANN, M., 1991. *Las fuentes del poder social, I*. Madrid: Alianza.

MONGINE, O., 2013. *La Ville des flux: L'envers et l'endroit de la mondialisation urbaine*. Paris: Fayard.

SASSEN, S., 1991. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton Univ. Press. 1.

SCHLÖGLE, K., 2007. *En el espacio leemos el tiempo*, 288 or., Madrid: Siruela.

SENNET, R., 2001. *Vida urbana e identidad personal*. Barcelona: Península.

SIMMEL, G., 1986. «Las grandes urbes y la vida del espíritu», *El individuo y la libertad*. Barcelona: Península.

TARDE, G., 2006 (jatorrizkoa 1901). *L'opinion et la foule*. Paris: Du Sandre.

WEBER, M., 1942. *Historia económica general*. Mexiko: FCE.

Hizkuntza praktikak hiri mundu eta mundu hirietan: Anbibalentziaren presentzia

Prácticas lingüísticas en las grandes urbes y en las ciudades del mundo: la presencia de la ambivalencia

Pratiques linguistiques dans les grandes zones urbaines et dans les villes du monde : présence de l'ambivalence

Language praxis in conurbations and cities around the world: the presence of ambivalence

AIERDI, Xabier

Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2015-05-13

Noiz onartua: 2015-07-20

Euskera. 2014, 59, 2. 503-544. Bilbo
ISSN 0210-1564

Hirietan erronka handia dauka euskarak, baina are garrantzitsuagoa egungo eskualde euskaldun estrategikoak mantentzean, eurak dira-eta euskararen biziraupenaren bermea. Beste batzuen artean, Donostialdea eta Donostia bera ezinbestekoak dira. Euskararen etorkizuna anbibalentziaz josia dago, eremu, lurralde edo gizarte-egoera bakoitzean erabakiak hartu beharko direlako, gero eta erabaki espezializatu eta zatikatuagoak. Hazkunde handia ezagutu du euskarak hiriburuetan, bereziki tasa oso txikietatik abiatzen zirenetan. Tasa hori altuagoa izan denean, hazkundera moteldu egiten da eta sabaia dagoenaren irudikapena sortzen da. Nolanahi ere, hirian euskararen alde eta kontra dauden gizarte sektoreak nabarmenago nabaritzen dira, baina orain arteko erronka historikoak handiak izan badira, handiak izaten jarraituko dute. Hutsune eta ezintasun guztiekin azken 35 urteotan oro har asmatu egin da eta horrela jarraitu beharko du izaten.

Hitz-gakoak: hiria, modernotasuna, gizarte-taldeak, kapital kulturala, anbibalentzia.

El euskera tiene un gran reto en las ciudades, pero más importante puede resultar el consolidar las zonas euskaldunes estratégicas, porque son estas la garantía de la supervivencia de dicha lengua. Entre otras, Donostialdea y Donostia son imprescindibles. El futuro del euskera está lleno de ambivalencias, debido a que habrá que tomar decisiones en zonas, territorios y contextos sociales muy diferentes. Decisiones cada vez más concretas y parciales. El euskera ha conocido un gran crecimiento en las capitales, particularmente en aquellas que partían de unos índices de conocimiento muy bajos. Donde esos índices eran más altos el crecimiento se ha ralentizado, dando la sensación de que se ha tocado techo. De todos modos, en las ciudades se reflejan más nítidamente los sectores que están a favor y en contra del euskera, pero si hasta ahora los retos históricos han sido grandes, en el futuro lo seguirán siendo. Aún teniendo en cuenta todas las carencias e incapacidades que ha habido, en los últimos 35 años en general se ha acertado y así tendrá que seguir siendo.

Palabras clave: ciudad, modernidad, grupos sociales, capital cultural, ambivalencia.

La langue basque est un grand défi à relever dans les villes, mais il peut être plus important de consolider les zones bascophones stratégiques car elles sont la garantie de la survie de la langue basque. La zone de Saint-Sébastien et la ville de Saint-Sébastien sont en particulier indispensables. L'avenir de la langue basque est plein d'ambivalences, car il faudra prendre des mesures dans des zones, des territoires et des contextes sociaux très différents. Des mesures de plus en plus concrètes et partiales. La langue basque a connu une croissance importante dans les capitales, en particulier dans celles qui sont parties de niveaux de connaissance très bas. Là où ces niveaux de connaissance étaient les plus élevés la croissance a ralenti, donnant la sensation qu'elle avait atteint son maximum. De toute façon, dans les villes on discerne plus nettement les secteurs qui sont favorables et défavorables à langue

basque, mais si jusqu'à ce jour les défis historiques ont été importants, dans l'avenir ils vont continuer de l'être. Malgré les carences et les difficultés du passé, ces 35 dernières années elle s'est consolidée et continuera à le faire.

Mots-clés: Ville, modernité, groupes sociaux, capitale culturelle, ambivalence.

Basque faces a major challenge in the towns but an even greater one in maintaining today's strategic Basque speaking areas, since these are a bulwark for its survival. Among other areas, Donostia and its surrounding district are essential. The future of Basque is riddled with ambivalence, as decisions need to be taken in each area, district or societal situation, at ever more specialized and fragmented levels. Basque has grown substantially in the major towns, particularly in those where initial levels were very low. Where the level is higher, growth slows down and gives the impression that a ceiling has been reached. In any case, social sectors for and against Basque in the city are increasingly visible. If the historical challenges have been substantial until now, they will continue to be so in the future. In spite of the failings and limitations of the past 35 years the process has on the whole been successful and must continue to be so.

Keywords: city, modernity, social groups, cultural capital, ambivalence.

Euskarak gizarte-mugak ditu, batez ere hiri-mugak, eta horren ondorioz badugu zer aztertua eta baita estrategiak berrikusi eta berritu beharra ere. Antzeko iritzia eragile eta aztertzaile askok du, hala adituek nola erakundeek, eta urrunago joan gabe Euskara XXI ponentzia ideia honexetan oinarritzen da.

Ez naiz soziolinguistikan jantzia, baina gizarte-prozesuen oinarritzko ezagutza batek jarreraz sosegua eta teorikoki gure oinarrien berrikuspena eskatzen dutela esaten dit. Esan ohi da ez dagoela ezer praktikoa teoriatik on bat baino, baina azken hiru hamarkada eta erdietako hizkuntza-praktika(k) eta -politika(k) ikusita, agian geldione bat eskatzen dutela nabaritu daiteke. Ez luzeegia, noski, ez dugu-eta behar den astirik. Ito ere, ez genuke egin beharko. Objektiboki, duela hiru hamarkada zegoen egoerarekiko, aurrerakuntza espontziala ezagutu du euskarak. Edonola ere, euskararentzako eredu propio bat sortu behar dela gero eta argiago dago. Ez da Katalunia gure eredu, ez euskararen, ezta beste kontu ugaritan ere. Ekar daitezke handik adibide batzuk, baina hobeto geure errealitateak hasita eta gure masa kritikoa baliatuz bide propio bat bilatzeari ekitea. Ez dago munduan gurea bezalako hizkuntza errealitate bat, estaturik gabe, ingurukoekin zerikusirik ez duen hizkuntza txiki bat bizi zibilizazio-hizkuntzen artean garatu beharko duena. Gainera, frantsesaren – dotoreziaren nazioarteko hizkuntza– eta gaztelaren –mundu hizkuntza– azpian desagertu ez izanarekin pozik egon beharko luke, eta bere transmisioa bermatu dutenek eta beronetara inkorporatu direnek harrotasunerako esku-bidea irabazia dute. Ospatzekoa, lehenengo eta behin!

Edonola ere, eginiko ibilbidearen ostean, aditu asko teoria eta praktika berri bat sortzearen aldeko posizioa heldu da. Teoria egokirik ezean fenomenoaren kausa beste nonbait bilatzen da, gehienetan borondatean: pertsonalean edo politikoan. Borondatea argudio eskasa izaten da, ez baitago inon gizarte baldintzak eta posizio aurkariak edo etsaiak suntsituko dituen borondate nahikorik¹. Egoerak argitzeko eta azaltzeko gizarte prozesuetara jo

¹ «Borondate politikorik balego» esaten den bakoitzean gertakariak laborategi batean gertatzen direnaren irudia ematen da. Errealitate soziopolitikoan edo kulturalen borondate bati beste bat kontrajartzen zaio, eta hori ez da borondate kontua, botere kontua baino. Maila pertsonalean hitzunari zama astuna eta erantzukizun handia egotzen zaizkio, euskararen egoera bere bizkar gainean eramango balu bezala.

behar da; ez testuingururik gabeko borondatera. Gizarte-asmoak gizarte-testuinguruetan garatzen dira, eta hauetan zenbait helburu egingarri da eta beste hainbat ez². Marxek ere jendarteak historia egiten zuela esan zuen, baina ez nahiko lituzketen aukeraturiko baldintzetan. Historiaren ikuspegi kontrafaktikoari³ jarraituz sekula ezingo dugu jakin gauzak beste modu batera eginda zeintzuk izan zitezkeen fruituak. Beraz, baldintzapen soziologikoak arakatzea egokiagoa da, sozialki egin ezin dena ezin da praktikan ekoiztu eta.

Euskararen berreskurapenari ondoko konstanteak dagozkio.

1. Hasierako eta egiturazko eskasia: ez dugu izan eta ez dugu gizarte ereduak inposatuko dituen burgesia nazionalik. Euskal Herrian, egotekotan, egon izan den burgesia espainolista izan da; oro har, oligarkia industrial ezjakina.
2. Historikoki, inon egin ez den saiakera batean aritu gara. Ezagutza zenbaki oso eskasetatik abiatuta, gizarte oso bat berreskuratu nahi izan diogu euskarari, eta hori seguruenik ezinezkoa da.
3. Kultura, euskara eta instituzionalizazio politikoaren inguruko borroka ideologiko basatia eta antzua 80. hamarkadan indar politiko abertzaileen artean.
4. Abiapuntu teoriko itxaropentsu eta inozoa: ezagutzak ezinbestez erabilera dakar.
5. Eta esan den moduan, ez dugu munduan inportatu dezakegun eredurik.

Hirietara etorrira, ezaugarri hauek ditugu:

1. Dilema praktiko bat dute euskal hiriek: euskaldun ehuneko ez nahikoa alde batetik baina bestetik euskaldun kopururik handiena.
2. Hizkuntza-nahikotasun praktikaezina.

² Aurrerago aipatuko den moduan, euskaltasuna ez da posible izan gure historia eta proposamen etniko-politikoan, eta hutsune nabarmen bat da.

³ «Zer gertatuko zen beste hau gertatu izan bazen» galderari erantzuten dio historia kontrafaktikoak.

3. Inon euskara beharrezko ez den gunerik egotekotan, hori hiria da.
4. Aurkari oso indartsuak daude hirietan. Aldeko batzuk, ordea, eta oro har, ahulezia estrukturalaz jota ditugu: kapital sozial eta kultural eskasekoak dira.

Hortik aurrera, hirietan zer egin? Pazientzia, belaunaldi pare bat, nahikotasuna ziurtatu, euskara praktikagarri egin eta, orokorrean, presaz eta ezinbestez, desagertzen doazen belaunaldi euskaldunen ordezkokoak bilatu/bilakatu/sortu hala hiri nola landaguneetan. Euskararen etorkizuna eta bilakaera seguruenik errealitate urbanoarekin lotuta dago, batez ere hiriburuarekin eta hauei dagozkien eskualdeekin, berauetan bizi da eta euskaldun eta biztanleria gehiena. Gainera, errealitate urbanoa eta landagunekoa bereiztea ezinezkoa da Euskal Herrian, kulturaren ikuspegitik lurralde osoa praktikan ia *continuum* urbanoa delako.

1. Taula. Biztanleria eta euskaldunak hiriburu eta hiriburuen eskualdeetan (%)

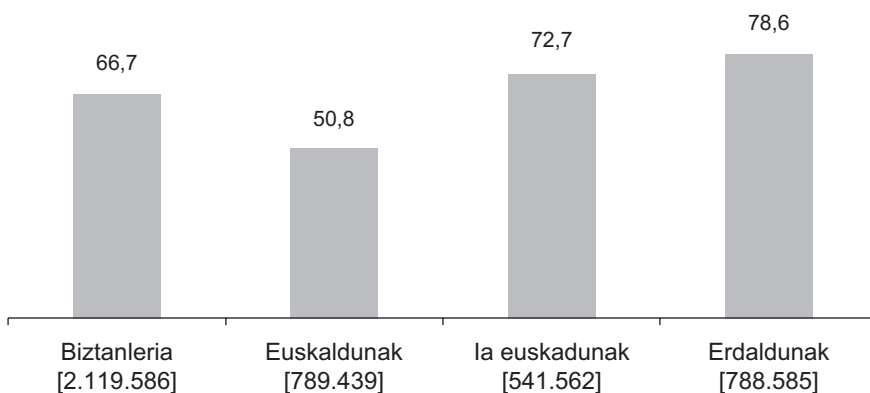
Dagokion herrialdeko zenbateko biztanleria (%)		EAEko euskaldunetatik zenbateko %	
Eskualdeak	Bilbo Handia	75,4	25,9
	Arabako Lautada	80,0	7,2
	Donostialdea	45,7	17,6
			50,7
Hiriburuak	Bilbo	30,1	10,0
	Gasteiz	74,6	6,6
	Donostia	25,5	9,1
			25,7

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Biztanleriaz aparte ere, euskaldun kopuruak erakusten du lau euskaldunetatik bat Bilbo Handian bizi dela eta Bilbon bertan, euskaldun gutzietatik

%10. Donostialdean ia bost euskaldunetatik bat bizi da (%17,6) eta euskaldunen kopuru absolutuei dagokienean, Donostia Bilboren parean dago. Araban, azkenik, euskaldunen %7,2 bizi da eta eurretatik ia gehienak Gasteizen (%6,6). Hiriburuetak eskualdeetan euskaldunen %50,7 bizi da eta hiriburuetan %25,7.

1. Grafikoa. Hiriburuen eskualdeetan euskararekiko harremanaren arabera bizi den biztanleria, 2011, (%)

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Kokatzeko balio diguten datu batzuk hartuta, hiriburuen eskualdeetan biztanleria osoaren bi heren bizi da (%66,7), euskaldunen erdia (%50,8), ia euskaldunen %72,7 eta erdaldunen %78,6. Nolanahi ere, hiru eskualde hauetan euskaldunen presentzia oso nabarmena da eta datuek uste den baina fenomeno urbanoa dela erakusten dute, nahiz euskararen inguruko erretorika gehienak nekazari eta landa eremura lotuta ikusi.

Dena dela, alde batetik, biztanleriak euskararekin duen harremana hartzen badugu eta, bestetik, udalerrien tamaina, udalerrien tamaina handitu ahala euskararen ezagutza txikitu egiten dela ikusiko dugu. Ezagutza kopuru handienak 20.000 biztanle arteko udalerrietan agertzen dira eta udalerririk horietan populazioaren erdiak edo gehiagok euskara daki. Hortik gora, biz-

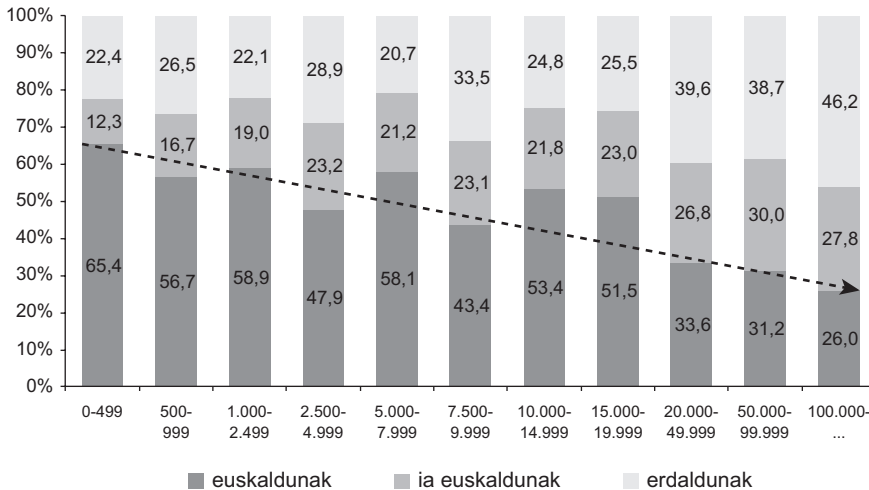

tanleria gehiagoko udalerrietan heren batetik (%33,6) laurden batekora artekoa (%26) da ezagutza.

Dinamika beherakor honetan, badago egon salbuespenen bat Gipuzkoa-ko udalerrri txiki eta ertainen artean, 5.000 eta 7.500 eta 10.000 eta 20.000 biztanledunekoetan, ezagutza zenbakiak oso esanguratsuak dira eta: hurrenez hurren, %58,1, %53,4 eta %51,3.

Datu hauetan oinarrituta, herri euskaldun txikiagoak eredutzat hartzen baditugu, badirudi praktikoki herrietatik hiriak setiatu behar dituela euskarak. Nola? Astiro eta metaketa kuantitatiboekin. Kopuru hazkuntza toki guztietan beharrezkoa da, baina metaketak ekarriko ditu aldaketa kualitatiboak? Auskalo! esan liteke alde batetik. Ez dago beste biderik!, bestetik.

2. Grafikoa. Euskararen ezagutza udalerrien tamainaren arabera (%)

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Etor litekeena aurreikusteko, azken hiru hamarkadetako bilakaeraren azterketa ezinbestekoa da. Gainera bilakaera ondo neurtzeko Erkidegoko

lurraldeetatik egin beharra dago, berauetan baino ez du euskarak zeukan erronkaren neurriko hizkuntza-politikarik. Nafarroako eta Iparraldeko ereduak liberalismo kulturalak eta asimilazio politikoak dakartzan ondorioak erakusten dizkigute. Horrela, hurrengo taulan lurraldeek eta erkidegoak bizi izan dituzten ezagutza kopuruen hazkundera ikus liteke, 2. taula.

2. Taula. Euskararen ezagutzaren bilakaera lurraldeka eta EAEn, 1981-2011, (%)

	1981	1991	2001	2011 Biderkatzea	
EAE	21,6	26,3	32,3	37,2	1,72
Araba	3,9	8,6	16,2	23,9	6,12
Bizkaia	14,9	18,9	25,0	31,2	2,09
Gipuzkoa	39,5	45,9	51,5	53,3	1,34

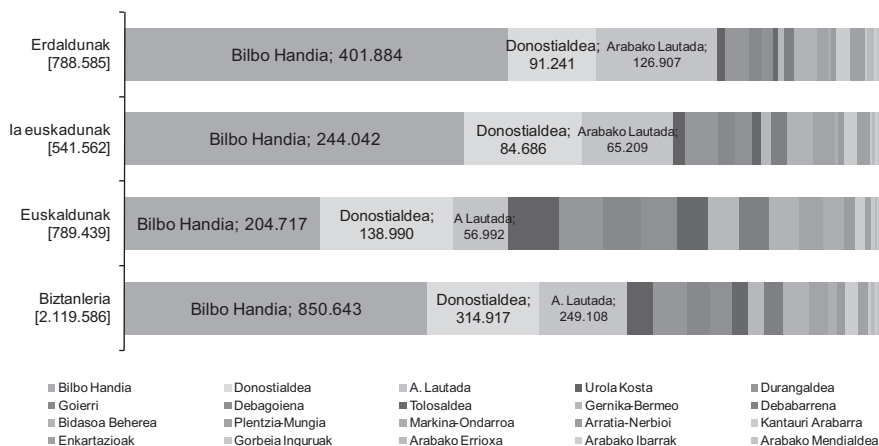
Iturria: Egileak egina, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuetan oinarrituta.

Hazkundera ez da nolana hikoia. Erkidego osoan %21,6 izatetik %37,2 izatera. Araban, igoyerarik handiena: %3,9tik %23,9ra. Bizkaian, %14,9 zen aurreko ezagutzaren ehunekoa eta %31,2 2011n. Igoyerarik leunena Gipuzkoan gertatu da: ezagutza ia %40 zen 1981an eta gaur egun %53,3 da. Hazkunde hauen biderkatzeari erreparatuta beste datu esanguratsu bat antzeman daiteke: abiapuntuan euskararen ezagutza altua denean igoeira zailagoa dela, Gipuzkoan gertatzen den moduan. Errendimendu marjinal beherakorrak eragiten ote dio euskarari eta sabai gaindiezin bat edukiko ote du? Datu hutsa ala joera den ikusteko adi egon beharko dugu. Are gehiago, badirudi datu hau interesgarria izan litekeela, ehuneko batetik gora euskaldun berriak egitea gero eta zailagoa izan daitekeelako. Edonola ere, sabaiarena denbora kontu bat baino ez da⁴.

⁴ Euskara XXI ponentzia aurkeztu zenean, *Euskal Herrian Euskaraz Elkarteak* euskara Erkidegoan errekuuperatzeko 175 urte behar zirela esan zuen eta Nafarroan 800. Kalkulua egiteko modutik aparte, euskarak aurrera egingo badu epeak ez dira arazo.

Edonola ere, beste hipotesi bat garatu aldera, posible litzateke ere ezagutzaren hazkundeak gora egitea baina abiadura geldoagoan, eta agian hori da etorkizunaren muina. Hipotesi honen arabera, euskarak gora egingo du baina gero eta erritmo motelagoan, behintzat abiapuntuan ezagutza nahiko nabarmena deneko kasuetan. Horrela, duela gutxira arte, kezka euskararen ezagutzaren igoera bazen, aspaldian erabilera eta ezagutzaren arteko jausira joan da. Hurrengo urteotan bigarren lotura hau, ezagutzatik erabilerarenera doana, bultzatu behar da, ze badirudi igoerak logika propio bat duela: goitik hasten denean ez da gehiegi igotzen; bai, ordea, azpitik hastean.

3. Grafikoa. Biztanleria eta euskarekiko harremana eskualdeka, 2011

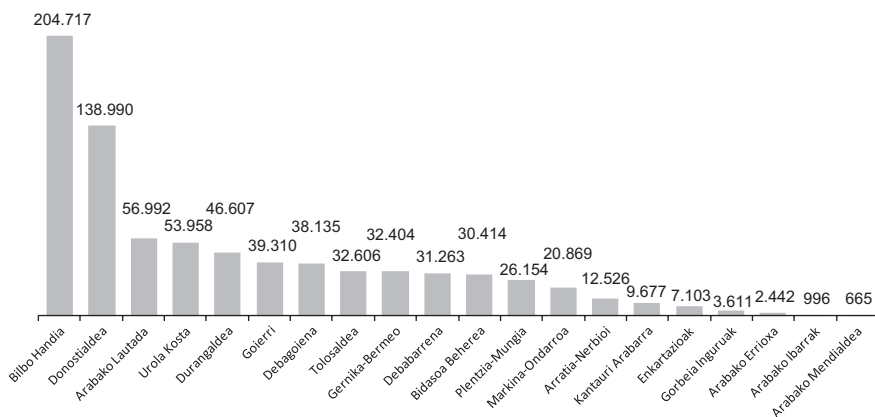
Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Dena dela, etengabe bi aldagairekin jokatu beharrean gaudela dirudi. Alde batetik, zelan banatzen den euskaldungoa eskualdeka. Eta horren arabera hiriburuetakoez biltzen dute euskaldun kopururik handiena, baina horrek ez du gutxiesten beste eskualde batzuek egin dezaketen eta praktikoki egiten duten ekarpen estrategikoa. Are gehiago, badirudi egungo egoeran ezinbestekoa dela hurrenkeran datozen eskualdeen parte hartzea: Uro-

la Kosta, Durangaldea, Goierri, Debagoiena, Tolosaldea eta hurrengoak. Eskualde hauetan jokatzeko eta bermatzeko da euskararen etorkizun hurbila.

Eskualde hauek ez dira guztiz urbanoak biztanleria eta udalerrien biztanleria kopurutik, baina oro har kultura urbanoa eta hiri bizitza oso hedatua dago gure Erkidegoan, eta baita Euskal Herri osoan eta, ondorioz, eskualde hauetan ere. Gehienek gehiago dute urbanotik landagunetik baino. Horregatik, eskualdeko datuak beste modu batera aurkeztu eta nahastuta euskararen intentsitate indizea sor genezake, baina aurretik alde aurreko urrats bat erakutsi gura dugu, euskararen ezagutza tasa eta euskaldunak eskualdeka nola banatzen diren ikusteko. Euskaldun tasa handiena Markina-Ondarroa eskualdeak du, baina euskaldunetatik %2,6 baino ez. Erabakigarriagoa izan liteke ikuspuntu honetatik Urola Kosta euskaldunen %6,8 barne sartuz eta bertako biztanleria osoaren %76,1ek euskara ezagututa. Antzeko egoeran daude Durangaldea, Goierri, Debagoiena, Tolosaldea, Gernika Bermeo, Debabarrena eta abar, ez baitiogu bakarrik parametro bati erreparatu behar, biek sortzen duten emaitza bateratuari baino.

4. Grafikoa. Euskaldunen banaketa eskualdeka. EAE. 2011. Zenbaki absolutoak

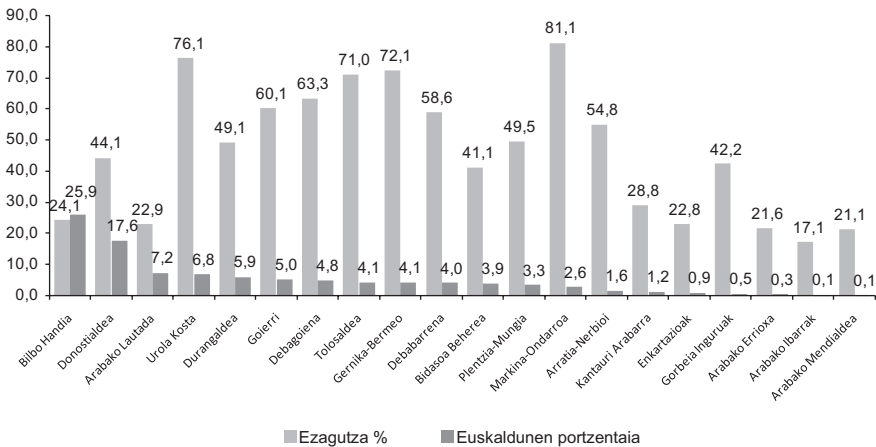

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Horregatik, intentsitate indizeak sintetizatzen du aldagai bien uztardura eta hortik identifika genitzake eremu geografiko estrategikoak: gune trinkoak eta dispersiodunak. Indize hau lortzeko aurreko bi aldagaiak erabiliko ditugu. Horrela, eskualde bakoitzak duen euskaldun tasa eta euskaldunetatik zenbat barne hartzen duen jakinda, bi tasak biderkatzen ditugu eta ematen duten batuketa orokorra 100 oinarrira erreduzitzen dugu. Taula gainean (3. taula) erakusten ditugu urratsak emateko jarraitu dugun prozedura: A: ezagutza tasa; B: zenbat euskaldun barne hartzen duen eskualdeak; indizea =

$$\frac{(a \times b) \times 100}{\sum a \times b}$$

5. Grafikoa. Euskaldunen banaketa eskualdeka eta eskualde bakoitzeko euskararen ezagutza tasa, 2011, (%)

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

3. Taula. Euskararen intentsitate indizea eskualdeka, 2011, (%)

	Biztanleria	Euskaldunak	Ia euskaldunak	Erdaldunak	A: Ezagutza %	B: Euskaldunen portzentaia	A X B : Biderketa	Indizea
Donostialdea	314.917	138.990	84.686	91.241	44,1	17,6	777,1	17,2
Bilbo Handia	850.643	204.717	244.042	401.884	24,1	25,9	624,1	13,8
Urola Kosta	70.905	53.958	9.160	7.787	76,1	6,8	520,1	11,5
Debagoiena	60.268	38.135	11.472	10.661	63,3	4,8	305,7	6,8
Goierri	65.418	39.310	12.500	13.608	60,1	5,0	299,2	6,6
Gernika-Bermeo	44.915	32.404	6.828	5.683	72,1	4,1	296,1	6,6
Tolosaldea	45.934	32.606	7.253	6.075	71,0	4,1	293,2	6,5
Durangaldea	95.003	46.607	22.975	25.421	49,1	5,9	289,6	6,4
Debabarrena	53.305	31.263	11.093	10.949	58,6	4,0	232,3	5,1
Markina-Ondarroa	25.735	20.869	2.465	2.401	81,1	2,6	214,4	4,8
Arabako Lautada	249.108	56.992	65.209	126.907	22,9	7,2	165,2	3,7
Plentzia-Mungia	52.878	26.154	14.732	11.992	49,5	3,3	163,9	3,6
Bidasoa Beherea	74.025	30.414	19.743	23.868	41,1	3,9	158,3	3,5
Arratia-Nerbioi	22.869	12.526	4.841	5.502	54,8	1,6	86,9	1,9

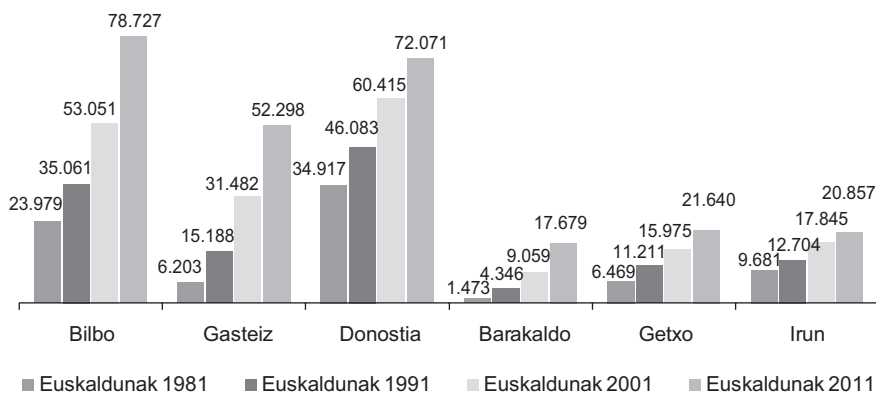
	Biztanleria	Euskaldunak	Ia euskadunak	Erdaldunak	A: Ezagutza %	B: Euskaldunen portzentaia	A X B : Biderketa	Indizea
Kantauri Arabarra	33.636	9.677	9.420	14.539	28,8	1,2	35,3	0,8
Enkartazioak	31.147	7.103	8.473	15.571	22,8	0,9	20,5	0,5
Gorbeia Inguruak	8.559	3.611	2.061	2.887	42,2	0,5	19,3	0,4
Arabako Errioxa	11.326	2.442	2.477	6.407	21,6	0,3	6,7	0,1
Arabako Ibarrak	5.840	996	1.469	3.375	17,1	0,1	2,2	0,0
Arabako Mendialdea	3.155	665	663	1.827	21,1	0,1	1,8	0,0
EAE	2.119.586	789.439	541.562	788.585	37,2	100,0	4.511,6	100,0

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Exhebitzaren Zentsuan oinarrituta.

Lortzen den indizearen arabera, euskarari legozkiokeen kontuetan Donostialdeak Bilbo Handiari nagusigoa kentzen dio eta azken honi asko hurbiltzen zaio Urola Kosta. Bai eskualde honek eta baita bere atzetik datozenek barne hartzen duten euskaldunen kopuruko zifra baino altuagoa lortzen dute intentsitate indizean, beraz estrategikoak dira euskara eta hiriaren arteko talkan. Besteak beste, Debagoiena, Goierri, Gernika-Bermeo, Tolosaldea, Durangaldea eta beste zenbait, Arabako Lautadaren aurretik agertzen dira. Baina, garrantzizkoenak, esan moduan, Donostialdea eta Urola Kosta dira.

Panorama hau osatzeko, hiriaren errealitatea eta hiriburuek jokatzen duten rola ezin da ukatu eta bizi izan duten bilakaera esanguratsua azpimarragarria da: Bilbok hirukoiztu egin ditu euskaldunak, Donostiak bikoiztu eta Gasteizek zortzi aldiz biderkatu, (6. eta 7. grafikoak).

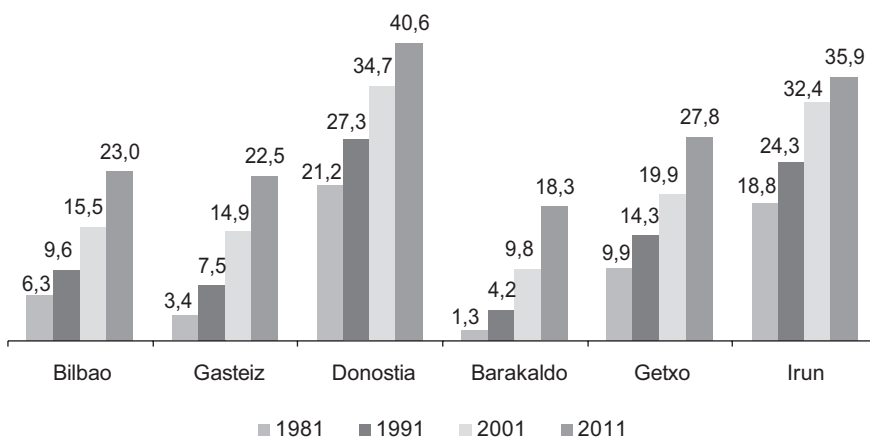
6. Grafikoa. Euskararen ezagutzaren bilakaera hiriburu eta gainontzeko hiru udalerri kopurutsuenetan, 1981-2001

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

7. Grafikoa. Hiriburu eta udalerrri kopurutsuenetako euskararen ezagutzaren bilakaera, EAE, 1981-2011, (%)

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

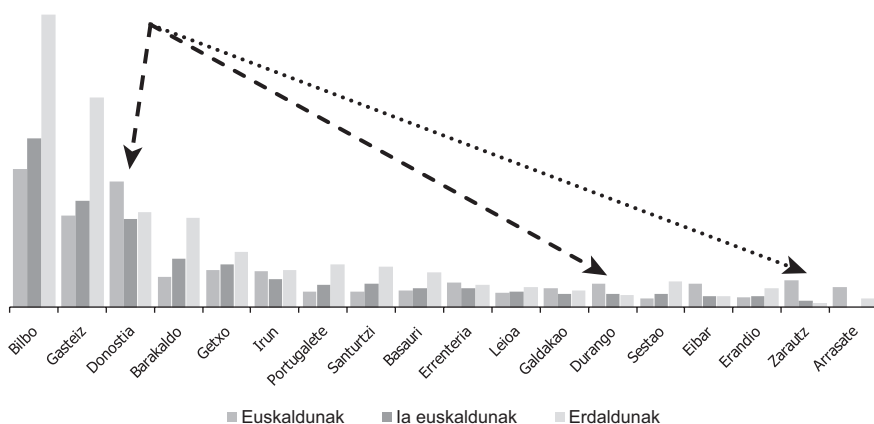
Ehunekoetan ere gora egin du euskararen ezagutzak eta 1981eko egoerarekin erkatuta, Bilbon eta Gasteizen laurden batek daki euskara eta Donostian %40k.

Gainontzeko udalerrri kopurutsuenek normalean lurraldeko dinamikaren eredua jarraitzen dute. Horrela,

1. Barakaldo bezalako udalerrri bat Nerbioi ibarreko ezker aldean gertatu denaren erakusle da. Abiapuntua, dinamika eta prozesu guztia oso modu antzekoan garatu dute eskualde honetako udalerriek. Udalerrri hauetan euskara praktikan ez egotetik %20 ingurura igo da.
2. Beste muturrean, oso ezagutza altuagoetatik hasitakoek igoera leunagoa ezagutu dute.
3. Praktikan ia euskaldun elebakarrak zirenak euskaldunen ehuneko txikitu egin dute.

4. Eta, azkenik, badaude zenbait udalerri hazkundera atzerakada txiki bat pairatu dutenak 2001 eta 2011 artean, atzerriko immigrazioa eta gune erresidentzialen ezarketaren ondorioz, seguruenik.
5. Oso nabarmen ikus litezke prozesu hauek, 10.000 biztanletik gorako udalerri guztiak kontuan hartuta eta 1981etik 2011 artean ezagutza tasetan bizi izan duten bilakaera aztertuta (Ikusi 1. eranskina).
6. Donostia ere beste eredu bat erakusten du: euskaldunena da talderik kopurutsuena, ia euskaldunak eta erdaldunen aurretik dago zenbaki absolutuetan. Eredu hau Gipuzkoan hedatuago dago, baina Bizkaian ere gertatzen da -Galdakao, Durango- (8. Grafikoa).

8. Grafikoa. Euskara dakitenek talde kopurutsuena direneko ereduak

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

Egoeraren erretratu hau bukatzeko, hiru mapa erantsiko dira (2. eranskina): bata, euskaldunak lurralde osoan nola banatzen diren ikusteko; bigarrena, kanpo immigrazioaren banaketarena eta, hirugarrena eta garrantzikoena, euskararen bermearen geografia erakusten duena, eta ikusten den moduan gaur egun oraindik bermagunetik kanpo geratzen dira faktikoki hiriburuak. Donostia, neurri batean, bermagunearen alboan edo ia barruan legoke.

Hiri munduak eta mundu hiriak

1. Gai honen inguruan, ez da erraza ezer berririk esatea. Datuok ikusita, badirudi teorikoki behintzat hirian eta epe luzean jokatzeko delako euskararen biziraupena. Argi dago hirietan presentzia nabarmenagoa lortu ezean errenkan ibiliko dela eta momentu oro ahaleginak non egin eta nola garatu erabakitzen aritu beharko dute hala instituzio-buruek nola gizarte eragileek. Agian, errezeta eta teoria itxi bat baino, *work in progress* bat izango da euskararen etorkizunaren bermearen nolakotasuna. Euskararen etorkizuna eta hiriarekiko harremana anibalentziaz josia dago, eta agian hitz honek beste edozeinek baino hobeto azaltzen du datorkigun ibilbidea.

Printzipioz errazagoa dirudi hiriek eta batez ere hiriburuek udalerriri txikiagoetan euren dinamika irradiatzea, alderantziz baino. Azken bi mendeak modernotasunarenak izan dira. Berdin du gaur modernotasun berantiarrean egoteak. Esana dago, berantiarrean honek modernizazioaren modernizazioa dakarrela, prozesuen abiaduraren azkartzea eta gizarte-egitura eta instituzioen suntsiketa erlatiboa.

Modernotasunaren ezaugarri bat hiri-kulturaren garaipena izan da; egun, biziagotu baino ez da egiten izaera hau. Euskadi, euskaldunak eta, oro har, abertzaleak estrabikoak dira, eta kultur- eta politika- eskariak egiteko begi batetik iraganeko izaeran sustraitu eta legitimatzeko tradizioa begiratu behar badute, begi bizkorrenak helburua etorkizunean kokatzen du. Euskaldunek (areago euskaradunek) janzkera tradizionaletan joera postmaterialistak ezkututzen dituen taldea osatzen dute. Begiratu baino ez zaie egin behar balioen inguruko ikerketei⁵. Modernoegia da Euskal Herria, nahiz eta bere sektore batek eta kanpoko ugarik helburu nazionalistak antigualekoak kontsideratzen dituen. Egungo hutsalkeria edo sinplekerien eremuko uste ezarri bat. Askok uste du unibertsalista izateak antiabertzalea izatea eskatzen duela eta partikularistak halabeharrez atzerakoiak direla. Baina honetan ez dut astirik alferrik galtzeko.

⁵ Javier Elzo eta Maria Silvestre (Zuz.), *Un individualismo placentero y protegido. Cuarta encuesta europea de valores en su aplicación a España*, Deustuko Unibertsitatea, 2010.

Izaera moderno honek Euskal Herriko lur eremu ia guztia kutsatzen du eta zaila da hiri-kulturaren *continuumean* egon litekeen marra banatzailerik ikustea. Euskal kultura oso da modernoa. Edukiei dagokienean ez dago euskal hedabideak baino modernoagorik. Ezin liteke aurkitu euskal kulturaren –eta zer esan, esaterako, bertsolaritzan– baino gai modernoagorik⁶. Azken urteotan kultura honek euskal kultura inbaditu eta bere egin du, beraz hiri munduak aspalditik daude euskarara helduak⁷. Egungo euskalduna akzioz edo omisioz modernoa da.

Arazoa ez dago euskal kulturaren eta euskaraz egiten denaren edukian, ze esaterako euskal eliteek unibertsiteteen zientzia egiten dute. Arazoa ez da ere nondik etorri den modernizazio hori, gazteleratik, frantsesetik edo ingelesetik, edo gure gizarte aberatsari dagokion kultura erantsitik. Berdin dio, ibilbidea egina dago. Euskara gaurkotua dago.

Bestalde, ahul agertzen da Bilbon eta Gasteizen, baina Donostiako kasua bestelakoa da eta hizkuntzarekiko harremanaren araberako taldekatzeak egiten baditugu, Donostia da hiruretatik bakarra non euskaldunen ehuneko ia euskaldunak edo bakarrik erdaldunak direnenena baino handiagoa den –ikus 8. grafikoa–⁸. Beraz, Donostiarako errezeta eta Gipuzkoa osorakoa ia beste parametro lasaigoetatik aztertu beharra dago.

Kontua euskara ezagutzen dutenen kopurua bada, fokismoa praktikatu ote daiteke eta posible ote da hiriak inguratzea eta setiatzea? Badirudi ez dagoela indar nahikorik ezta masa kritikorik ere. Eta momentuz, ezta beharrik ere. Honen guztiaren ondorioz, hiriburuek neurri handi batean prozesu endogenoekin indartu beharko dute, euskararen hedadura barruko dekanazioak ekarriko du, eta arretaguneak eta indarrak banatu beharko dira hiri eta landaguneen artean. Hiriak irabazteko ezin dira udalerriri eta eskualde

⁶ Bertsolaritzak azken 10 urteotan ezagutu duen gai berrikuntza oso adierazgarria da. Soziozentrismoa nagusitu da eta ikaragarria da, nahiz eta bertsolari emakumeek zalantzan jarriko duten, genero ikuspegiak ekarri dion eraldaketa.

⁷ Atxagak hitz egin zuen *Euskal Hiriaz*.

⁸ Ez dago esan beharrik euskara dakien orok gaztelera dakiela. Betiereko perfekzioaren ordeze goera duin eta progresiboekin konformatzea eraginkorragoa da.

estrategikoak babesik gabe utzi. Bakoitzari berea, eta estrategia lokalizatu eta girotuak sortu behar dira.

Babesak bikoitza beharko du izan: instituzionala, eskualde hauetan gizarte prozesuek euskara eta bere erabilera elikatzen jarrai dezaten eta, soziala, hiri eta kultura urbanoaren indar koertzitiboak eskualdearen barne prozesuak galgatu edo ahuldu ez ditzan. Alde instituzionaletik, udalerrri eta eskualde hauen dinamika suspertu eta indartzea dakar, euskararen intentsitate maila mantentzeko gaurdaino agian izan ez ditugun programa eta plangintzak asmatuz eta sendotuz. Sozialki, euskara harrotuz eta euskaldun izatearen balioa gizartean zabalduz.

Euskalduntasunari eta euskaldun izateari legezkiokkeen betebeharrei izaera tragikoa kendu behar zaie eta hiztun izatearen nahikotasuna agertu behar da. Arazoa, arazoetako bat, ezagutza eta erabileraren arteko jauzian badago, hitz egitearen balioaren bideak bila ditzagun, bere eguneroko normaltasunean, beste inolako sakralizaziorik gabe. Iraganekoa den jarrerari, herrieta-koak hirietakoen aurrean konplexuz beterik egon izanaren ondorio linguistikoei, buelta eman behar zaio eta solas soilaren balioa aldarrikatu. Horretarako gizarte prozesu erabakigarriak ezarri behar dira, eskualde hauetan arruntena eta berezkoa euskaraz solastea izan dadin.

2. Zentralitatea halabeharrez egungo Autonomia Erkidegoan jarri behar da, berau delako euskararen bilakaera babestua daraman gune politiko eta administratibo bakarra. Besterik da, galdetzea ia egin behar zen guztia egin den eta behar zuen erritmoarekin. Ez dugu sekula jakingo. Baina eginikoak ondo erakusten du zer-nolako aldea dagoen babesa edo aldeko hizkuntz-politika izan edo/eta liberalismo kulturean oinarritu. Nafarroarekin edo Iparraldearekin konparatzea nahikoa da. Iparraldean eta Nafarroan euskara Erkidegoko egoerarik kaskarrenaren mailan balego pozteko arrazoiak leudeke. Hiru lurraldeen -Nafarroa, EAE eta Iparraldea- arteko aldeak hizkuntz-politika ezberdinen ondorio dira; euskararen kontra aritzea edo kontutan ez hartzea ere hizkuntz-politika da-eta.

80. hamarkadaren hasieran, antzeko posiziotan zeuden udalerrri asko eta adibidez konparagarriak ziren Tutera eta Barakaldo, Gasteiz eta Iruñea. Ikasteko motibazioak eta euskararekiko atxikimenduak ekarriko zituen gero

beste hainbat ñabardura, baina abiapuntu antzeko batek egin dena baloratzeke eta ez egiteak zer suposatzen duen jakiteko argibideak ematen dizkigu. Instituziorik eta instituzionalizaziorik gabe ez dago etorkizunik. Joera antiinstituzionala indartsua izan da euskal kulturaren eta askotan nahaste handiarekin instituzionalizazio politikoa, hizkuntza eta kultur politika eta erakundetzearen beharra ere inpugnatu dira.

3. Kezkatzeko datu ugari dago, baina ez halabarrez hiriarri dagozkionak, lurralde osoari baino. Adinari lotutakoak, desagertzen doazen belau-naldiak, horien ordeztatzenak, atxikimendu automatikoa edo erreflexiboa, eta abar.

Baina, hirien arazoa hiztunen kopurua bada, euskararen arazoa bikoitza da: 1) Nola ugaltu hiztun kopurua, eta 2) dakien pertsona batek zergatik hitz egiten ez duen. Lehen arazoa, denbora kontua da, hezkuntza sistematik etorriko da batik bat; beraz, konfiantzaz jokatu eta hezkuntza sistema etengabe hobetu beharra dago. Bigarrenak zeresan gehiago eman du, asko idatzi da, analisi sakonak egin izan dira, baina ezin dugu: 1) gupida gabe jokabide hori salatu eta, batez ere, 2) bide edo azalpen errazik proposatu.

Arrazoi soziologikoen eta sare sozialek hobeto azaltzen dute hiztun isilaren egoera, borondate edo arrazoi pertsonalek baino. Ez dut honen inguruan inolako zalantzarik egiten. Hitz egitearen behararen diskurtsoa guztiz presente dagoenean, hiztungaiek egiten ez badute ezinezkoa zaielako da. Gizarte koertzioen ezagutza beti mugatua da. Gizakiok gizarte jokoan aritzen gara eta edozein hizkuntzatan beronen erabilera dotoreago eta zuzenagoa duen pertsona baten aurrean mututu edo isildu egiten gara. Isiltasunaren espiral batean sartuak gaude eta horri buelta emateko tresnak aurkitu behar dira, bestela euskaraduna (berria edo zahar alfabetatu gabea) ez da hiztun bilakatuko.

Prozesu konplexuak azalpen errazekin ezin dira argitu. Praktika kulturalak praktika politikoak dira. Bourdieuk aspaldian idatzi zuen luze eta ondo hitz egiteak esan nahi zuenari buruz. Bourdieuk zioen⁹: «bikaintasun lin-

⁹ Pierre Bourdieu, *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Akal, Madril, 1985

guistikoa bereizten duten ezaugarriak bi hitzetan labur daitezke, distintzioa eta zuzentasuna». Oso interesgarria da Bourdieuren liburuaren azpтитulua: «hizkuntz trukaketen ekonomia». Alabaina, gune atomizatuak, pertsona bakartiek, erabilera intermitenteek ezin dute komunitate lagungarrikerik sortu. Immigrazio prozesu historikoak aztertzen edo birgogoratzen direnean, «auzoko euskalduna» oso ohikoa zen Barakaldo eta inguruko udalerrietan oraindik 90. hamarkadaren hasieran¹⁰. «Euskaldun» honi euskara bera ere ez zitzaion eskatzen, abizen euskaldunak nahikoa ziren-eta.

Hirietan, ez edukitzearren, ez dugu ezta «auzo euskalduna». Ez dugu gune trinkorik, eta baleude ez genuke jakingo nola epaitu beharko genituzkeen: zer da egokiago, ghetizazioa ala ezarketa sakabanatua? Askotan, ezberdintasun kulturalak edo etnia bat mantentzeko modurik aproposena lur eremu bat harresi handiekin banantzea/babestea da, ez baitago beste erremediorik. «Harresi altuek auzotar onak egiten dituzte» esan ohi da eta horrela funtzionatu izan da Estatu Batuetako hainbat hirietan. Ba ez da hori euskararen egoera, eta gainera behartuta dago etengabeko zehaztugabetasun geografiko berezko batean garatzen, jakin gabe trinkotzea edo sakabanaketa den aproposena. Arazo ikus litekeena, agian aukera da. Batek daki!

Zer beharko luke izan? Hiri guztirako eredu ala hobe enklabeetan lortuko du biziraupena? Lanak hain handi eta ugariak izanda, ez dago atsedenerako astirik eta bietan ekin behar da. Baina bestalde ezin zaio gizarte bati edo gizarte bateko sektore bati beti militantziaren jarrera mantentzea eskatu. Antropologiak momentu sakratu eta profanoak bereizi behar direla frogatua du. Ernest Gellner antropologo handiak komunismoari eta marxismoari ikusten zien akatsik handiena bi eremu horiek bereizi ez izana da, dena sakratua zelako edo bilakatzen zelako, baita eguneroko bizitza ere. Ezin dugu horraino behartu hiztuna, atsedena beharko du¹¹. Seguruenik, magikotu dadin euskarak errelato berri bat behar du, berreskuratzearen mitologia

¹⁰ Egun datorren atzerriko etorkin batek euskararen errealitatea presenteago du Espainiatik duela hirurogei urte etorri zirenek baino.

¹¹ Euskaldun izatea oso nekeza izaten da. Ruper Ordorikak kantatzen duen moduan «Inork ez zidan esan euskaldun izatea zein nekeza den, Hobe nuela hautatzea Munduko hiritar izatea», *Zaindu duzun maite hori* kantari.

agortua dago eta. Horregatik, euskarari bizi diren edo euskarara hurbildu diren hiritarrei bekatuan bizitzea permititu beharko zaie, munduaren zama (edo euskararen salbazioa) eta erantzukizuna eramatea ez baita erraza.

4. Badirudi, gaurdaino behintzat, hiriaren dinamika euskararen aurka doala. Esan ohi da eta historikoki halaxe izan da «hiriaren aireak libre egiten gaituela». Besteak beste, hiriak euskaratik askatzeko balio digu gaur egun, askatasun ikusezin eta erantzukizun gabekoa delarik gainera. Aurreko belaunaldi euskaldunentzako, konplexua sortzen zeneko tokia zen hiria, onarpena bakarrik arrote edo ezjakinaren rola betetzetik zetorrelarik¹². Ondorioa? Isiltasuna!

Hiztun osoa ez denarentzako, hiria hainbat koertzioetik urruntzeko ezkultaleku aproposa da, aproposena, hirian baino ez gara (edo izan gaitzke) anonimoak eta. Anonimotasunak komunitatea errotik erasotzen du, taldekideak komunitateko muga eta ohituretatik urruntzeko aukera du-eta¹³. Urruntzea bilatzen ari bagara gizarte kontrola errotik ahul liteke hirian. Beraz, aldi berean, hiria zenbait gauza da. Gune fisiko bat da. Bizipen berri eta ugarien gunea ere. Ugaritasun eta dibertsitatearen kokalekua. Hala, modu naturalean garatzen ez den zerbaitek, etsaia dauka hirian. Hori gertatzen zaio euskarari. Aspaldian desagertuta zegoeneko espazioa berreskuratzea zaila izango du eta, agian, lortuko ez duenaren hipotesia edo bakarrik neurri batean aurrera egingo duenarena aurreikusi eta garatu beharko genuke¹⁴. Momentuz, hiria desleku¹⁵ bat izan daiteke euskarentzat, aspaldian desagertu zen eta berrerritzen joan behar du, landare kolonizatzaile baten

¹² ETAREN biolentzia desagertuta berriro dator «basati onaren» promozioa, *Ocho apellidos vascos* pelikulak erakutsi duen moduan. Berrogei urte eta gero hau!

¹³ Oso interesgarriak dira Manuel Delgadok «in-diferentziaren» alde egiten duten hautua. Bere ustez, «diferentziara daraman eskubidea»ren parean ezezagun izateko eskubidea ere bermatu behar da. Ezin dugu pertsonarik taldekatu bere nahiaren kontra. Ezin ditugu talde etnikoak parke tematikoak bilakatu. Immigrante batek eskubidea osoa eduki beharko luke des-senegalدارra izateko, kasu.

¹⁴ Zenbaitetan hiria, hiriburua, euskararen kokagunea izan denaren inguruan zalantzak bidezkoak dira.

¹⁵ Marc Augé. *Los no lugares. Espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*, Gedisa, Bartzelona, 1993. Bereziki, hirugarren kapituluak. Deslekua identitate-, harreman- edo historia-tokitzat ulertu ezin den lekua da.

antzera. Legeak lagundu diezaioke noski, baina aurreko landareak ordezkatzeko edo aurrekoen artean kokapen arruntak eta estrategikoak bilatzeko gaitasunean datza bere arrakasta edo porrotaren emaitza¹⁶.

Hiriaren dinamikak gainera erantzukizuna leundu eta desagerrarazi egiten du, hartzuna askeago sentitzen da eta lokarri afektiboa urtu egiten da. Edo urtzeko aukera gehiago ematen du¹⁷. Gune komunitarioetan halabeharrez mantendu behar diren pautak erraz alboratzen dira talde kontrolak guztiz presente ez daudenean edo modu baretuan aplikatzen direnean. Hirian gainera, joko zail baten aurrean, ia dilema batean, autokokatzen da euskara: zelan aplikatu arau komunitarioak komunitaterik ez dagoen tokian. Hiriak, beraz, jokamolde oso aukerakoa permititzen dio pertsona euskaldunari, kontrolik gabekoa eta horrek euskara erabili beharretik libratu egiten du. Hor dator magikotzearen beharra osakin afektiboa indartzeko eta erabilerarako jauzia ahalbidetzeko. Nola lortu? Auskalo! Patxadaz eta konfiantzaz.

Anbibalentzia etengabe batean mugitu beharrenden ondorioz, euskarak hirietan egoera sakabanatua ezagutzen du eta, era berean, erreferentzia nagusia balitz bezala funtzionatu behar du, gutxiengo oso aktiboak eta enklabeak sortuz. Sektore askoren hautesmatean halaxe da: euskaratik oso urrun bizi diren pertsona askok, gainerrepresentazioaren¹⁸ jarrerari esker, euskararen irrupzioari dominazio kutsua hartuko dio¹⁹.

¹⁶ Euskarak kopurua, beraz, hartzun arruntak, eta eliteak behar ditu hirietan.

¹⁷ Euskararekin balio digu Zygmunt Baumanek egungo gizartea ezaugarritzeko asmatu duen kategorioa: «modernotasun likidoa». Komunitateak «jokaera solidoak» eskatuko lituzkeen moduan, hirian aukera gehiago dago eta portaera likidoaren aukera zabaltzen da: «Tarteka euskaraz hitz egin nezake, baina euskaratik ezkutatu egin naiteke ere».

¹⁸ Psikologia sozialak erakutsi du «berria» edo «eskasa» denaren kopurua gainerrepresentatu egiten dugula. Oro har, sentitzen duguna ikusten dugu; nekez, dagoena. Esaterako, arrazistek etorkinak nonahi eta neurritz kanpo ikusten dituzte, eta gainera inguratuta sentitzen dira. Oso interesgarria da Arjun Appaduraireren *El rechazo de las minorías. Ensayo sobre la geografía de la furia* liburuko laugarren kapitulua (*El temor a los números pequeños*), Tusquets, Bartzelona, 2007, 67-110 orrialdeak.

¹⁹ Euskara osasuntsu dagoenaren inpresioak eragin negatiboa izan dezake euskaldungoan, eta izaten du, des-arduratzeko aukera ematen dielarik. Gainerrepresentazioa euskaldunen edo euskarara inkorporatu direnen artean hedatu ez dadin eta salbaziobidean dagoela uste izanik norberaren erantzukizuna ez apaltzeko, publizitate zuzeneko kanpainak egitea mesedegarria izan daiteke.

5. Talde mailan, hiria ezinbestez eremu minatua da euskararentzako eta erraz elika dezake *neurotikoen aliantza*. Charles Taylor kanadiar aditu eta teoriko komunitaristak dio Québec bezalako guneetan, eta gureak badu horretan nolabaiteko antza, talde baten ametsak aurkakoaren amesgaiztoak direla, eta alderantziz. Beraz, edonon errezeloa agertzen da.

Mekanismo honek hirietan makina bat min eta arazotxo sortzen ditu egunerokotasunean. *Praktika egokidun* bilduma bat beharko genuke²⁰. Honelako egoerek, eta oro har *neurotikoen aliantzak*, ba ote dute erregulazio posiblerik? Egoera delikatuak izaten dira eta normalean maila pertsonalean eragiten dute eta jarrerak -positiboak batzuk, negatiboak gehienak- sortzeko oso egokiak izaten dira. Horrelako egoeretan, eskari duinak erantzuteko justiziak espazio eskasa izaten du. Duintasunaren orde *arrazoizko egokitzeak* behar dira²¹.

6. Beraz, hirian ugari, ikusgarri eta kontzentratuta aurki litezke euskara behar ez duten, nahi ez duten edota euskaratik urruntzen diren taldeak. Hiriak euskarari erresistentzia forma anitzetan kontra egin diezaioke. Hirian hobeto antzeman daitezke euskararen aldeko eta kontrako sektore sozialak. Soziologikoki ez dira gizarte taldeak, agregatu estatistikoak baino, ez baitute sarritan talde bat osatzen dutenaren kontzientzia, ezta jokabide amankomun adosturik, eta horrela jarrai dezatela. Baina, azken finean taldeak bailiran jokatu edo des-ekiten dute. Identifika ditzagun sektoreak. Sektore hauek euren praktika kulturaletan batzuetan klase posizioekin bat datoz, beste batzuetan hizkuntzak berak hainbat sektore barne hartzen ditu eta etorkinen kasuan inposatu egiten da beren posizio soziala jatorriaren gainetik²². Hona hemen identifikatu litezkeen sektore-klase-hizkuntz portaearak.

²⁰ Oso ohikoa den egora mingarri bat tabernari bati euskaraz egitean gertatzen da, praktika inkriminatorioak normalean pobreei zuzentzen zaizkielako. Noski eskaria egiten duenak ere bere burua desleku etengabean ikusten du.

²¹ Gérard Bouchard eta Charles Taylor, *Etorkizuna eraikitzea. Adiskidetzeko garaia*, Ikuspegi, Bilbo, 2010. Québec-en garatu zen Bouchard/Taylor txosten eredugarrian adibide ugari ditugu.

²² Batez ere, hierarkia sozialaren azken tokian daude, etorkinak direlako eta baita klase behekoena edo sektore pobreena direlako.

6.1. Hirian argiago ikusten da euskara ezertarako behar ez duen sektore bat. Besteak beste, enpiriko eta faktikoki behar ez duelako, oso erraz eta inolako arazo barik garatzen du egunerokotasuna eta euskararen beharra ez du nabaritu ere egiten. Sektore honek entzuna omen du euskara martxa onean berreskuratzen ari dela, eskoletan erabiltzen dela, poztu ere egiten da norbaitek dakienean, baina hor amaitzen da euren atxikimendu guztia. Ez egotearren, batzuetan ez daude kontra ere, baina beren praktikarekin erresistenteak dira, oso neurri handian aurrekontzientea edo kontzientea delarik jarrera hau. Sektore honek euskararekin inolako harremanik ez izatean, tirabirarik ere ez du askotan. Arazo handiago dute euskara beharrezko edo puntuagarri duteneko sektoreek, euskarak euren mugikortasun goranzkoan mesede edo kalte egin diezaiekeen. Euren seme alabak hirietatik kanpo dauden goi klaseko zentroetara deslokalizatzen dituzte, euskararen presentzia guztiz marjinala delarik. Sektore honek kapital ugari du eta nolabaiteko goi klase bat osatzen du. Sare sozialak ditu, eta baita kapital ekonomiko eta kultural handia. Beraz, euskarari dagokionean errealitate paralelo batean bizi dira eta bizi daitezke. Beraz, ez dute behar euskararik, ez dute seme-alabentzako eskatzen, eta euskaratik urrun eta euskararen kontra bizi litezke. Eransten den 9. grafikoan kapital ekonomiko gehien eta kultural dezentea dutenak dira. Badago tartean, klase altuaren sektore bat, bozka abertzalea eginda ere, egiten ez duena euskararen hautua. Normalean, hauen seme-alabak aurreko gizataldekoekin ezkontzen dira, birproduktzio ekonomiko-sozialari kulturalari baino garrantzia handiagoa ematen dietelako.

6.2. Badago beste sektore bat, profesional eta lizentziadunena, euren seme-alabentzako euskara ereduak aukeratu dituen, eta aurrekoaren beste kapitalak ez baditu ere, ez dira askoz txikiagoak, behintzat kapital kulturalari dagokionean. Sektore honek goranzko mugikortasuna bizi du. Gaur egun klase ertain sendo bat da eta badute kapital kulturala, eta euskara kapital honetan gehitzen duten beste osakin bat da. Euskaldunekin batera, hirietan estrategikoenak dira. Momentuz, gurasoak dira, erdaldunak, profesionalak asko edo gehienak, seme-alabak euskara eruedetan matrikulatu dituzte eta *curriculum ezkutua* eta osatzen dituzten gizarte sareak igorriko dizkiete. Denboraren poderioz eta estatus sendo bat mantentzen badute klase ertain altua bilakatuko dira eta, etorkizunean, «aristokrazia kultural»

gisa jokatu dezakete, ez agian eurak, baina bai euren seme-alabak. Sektore honen sendotasuna Gipuzkoako euskaldungoaren parekoa da: ekonomiko-ki oso ondo kokatuak daude, profesionalak dira, ikasketa tasa altua dute eta kontsumo kultural neurrikoa ere. Bidaide indartsu bat bilatu ahal du euskarak sektore honetan, baina bidea luzea eta geldoa da, seme-alabengana transferitzen dena. Seme-alabak hiztun osoak bilakatu daitezten, gurasoenganako kanpaina neurtu eta ondo zuzenduak helarazten asmatu behar da.

6.3. Kapital kultural eta kapital ekonomikoaren arabera, ondoren eta aurrekoaren parean, askotan euskaldungoa legoke: klase altu, ertain eta behekoaz osatua dago. Altukoa zati txiki bat, ertaina ugaria eta behekoa eskasa. Gizarte egituran oso ondo kokatua dago, maila intelektual handikoa da, ekonomikoki sendoa, eta ezaugarri hauek gora egiten dute euskararen ehuneko altuenak dituen Gipuzkoan. Oro har, egituraren aldetik euskaldunek ez dute arazo handirik eta printzipioz euskara harrotzeko nahikoa gizarte baliabide dute. Sektore honetan estrategikoa da hezkuntzan eta administrazioaren maila guztietan ari den azpisektore ugaria. Hauen eta zenbait sortzailearen esku dago euskara eta bere gaitegia berritu eta gaurkotzea. Jarraera eta baloreei dagokienean oso modernoa da sektore hau.

6.4. Azkenik, hirietan eta euskal herrian, euskara periferia sozial eta geografikoetara hedatu da, gutxitan hiriaren zentrogunera. Zentrogunean aurretik aipatu ditugun sektoreak daude. Behe klase gehiena, hezkuntzaren bidez, euskarara ailegatu da. Azpisektore honek ez du gizarte botererik eta ez dira erreferentzialak, baina kopuruaren ikuspegitik euskararentzako ezinbestekoak dira, hiztun hazkundera besteak beste hortik etorriko da eta. Euskara behar dute ezinbestez, berari esker goranzko mugikortasuna bermatu dezakete eta. Eta euskarak behar ditu ezinbestez.

Hauen azpitik eta oro har euskararen geografia sozialetik kanpo etorkinak daude, eta baita euren seme-alabak, baina honek ez du horrela -fatalitate ekidinezin modura- zertan izan behar. Immigrazioaren kopururik handiena hirietan dago eta normalean bi erronka daude biztanleria honetik: 1) Batez ere, A eredura joaten dira eta gehienetan inolako hezkuntza berrikuntzarik ez duten zentroetara, beraz hemen badago zeregina instituzioetik eta gobernutik, eta 2) immigrazioak euskararen arazo batzuk indartzen

ditu, baina ez du berririk sortzen²³. Programa integrala eskatzen du immigrazioa eta euskararen arteko harremanak, mugimendu batean bi helburu betetzeko: gizarte-inklusioa eta hizkuntzarena ere. Harreraren prozesua bukatuta eta hizkuntz aniztasunean hierarkia logikoak ezarrita, bada edo heldu da interbentzio integral honi aurre egiteko unea.

Hurrengo taula honetan, sektore bakoitzak euskararekin duen harremana zehazten dugu. Egia esan ez dugu ikerketa zehatzik honen inguruan eginik, beraz intuizio informatu batetik egiten da ezaugarritzea. Edozelan ere, beste gai batzuetarako balio badu (identitatea, ideologia, estatu forma, eta antzekoetarako), euskararako ere abiapuntu gisa balio digu. Sektoreka euskara eta bere eskaintza zatitu beharrean gaudelakoan nago, eskaintza bereiziak eginik, eta horrek inbertsio ekonomiko handia, ikerkuntza sakonak eta publizitate kanpaina zuzenduak eskatzen ditu.

4. Taula. Euskararekiko hurbilpena sektore/klase eta kapital ezberdinen arabera

Sektoreak	Kapitalak			Euskarara hurbildu
	Ekonomikoa	Kulturala	Soziala	
Goi klasea	Handia	Handia	Oso handia	Oso gutxi / Ia ezer
Hiri klase ikasia	Dezentea	Handia	Handia	Erdizka
Euskaldungoa	Dezentea	Handia	Handia	Erabat
Behe klasea	Eskasa	Eskasa	Eskasa	Ia erabat
Immigrazioa	Oso eskasa	Oso eskasa	Eskasa	Gutxi

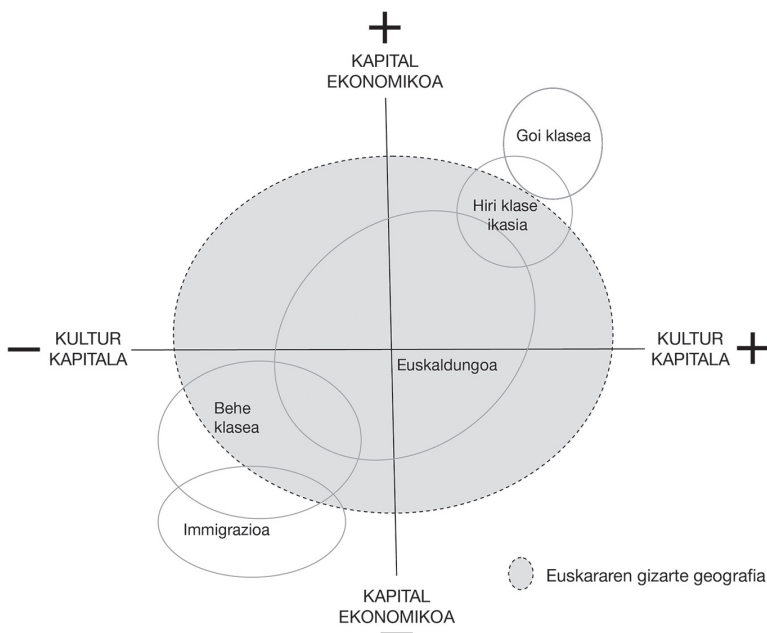
Iturria: Egileak egina.

Egoera hau zientifikoki aztertzeaz dago, eta ez legoke txarto sektore hauetan -klase eta azpiklaseetan- euskararekiko zer-nolako diskurtsoak eratu eta mantentzen dituzten ezagutzea.

Grafikoki honela geratzen dira klase sozialen euskararekiko posizio sozialak:

²³ Erramun Osa eta Xabier Aierdi, «Immigrazio berria, hizkuntza arazo berririk?», *Euskera*, 54 lbkia., 3, zenbakia, Bilbao, 2009, 1433-1452 orrialdeak.

9. Grafikoa. Euskararen gizarte geografia

Iturria: Egileak egina.

7. Ondorioz, euskara, klase sozialak eta etniak elkar topatzen duteneko bidegurutzetako konplexuan kokatuta dago ere. Praktika kulturalak praktika politikoak dira beti, eta politikak gure gizartean ez du lubaki ideologikorik, identitatekoa baino. EAEn ez dago momentuz tokirik talka ideologikoetarako. Datu batzuk: gurutzatzen ditugunean identitate subjektiboaren bost posizioak (euskalduna baino ez -V/E-, euskaldunago -+V/Ego-, identitate bikoitza -D/B-, espainolago -+E/Ego-, espainiarra baino ez -E/E-) eskala ideologikoarekin (ezker-eskuin) eta eskala nazionalistarekin (euskal nazionalista-espainiar nazionalista) eta zenbait urtetako bilakaera egiten dugunean (2007-2014), zer ikusten dugu?²⁴

²⁴ Eskala bietan (0= abertzaletasuna edo ezkerria; 10= espainolismoa edo eskuma) identitate era bakoitzak eta erkidegoak batz bestez ematen duten puntuazioaz ari gara.

1. Ez dagoela borroka ideologikorako aukera handirik. Gizarte honek ongizate maila oso altua du, balore modernoak oso hedatuak ditu eta oro har kutsu sozialdemokrata. Horrela 3,5 eta 5 artean kokatzen dira bost identitate subjektiboak. Ez dago polarizazio ideologikorik. Bizi estiloak edo gehienez klase ideologiko ahulak ditugula dirudi. Distantzia ideologiko handiena 2,8tik (2012ko inkesta) 5,6ra (2011koa) doana da. Ezker-eskuineko eskalaren bataz bestekoan, 3,7an dago Erkidegoa; beraz, euskal gizarteak ezkerrera modu leunean jotzen du. (3. Eranskina ikusi).
2. Baina, nazionalismoaren eskala kontuan hartzen badugu, polarizatu egiten da egoera, eta 8 puntuko distantzia agertzen da, 1,2tik 9,2rako eta Erkidegoaren bataz bestekoa 3,8 edo 4 da²⁵. Hau da, gure erkidegoak egungo Autonomi Estatutuaren subiranotasuna baino gradu handiagoa nahi du, baina urrunegi joan gabe. Gure herriak *etnokrazia* nahi du, ez independentzia²⁶. Bertakoek («gureek») gobernatu dezatela, hor amaitzen da abentura (4. Eranskina ikusi).

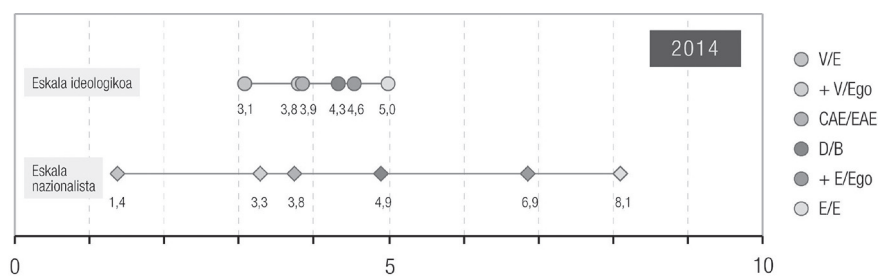
Urte bateko adibidea hartuta, esaterako 2014koa, 2 puntutan aldentzen gara ideologikoki identitate subjektibo ezberdinetakoak eta 6,7 puntutan nazionalismoan, eta hizkuntza (euskara), gainontzeko objektu politiko-kultural erabakigarri guztiak bezalaxe, adostasunik gabeko edo zaileko lubaki

²⁵ Antonio Rivera, Patxi Lópezen Gobernuako Sailburuordeak, Eva Larrauri kazetariari 2010eko azaroaren 14an, esaten zion: «El Contrato Ciudadano por las Culturas, el plan estratégico que impulsa el departamento, va camino de no alcanzar el consenso, declaraba: Nuestra intención es que el Contrato salga adelante. El problema no es si de partida debe alcanzar un acuerdo mayoritario o no. Sabemos cuál es la posición de las Diputaciones, una postura estrictamente política, pero lo importante es que el documento se mejore con las aportaciones de los sectores, de la ciudadanía, del futuro Consejo Vasco de la Cultura, y que se ponga a funcionar. Discutimos y perdemos mucho tiempo en debates parapolíticos que no tienen esencia y retrasamos las oportunidades de desarrollo. El punto de confrontación es de referencias: nosotros hablamos de ciudadanos, y la palabra produce urticaria a los nacionalistas, que prefieren hablar de comunidad, palabra que a los que no somos nacionalistas nos genera cierta zozobra. ¿El que hace una película o edita libros tiene que estar dependiendo de si el Gobierno y la Diputación son partidarios de una cosa o de la otra?», *El País del País Vasco*, 6. orri.

²⁶ Walker Connor, «Democracia, etnocracia y el Estado Multinacional moderno: paradojas y tensiones», in A. Pérez-Agote (arg.), *Sociología del Nacionalismo*, Vitoria-Gasteiz, 1989, 111-130.

kultural-identitario honetan sartuta egongo da beti. Ez da orain arte erraza izan, eta etorkizunean halaxe izango da. Hau da, borroka ideologikoa sako- na izan ezin den moduan, identitate-borrokak hartzen du haren lekukotza. Beraz, identitatea espainolago edo identitate bikoitza dutenak eta goi mai- lako posizio ekonomikokoak euskarari lepoa ematen diotenak dira.

10. Grafikoa. EAEko nazionalismo- eta ideologi-eskalak identitate subjektiboaren arabera, 2014

Iturria: Egileak egina, 2014ko Immigrazioaren Barometroan oinarrituta, Ikuspegi.

Gainera, zoritxarrez, gure historian eta ulerkera etnikoan badago hutsu- ne oso nabarmen bat: *euskaltasuna*²⁷ sortu barik dago eta, txarrena, ezin da sortu. Sabino Aranarengandik hasita logika etnikoa bakarrik formalki alda- tu da, ez errealitate materialean. Agian, maila pertsonalean posible da, bai- na kolektiboki ez da egon izan. Horrela, hemen *abertzaleak* eta *espainolistak* daude²⁸. Euskaltasunak, euskaltzaletasunak, euskara suspertzen lagun deza- ke, baina dagoen jauzi etnikoarekin euskara batik bat abertzaleena baino ez dela kontsideratuko da. Abertzale sutsuek inplizituki hala uste dute eta aurkari indartsuek euskaratik urruntzeko egoera hau baliatu egiten dute, euskara baztertze sinbolo modura erabiltzen dela esanez. Gainera aber- tzale askoren kontraesana -euskara idealki maitatu, baina ez ikasi, ez eta

²⁷ Jarrera modura oso ahula da eta soziopolitikoki eraiki ezin den posizio soziala da.

²⁸ Banaketa hau oso presente egoten da abertzaleen planteamendu bitarretan, egunerokotasu- nean eta teorikoki.

gutxiago erabili, modu erritualean ezpada- oso ondo datorkie izaera sinbolikoa sinesgarri izan dakien.

Sektore aurkariak erakartzeko logika etniko hau apurto eta ordezeko bat asmatu behar da, bestela ezagutzaren hazkundearen sabaia nabarmenagoa izango da, eta honelako egoeretan justiziaren printzipioak ez du inolako eraginik eta ikuspegi errealista batetik txikiak eman behar du amore beti. Abertzale izateko ez da euskara jakin behar, bozka abertzalekoek euskara ikasi izan balute hirietan askoz egoera osasuntsuagoan egotea ekarriko luke²⁹. Erabakigarriena ez da euskara, bozka ondo edo egoki ematea baino. Herri bakoitzak bere historia propioa du eta Bourdieuk behin eta berriz esango duena aplikatu liteke hemen: ezerezetik zaila zerbait ateratzea. Hone-tan ere euskarak anibalentzian jokatu behar du, abertzale eta ez-abertzale izan eta era berean despolitizatu beharra. Funanbulismo jokoetan trebatu beharra dago.

9. Hiriak esan dugun moduan bizi estilo propio bat du, behintzat hala esaten da. Hiria nahasmenaren tokia da, beraz,

1. lehenengo eta behin hiri mundua euskarara helduta dago eta nolabait euskara bera ere kolonizatu du. Hiri mundua modernizazioaren emaitza bada, euskararen edukien lidergoa daramatenek aspaldi hor kokatuta bizi dira. Areago, esaten denaren kontrara, gaur egun sektore modernoena euskara, abertzaletasuna eta ezker ideologikoa metatzen dutenek islatzen dute. Aspalditik, euskarak ez du erreferentzia nagusia iraganean; beste kontu bat da nola jokutzen eta erabiltzen den tradizioa. Beraz, herritartu beharrean, euskara hiritartu egin da azken 50 urteotan, kulturaren ulerkera integralenean: ohitura sinpleeneta-

²⁹ Eta eguneroko praktika sozialean (soziologikoetan) abertzalea izatea euskaldun izatea da. Termino honen inguruan joko logiko ugari egin genitzake (euskaradunak, baskoak, ...), baina euskaldun euskaradun ez-abertzalea ez-euskalduntzat edo espainol(azo)tzat irainduta, joko linguistikoek ez digute ezertarako balio. Logika linguistikoa eta soziopolitikoa ez dira gauza bera, eta politikan posible ez dena ez da posible hiztegian. Ez du merezi lerro gehiago idaztea kontu honen inguruan, eta gutxiago identitate, gainidentitate, identitate metatuen inguruko nahasketa ulertezinak, sarri gure artean egiten den moduan. Irakurri David Anaut, *Txokotik zabalera*, Alberdania, Irun, 2006, 15-24 orrialdeak.

tik arte bikainenetara. Horregatik, «ciudadano, citizen edo citoyen-ne» hitza itzultzeko «hiritarra» da hitz zuzena, ez «herritarra». Terminologikoki «herritar» hitzak ukatu egiten du errealitate praktikoan esan gura duena, baina euskaradunaren mundu- eta ideologi-ikuskerak inkontzientearen ondorioa dira.

2. Honek guztiak eta hiriarekiko kontaktuak kalitate eskasagoko euskararako dakar, behintzat Gipuzkoa ez den gainontzeko lurraldean³⁰. Hizkuntza kalitatea sakrifikatu behar da ezinbestean, hizkuntza kontuetan ez dago prozesu linguistikorik soziologikoen gainetik gerta litekeenik. Hizkuntzak, batik bat, gizarteek ahal/nahi dutena izaten amaituko dute. Berriro ere ez da funtsean borondate kontua, aukera soziologikoena baino. Horrela, alde batetik irabazten dena (hizkuntza hiritartu eta hiri mundua bere egin) bestetik galera da (kalitatea eskastu).
3. Hipotesi honetatik abiatuta eta gerta litekeena aurreikusita, bide berri-tzaileak aztertzen joatea ezinbestekoa da eta epe ertain eta luzean kalitatea eta hedadura uztargarri izan daitezen tresnak sortu behar dira.

10. Bestalde, hiriak hizkuntzaren estatusa kaltetu egin dezake eta bere des-komunitarizazio prozesua azkartu. Adin eta belaunaldi kontuek adierazten digute euskara modu mekanikoan erabiltzen dutenak desagertzen doazela eta horien ordez datozen askok euskara ikasia dakarte eta modu erreflexiboan praktikatzeko dute. Soziologian elkargotik (*gemeinschaft*) gizartera (*gesellschaft*) doan jauzia da, komunitatetik gizaki bakunera, afektutik kalkulura. Automatismoen ordez kalkulua, eta nahitaez, honekin batera ekonomia kognitiboa, erabiliko da momentu bakoitzean errazena egiten den hizkuntza erabiltzeko. Gehienetan, oraindik ere eta tarte luzean, ezinbestez gaztelera³¹.

³⁰ David Anaut, *Txokotik ...*, 79-88 orrialdeak.

³¹ Andu Lertxundik Kike Amonarrizen *Tribuaren berbak* telebista-programan oso adierazpen interesgarriak egin zituen. Euskararen adierazkortasunean maizago entzuten dugun gaztelera eragiten duela esaten zuen. Anduren ustez gatza eta piperraren bila gaztelaniara joaten gara, eta arazoa belarrian edo entzuten denean datza. «Gure belarriek euskaraz baino gaztelera askoz gehiago jasotzen dute egunean zehar eta horren ondorioz esaldi erdaldunak ateratzen zaizkigu gure

Teorikoki, hizkuntza bati gerta lekiokoen egoerarik hoberena bere hiztunek hizkuntza hori zergatik erabiltzen duten ez jakitea da, beraiena delako, izan delako, eta hitz egiteko modu naturalena zaielako. Gizarte eraikuntza guztiak naturalizazioari esker indartu eta egonkortu dira. Egoera horietako hiztunek dakitena praktikatu dute. Dakitena egin. Egoera ideala da hori.

Hiztun honen ordez beste hizkuntza bat euskara bezain ondo edo hobeto dakiena dator eta honek hainbat buruhauste sortuko du, eta bizi ere. Zertarako ekin gutxitua den hizkuntzan, ezelako ahaleginik gabe, eta errazago, beste bat badu? Osagai edo ikusmolde normatiboetatik aparte egoera honek hausnartua izan behar du, arazo erradikalek neurri sakonak behar ditu eta. Galdera honi erantzun ezean, azalpen gisa borondate edo justizia kontueta-
ra joko dugu, eta horietan ez dago soluziorik. Ondorioz, hiria komunitate bilakatu behar dugu euskararako, jakinda ere kontrakoa erraz gerta litekeela: landagune guztia gazteleraz hiritartzea.

11. Hiri mundu eta mundu hiri joko honetan, hiriak irabazi ez arren, oso inportantea da udalerrri eta eskualde erabakigarriak ez galtzea. Baten amestean ezin da bestea ahuldu. Euskararen bermea Gipuzkoako tamaina erdiko udalerrietan eta Donostian dago momentuz. Bitartean eskolak euskaradunak egiten jarraitu behar du eta horren guztiaren ondorioz euskararen aldeko dekantazio prozesu berriak sortuko dira.

12. Amaitzen joateko aipatzen ez diren zenbait konstante kontuan hartu beharrekoak dira, berriro ere prozesu materialetatik abiatu gaitezten:

- I. Oso seguruenik, prozesu hau guztia Estaturik gabe, biztanleriaren gehiengo abertzale izan gabe³² eta mundu-hizkuntzen inertziaren kontra garatu behar da. Ez dirudi erraza.
- II. Egiturak, errelatoak eta babesa behar ditu euskarak hirian.

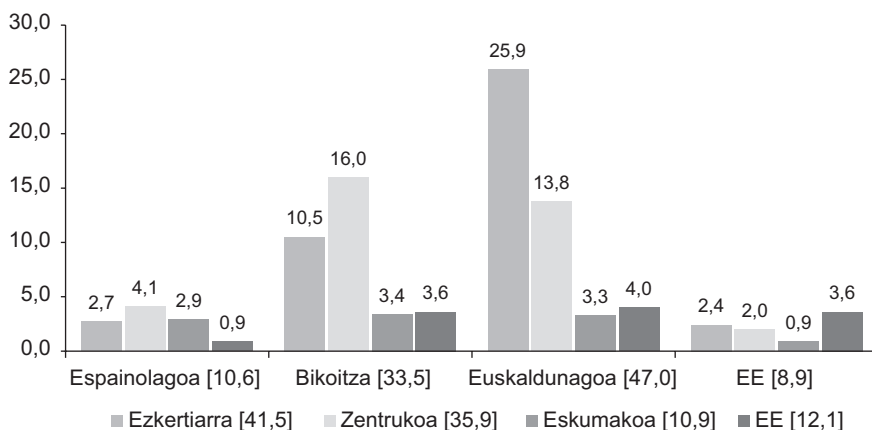
hizketetan». Bere ustez, EITBK hizkuntza premietan pentsatu behar du eta Eskolak ahozko-tasunaren aldeko iraultza egin beharko luke. Bere tesia honako hau zen: «finkatzen badugu ahozko-tasuna, finkatu dugu hiztuna», EITB, *Tribuaren Berbak*, 2015eko maiatzaren 5eko emisioan.

³² Ez dira hauteskundeetako datuak eta sakoneko joerak nahastu behar. Hauteskundeetan abertzalegoa nagusi izan arren, ez-abertzaleak abertzaleak baino gehiago dira EAEn. Zer esan Nafarroa edo Iparraldean?

- III. Euskararen garapena zaila eta zalantzatia izan da historikoki, eta horrela izaten jarraituko du. Herri a-normalek, historia a-normalak dituzte eta ekimen eta ekinbide a-normalei ekin behar diete. Hori da oso handien artean txikia izatearen patua.
- IV. Zein izan liteke subjektu eragilea? Hurrengo grafikoaren mezua (11. aren) mezua gehiago da paradoxikoa anibalentea baino. Ezker abertzaleari -soziologikoari behintzat- dagokio burgesia nazionalaren lana egitea. Praktikan egiten du, orain bere lana dela asumitu behar du. Grafiko honek posizio ideologikoak eta identitate subjektibo metatuak (espainolago, bikoitza, euskaldunago) gurutzatzen ditu, eta gure erkidegoko talderik kopurutsuena soziologikoki ideologiaz ezkertiarra eta identitatez euskaldunagoak osatzen du: %25,9. Lau-tik bat gizarte posizio horretan autokokatzen da.

Beraz, udalerrietan eta batez ere Gipuzkoan hain ohikoa izan litekeen posizioa posible ote da hirietara ere eramatea? Eraman ala ez, politikan ezkertiar denak kulturaren burgesiaren papera jokatu beharko du, gura ala ez!

11. Grafikoa. Gizarte sektore metatuak identitate nazional subjektibo eta ideologia eskalaren arabera

Iturria: Egileak egina, Immigrazioaren Barometroan oinarrituta, 2009, Ikuspegi.

13. Euskarak hiria irabazteko anbibalentzia ugariko prozesuetan aritu beharko du eta gorabehera askorekin sortzen ari zaio berreskurapenaren prozesua gidatu eta lideratu dezakeen subjektu sozial indartsu bat. Beraz, pazientzia, lasaitasuna, diskurtso berriak, helburu egingarriak seinalatu beharko dira, egungo eskualde erabakigarriak mantenduz eta hiriak sendotuz. Non dago berreskurapen honen sabaia? Zaila da esatea, baina, sekula lortu ez arren, berreskurapenak izan behar du helburua. Perspektiba hone-tatik zaila egiten zait zenbait iritziren kondeszendentzia ilustratua ulertzea³³. Badirudi toki guztietan egin izan denak, jakinda ezin litekeela burutu Euskal Herrian ez eta erkidegoan ere, beldurtu egiten dituztela bizitza barkatzen diguten errealista maltzur hauek. Gainera, irribarre irabazlearen harrokeria-rekin, alde zurretik eraiki duten aurkariaren irudiari ea borroka nahi duten zirrikaka eta galdezka datoz. Eskerrak euren buruak gizatiartzat dituztela!

Working in progress honetan, urratsak etengabe errebisatu beharra dago baina badirudi bide egokia hartu dela, abiadura ere ez da txarra, eta txango honek merezi du.

³³ Duela gutxi oso kapitulu interesgarri bat irakurri diot Matías Múgicari eta, oro har, bere deskripzio soziologikoarekin erabat ados banator ere, garaileak duen segurtasunean oinarritua, kondeszendentzia kutsu bat nabari diot artikuluan. Esaterako, gehiegikeria iruditzen zait ondoko argudioa, eta bere artikuluko hasiera baino ez da: «Pues bien: cuando los nacionalistas, o su sector más lingüísticamente exaltado, dicen, y lo dicen a menudo, que para asegurar la pervivencia del euskera a largo, y aun a corto, plazo es imprescindible la independencia de España, tienen probablemente razón: sin tener las manos libres, la pervivencia real (no icónica) del euskera es, en mi opinión, como en la suya, altamente problemática. Tampoco con ella, desde luego, estaría nada asegurado, y de eso hablaremos en un apartado posterior, pero al menos habría alguna posibilidad. Es cierto que los nacionalistas tienden a continuación a no detallar para qué necesitan tener las manos libres, es decir, cuáles son esos medios que ahora, debido a nuestra pertenencia a España, no pueden movilizarse y que la independencia les permitiría emplear. Y no lo dicen, claro está, porque estos medios son de tal naturaleza que confesar que se proponen emplearlos los dejaría en mal lugar; incluso, quizás, les enajenaría votos. Pero en la afirmación misma, básicamente, creo que tienen razón». Hain ezezagunak izan daitezke bitarteko horiek? Ez dira Estatu guztiak erabili izan dituztenak? Aproposenak diren ala ez beste kontu bat da. Arrazoizkoak diren egungo ikuspegitik besterik da, baina ezin zaio kritikatu abertzaletasun bati abertzaletasun guztiak egin duten gauza berberarengatik. Denek egin izana ere ez da zentzuzko argudioa, denek gizarteari kalteak eta sufrimenduak ekarri izan baitzikiote, baina hortik batzuen kasuan bakarrik bitarteko horiengatik ikaratze-ra bide luzea dago. (Matías Múgica, «Lengua y secesión. Política lingüística y el futuro del País Vasco», in ZZ.EE., *La secesión de España. Bases para un debate desde el País Vasco*, Tecnos, Madril, 2014, 199-233 orr.). Nolanahi ere testu honen inguruko hausnarketa zabalago prestatzeko asmoa dut.

Eranskinak

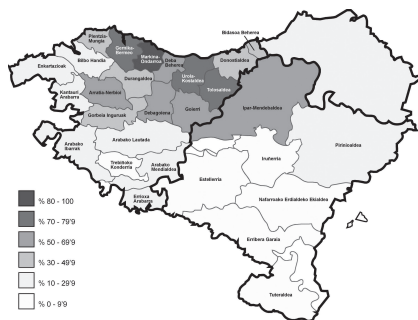
1. Eranskina. EAEko 40 udalerrri kopurutsuenak (10.000 biztanle baino gehiagokoak) euskararen ezagutzaren hazkundearen arabera antolatuta, 1981-2011

	1981	1991	2001	2011	Biderkatu
Barakaldo	1,3	4,2	9,8	18,3	13,83
Trapagaran	1,6	7,8	14,9	22,2	13,72
Sestao	1,5	5,1	11,2	18,6	12,15
Santurtzi	1,8	5,5	12,1	19,8	10,77
Portugalete	2,2	6,3	12,7	20,0	9,21
Gasteiz	3,4	7,5	14,9	22,5	6,62
Laudio	5,6	13,7	21,7	28,5	5,09
Bilbao	6,2	9,6	15,5	23,0	3,68
Basauri	6,5	10,7	17,1	23,2	3,59
Arrigorriaga	10,2	18,4	26,3	32,9	3,21
Leioa	10,2	15,4	21,8	29,5	2,89
Getxo	9,9	14,3	19,9	27,7	2,80
Ermua	12,1	15,6	24,3	29,9	2,47
Erandio	10,5	12,7	17,8	24,3	2,33
Errenteria	19,5	24,5	32,5	37,8	1,94
Donostia	21,2	27,3	34,7	40,6	1,92
Irun	18,8	24,3	32,4	35,9	1,91
Lasarte-Oria	23,3	32,4	37,0	40,0	1,72
Sopelana	24,7	28,3	33,3	41,9	1,69
Pasaia	23,7	26,9	33,5	38,2	1,61
Galdakao	24,8	29,6	38,6	38,9	1,57

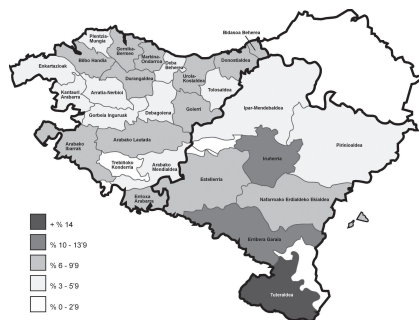
	1981	1991	2001	2011	Biderkatu
Durango	33,6	38,6	45,3	48,9	1,46
Hernani	39,8	48,5	54,7	57,4	1,44
Andoain	36,4	45,2	50,2	52,4	1,44
Arrasate	39,1	49,1	55,9	54,6	1,40
Beasain	40,0	51,1	58,3	55,8	1,39
Eibar	37,6	46,6	51,8	51,2	1,36
Tolosa	50,7	57,9	64,5	66,1	1,30
Amorebieta- Etxano	43,8	48,6	53,8	52,9	1,21
Elgoibar	51,1	56,2	60,9	58,1	1,14
Gernika-Lumo	59,6	65,4	69,3	67,6	1,13
Zarautz	64,0	70,1	71,4	70,0	1,09
Bergara	62,2	66,3	70,0	66,3	1,07
Hondarribia	57,1	58,2	60,5	60,0	1,05
Azkoitia	73,0	76,9	80,0	74,5	1,02
Azpeitia	83,0	87,5	87,8	83,6	1,01
Oñati	74,0	78,3	79,3	74,6	1,01
Bermeo	72,8	76,8	75,7	72,7	1,00
Mungia	55,1	58,6	55,1	53,2	0,97

2. Eranskina. Euskara eta immigrazioaren mapak eta euskararen bermearen egungo lurraldea

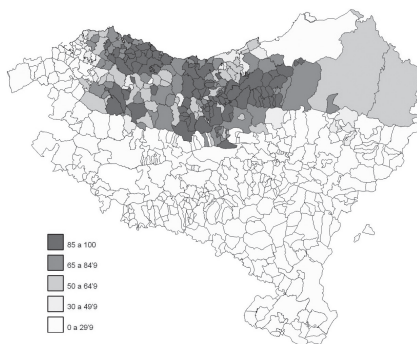
Euskararen mapa

Immigrazioaren mapa

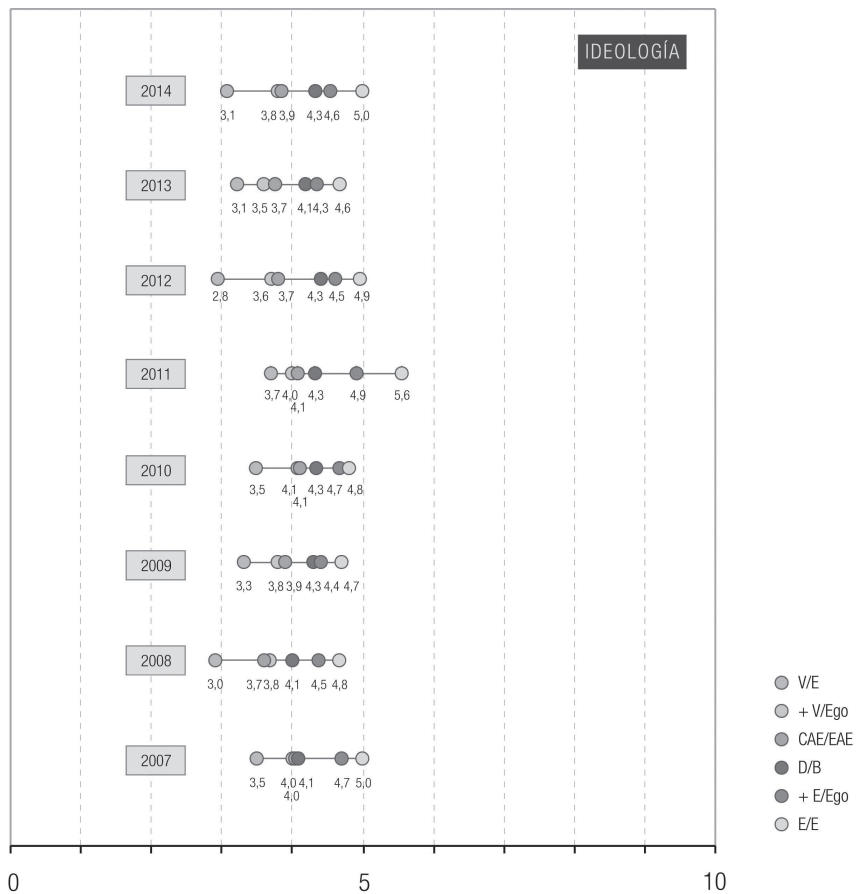
Euskararen bermearen egungo lurraldea

Iturria: Egileak egina, 2011, Eustateko Biztanleriaren eta Etxebizitzaren Zentsuan oinarrituta.

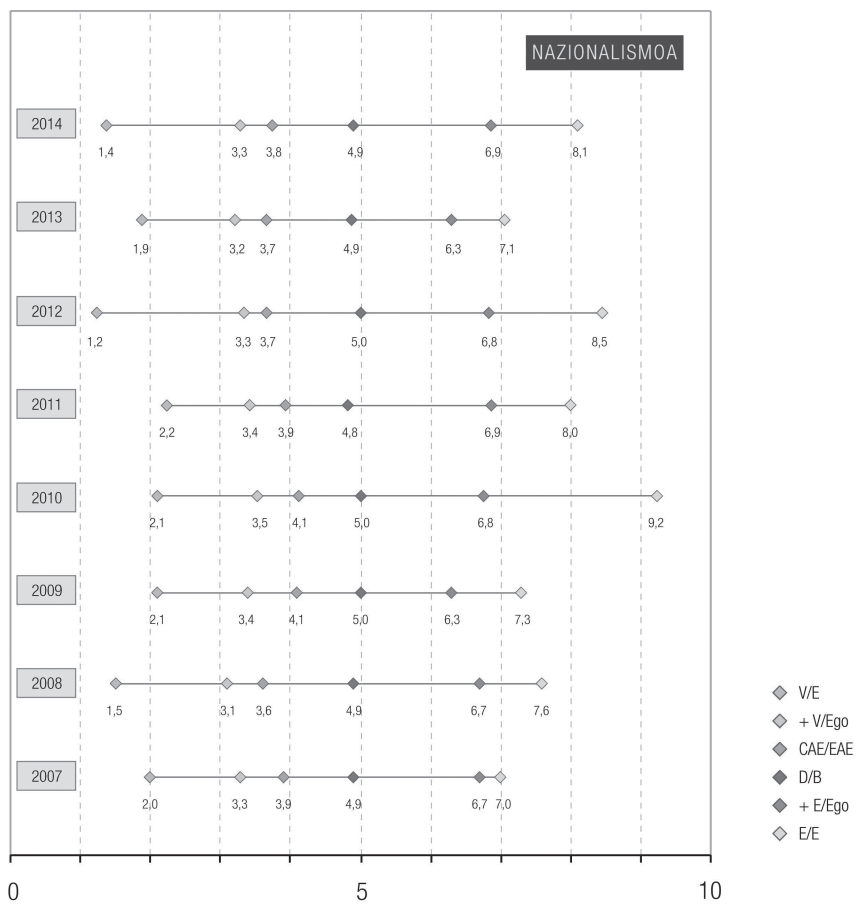

3. eranskina. EAEko eskala ideologikoa identitate subjektiboaren arabera, 2007-2014 (0=Ezkerra; 10= eskuma)

Iturria: Egilea, 2007-2014ko Immigrazioaren Barometroetan oinarrituta, Ikuspegi.

4. eranskina. EAEko nazionalismo eskala identitate subjektiboaren arabera, 2007-2014. (0= euskal nazionalismoa; 10= espainiar nazionalismoa)

Iturria: Egilea, 2007-2014ko Immigrazioaren Barometroetan oinarrituta, Ikuspegi.

Erabili diren zenbait testu

ANAUT, David, *Txokotik Zabalera*, Alberdania, Irun, 2006.

APPADURAI, Arjun, *El rechazo de las minorías. Ensayo sobre la geografía de la furia*, Tusquets, Bartzelona, 2007.

AUGÉ, Marc, *Los no lugares. Espacios del anonimato. Una antropología de la sobre-modernidad*, Gedisa, Bartzelona, 1993.

BAUMAN, Zygmunt, *Modernidad líquida*, FCE, Mexiko, 2003.

BOUCHARD, Gérard eta TAYLOR, Charles, *Etorkizuna eraikitzea. Adiskidetzeko garaia*, Ikuspegi, Bilbo, 2010.

BOURDIEU, Pierre, *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Akal, Madril, 1985

CONNOR, Walker, «Democracia, etnocracia y el Estado Multinacional moderno: paradojas y tensiones», in A. Pérez-Agote (arg.), *Sociología del Nacionalismo*, Vitoria-Gasteiz, 1989, 111-130.

DELGADO, Manuel, *Sociedades movedizas. Pasos hacia una antropología de las calles*, Anagrama, Bartzelona, 2007.

ELZO, Javier eta SILVESTRE, María (Zuz.), *Un individualismo placentero y protegido. Cuarta encuesta europea de valores en su aplicación a España*, Deustuko Unibertsitatea, 2010.

EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA, XXI. Mende hasierarako hizkuntza politikaren oinarriak. *Euskara, XXI. mendeko hizkuntza bizia, egunerokoa eta noranahikoa, Oinarriko Txostena*, HPS, Kultura Saila, Eusko Jaurlaritz, 2008, Gasteiz.

MÚGICA, Matías, «Lengua y secesión. Política lingüística y el futuro del País Vasco», in ZZ.EE., *La secesión de España. Bases para un debate desde el País Vasco*, Tecnos, Madril, 2014, 199-233 orr.

OSA, Erramun eta AIERDI, X., «Immigrazio berria, hizkuntza arazo berririk?», *Euskera*, 54 libkia., 3. zenbakia, Bilbo, 2009, 1433-1452 orrialdeak.

Euskara hirian: indar gidari bila

El euskera y la ciudad: en busca de una fuerza motriz

La langue basque et la ville: à la recherche d'une force motrice

The Basque language and the city: seeking a driving force

ZUBEROGOITIA, Aitor
Mondragon Unibertsitatea

ZUBEROGOITIA, Pedro
Botikazar BHI

Noiz jaso: 2015-04-20
Noiz onartua: 2015-07-20

Euskera. 2014, 59, 2. 545-571. Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu honek euskara eta hiriaren arteko harremana aztertzen du. Harreman horri ikuspegi diakronikotik erreparatu zaio lehenbizi, industrializazioarekin batera euskal hirietan ernaturiko euskararen aldeko diskurtso eta jardunei arreta jarrita. Hizkuntzaren aldeko unean uneko indar gidaria identifikatuta eta azken urteotako aldaketa soziodemografikoen berri emanda, Euskal Herriko mendebaldeko hiru hiritako (Bilbo, Getxo eta Gasteiz) zenbait ekimen eta esperientzia garaikide deskribatu dira hurrena. Aurrera begira jarrita, amaitzeko, hurrengo hamarkadan ekosistema hiritartu berrian euskararen indar gidari izan daitezkeenak aktibatzeke norabide posible batzuk irudikatu dira.

Hitz-gakoak: euskara eta hiria, indar gidariak, Bilbo, Getxo, Gasteiz.

Este artículo analiza la relación del euskera con la ciudad, y lo hace en primera instancia desde un enfoque diacrónico, centrándose en los discursos e iniciativas a favor de la lengua que emergieron en las ciudades vascas a partir de la industrialización. Una vez identificadas las principales fuerzas motrices de cada momento histórico y tras dar cuenta de los cambios sociodemográficos de los últimos años, se describen actividades y experiencias contemporáneas desarrolladas en tres ciudades de la parte occidental del país (Bilbao, Getxo y Vitoria-Gasteiz). Finalmente, se han esbozado algunos apuntes que pueden servir para activar las futuras fuerzas motrices del euskera en el nuevo ecosistema urbano en el que se ha de desenvolver la lengua.

Palabras clave: euskera y ciudad, fuerzas motrices, Bilbao, Getxo, Vitoria-Gasteiz.

Cet article analyse la relation qu'entretient la langue basque avec la ville, premièrement, par une approche diachronique, en se concentrant sur les discours et les initiatives en faveur de la langue, qui ont émergé dans les villes basques, à partir de l'industrialisation. Après avoir identifié les principaux moteurs de chaque période historique et en tenant compte des changements socio-démographiques de ces dernières années, nous avons décrit les activités et les expériences contemporaines de trois villes de la partie occidentale du pays (Bilbao, Getxo et Vitoria-Gasteiz). Enfin, nous avons esquissé quelques suggestions pouvant servir à activer de futurs moteurs de la langue basque, dans le nouvel écosystème urbain dans lequel doit se développer la langue.

Mots-clés: Basque et la ville, forces motrices, Bilbao, Getxo, Vitoria-Gasteiz.

This article analyzes the relationship of the Basque language with the city. It offers first a diachronic approach, focusing on speeches and initiatives in favour of the language that have emerged in Basque cities since industrialization. Then, it identifies the main driving forces of each historical period and, after accounting for socio-demographic changes in re-

cent years, activities and contemporary experiences in three cities in the western part of the country (Bilbao, Getxo and Vitoria-Gasteiz) are described. Finally, some points are made that may serve to future driving forces for Basque in the new urban ecosystem in which it has to develop.

Keywords: Basque language and the city, driving forces, Bilbao, Getxo, Vitoria-Gasteiz.

Aldaketa soziodemografiko sakonak ezagutu ditu Euskal Herriak azken urteotan: Uriak seinalatutako moduan (2014), duela 30 urte ez bezala, euskaldunak etxe elebidunetan sakabanatuta daude nagusiki, euskararik ez dakiten lagun askorekin bizikidetzan, eta, horrez gain, euskaldun guztien erdia baino gehiago Euskal Herriko sei udalerritan bizi dira: Bilbo, Gasteiz, Donostia, Barakaldo, Getxo eta Irunen, hain justu.

V. *Mapa Soziolinguistikoa-k* (Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza, 2011a) eskainitako datuetan oinarrituta egin zituen baieztapenok Uriak. Mapa horrek Euskal Autonomia Erkidegoko (EAE) argazkiaren berri ematen du. Argazkiaren ikus-eremua zabaldu guran, urte berean kaleraturiko beste ikerketa biren emaitzak aipatuko ditugu segidan: izan ere, EAEko informazioa ez ezik Euskal Herri guztikoa damaigu V. *Inkesta Soziolinguistikoa-k* (Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza, 2011b), eta Nafarroakoa *Mapa Sociolinguístico de Navarra-k* (Euskarabidea, 2011). Bi lan horietan ageri denaren arabera, urbanizazio-prozesua motelagoa da bai Ipar Euskal Herrian (Lapurdi barnealdean eta Nafarroa Beherea eta Zuberoan baino euskaldun gutxiago bizi da BAMen), bai Nafarroa Garaian (hala ere, euskaldunen bilakaera nabarmen doa goraka Iruñean: Nafarroako hiriburuan %5 dira elebidunak 65 urtetik gorakoen artean, eta %18,8 16-24 urte bitartekoaren artean).

Ñabardurak ñabardura, joera nagusia euskaldunen hiritartzearena izanik, artikuluko honen helburua da, batetik, identifikatzea zeintzuk izan diren euskararen indar gidariak euskal hirietan, eta, bestetik, iraganean euskarari bizi-indarra transmititu zioten bulkada horiek moteldu-antzean sumatzen ditugun honetan, deskribatzea Euskal Herriko mendebaldeko hiru hiritan (Bilbo, Getxo eta Gasteiz) ernaturiko dinamika interesgarri batzuk. Behin hori eginda, iraganeko esperientziak eta hiru hiri horietan antzemandako mugimenduak gogoan, euskarari ekosistema hiritar berrian leku eroso batzatzeko norako posible batzuk aipatuko dira erremate modura.

1. Nondik gatozen: hiria, euskararen galbide

Josu Larrinagak bere doktorego-tesian (2013) aipaturiko kontzeptu bati erreferentzia eginez abiatuko dugu atal hau: *irekiera simbolikoari*, alegia. La-

rrinagaren arabera, irekiera sinbolikoa da lurraldean dauden hegemonia kulturalak deseraiki/berreraikitzen direneko unea. Euskarari dagokionez, XIX. mendearen bigarren erdialdea da hegemonia kulturalak deseraiki/berreraiki zireneko momentu giltzarri horietako bat. Larrearen iritziz:

Industria eta Aitzinamenduaren itzalpean, baina kontrabandoz, ekartzen digute, ez elez bai obraz, euskaldunen zokoratze sozial eta politikoa, iduriarazten aipatu prozesu hau berez sortua dela, jainko ttipi baten manuz edo zientziaren argitan hala emana. (...) Eskuara ala progresoa? Biak beretu gogo baitzituzten -baitituzte- kinka horretan. Aurretiaz, progresoarenean igarleen asmoak: ezinbestekoa indar produktiboen prozesu baragaitza. (...) Kasurik hoberenean, euskaldungoa sinpatiaz tratatu dutenotan, erorikoa, ezinbestekotzat jotzen dute (...) (Larrea, 1998: 33)

Humboldt eta Reclus aipatzen ditu Larreak prozesuaren ekidinezintasunaz mintzo direnen adibide gisa, eta, horrez gain, Campionen berbak ere biltzen ditu, ideia fatalista horiek zelan azaldu ohi ziren deskribatzen duten berbak (Larrea, 1998: 34). Sobera ezagun da, horren harira, Unamunoren Bilboko XX. mende hasierako hitzaldia (ikus horri buruz Aranbarri, 2000), eta gisa berean hitz egin zuen Barojak berak ere (1901) urte hartan bertan.

Zein izan zen euskaldun-jendearen jarrera prozesu horren guztiaren aurrean? Arrese Beitiaren «Ama euskeriari azken agurrak!» olerki sarituak (1879) ilustratzen du oro har bazterretan nagusi zen larrimina. Plano politikoago batera etorruta, garaiko foruzaleek diskurtso jakin bat eraiki zuten horren inguruan:

Lehenengo mendearen akabailan, egitura politiko berriek bere doktrina eskola, kaserna, Afrikako gerlak eta prentsaren bidez zabaltzen zutela, foruzale karlista eta liberalek eratu zuten imaginario *fin de siècle* bat euskal klase azpiratuen kontsumorako. (...) Ama euskara, semeek ahantzia; erderazale egin zirelako, zigor bezala Foruen galera. Forurik gabe umezurtz, biluzik gainera, harkaitzak eta mendiak direla euskara, foru eta moral katolikoaren azken gordelariak. Ama, Euskara esan nahi baita, beti eri. Euskara dohakabea, Gernikako arborearen oinean dago, indarge, etzanik, atsotua edo Bizkaia bezala, hiltzeaz. Baso eta oihanak soilduak, arbolak hostorik gabe, euskal

semeak nigarretara emanak. Atarramendu onik ez basamortu bilakatu zaigun paisaian. (Larrea, 1998: 35).

Aurrerabidea eta industrializazioa izan ziren aldaketa handia eragin/ekarri zutenak, eta bata zein bestea *topos* konkretu batean gorpuztu ziren: hirian.

Lehen Karlistaldian -Durango salbu- Hiria zen etsai, orduko klase nazional bakarraren etsaia, Hiriaren kontrako sentimen horiek plazaratu zituzten gure koblakariak:

Zerra, zerra, Bilbao hire portaliak, / Jar beitez, jar harmetan hire begiraleok! / Egin zak auhen, egin, hiri superra! Erori behar baituk, erori lurrerat!

Edo, laburrago, *Detzagun xeheka hiriak!* Ehunen bat urte berantago, Oxobik *Eskualduna*-n izkiriartzen zuen: «Euskaldunen gogoia ez othe da nahasia, zikindua, itsas-bazterretik eta hirietatik heldu zaizkigun lege mota guziez? Nola atxik gogoia garbi?» (1935/IV/3). Eta artikulu berean: «Ez ginuke Baiona, Eskual Herri etsenplu nahi». Eta Bilbo? *Bilbo mutiri!* karlisten kantetan. Ez ote zuen, bada, Oteizak Bilboren kontra izkiriatu 1960/70 urteotan? (Larrea, 1998: 36).

Ez zen aurrerago ere aipatuko dugun Oteiza izan Bilbo madarikatu zuen bakarra. Hara zelan mintzo zen Unamuno (2002: 153), barbarako, XX. mendea hasi berritan: «Siempre que podíamos nos íbamos al monte, aunque sólo fuese a Archanda, a execrar de aquel presente miserable, a buscar algo de la libertad de los primitivos euscaldunes que morían en la cruz maldiciendo a sus verdugos y a echar la culpa a Bilbao, al pobre Bilbao, de mucho de aquello.» Urteak geroago, berriz, hari beretik tiraka jarraitu zuen Arestik (in Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 180-181): bateko «(...) euskera etsaia bakar bat dago, Bilboko kapitalismoa (...)», besteko «Bilbaogatik kexatzeaz ez naiz inoiz kantzatzen (...)», hurrengo «askaotik sendejara / bilbaon / esperantza / oso mehar, ilun eta laburra / da»...

Kontuak kontu, euskara hil hurran sumatzen zen hartan, arrisku horri aurre egiteko erantzun-modu bi erne ziren Bilbon bertan XIX. mendearen hondarretan: sabindarrek sustaturiko erantzun erromantiko-aberkoia bate-tik, eta Resurreccion Maria Azkueren inguruan mamituriko erantzun kulturalista bestetik.

(...) gorpu zen arima gabeko hezur hutsez [mintzatu zitzaigun] Azkue, 1891n: «*Erbesteko hamarrakaz lotu eta eskubide urtetsuen hautsaz itota dandarrez eroan dala Bizkaiaren arimea Euskal Herrira: gugan bere hazurrutsa itzi dabe*». Hortaz bada bizkaitar deputatuei eskainitako *euskal izkindea*, eskatuz, bide batez, Azkueren lehen liburu hura Bizkaia zenaren «*hil-oheganean*» jartzeko, «*Bizkaia berbixtu dadinera-ko*», bizkaitarrek gogo-bihotzez «*maite baitute bere ama laztana*». Ez da konpainia makala Bizkaia zenaren ondoan, hizkuntza «*zendu*», hizkuntza «*hil*» baten gramera bat: *euskal izkindea*. Azkueren asmoa Bizkaia defuntuari «*bizi barria eta ez hilkorra emon ahal izatea*». (Larrea, 1998: 37).

Jakina da Aranaren lorpen handiena giroan antzematen zen ezinegona katalizatzea eta behar zen erantzunari forma ematea izan zela. 1880ko hamarkada amaieran diskurtso integrala eratu zuen euskal herritarren larriminei konponbidea emateko asmoz eta hurrengo hamarkadako lehen urteetan doktrina berria zabaltzeari ekin zion. Abertzaletasunaren eta independentismoaren sorrerak lurrikara indartsua eragin zuen eta epizentroa Bilbon kokatu zen, non bestela. Mezu berria guztiei zuzendua zegoen baina, hizkuntzaren etorkizunari dagokionez, hazi zabaldu berriak gaztediaren lur emankorretan eman zituen fruiturik oparoenak.

Hiriko gazte askok orduan hartu zuten euskararen bidea. Hautu hori, edozelan ere, ez zen oinarritu soilik Abandokoaren ekarpenean. Euskal Pizkundearen lehen urrats horiek askoz ahulagoak izango ziren Azkueren lan eskergaren faltan. Resurreccion Mariak institutu probintzialeko euskara katedra eskuratu zuen 1888an eta bertan jarraitu zuen (mende hasierako tarte batean izan ezik) 1920ra arte. Hamarkada horietan zehar, ehunka bilbotarri gramatikaren oinarriak irakasteaz gain, Azkuek martxan jarri zituen bi aldizkari, akademia bat, antzoki txiki bat eta beste hamaika ekimen. Berba batean, hazi desberdinek (bata politikan oinarritua, bestea kultur arlokoa) bat egin zuten gazte hiritar abertzaleak euskaraz bizitzeko aukerak sortzen hasi zirenean. Keperin Xemein izan zen horietako bat, eta, berak zioen bezala (Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 61), belaunaldi berria erabilerara jauzi egiteko beste adoretu zen: «*Mutillen artian talde bat sortu zan, alkarrekin beti euzkeraz egiten ebenak, naiz-ta bilin-bolaka eginda be*».

Mugimendu hori Bizkaiko hiriburuan mamitu arren, ez zen mugatu Bilboko Zazpikaleetara. Batetik, goi mailako erakundeen sorrera eragin zuen: Eusko Ikaskuntza 1918an eta Euskaltzaindia 1919an. Bestetik, Donostian ere Pizkundeak indar berezia hartu zuen Aitzolen gidaritzapean eta, neurri apalagoan, baita Iruñean ere. Ezaugarriei dagokienez, bi azpimarratuko ditugu: mugimendu hiritarra zen, eta garaiko adierazpide politiko, sindikal eta sozialei estuki lotuta zegoen. Hortaz, hiruzpalau hamarkadatan euskarak Euskal Herriko hirietan zuen presentzia handitzea lortu zuen eta maila nazionaleko egiturak sortu zituen. Hilzorian izanikoak sasoia berreskuratu behar zuela zirudien, baina bidea okertu egin zen.

1936ko gerrak moztu zuen Euskal Pizkunde labur hori, errotik moztu ere, hainbestearino non hurrengo urteetan Hego Euskal Herrian apenas izan zen euskal kultur adierazpenik bizitza publikoan. Azkue izan zen basamortu hartan ureztatze-lanei ekin zien lehenetarikoa, gerraoste beteian Euskaltzaindia berriz martxan jartzeko lanei buru-belarri lotuta (ikus horri buruz Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 126 eta 139-142). Irigoienen arabera, beldurra galtzen hastea izan zen lehen lana garai zail haietan: «Gerra amaitu eta segidan ni eskolan hasi nintzen. Gure eskola-giroan euskara guztiz galarazita zegoen. Beldurra zen nagusi. (...) Euskara-kontuan, niretzako, lehenengo beharra izan da beldurra kentzea» (Irigoien, in Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 146-147).

Alberdik (2000) deskribatzen du zelan, behin beldurra galtzen hasita eta Erregimenaren beraren larderia apur bat nasaituta, satorrak baino lurperago zeuden haiek apurka-apurka burua ateratzen hasi ziren. Momentu horretan, 1960ko hamarraldian batik bat, bigarren irekiera sinboliko batekin egiten dugu topo: erdararen hegemonia kulturala hein batean deseraiki eta euskal kulturaren loraldi bati bide eman zion mugimendu batez ari gara. Mugimendu hori bi tankeratako erantzunek hauspotu zuten:

- Abangoardia berria osatuko zuten erantzun aurremodernoak ditugu batetik; horietan aitzindari izan zen Oteiza (1963), zeinak, iraganera begira jarrita (cromlech neolitikoa izan bere bere pentsamenduaren totem nagusienetako bat), imajinario oso bat eraiki eta lur-jota zegoen euskaldun-jendearen autoestimua altxatzen asmatu zuen. Erantzun au-

rremoderno horien zakuan sartzeko modukoak dira, halaber, 1965 ingurutik 1972ra bitartean euskal kulturaren ikur ezagunenetakoak izan ziren *Ez Dok Amairu* taldekoen zenbait adierazpide, hala nola ordura arte ia erabat bazter utzia zen txalapartaren erabilera edota aspaldiko motibo zuberotarrekin osatutako unibertsoa (ez alferrik, mugimendu honen izena bera ere tradizio mitiko-alegorikotik dator, Azkueren *Euskalerrriaren yakintza* liburuko Martin Errementariaren ipuinetik jaso baitzuen Oteizak).

- Erantzun aurremoderno horien aldamenean, diskurtso moderno, konpaktu, trinkoa mamitu zuten beste batzuek. Arestiren harriaren metaforak irudikatzen du ondoen arrakala bako diskurtso hori, etorkizun hobe batekiko fede hori. Existenzialismoak eta engaiamenduak blaituriko gazteek egitura eta produktu berriak sortzeari ekin zioten, eratzen hasi berria zen euskara batua ikur modura hartuta: euskalduntze- eta alfabetatze-eskolak, euskara ikasteko metodoak, hiztegiak, argitaletxeak (Lur), diskoetxeak (CINSA), testuliburuak (Iker taldekoen *Saioka* saila), egile garaikideen lanak taularatzen zituzten antzerki-taldeak (Jarrai, Kriselu), «Gazte Naiz» saila *Zeruko Argia* aldizkarian...

Aipatzekoa da, era berean, neurri handi batean fenomeno hiritarra izan zela hori ere: Kursaalgo sotoetan erne zen *Ez Dok Amairu*, Donostian zuten kuartel nagusia Lur eta Jarrai-koek, Bilbon zegoen kokatuta CINSA, hantxe ari zen Aresti ere bazterrak astintzen, hantxe zebiltzan Kriselukoak, hiztegitintzan zein gau-eskoletan zihardutenak, Iker taldekoak...

Bulkada aurremoderno zein moderno horien ondorioz, astindua eman zion *gaztedi berriak* ordura arteko kultur munduari. Batzuen zein besteen jardunak izan zuen eraginik. Euskalduntze-alfabetatzeaz mintzo, adibidez, hara zer dioen Edurne Brouardek:

1980ko hamarraldian sekulako *boom*-a izan zen matrikulazioetan; egin kontu garairik onenetan, hamarkada erdialdean, 5.000 ikasle geneuzkala Bilbon (...) *Boom* hura apur bat fiktizioa ere bazen: asko ziren hiruhileko baterako izena eman eta gero bueltatzen ez zirenak, edo moda hutsagatik apuntatu eta laster nekatzen zirenak... Hamarkada amaieran egoera egonkortu egin zen, eta, argazkia erreialago

bihurtzeaz batera, matrikuletan beherakada handi samarra izan genuen: euskara ikastera zetorrena horretara baino ez zetorren jada, ez beste ezertara. Gogoan dut, horren harira, zelan Errekaldeko garaie-tan [Bilboko Errekalde auzoko AEKren euskaltegian aritu zen Brouard] batzuk beti *Egin* besapean zekartela etortzen ziren, nahiz eta eskolak gauzez izan; euskara ikastea mugimendu orokor baten parte bat gehiago zen orduan askorentzat. Gaur egun gauzak asko aldatu dira (Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 268-269).

1980ko hamarraldi amaieraz ari dela, «euskara ikastera zetorrena horretara baino ez zetorren jada» dio Brouardek. Izan ere, 1980ko hamarraldian erakundetze berriaren lekuko izan ginen Hego Euskal Herrian, eta, Euskal Autonomia Erkidegoan behinik behin, erakunde berrien sorrerak ondorio zuzenak izan zituen: «1980ko hamarraldian (...), ofizialtasunarekin, gauzak asko aldatu ziren, euskara diru-bide bihurtu zelako asko eta askorentzat (...) zabaltze handia egon zen, hainbat idazle, itzultzaile, irakasle... agertu ziren bat-batean» (Llerandi in Zuberogoitia eta Zuberogoitia, 2008: 251).

Lanpostua eskuratzeko hizkuntza-profila egiaztatu beharrak motibazio pragmatikoak nabarmen igotzea ekarri zuen. Bi tipo idealekin egiten dugu topo, honenbestez, 1980ko hamarkadan: batetik, erakundetze berria onartzen ez zuen sektore bat, bertako kideek hizkuntza nagusiki motibazio identitarioak tarteko ikasten/aldezten zutela; bestetik, ofizialtasun eratu berriak sustaturiko erakundeen titulu eta eskabideak betetze aldera euskara ikasten zihardutenak.

Horiek horrela, aurrez aurre zeuden bi polo joan ziren osatzen, horietako bakoitzak bere dinamika eta ekimenak sustatzen zituela: 1970eko hamarkadan sortutako gau-eskolak AEKn elkartu ziren bitartean, Eusko Jaurlaritzak HABE sortu zuen 1983an; 1980an eratutako EAEko gobernuak Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza jarri zuen abian, eta herri-mugimenduak, aldiz, Euskal Kulturaren Batzarrea (EKB) eratu zuen 1983an, euskalgintzako erakundeak koordinatzeko eta euskararentzat plangintza orokorrak bultzatzeko asmoz; hainbat euskaltzalek *Euskaldunon Egunkaria* proiektuari ekin zioten hamarkadaren erdi aldera, eta Jaurlaritzaren Kultura Sailak antzeko egitasmo bat diseinatu zuen... Bi polo horien arteko talka Hego Euskal Herri osoan gorpuztu bazen ere, hiriak

izan ziren borroka-zelai printzipal, bertan biltzen baitziren batzuen zein besteen indar nagusiak.

Polarizazio hori gainditzeko dinamika, berriz, tamaina ertaineko hainbat herritan (Arrasate, Durango, Eibar...) hasi zen, baina laster bota zituen erroak hirietan ere. Ika-mika guztien gaintik pentsamolde eta tipologia desberdinetako euskaldunak batzea eta euskara beste dinamika batzuen periferiatik diskurtsoaren erdigunera ekartzea izan ziren lehen euskara elkar-teen oinarri sendoenak. Intuiziotik hazitako bide berri horri ekarpen teoriko garrantzitsua egin zion Sánchez Carriónnek, 1987an argitaratutako *Un futuro para nuestro pasado* liburuarekin. Eguneroko praktikek eta oinarri teori-koak bat egin zuten une horretan *tsunami* txiki bat eratu zen euskal hirietan. Orduan sortu ziren hiriburuetak euskara elkarteak eta tokiko komunika-bideak, batzuk zein besteak herri-ekimenaren lanari esker. Udaletatik heldu zitzaaien babes, salbuespenak salbuespen, mugatua izan bazen ere, 1990eko lehenengo urteetan bazirudien haizeak hizkuntzaren alde jotzen zuela: eus-kaltegietan aurreko hamarkadan baino jende gutxiago zebilen arren milaka ziren urtero-urtero izena ematen zutenak, *Egunkaria* bera ere irakurleak irabazten eta bere lekua egiten ari zen, Bilbo erdian Kafe Antzokia leku erreferentzial bihurtu zen...

Kontuak kontu, dinamika horri Kontseiluaren 1997ko kanpainarekin heldu zitzaion amaiera. Urte horretako Gabonetan milaka euskaltzale bildu ziren Euskal Herriko bost kirol-zelaitan. Ekitaldia oso ondo atera zen, bazi-rudien hurbil zegoen mende berriak aurrerakada nabarmena ekarriko ziola euskarari baina aurreikuspenak, honezkero ederto dakigunez, ez ziren bete.

2. Non gauden: motorrak gripatuta?

Euskara elkarteak euskarari zentraltasuna emateko lanean ari ziren bitar-tean, urteak ziren jada postmodernitatea ate-joka ari zitzaigula. 1970eko hamarraldiaren bigarren erdian hasita, Arestiren harria harea bihurtuta antzeman zitekeen *Etiopia*-n (Atxaga, 1978), liburu horretan ageri zen an-fora hautsia bere lehen diskoko ikono nagusi bihurtu zuen Ruper Ordori-kak, Franco hil berritan «*Nik ez dut amets haundirik / zeru ederrik eskeintzen,*

/ etsipenaren mugetan zuekin nago bizitzen. / Nik ez dut solas lodirik etorkizunaz egiten / bat-bateko librakuntzaz ez dut aspaldi sinisten» abesten zuen Letek...

Dena dela, bulkada militanteak gasolina-horniketa lanean jarraitu zuen hurrengo urteetan, eta hala jarraitzen du oraindik, baina testuingurua ez da duela 30-40 urtekoaren parekoa, ezta hurrik eman ere: artikulua honen hasieran aipaturiko aldaketa soziodemografiko sakonei erantzekoak dira azken urteotako migrazio-mugimenduak, eta ezin ahantzi berauen poderioz kulturantzatasunaren eta eleaniztasunaren presentzia areagotu egin dela Euskal Herrian. Horrez gain, globalizazioaren zein unibertso birtualaren eta sare sozialen eraginez, espazioaren eta identitatearen gaineko pertzepzioak ere ez dira duela urte batzuk bezain monolitikoak, ez behinik behin gazte-jendearen kasuan (ikus horri buruz Díaz, 2014). Garai likidoon eraginak jendearen bizipenak aldatu egin dituela, azken batean:

Garai batean, arrazoi identitarioak, politikoak, folklorikoak... medio, tentsioz bizi zen euskararekiko harremana. Euskaltzaleak lubakietan zeuden, militantzia eta atxikimendua gotorrak ziren. Gaur egun, gero eta zailagoa da (bakarrik) euskararen militante izatea. Erakargarritasun gutxi du. Kontraesana dirudi, baina errazagoa, naturalagoa eta erakargarriagoa dirudi Zalduondoko bertsolaria, Hala Bedi irratiko esataria edo Gaztetxeko antolatzailea izateak euskaltzale izateak baino. Eta denak dira euskaraz bizitzeko plataforma egoikiak (Agirre, 2015: 86).

Brouardek arestian zioen moduan, euskara ikastera doazen ikasle asko eta asko horretara baino ez doaz jada, ez Oteizaren ildotik euskal arimaren bila edota Arestiren aitaren etxea defenditzera. Euskara elkarteetan ere antzeman da joera hau, bereziki azken hamar urteotan: hasierako lantalde zabalak mehetuz joan dira, segidarik ezak jendea kezkatu du, bazkideak jarrerara aktiboak albo batera utzi eta kuota ordaintzera mugatu dira. Geldoaldia iristearekin batera ugaritu egin dira gogoetarako foroak eta adituen eta arituen hausnarketak. Nola lortu euskara gazteentzat erakargarri bihurtzea? Zein da erabilera pizteko zapaldu beharreko tekla? Zergatik ez da handiagoa euskarazko produkzio kulturalaren kontsumoa?

Badago galderok erantzutera ausartu denik ere; horien artean bi aipatzearen, Amonarriz (in García, 2013) eta Etxegoien (2004) aukeratu ditugu. Ña-

bardurekin izanagatik, biek ala biek uste dute gako berriak hizkuntzaren arlo estetiko eta ludikoan bilatu behar direla, hiztuna gustura aritu behar dela berba egiterakoan eta jolasak jardunaren zati esanguratsu bat hartu behar duela, bereziki gazteen kasuan. Inor gutxik ukatuko du euren ekarpenak (eta bestelako ildoak jorratu dituzten beste askorenak) balagarriak direla, baina ez dirudi erdi itzalita dauden motorrak martxa betean jartzeko besteko indarrik dutenik (bereziki botere-guneak ez badira buru-belarri inplikatzeko ildo horien alde).

Horri gagozkiola, ilusio antzutzat, inora ez garamatzen liluratzat jo du Ariznabarretak euskara biziberritzeko asmoz osaturiko zenbait saio eta diskurtso:

Euskaldunok urruti beharko genuke utopiko inozo izatetik; baina, paradoxikoki, abaildu zaigun epelkeria ideologikoaren ondorioz imajinetan ezkutatzeko zaigu hurbileko izadia. (...) Perbertsoa, espazio diglosikoan euskaldunari eskatzen zaion sedukzio ariketa ridikulua. (...) Hipokrita, gure kulturarekiko begirada xamur antropologiko aingerutar hutsala. (...) (Ariznabarreta, 2012).

«Epelkeria ideologiko» hori astindu nahian, botere-harremanetan, izaera kolektiboan eta motibo identitarioetan indarra jartzen duen diskurtso berria ere hasi da erretzen ezarian-ezarian (ikus, adibidez, Arbelaitz, Eizagirre eta López, 2015). Ugaritzen ari dira, era berean, euskara hautu pertsonal hutsaren esparrutik atera nahi dutenen esanak. Horien adibide ditugu, esate baterako, Lorea Agirrek aurtengo Korrikaren amaierarako prestatutako mezuan ageri ziren berbak: «(...) euskal hiztunona auzi politikoa da, (...) auzi publikoa da (...)».

Bada, azkenik, trakzio-lanaren premia aitortuta ere, euskarazko jarduna ahalik eta modurik naturalenean bideratzea hobesten duenik; Zalbidek (2007) «bide batezko euskalgintza» deritzo jarrera horri («berriazko euskalgintza» litzateke haren aburuz hautu militanteagoaren aldekoa). Hona bide batezko euskalgintza horren aldeko adibide txiki bat: «Ados, behar dugu «nukleo gogor» bat, berme instituzional eta sozialen bila lan egingo duena. Baina, euskaraz bizitzeko hautua ohartu gabe egiten duen jende euskaltzale gero eta gehiago dago. Eta ez daukagu behin eta berriz euskaltzaleak direla gogorarazten jardun beharrik» (Agirre, 2015: 86).

Edozelan ere, motibazio identitario, ludiko, estetiko zein pragmatikoeak hauspotuta, kontua da euskarak mendebaldeko gune hiritarretan irabazi dituela azken urteotan bere hitzun berrietako asko, besteak beste gune horietan esperientzia interesgarriak burutzen ari direlako. Berauen berri izango dugu hurrengo puntuan.

3. Mendebaldeko esperientzia hiritarrak:

Euskarak aurrera egingo badu, aise ondoriozta daiteke hirian aitzinatu beharko dela: hiriek hartu duten pisu demografikoak zein lurraldearen antolaketan eta bizimodu-ereduen zabalkundearen duten garrantziak hala pentsatzera garamatzate, ezinbestean. Hori horrela, Euskal Herriko mendebaldeko hiru hiritako esperientzia batzuen apunteak bilduko ditugu segidan, hausnarketarako material modura.

3.1. Bilbo: ahalmen handiko metropolia

2014ko abenduan iritsi zaigu albistea: Alondegiaren izen berria AZ izango da, hau da, Azkuna Zentroa. Eraikinari alkate ohiaren izena jarri izanak batzuen aurkako jarrera eragin du, zenbaiten ustez durangarra ez baitzen izan euskarak Bilbon eduki duen lagunik handiena. Albistek badu, ordea, bere ifrentzua: Bilbo erdiko azpiegitura kultural nagusienetakoak euskarazko izena izango du etorkizunean. Hizkuntza-paisaia aldatzeaz harago doa izen-emate hau, hiriko eraikin nagusien bataioa hiriaren zuntzik sentiberena ukitzera heltzen den esangura sakoneko ekintza baita (horri buruz jardungo dugu aurrerago, 4.1 puntuan). Ezin jakin, hori bai, gertaera hori inflexio-puntu baten adierazle izango ote den.

Hausnarrean jarrita, duela ia hogeita hamar urteko garaiak datoz gogora. Jose Maria Gorordo alkateak, bere agintaldia hastearekin batera (1987an), hiria euskalduntzeko plangintza zehatza garatzeari ekin zion. Bi urte lehenago sortutako Euskara Zerbitzua Koldo Celestino Herri Batasunako zinegotziaren ardurapean geratu zen eta hiru lan-ildo jorratu zituen hurrengo urteetan: Udala bera barrutik euskalduntzea (hizkuntza-eskakizunak ezarri,

kiroldegiak elebitasunera ekarri etab.); kanpora begirako lana (gurasoentzako eskolak eskaini, Euskal Txokoak sortu...) eta, azkenik, herri-taldeekin elkarlana. Hirugarren ildo honen barruan kokatzen dira bai hainbat hitzarmen (tabernariekin, sindikatuekin, merkatariekin), bai *Asfaltoan ere bai* bezalako kanpainak.

Bide emankorra izan zen hura eta, akatsak akats, kontsentsu zabala lortu zuen. Bazirudien euskarak hamarkada luzeetako estigma gainetik kenduko zuela udal-agintearen eta herri-ekimenaren arteko aliantzari esker. Ez zen hala izan ordea. EAJren baitako barne-tirabirak zirela medio Gorordok alkatetza utzi behar izan zuen eta, hurrengo agintaldian, 1987an abian jarritako prozesua indarra galduz joan zen, ia desagertzearaino.

Ondoren etorri zena ondo ezaguna da: batetik, Udala, tarteka ekimen interesgarriak garatuz, hamar urte bete berri duen *Harrapazank* kasurako, baina, oro har, plangintza zehatzik gabeko ekimenak bultzatzen, motel eta lotsatu antzean (gogoan dugu, adibidez, *El euskera amable. Orain bai, horrela bai* merkataritzara zuzendutako kanpaina: oharkabean izan arren, mezu horrekin euskara desatsegin bat ere bazegoela aditzera eman zuen Udalak, eta, horrez gain, euskara sustatzeagatik barka-eskean zebilela ematen zuen); bestetik, herri-ekimenetik jaiotako hiruzpalau proiektu independente, euren arteko koordinazio bakoak eta, desberdintasunak desberdintasun, eragin mugatukoak. Horren ondorioak begi-bistan daude: ezagutzak nabarmen gora egin arren D ereduari eta euskaltegien lanari esker (Eustaten 2011ko datuen arabera, euskaldunak %22.10 dira hirian eta euskaldun hartzaileak, berriz, %21.80), baina erabileraren datua %3 bueltan dago kateatuta (*Prest*, 2012; Soziolinguistika Klusterra, 2011).

3.2. Getxo: elkarlana ipar

Bestelakoa da Uribe Kostako hiriburuaren egoera. Ezagutza-datuak Bilbokoak baino apur bat hobeak badira ere (Eustaten arabera 2011n %28 ziren euskaldunak eta %32 euskaldun hartzaileak), erabilera altuagoa da (Soziolinguistika Klusterraren arabera, %9koa 2011n, goranzko joerarekin). Zer dela-eta alde hori erabileran Bilbotik Getxora? Honako hau izan daite-

ke fenomenoa azal dezakeen arrazoietakoa bat: Getxon, Bilbon ez bezala, Udalak eutsi egin dio duela urte batzuk hasitako bideari.

Izan ere, 2001ean hiriko udal gobernuak, Iñaki Zarraoa EAJko alkatea buru zela, Euskara Zerbitzua sortu zuen. Bilbon bere garaian martxan jarritako lan-ildo berberei ekin zieten Getxon ere. Udal barrura begirako Erabilera Plana, kanpora begirako egin beharrekoak (hitzarmengintza, helduen euskalduntzea, etab.), eta, hirugarrenik, elkarlana udalerriko talde eta elkarte euskaltzaleekin (UK aldizkaria, ALBE bertso-eskola, Bizarra Lepoan Euskara Elkarte etab.). Azken bi ildoak lantzerakoan indar berezia jarri zuten aisialdian eta kirolean. Ume eta gazteen erabilera-datuei erreparatuta (eurak baitira bi esparru horietako protagonistak), asmatu egin zutela ematen du, udalerriko batez bestekoen gainetik baitaude.

Edozelan ere, Getxoren kasuan nabarmentzekoak dira ondorengo bi puntuak: bata, urte hauetan zehar botere-gune politikoaren eta herri-ekimenaren arteko elkarlana gauzatu dela (azpimarratzeko moduko kontua, batez ere aintzat hartuz gero zein zaila den honelako sinergiak lortzea Euskal Herrian); bestea, apustuari eutsi egin diotela, koiuntura guztien gainetik eutsi ere. Desberdinen arteko elkarlan hori artikulatzen hasi dira Gasteizen ere, hurrengo atalean ikusiko dugun moduan.

3.3. Gasteiz: lidergo partekatua urratzen?

Datu soziolinguistikoei erreparatuta, atentzioa ematen du Gasteizen azken urteotan izaniko bilakaerak:

Gasteizko biztanleen artean 5etik 3 erdaldun elebakarrak dira (%57). Elebidun hartzaileak (...) %18 dira. Euskaldunak, berriz, biztanleriaren %25 dira (...). 1986tik 2006ra laukoiztu da euskaldunen portzentajea. (...) 1996etik 2006ra, euskaldunen portzentajeak 11 puntu egin du gora [55.075 euskaldun orotara] eta elebidun hartzaileen portzentajea ere hazi egin da (...) [41.353 elebidun hartzaile]. Erdaldun elebakarren portzentajeak, beraz, behera egin du (12 puntu). (Euskaraba, 2009: 3).

Alabaina, 2006ko datu horiek 2011koekin alderatuz gero, Arabako hiri-buruan euskaldunen kopuruak apur bat behera egin zuela egiazta daiteke:

2006ko 55.075 euskaldunak 52.298 ziren 2011n; haatik, beste 60.851 «ia-euskaldun» ageri dira 2011n, 2006ko 41.353 «elebidun hartzaile» haiek baino dezente gehiago (ikus Eustat, 2011).

Bilakaera, beraz, euskararen aldekoa da oro har: euskaldunak eta elebidun hartzaileak kontuan hartzen baditugu, hamar gaztetatik zortzi (%78) gutxienez elebidunak edo elebidun hartzaileak dira (Euskaraba, 2009: 3). Bilakaera horretan zerikusi zuzena du B eta D ereduak izaniko hazkuntza, baina garrantzitsua da, era berean, helduen euskalduntze-alfabetatzearen eragina, urtero 6.000 lagunetik gora baitira Gasteizko euskaltegi-tan eta autoikaskuntza-zentroetan euskara ikasten dutenak (Euskaraba, 2009: 7-8). Araban 5 euskaldunetatik 4 (%79,3), bestalde, euskaldun berriak dira: eskolan edo euskaltegian euskalduntutakoak, alegia (Euskaraba, 2009: 17). Ezagutzak gora egin izanagatik, ordea, erabilera-tasak oso apal segitzen du: %2koa 1989an, %4koa 2006an, eta %3.1ekoa 2011n (Al-tuna, 2011: 567-568).

Datuak horiek izanik, Agirreren ustez esan daiteke «aldaketa handia eta ikusgarria izan dela Arabakoa, euskararen aurrerabidean»; Gasteiz izan da bere iritziz aldaketa horretan «tropelburu». Bertako Mintzalagun «programa erraldoia» eta abiatu berri den Oihaneder Euskararen Etxea jartzen ditu esanikoaren adibide modura. Jardun horien atzean bi ardatz daudela azal-tzen du: batetik, gizarte-ekimenez diharduen euskalgintza, eta, bestetik, erakundeetatik antolaturiko ekimenak (Agirre, 2015: 74 eta 81).

Herri-mugimenduaren inguruan antolaturiko euskalgintzaz, euskara el-karte arabarrak «nahi baino egitura ahulagoak» izan direla dio, eta neurri batean «kontra (eta eroso?)» jarrera presente izan dela iradokitzen du. Ho-rrez gain, euskalgintza herritarrak azken urteotan erakundeekin interloku-zio zuzenagoa izateko aukera izan duela dio, baina horrek «gizarte-mugi-menduen erlaxazioa eta desaktibazioa» ere eragin du bere ustez (Agirre, 2015: 77, 79 eta 80).

Aginte publikoei dagokienez, Arabako Foru Aldundiak euskalgintzaren nukleo gogorraren sustatzaile nagusi izan beharko lukeela dio, baina pun-tuan eransten du erakundeei gehiago konprometitzea falta zaiela eta uzkur ageri direla herritarrei erabakiguneetan parte hartzeko aukerak eskaintze-

rakoan. Horren aurrean, «benetako lan banaketa erreala» eta «bi norabide-tako hurbilketa» aldarrikatzen ditu (Agirre, 2015: 82-85).

Kultura-aldaketa hori gorabehera bakoa ez dela izango iragarriagatik, etorkizuna hortik urratu beharra dagoela deritzo, bide horretan Gasteizen inauguratu berri den Oihaneder Euskararen Etxea probaleku egokia izan daitekeela gaineratuta. Izan ere, Oihanederren espazioa eta denbora partekatzen dituzte Udaleko Euskara Zerbitzuko lau teknikariek eta gizarte-ekimenez abiatutako Lazarraga Kultur Elkarteko lagunek (Gasteizen euskarari eta euskal hiztunei euren proiektu, produktu eta dinamikak erakusteko/garatzeko leku duina eskaini gura dien kafe antzokiaren egitasmoa sustatzen diharduen elkarte da berau).

Aipaturiko guztiak (datu soziolinguistikoek zein herri-mugimenduen eta erakundeen arteko elkarlanak) eta azken boladan erne diren beste zenbait ekimenek (Hirinet euskara hutsezko web gasteiztarra, herrialde guztian astero-astero zabaltzen den *Alea* aldizkaria, euskarari gero eta leku gehiago eskaintzen dion Hala Bedi Irratia...) adierazten dute zerbait mugitzen ari dela EAEko hiriburuan.

4. Aurrera begirakoak

Badugu euskaraz bizitzeko gai dela badakigun masa kritiko gero eta zabalago eta anitzagoa, euskalgintzak antolatzen duenaren xede-talde egoki izan daitekeena. Badugu euskaraz bizitzeko hautua modu kontzientean egin duen jende-multzo zabala ere (batzuk, majo sufrututa, euskaltegitik atera berriak; gero eta gehiago, etxean aurreko belaunaldietatik euskara jasotzeko zortea izan dutenak). Badugu eskura eta erabilgarri dituen sormen-bideak euskaraz natural erabiltzeko gai den artista kuadrilla ederra ere. Badugu kapital publikoa. Norekin lan egin, norentzat, eta nor bidelagun hartuta. Eta badugu lanerako prest dagoen eta formazio egokia duen talde bat ere, «nukleo gogor» izateko bidean doana (Rober Gutierrezek egoki gogorarazten duen moduan, horietako asko euskal hiztun berriak, horrek dakarren onura nabarmenarekin). Kapital publiko zabal eta barreiatua hiztun komunitate trinko bihurtzeko lan egingo duena. (Agirre, 2015: 86-87).

Goiko aipuak aditzera ematen du euskararen lurraldearen gune batzuetan gutxieneko masa kritikoa osatzen ari dela. Masa kritiko hori aktibatze aldera pentsaturiko kontzeptu eta norabide batzuk deskribatuko ditugu hurrengo lerroetan:

4.1. Kartografiatu mapak

Azurmendik (1975) azaldutako moduan, arrazoiak baliatzen bagara ere, pertsonok animaliak gara funtsean. Eta gauza jakina da zer egiten duten animaliek, euren senari jarraiki, lurralde bat eurenganatu gura dutenean: lurralde hori markatu, bertako bazterrak oro erregistratu eta identifikatzeko eta, horrez gain, espezie bereko gainerako kideei euren eragin-eremuaren berri emateko. Halaxe jokatu beharko genuke geuk ere: euskararen lurraldea nazioarteko fenomeno eta pertsona eredugarrien izenekin eta, batez ere, euskal kultur ondaretik ateratako erreferentziekin markatu behar genuke (honi buruzko hausnarketa sakonagoa in Unzalu, 2011); haatik, Arestik bere «Bilbaoko kaleak» ospetsua idatzi zuenetik urte dezente igaro den arren, euskara arbuiatu, edota are, zanpatu izan zuten jeneral, konde, almirante eta politikarien izenak zein beronen garapena oztopatu duten gertara konkretuei erreferentziak ugariak dira oraindik Euskal Herriko kale-izen-degietan. Eta beste Azurmendi batek (1993) herri-jakituriak lehenagotik formulatua (*izena duen orok du izana*) koxka bat estututa zioen moduan, gauzak izendatzea berauek sorgintzea da, berauei bizia ematea, bilbadura konplexu bat ehuntzen laguntzea.

4.2. Eratu gune neuralgikoak, sarea josi

Behin mapak kartografiatuta eta norbere eragin-eremua zehaztuta, garrantzitsua da eremu horretan esangura-ekoizle izango den gune neuralgikoa erakitzea, hiltunen topagune ez ezik hainbat joan-etorriren iturburu bihurtuko den espazioa. Egia esan, bigarren betebeharrak horrek lehenengoak baino pisu handiagoa izan beharko du etorkizuneko hirian. Zerumugara begiratu aurretik, baina, azter dezagun labur-labur arlo honetan orain arte egindako bidea.

Duela 110 urte Bilboko Euzko Gaztediko euskaldunek lantalde bereizi moduan elkartzeko euren egoitzako gela bat hartu zutenetik, ia eten barik egon dira euskaraz bizitzeko lekuak (egun arnagune deitzen ditugunak) euskal hirietan. Horien bertsio eguneratua duela hogeitaz urte abiatu zen Bilboko Kafe Antzokiarekin eta, berezitasunak berezitasun, azken urteotan beste zenbait joan dira sortzen (Plateruena Durangon, Doka Donostian, Lazarraga Elkartek eginkizun duen proiektua Gasteizen, Müllerrenea Deustun, etab.). Horien lehen betebeharra da hiztunei eskaintzea praktika-rako eremuak eta, aldi berean, kalitatezko kultura-emankizunak.

Urte hauetan denetarik egon da gune horien ibilbidean. Bakoitzak ikusi beharko du balorazioa egiterako orduan zenbateko tartea hartzen duten argiek eta zenbatekoa itzalek, baina guztiak bat etorriko dira ondorengoa-rekin: gune itxi eta erabat babestua eraikitzea edo kanpoko eraginetara guztiz zabaltzea (horrek dakartzan arriskuekin), horra hor gune hauei tentsioa eragin dieten bi muturreko aukerak. Honelakoetan ohi den moduan, bien arteko oreka lortzean datza gakoa.

4.3. Hizkuntza-praktikak ingurunean barreiatu

«Ekarri euskara plazara, eztabaidara, basatzara, ur abisaletara. Lokaztu, busti, kutsatu (...) Leku hartu leku eginez. Ateak irekiz, harresiak bota. Aterpeak eraiki, taldetasuna josi» zioen Lorea Agirrek (in *Argia*, 2015) Korrikaren 19. ekitaldiko amaieran irakurritako mezuaren zati batean. Horra hor lortu beharreko jokaldi gaitza: harresiak eraistearekin batera aterpeari eustea. Zaila bai, baina horixe da dugun aukera bakarra XXI. mendeko Euskal Herri hiritartu honetan. Guneak sare bihurtzea da eginkizuna, aterpe izateari guztiz utzi barik, jakina. Eskaintza guztia leku fisiko bakar batean kontzentratu beharrean, hamaika hizkuntza-praktika desberdin hedatu behar dira hirietako kale, txoko, bilgune eta plazetan zehar. Arnaguneak eutsi behar dio sinergia-proposamenen iturburu-izaerari, baina euskarak dozenaka bidelagun eta gune-lagun bilatu beharko ditu plazan bere lekua hartzeko. Litekeena da horietako batzuekin tarteka euskaratik atera behar izatea eta elkarriketa elebidunak (euskaldun hartzailerekin) edo itzulpenak

erabili behar izatea. Bidean aurkituko ditugu tresnak eta metodologiak, argi dagoena baita etorkizuneko testuinguru hiritarrak konplexuak izango direla (hala dira dagoeneko) eta euskaltzaleoi etengabe moldatu beharra egokitu-tuko zaigula.

Baina ez dezagun gal artikulu honen haria. Zein izango da orduan etorkizuneko indar gidaria? Duela hilabete batzuk, azken hamarkadotan indarrean egon den paradigma eraldatu ahal duen proposamena egin zuen Pello Jauregik. Jauregik dioenez (in Rodríguez, 2014), ezinezkoa da hiztunen multzo nagusia motibaziotik (eta, bere ustez, berdin-berdin da zein izenlagun jarri motibazioari) erabilerara mugiaraztea. Bideak, hain zuzen ere, kontrako norabidean funtzionatzen du, hau da, portaeratik, jokamoldetik motibazio-ra. Beraz, lortu beharrekoak euskaraz funtzionatzen duten testuinguruak dira bere iritiz. Horiek lortuta, berauetan mugituko den hiztuna motibatuta sentituko da, ezinbestean, eta orduan bai, orduan erabilerarako jauzia emango du berak ere.

Corago aipatu dugun Korrika 19ren amaiera egunean Arkaitz Zarraga euskara irakasleari eginiko elkarrizketa argitaratu zuten *Berria* egunkarian. Zarragak (in Goikoetxea, 2015) orain aipatu dugun gogoeta berbera plazaratu zuen, funtsean: norbanakoak euskaldundu bai, baina bereziki testuinguruak eta esparruak euskaldundu behar direla. Gogora ditzagun, era berean, Lorea Agirrek (in *Argia*, 2015) egun horretan irakurritako mezuaren berbak, euskararen auzia auzi publikoa dela aldarrikatuz. Izan ere, testuinguruak euskalduntzeak *polis*-eko eragileez berba egitera behartzen gaitu, ezinbestean.

4.4. Herri-ekimenaren eta erakundeen lana uztartu

1980ko hamarraldiaz aritu garenean herri-mugimenduen eta erakunde ofizialen arteko tirabirez jardun dugu, eta aipatu dugu zelan hamarraldi amaieran euskara elkarten jardunak polarizazio hura gainditzen eta zubiak eraikitzen lagundu zuen. Garai hartan Arrasaten gertaturiko fenomeno bat aipatuko dugu segidan, erakusten duelako zertzuk emaitza izan ditzakeen gizarte zibilaren nerbioaren eta erakundeen ahalaren uztardurak. Deiane

Arrietak jaso du (2005) zertan zen euskarazko prentsaren kontsumoa Arrasaten *Arrasate Press* sortu baino lehen: *Argia*-k 143 ale saltzen zituen zenbaki bakoitzeko, *Ipurbeltz*-ek 148, *Aizu!*-k 65, *Jakin*-ek 58 eta *Elhuyar*-ek 55. *Arrasate Press* sortzean, aldiz, berehala hasi zen 1.700 ale zabaltzen *Arrasate* guztian, eta urtebetera 7.000 ziren astero banatzen zituen aleak. *Arrasate Press* sortu zuen AED elkartearen eta Udalaren arteko sinergiekin egin zuten posible hazkunde esponontzial hori. Ikusi dugu, halaber, zelan Bilbon, Getxon zein Gasteizen jauzi kualitatibo esanguratsuak eragin dituen bi indar horien arteko batuketak (beti ere elkarren izaera eta autonomia errespetatuta). Garrantzi estrategikoa dauka, beraz, ildo horretan sakontzeak, hurrengo aipaturiko ditugun bi adibideek erakusten duten moduan.

Korrika 19ren amaiera-ekitaldian elkarlanean prestaturiko irrati-telebista saioa da horietako bat: goiz horretan elkarrekin aritu ziren beharrez Bilbon EiTB, *Berria*, Hamaika Telebista, Uriola eta beste zenbait komunikabide, eta Euskal Herri guztira zabaldu zen horren emaitza. Elkarlan egokiaren bigarren adibideak 2015eko apirileko azken egunetara garamatza, ordurako Loraldia festibala antolatu baitzuten Bilbon hainbat lagunen artean, Anton Abadiak sustatutako Lore Jokoak gogoan zituztela. Festibala euskarazko kulturaren eta artearen adierazpide guztien topaketa izan zen eta ikuskizunak Bilboko eraikin nagusietan eskaini ziren (Azkuna Zentroa, Euskalduna Jauregia, Arriaga Antzokia etab.). Udalak eta Aldundiak ekimena lagundu zuten eta, antolatzaileen arabera, hurrengo urteetan festibalaren egitaraua aberatsagoa eta garatuagoa izango da. Ezin uka hirian arrasto sakona uzteko itxura daukala, eta hori ez zen posible izango gizarte zibilaren eta aginte publikoen arteko gutxieneko elkar-ulertze barik.

4.5. Erabakiguneetatik lidergoa

Herri-ekimenaren eta erakundearen arteko uztarduraz jardun dugu aurretian. Funtsezkoa da bi eragile horietako bakoitzaren lana, eta funtsezkoa da, era berean, erabakiak hartzen diren guneetan dagoenak, kudeaketa hutsera mugatu beharrez, tarteka aurrerapausoak proposatzea, norabide berriak markatzea, jauzi kualitatiboetarako oinarriak jartzea. Ekimen indibidualei

euren meritua aitortuta ere (erreparatu adibidez Gaizka Garitano Eibar Futbol Taldeko entrenatzailearen berbei in *Uztarría*, 2015), modu serio, jarraitu eta iraunkorrean aldaketa kualitatiboak eragin nahi badira ezinbestekoa da erabakiguneetatik trakzio-lana egitea. Horri dagokionez, azpimarratzeko modukoa da UEMAren eskariari erantzunez EITBko zuzendaritzak «urratsak» agindu izana ETB2n apurka-apurka euskara sartzeko eta euskaldunak kate horretan erdaraz berba egitera ez behartzeko (ikus Urkizu, 2014), azpimarratzekoa den bezala Gipuzkoako Foru Aldundia (2014) egiten ari den ahalegina euskarari lehentasuna emateko.

4.6. Itun soziopolitikoa (hegemoniaren bila aniztasunean)

Artikuluia amaitzeko unea heldu zaigu. Azken mendean zehar euskararen aldeko ekimenen atzean izan diren indarrak identifikatzen saiatu gara. Era berean, aurrera begira jarrita, norako posible batzuk ere zirriboratu ditugu. Bideak egon badaude, bertatik abiatzeko prest dagoenik ere bai (ibilian dabilzanak ere ugari dira dagoeneko). Zer falta zaigu orduan? Aterki sendo bat, bidean harrapatu ahal gaituzten ekaitz eta haizeteetatik babesteko. Euskara babesteko itun soziopolitiko iraunkorraren eskaerak urteak ditu jada eta berau gauzatzeko une egokia izan daitekeela deritzogu. Badakigu etorkizuna eleaniztuna izango dela. Mugaren alde banatan nagusi diren frantsezaz eta gaztelaniaz eta gure artera etorri berri direnek ekarritako mintzairez gain, ingelesa ere ia eguneroko berbeta bihurtu zaigu. Hiruzpalau hizkuntza jakitea dagoeneko ez da gutxi batzuen pribilegioa, Babelek gure artean sus-traiak bota baititu. Gizarte poliedriko hau kohesionatuko duen porlana euskara izan dadila proposatzea jendartearen gero eta eremu zabalagoak onartzen duen eskaera da, eta eskaera horri itun forma ematea dagokie gure politikariei. Esanikoaren erakusgarri da Bilboko Udalean 2014ko Euskararen Egunari begira alderdi guztien artean landutako akordioa; alderdien arteko tirabirak direla medio akordio hori azkenean erabat gorpuztu ez bazen ere (ikus horri buruz Larrabe, 2014, eta Larrinaga eta Lopategi, 2014), ipar bat markatzen du. Aurtengo hauteskunde-ziklo hau ere pasatuko da eta iritsiko da gaiari lasaitasunez heltzeko unea. Momentuz prozesua ez da heldutasun-puntura iritsi, baina ziur berandu baino lehenago kontsentsu

zabala lortuko duen ituna ikusiko dugula, euskarak, osasuntsu biziko bada, ezinbesteko dituelako bai desberdinen arteko hitzarmena, bai erakunde eta alderdien arteko unean uneko liskar politikoetatik babestuko duen akordio zabala.

Bibliografia

AGIRRE, Manex, 2015, «Arabako euskalgintza: kapital publikotik hiztun komunitaterantz», *Jakin*, 206, 73-88.

ALBERDI, Pedro, 2000, *Satorrak baino lurperago*. Irun: Alberdania.

ALTUNA, Olatz, 2011, «Euskararen kale erabilera Gasteizen», *Euskera*, 56 (3), 557-576.

ARANBARRI, Iñigo, 2000, *Gure mendea: ehun urte euskal kulturari*. Lasarte-Oria: Argia. Hemendik jaso: <http://www.argia.eus/mendea/kronikak/kronikak.htm>

ARBELAITZ, Lander; EIZAGIRRE, Estitxu; LÓPEZ, Axier, 2015, «Hizkuntzaren presioa alde aldatzera goaz», *Argia*, 2.455, 43-46.

ARGIA, 2015, «Korrikako lekukoan Euskal Herria zeharkatu duen mezua: Bagara nor», *Argia*. Hemendik jaso: <http://www.argia.eus/albistea/korrikako-lekukoan-eskuz-esku-euskal-herria-zeharkatu-duen-mezua-bagara-nor>

ARIZNABARRETA, Larraitz, 2012ko urriaren 28a, «Euskal distopiaz», *Berría*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/1513/004/001/2012-10-28/euskal_distopiaz.htm

ARRESE BEITIA, Felipe, 1879, «Ama euskeriari azken agurrak!». Hemendik jaso: <http://klasikoak.armiarma.eus/idazlanak/A/ArreseBeitiaKantaria004.htm>

ARRIETA, Deiane, 2005, «Arrasate Press: hamasei urte tokiko prentsaren aitzindaritzan», in ARRIETA, Mikel et al. *Kazetaritza euskaraz. Oraina eta geroa*. Bilbo: EHU. Hemendik jaso: http://www.ehu.es/argitalpenak/images/stories/libros_gratuitos_en_pdf/Ciencias_Sociales/Kazetaritza%20euskaraz%20oraina%20eta%20geroa.pdf

ATXAGA, Bernardo, 1978, *Etiopia*. Bilbo: Pott.

AZURMENDI, Joxe, 1975, *Gizona abere hutsa da*. Arantzazu: EFA.

AZURMENDI, Mikel, 1993, *Nombrar, embrujar. Para una historia del sometimiento de la cultura oral en el País Vasco*. Irun: Alberdania.

BAROJA, Pío, 1901, «El Vascuence». Hemendik jaso: <http://hispanismo.org/senorios-vascongados/7628-del-liberal-baroja-curioso-articulo-sobre-el-euskera.html>

DIAZ, Koldo, 2014, *Faceguk. Euskal identitatearen eraikuntza soziala etnografia digitaletik aztertua*. [Doktorego-tesia]. Leioa: EHU.

ETXEGOIEN, Fermin, 2004, *Neurona eta zeurona. Hizkuntza estetika bezala*. Iruñea: Pamiela.

EUSKARABA, 2009, *Datu soziolinguistikoak* [lan-dokumentua]. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia. Hemendik jaso: <http://www.euskaraba.com/fitxategiak/fckeditor/Gasteizko%20Datu%20Soziolinguistikoak%28eus%29.pdf>

EUSKARABIDEA, 2011, *Mapa Sociolingüístico de Navarra*. Pamplona: Gobierno de Navarra. Hemendik jaso: http://www.euskarabidea.es/fitxategiak/dokumentuak/testuak/mapa-sociolingüístico-2011_informe-2.pdf

EUSTAT, 2011, «Euskal AEko urte 2ko eta gehiagoko biztanleak egoitza duten udalerriaren (>=40.000 bizt.) eta adinaren arabera; euskara-maila orokorra kon-tuan hartuta. 2011». Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. Hemendik jaso: http://eu.eustat.es/ci_ci/elementos/ele0010600/tbl0010647_e.html#axzz3UvUSKRYJ

GARCIA, Adrian, 2013ko maiatzaren 5a, «Euskararekin jolasteko hamaika modu badaudela erakutsi dugu» [Kike Amonarrizi elkarrizketa], *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/1598/028/001/2013-05-05/euskararekin_jolaste-ko_hamaika_modu_badaudela_erakutsi_dugu.htm

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA, 2014, «Euskarari lehentasuna emateko dekretua onartuko du Gipuzkoako Foru Aldundiak». Hemendik jaso: <http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DPDOficinaPrensaDigitalWEB/nota/eu/1702/euskarari-lehentasuna-emateko-dekretua-onartuko-du-gipuzkoako-aldundiak>

GOIKOETXEA, Garikoitz, 2015eko martxoaren 29a, «Pertsonak barik, testuinguruak euskalduntzera joan beharko litzateke» [Arkaitz Zarragari elkarrizketa], *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/2244/009/478191/2015-03-29/pertsonak_barik_testuinguruak_euskalduntzera_joan_beharko_litza-teke.htm

HIZKUNTZA POLITIKARAKO SAILBURUORDETZA, 2011a, V. *Mapa Soziolinguistikoa*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. Hemendik jasoa: http://www.euskara.euskadi.eus/contenidos/noticia/v_mapa_sociolinguistikoa/eu_def/adjuntos/V%20%20Mapa%20EU.pdf

———, 2011b, V. *Inkesta Soziolinguistikoa*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. Hemendik jasoa: http://www.euskara.euskadi.eus/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/adjuntos/V.%20Inkesta.pdf

LARRABE, Ainhoa, 2014ko abenduaren 3a, «Euskara normalizatzeko agiri bat sinatu du Bilboko Udalak», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/2040/008/001/2014-12-03/euskara_normalizatzeko_agiri_bat_sinatu_du_bilboko_udalak.htm

LARREA, Jose Maria, 1998, «Lili baten errautsa (edo haizeak nola baitu kea barreiatzen)», *Zenbat Gara*, 3, 32-37.

LARRINAGA, Josu, 2013, *Ttakun eta Scratch. Euskal pop musikaren hotsak. Nazio-identitatearen birdefinizioak eta disidentzia kulturalak euskal gizartearen eraldaketan*. [Doktorego-tesia]. Leioa: EHU.

LARRINAGA, Gaizka, LOPATEGI, David, 2014ko abenduaren 13a, «Gaztelaniaren Bilbo», *Berria*. Hemendik jasoa: http://www.berria.eus/paperekoa/1832/021/003/2014-12-13/gaztelaniaren_bilbo.htm

OTEIZA, Jorge, 1963, *Quousque Tandem...!, interpretación estética del alma vasca*. Donostia: Auñamendi.

PREST!, 2012, «Euskararen erabilera Bilboko kaleetan ia ez da igo azken 22 urteetan», *Prest!*, 139. Hemendik jasoa: <https://prestaldizkaria.wordpress.com/2012/07/16/euskararen-erabilera-bilboko-kaleetan-ia-ez-da-igo-azken-22-urteetan/>

RODRÍGUEZ, Txerra [*Garaigoikoa* modura sinaturiko artikulua], 2014ko abenduaren 1a, «Urratzaileak» [Blog mezua]. Hemendik jasoa: <http://blogak.com/garaigoikoa/urratzaileak>

SÁNCHEZ CARRIÓN, José María, 1987, *Un futuro para nuestro pasado. Claves de la recuperación del Euskara y teoría social de las Lenguas*. Donostia.

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA, 2011, *Hizkuntzen kale -erabileraren VI. neurketa. 2011*. Hemendik jasoa: <http://www.sociolinguistika.eus/files/VI%20Kale%20Neurketa-%20Emitzen%20txostena.pdf>

UNAMUNO, Miguel, 2002, *Recuerdos de niñez y de mocedad*. Bilbao: Bibliotex, *Deia* bilduma.

UNZALU, Galder, 2011, «Sugea dantzan: *she's in fashion*-etik Bilbao euskaraz-era», *Bat*, 78, 71-96.

URIA, Iñaki, 2014ko urriaren 25a, «Irismena eta itomena», *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/1832/023/003/2014-10-25/irismena_eta_itomena.htm

URKIZU, Urtzi, 2014ko azaroaren 13a, «ETB 2n euskara sartzeko bidea “ibili ahala” egingo dutela agindu dute», *Berria*. Hemendik jaso: http://www.berria.eus/paperekoa/2273/036/002/2014-11-13/etb2n_euskara_sartzeko_bidea_ibili_ahala_egingo_dutela_agindu_dute.htm

UZTARRIA, 2015, «“Euskaldunen iraultza txiki” eske» [Gaizka Garitanoren hitzaldiaren kronika], *Uztarría*. Hemendik jaso: <http://uztarria.eus/aktualitatea/1426070921>.

ZALBIDE, Mikel, 2007, «Iparraldeko euskalgintza XIX. mendearen bigarren erdian: Zaldubi eta bere garaia», *Euskera*, 52 (3), 877-1008.

ZUBEROGOITIA, Aitor; ZUBEROGOITIA, Pedro, 2008, *Bertan Bilbo. Bizkaiko hiriburu eta euskara: XX. mendeko historia*. Bilbo: Bilboko Udala.

Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan XIX. Jagon jardunaldiaren ondorioak

ALEMAN, Sagrario
Sustapen batzordeko burua

OSA, Erramun
Sustapen batzordeko idazkaria

Ukaezinak dira XX. mendearen erdialdetik hona Euskal Herrian izan diren aldaketa sakonak eta, horien artean, nabarietako bat bizimoduarena izan da; izan ere, hiriak bilakatu dira euskal hiztunen bizigune nagusienak. Horren ondorioz, jenderik gehien biltzen duten hirien eta hiriburuen bizimoduak baldintzatuko du euskararen irakaskuntzaz gain, bere transmisioa eta erabilera.

Kezka horrek bultzatu du Euskaltzaindiaren Sustapen batzordea «Euskararen biziberritzea Euskal Herriko Hiriburuetan» jardunaldia antolatzerara, bertan parte hartzen duten guztien artean, errealitate horren inguruan gogoeta egiteko eta, batik bat, egoera berri honen aurrean bide eta baliabide egokiak irekitzen eta asmatzen joateko.

Andres Urrutia euskaltzainburuaren eta Juan Karlos Izagirre Donostiako alkatearen agur-hitzen ondoren, Jean-Baptiste *Battitu* Coyos Jagon sailburuak, jardunaldiaren egitaraua, helburuak, aztergaiak eta hizlariak aurkeztu ditu.

Segidan, Xabier Erize soziolinguistak eta Sustapen batzordeko aholkulariak moderaturiko saioan, Jon Aizpurua Sustapen batzordeko kideak hitza hartu eta *Euskal Herriko hiriburuetakoko bilakaera soziolinguistikoa, 1991-2011* izenburua izan duen hitzaldia eman du. Nabarmendu duenez, hiriburuek garrantzia handia dute euskara biziberritzeko, hiriburuetan geroz eta zerbitzu eta herritar gehiago pilatzen direlako, eta horrek hizkuntzaren aldeko eta kontrako joeretan eragiten du. Bilakaera soziolinguistikoari buruz ari-tzean, hiru euskal herritarretatik bat Euskal Herriko zazpi hiriburuetakoa

batean bizi dela nabarmendu du. Ezagutzari dagokionez, hiriburuak erdaldunak dira oro har, Donostia eta Donibane Garazi izanik elebidun gehien dituztenak (%40). Nolanahi ere, nahiz eta hiriburuak erdaldunak diren, elebidun ugari bizi da hiriburuetan (euskaldun elebidunen laurdena), Bilbo eta Donostia izanik gehien biltzen dituztenak. Edozelan ere, ezagutza ez da homogenea hiri bakoitzean, ez eta adin-taldeetan ere.

Hiriburuak bizitokizat dituzten elebidunen ezaugarriez ere jardun du J. Aizpuruak. Gehienek lehen hizkuntza erdara dutela adierazi du, ezaugarri horrek euskara baliatzeko duten gaitasunean eragiten duela, eta hortaz, erdaraz errazago moldatzen direla. Hiriburuetakako errealitatea ez da bera. Donostian, esate baterako, oraindik gehiago dira gaztelania lehen hizkuntza gisa dutenak, nahiz eta hori, irakaskuntzaren ondorioz, aldatzen ari den. Baiona, Angelu eta Miarritze deituriko eremuan, ostera, lehen hizkuntza euskara duten arren, frantsesez euskaraz baino hobeto moldatzen dira. Jarreretan ere aldeak daude hiriburu batetik bestera, euskarak presentzia zabalagoa duen hirietan aldekoagoa baita jarrera bestelakoetan baino.

Patxi Juaristi euskaltzain urgazleak eta Sustapen batzordeko kideak gidaturiko saioan, Eduardo Apodaka eta Xabier Aierdi Euskal Herriko Unibertsitateko irakasleek jardun dute. Hauek, *Hizkuntza praktikak hiri-mundu eta mundu hirietan* izenburua izan duen gaia jorratu dute, bakoitzak bere ikuspegitik. Hiriek jendeak, zerbitzuak, bideak eta botere-harremanak pilatu eta erdal hiria nazio hiriaren oinarri dela adierazi du Apodakak. Halaber, hirietakoa euskara arrotz duen mundua ere badela nabarmendu du. Bere ustez, askotariko koloreak barruratzen dituzten hiriak dauzkagu begien aurrean. Horiek horrela, euskarari erreferentzialtasuna eta aitzindarritza eman beharra dago behar duen tokia eta arnasa hartuko baldin baditu.

X. Aierdik hiriak euskararako irabazi beharraz hitz egin du, baina euskarak mendez mende irautea lortu duen tokiak atzean laga gabe, herriak ahaztu gabe, alegia. Arrazoiak ere eman ditu hirietan egin beharreko lanaren garrantzia nabarmentzeko; hiriburuetan elebidunen ehuneko eskasa den arren, euskaldun kopururik altuena haietan bizi da; gainera, euskara beharrezko ez den tokian edo ikusten ez den tokian bizi da; aurkako sektore indartsuak eta aldekoen ahulezia erabatekoa den eremuan bizi da. Garbi dago,

azken batean, euskaraz bizitzeko hautua eginez gero, horretarako behar beste elebidun ez dagoela hiriburuetan. Ondorioz, lan handia dago eginkizun euskararen aldeko giroa sortzeko, hiztun kopurua hazteko eta euskara bera belaunez belaurazteko.

Ostean, Euskaltzaindiak gidatzen duen Euskararen Historia Soziala egitasmoaren barruan, Juan Madariagak paraturiko «Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII» izenburua daraman liburuaren aurkezpena egin da. Aurkezpenean, Mikel Zalbide egitasmoaren zuzendariak ere parte hartu du, bai eta argitalpena ahalbidetu duen Olasoko Dorrea Sorrerakundea elkartearen ordezkariak ere.

Andres Iñigo euskaltzainak eta Sustapen batzordekideak gidaturiko zatian, Aitor Zuberogoitia eta Pedro Zuberogoitia, Mondragon Unibertsitateko eta Bigarren Hezkuntzako irakasleak hurrenez hurren, *Euskara hirian: indar gidari bila* izenburua izan duen hitzaldia eman dute. Bi-biek euskara kontuetan nondik gatozen, indar-gidari nagusiak, motelaldiaren arrazoiak, bai eta susperraldia ekarri dezaketen esperientziak zeintzuk diren ere izan dute hizpide. Haien aburuz, gizartea ez dago geldi, etengabe mugitzen ari da eta etengabe bilatu behar dira euskara bultzatu dezaketen indar-gidariak. Horiek horrela, aurrera begirako kontuez jardun dute: hizkuntza-paisaiaren garrantzia, arnaguneak eraikitzearen ezinbestekotasuna, kalera ateratzeak daukan urgentzia, sinergiak uztartzea eta lankidetzaren bideak eraikitzea, sektorialtasuna gaindituz trakzio funtzioa bete beharra, aniztasuna abiapuntutzat hartuz hegemoniaren bila urratsak egin beharra, eta abar izan dituzte hizpide.

XIX. Jagon jardunaldiari Kike Amonarriz soziolinguistika eta telebistako esatariak gidaturiko mahai-inguru batekin eman zaio amaiera. Solasaldian, Baionako, Bilboko, Donostiako eta Iruñeko udaletako ordezkariak hartu dute parte, eta bakoitzak azaldu du euskararen eremuan dituen lehentasunak, baliabideak, zerbitzuak, bai eta programa nagusiak ere. Ikusi denez, hiriburu bakoitzean euskararen aldeko politiken garapen-maila oso diferentea da, bai baliabideetan, bai borondateetan ere, eta alde esanguratsuak daude toki batetik bestera.

Beste ikerketak

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Hezkuntza elebiduna Euskal Herrian: 30 urteko ibilaldia¹

Educación bilingüe en Euskal Herria: Un recorrido de
30 años

Education bilingue au Pays Basque : Un parcours de
30 ans

Bilingual education in the Basque Country: a 30 year
journey

MAIA LARRETXEA, Julian
Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2015-02-03

Noiz onartua: 2015-07-20

---

¹ Esperientzia elebidunak lehenago hasiak ziren Euskal Herrian ikastolen bidez, baina guk lan honetan 1982-83 ikasturtea hartzen dugu hasierako erreferentzia gisa, garai horretakoa baita EAEko Euskararen Erabilera Normaltzeko Oinarrizko legea.

Artikulu honen gaia da Euskal Herrian azkeneko 30 bat urteotan garatu den hezkuntza elebidunaren izaera eta bilakaera, euskararen lurraldeko hiru zati politiko-administratiboak eta haien arteko antz-aldeak kontuan hartuta: Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroako Foru Komunitatea eta Iparraldea. Puntu hauek aztertzen dira: oinarrizko lege-euskarriak, hezkuntza-ereduen hizkuntz ezaugarriak, ereduen eskarian izan den bilakaera jendartean, haien emaitzen ebaluazioa, eta sistemaren erronkak etorkizun hurbilean.

Hitz-gakoak: euskara, hezkuntza elebiduna, hezkuntza ereduak, hezkuntza sistemaren bilakaera, emaitzak.

El objeto de estudio de este artículo es el carácter y la evolución de la educación bilingüe que se ha desarrollado en Euskal Herria los últimos 30 años. El estudio tiene en cuenta los tres ámbitos administrativos de la tierra del euskera, con sus similitudes y diferencias: Comunidad Autónoma del País Vasco, Comunidad Foral Navarra y País Vasco Norte. Se abordan los siguientes puntos: fundamentos legales básicos, características lingüísticas de los modelos educativos, evolución de la demanda de la población respecto a los modelos lingüísticos, la evaluación de sus resultados y los desafíos del sistema en el futuro próximo.

Palabras clave: euskera, educación bilingüe, modelos lingüísticos, evolución del sistema educativo, resultados.

Le sujet d'étude de cet article est le caractère et l'évolution de l'éducation bilingue au Pays Basque au cours des 30 dernières années. Cette étude prend en compte trois domaines administratifs des territoires de langue basque, avec leurs similitudes et leurs différences : la Communauté Autonome du Pays Basque, la Communauté Forale de Navarre et le Pays Basque Nord. On y aborde les points suivants : principaux fondements légaux, caractéristiques linguistiques des modèles éducatifs, évolution de la demande de la population sur les modèles linguistiques, évaluation des résultats et des défis du système dans un futur proche.

Mots-clés: langue basque, éducation bilingue, modèles linguistiques, évolution du système éducatif, résultats.

The nature and development of bilingual education in the Basque Country over the last 30 years is discussed, bearing in mind the three political-administrative areas of the Basque speaking region and their similarities and differences: the Basque Autonomous Community, the Charter Community of Navarre and the northern Basque Country. The following aspects are analysed: basic legal features, language features of the teaching models, evolution of demand for the different models on the part of the population, evaluation of the results achieved and the challenges facing the system in the near future.

Keywords: Basque, bilingual education, language models, evolution of education system, results.

1. Sarrera

Euskal Herria osoan hartuz gero erran daiteke herri hirueleduna dela, bi zati elebidun dituen. Izan ere, badira hiru hizkuntza franko erabiltzen direnak Euskal Herriaren lurraldeko zazpi probintzietan: Pirinioen iparraldean euskara eta frantsesa baliatzen dira, eta mendi horien hegoaldean, berriz, euskara eta gaztelania.

Euskara hizkuntza jatorri ez-indoeuroparrekoa da eta prehistoriaz geroztik dago Euskal Herri gisa ezagutzen den lurraldean. Adiera horretan erraten da euskara dela Euskal Herriaren «berezko» hizkuntza. Bestalde, jakina denez, gaztelania eta frantsesa dira historikoki estatu espainiarrari eta frantsesari estu-estu lotuak egon diren hizkuntzak. Estatu horiek biek politika aktiboa egin dute etengabe beren hizkuntza ofiziala sustatzeko, eta euskara, berriz, edo arretarik gabe egon izan da batzuetan, edo jazarpena jasan du beste zenbaitetan. Oro har, politika hori denbora luzean indarrean egonda euskara hizkuntza ahula da frantsesarekin eta gaztelaniarekin duen harreman diglosikoan/desorekatuan, non frantsesa eta gaztelania diren hizkuntza indartsuak, zein bere estatu-mugen barrenean.

Ezaguna da, orobat, kulturalki Euskal Herria den lurraldeak zazpi probintzia dituela bi estaturen barrenean, eta horiek denak hiru errealitate politiko-administratibotan bilduak direla. Espainiako estatuan diren lau probintziek bi Autonomia Erkidego osatzen dituzte: batetik, Euskal Autonomia Erkidegoa deitzen dena (EAE), hiru probintziak osatua (Arabak, Bizkaiak eta Gipuzkoak); eta bestetik, Nafarroa² probintzia, berak bakarrik osatzen baitu Nafarroako Foru Komunitatea (hemendik aitzinera, NFK). Pirinioez iparraldera diren hiru probintziek (Lapurdik, Nafarroa Behereak eta Zuberoak) ez dute egiten beren gain erkidego politikorik ez administratiborik, zeren Biarno lurraldearekin batean osatzen baitute *Département des Pyrénées-Atlantiques* izenekoa, denak ere Akitania izeneko eskualdearen barrenean direla. Beraz, hemendik aitzinera hiru errealitate politiko-administratibo

---

² Ezaguna denez, Nafarroak bi zati ditu: Nafarroa Garaia, Espainiako estatuan, eta Nafarroa Beherea, Frantziako estatuan. Aipamen honetan, Nafarroa Garaiaz ari gara, Espainiako estatuan dena.

desberdin horiek banaka aztertuko ditugu: bat, Pirinioez iparraldean dagoen *Iparraldea*; bi, *Nafarroako Foru Komunitatea* (NFK); eta hiru, *Euskadiko Autonomia Erkidegoa* (EAE).

Ikuspegi historiko gutieneko bat izateko, egin diezaiokegu begiratu txiki bat XX. mendeko egoerari. Mende horren erdi aldean euskara nabarmenki sartua zen hizkuntza-ordezkatze prozesu batean: hizkuntza nagusien jakitea eta erabilera gero eta gehiago ari zen hedatzen, eta aldi berean euskararen hiztunak gero eta gutiago ziren eta murriz-murriz zen euskaraz bidera zitekeen funtzio sozialen kopurua. Joan den mendearen erdian (50eko eta 60ko hamarkadetan) euskarak ez zuen batere presentzia axolazkorik «bere» lurraldeetako ezein hezkuntza-sisteman. Testuinguru horretan, ordea, Franco jeneralaren diktaduraren denboran, Hegoaldeko euskal lurraldeetan sortu zen mugimendu bat aski garrantzitsua, besteak beste euskararen defentsa ere bere gain hartu zuena (Euskaltzaindia-Siadeco, 1977; Euskaltzaindia-Siadeco, 1979). Franco hil ondotik (1975), espainiar estatuan laster eratu ziren Autonomia Erkidegoak, eta Autonomien Estatua delako antolamenduaren barrenean (*el estado de las autonomías*) erkidego horiek zenbapaiteko erabakimen politikoa erdietsi zuten. Horrek bidea irekia utzi zuen hizkuntza-politikak beste norabide batean jartzeko, bai Euskadiko Autonomia Erkidegoan eta bai Nafarroako Foru Komunitatean, euskarari dagokionez. Estatu frantsesean, berriz, errateko moduan euskarari ez ikusia egiten zioten agintaritzatik. Azken urteotan, baina, euskara pixka bat hobeki balioesten ari da Iparraldean ere, nahiz eta oraindik EAEn eta NFKn baino indar txikiagoarekin³.

Euskal Herriko bazterretan hagitz errealitate soziolinguistiko desberdinak ikus daitezke, eta hezkuntza sisteman ageri diren egoerek eta emaitzek ere ugaritasuna dute ezaugarri nagusi bat. Errealitate ugari hori eratzeko, maila batzuetako gertakari edo erabaki batzuek eragiten dute.

Goieneko mailatik hasteko, estatuen mailan, planteamendu desberdinak ikusten dira euskararen gaineko hizkuntz-politikei dagokienez. Espainiar eta frantziar estatuak bat datoz ezaugarri batean: biek ere beren hizkuntza ofizialak sustatzen dituzte (gaztelania/espainola eta frantsesa, hurrenez hu-

³ Gero ikusiko ditugu datu batzuk erran hori egiaztatzeko.

rren). Baina desberdin jokatzen dira nolako politika ezarri behar den beren lurraldeetako hizkuntza gutxituekin (eta beste hizkuntza batzuekin batean, hizkuntza gutxitu bat, bai Espainian eta bai Frantzian ere, euskara da). Horrek sortzen du lehenengo desberdintasuna, estatu bakoitzeko legediaren mailatik abiatuta.

Bigarren maila batean, Euskal Herria hiru erkidego politiko-administratibo desberdinetan banatua dago, eta horietako bakoitzean bertako agintaritzek politika desberdinak ezartzen dituzte beren lurraldeetako hizkuntzentzat, betiere estatu bakoitzak ezartzen duen lege-marko orokorraren barrenean. Hau da, estatu beraren barrenean ere, maila apalagoko erakundeek, bakoitzak bere hizkuntza-politika ezartzen du, lege-markoak hartarako bidea uzten dion neurrian. Adibidez, Espainiako estatuaren barrenean, EAEn eta NFKn politika desberdinak aplikatzen dira, eta horrek ere eraginen du egoera soziolinguistikoan eta hezkuntzazkoan, eta haien bilakaeran ere bai.

Hirugarren maila batean, azken emaitzaren ugaritasuna handitzeko, tokiko botereen eremua hartu behar da aintzat. Botere lokalek ere ez dute sentiberatasun bera alde guzietan eta hizkuntza politika desberdinak ezartzen dituzte beren aginte-mailan eta esparruan, horrek ere eragiten duelarik azken emaitzan (adibidez, udaletxe batek eragin nabaria izan dezake udalerriko ikastetxeen aurrean). Bestalde, kontuan hartu behar da beste ezaugarri bat ere: maila desberdinetako botereek beren hizkuntza-politikak ezartzen ahal dituzte, bai, baina horrek ez du aldatzen hizkuntzaren eta hiztunen egoera egun batetik bestera. Bestela erranik: bi toki desberdinetan hizkuntza politika bera ezarrita ere, emaitzak ez dira berdinak izanen baldin eta oinarriko egoera soziolinguistikoak desberdinak badira (adibidez, toki batean euskara kalean ausarki erabiltzen bada eta beste batean guti, emaitzak ez dira berdinak izanen).

Azken erabaki- eta eragin-maila, maila xeheena, eskola jakin bateko erkidegoak osatzen du; eskola bakoitzeko erkidegoak ere (irakasleek eta beste langileek, gurasoek eta ikasleek), beren ezaugarri soziokulturalen eta jardunbidearen bidez, egoera soziolinguistiko eta hezkuntzazko jakin bat osatzen laguntzen du.

Laburtuta, erran dezakegu inguru soziolinguistiko jakin batzuetako ezaugarriek eta haien gainean hainbat mailatan harturiko erabaki eta ekimen sorta batek zehaztuko dutela hezkuntza-sistemaren egoera eta emaitza toki jakin bakoitzean. Hizkuntz politikarekin zerikusia duten hainbat mailatako ezaugarri, gertakari edo erabaki horien konbinaziotik ateratzen dira gaur egun ikus daitezkeen hizkuntza-egoera desberdin ugariak Euskal Herriko alde desberdinetan.

Lan honi dagokionez, beti dugu gogoan hezkuntza-sistema izan ohi dela edozein hizkuntz politikaren eremu oinarrikoetako bat, administrazioarekin eta komunikabideekin batean, besteak beste (Euskaltzaindia-Siadeco, 1977; Euskaltzaindia-Siadeco, 1979; Eusko Legebiltzarra, 1982; Eusko Jaurlaritza, 1983). Euskal Herriko administrazio-erkidegoetan indarrean jarriak diren hizkuntza-politika berrien ondorioz, azken urteotan hezkuntza elebidunaren eskaria nabari den gisan hazi da, bai euskara-espainola konbinazioa eta bai euskara-frantsesa ere⁴. Horrek balio izan du euskal hizkuntzaren garapena indartzeko, kalterik egin gabe gaztelania jakiteari edo frantsesa jakiteari, zein bere erreferentziako estatu-lurraldeetan⁵. Begien bistan eduki behar da ezen, espainiar eta frantziar estatuetan aktiboki edo pasiboki ezarritako hizkuntz politiken ondorioz, gaur egun (errateko) Hegoaldeko herritar guziek badakitela gaztelaniaz mintzatzen, eta Iparraldeko jende guziak badakiela frantsesez; ez da, ordea, hala gertatzen euskararen kasuan, biztanleen gutiengo batek besterik ez baitaki hizkuntza hori⁶.

Hurrengo lerrootan hizkuntza politika desberdinen oinarriko ezaugarri batzuk azalduko ditugu, eta, bestalde, hiru erkidego nagusi horietako hezkuntza-sistemak izanen ditugu hizpide, bereziki bilduko garelarik hezkuntza-ereduen eremuan, betiere euskarak haietan duen presentziaren ikuspuntutik.

⁴ Hezkuntza elebidunaz ari garenean, hemen beti euskara da elebitasunaren alde bat; beraz, ez dugu aztertzen batera bestelako hezkuntza elebidunen eredurik, konparazio batera gaztelania-ingeles konbinazioa, edo holakorik.

⁵ Gero erakutsiko ditugu datu batzuk baieztapen honen funtsa frogatzeko.

⁶ Datu zehatzen berri jakiteko, ikus http://www.euskara.euskadi.net/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/adjuntos/V.%20Inkesta.pdf (kontsulta, 2014-07-25ean)

Erkidego bakoitzari dagokionez, erreferentzia gisa honako puntu hauek izanen ditugu: oinarritzko lege-arauak, hezkuntza-eredu bakoitzaren hizkuntz ezaugarriak, eredu bakoitzaren eskarian izan den bilakaera eta emaitzen ebaluazioa, eta azkenik gogoeta egingen dugu nolako desafio berriak dituen aurrean euskal jendarteak bere hezkuntza-sistemaren bidez, hizkuntzen eremuan.

2. Euskara Euskal Herriko hezkuntza-sistema elebidunean

Hezkuntza edo ikas-irakaskuntza elebidunaren inguruan ñabardura batzuk egin daitezke. Iritzi zabalki onartu baten arabera, *hezkuntza elebidun* izena merezi izateko, bi hizkuntza erabili behar dira eskolan eta, gainera, hizkuntza bera ez den bestelako edukiak ikasteko (adib. Siguàn & Mackey, 1986; Serra & Vila, 2009). Horrela, ikuspuntu horren arabera hizkuntzaren beraren ikas-irakaskuntza soila (atzerriko hizkuntza gisa tratatuta, konparazio batera) ez litzateke aski eredu bati *hezkuntza elebidun* deitzeko. Beraz, A eredu delakoa ez litzateke hezkuntza elebiduntzat hartuko, eta D eredu ere ez⁷. Guk, dena dela, D eredu ez ezik EAEko A eredu ere aintzat hartuko dugu lan honetan, kontrasteak aztertzeko, eta beste arrazoi batengatik ere bai: helburuetan EAEko A ereduak ere, legalki, bermatu behar duelakoz ikasleak gaztelaniazko komunikazio-gaitasun maila bera lortu behar duela euskarari dagokionez ere. Hezkuntza elebidunaren ulerkera honi dagokionez, hona zer dioten Dolzek eta Idiazabalek (2013: 12): «Hablaremos de enseñanza bilingüe cuando el objetivo perseguido por dicha enseñanza es la capacitación de los estudiantes para el uso de más de una lengua». Irizpide horren arabera A eredu hezkuntza elebidunean sartuko litzateke EAEn, baina ez da ageri-agerikoa Nafarroako A eredu hezkuntza elebiduntzat har daitekeen toki guzietan bederen, zeren ez baita batere garbi zein den zehazki helburua hizkuntzaren erabilerari dagokionez. Guk, dena dela, hurrengo lerrootan aintzat hartuko ditugu euskararen presentzia baduten eredu guziaz, baita soilki *euskararen irakaskuntza* eskaintzen dutenak ere (*euskararen bidezko irakaskuntzaz* gainera, alegia).

⁷ Dena dela, A eta B ereduak ez dira doi-doi simetrikoak: D eredu lantzen den gaztelania maila, oro har, hizkuntza gisa, ez da A eredu lantzen den euskara mailarekin konparatzeko modukoa.

Euskal Herria ikuspuntu politiko-administratibotik banatuta baldin bada ere (goian erran bezala), badira lurraldeen artean antz batzuk hezkuntza-sistemari dagokionez eta hartan euskarak duen presentziari doakionez.

Antz horietako bat da hezkuntza-sistemaren mailak eta etapak franko antzekoak direla hiru lurraldeetan. Ondoan datorren **1 taulak** erakusten du zer den antzekoa espainiar eta frantziar sistemen artean⁸.

1 taula. Hezkuntza ez-unibertsitarioko mailak estatu espainiarrean (EAE eta NFK) eta frantziarrean.

EAE eta NFK	Maila	Adina	Iparralde	Maila	Adina
Ez nahitaezko	Haur Hezkuntza	2-6 ⁹	Ez nahitaezko	Ama-eskola/ Maternelle	2-6
Nahitaezko	Lehen Hezkuntza	6-12	Nahitaezko	Oinarrizkoa/ Élémentaire	6-11
	Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza	12-16		Collège	11-15
Ez nahitaezko		16-18	Ez nahitaezko	Batxilergoa/ Baccalauréat	15-18

Iturriak: Nafarroako Gobernua, 2014b; Eusko Jaurlaritz, Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila, 2014a; Ministère de l'éducation nationale, de l'enseignement supérieur et de la recherche, 2014a.

Hiru lurralde horietako bakoitzean badira hiru hezkuntza-sare: sare publikoa, pribatu konfesionala eta ikastolen sarea. Badira konfesionalak ez diren ikastetxe pribatu batzuk ere.

⁸ Espainiar sistemaren barrenean dira EAE eta NFK, eta frantziar antolamenduari jarraiki egina da Iparraldeko sistema.

⁹ Berez, Haur Hezkuntzan bi ziklo bereizten dira: lehenengoa, 0-3 urte; bigarrena, 3-6 urte.

Euskararen presentzia hezkuntza sisteman oinarritzko bi modutan agertzen da, kontuan harturik euskara zertarako erabiltzen den eskolajardunetan. Batzuetan curriculumeko ikasgai soil bat da (hizkuntza ikas-irakasgai huts gisa ulertzen da, atzerriko hizkuntzan ohikoa izan den trataera eskainiz), baina beste batzuetan eskolako edukia bideratzeko lanabes edo tresna da (hizkuntza ulerturik curriculumeko beste eduki batzuen ikas-irakasbide gisa). Bestela errateko, hitz egin dezakegu *euskararen ikas-irakaskuntzaz* eta *euskarazko* (edo *euskararen bidezko*) *ikas-irakaskuntzaz*. Bi ikas-irakasbide horiek agertzen dira euskal lurraldeak diren hiru erkidegoetan, hezkuntza-sisteman baliatzen diren hizkuntza-ereduen bidez. Ondoko **2 taulak** erakusten du zer antz diren euskararen trataerari dagokionez hezkuntza-sisteman erkidego bakoitzean (taulan ikus daitezkeen ikasleen datuak 2010/2011 ikasturtekoak dira; Hegoaldekoak Haur eta Lehen Hezkuntzakoak dira, eta Iparraldekoak *premier degré*-koak).

2 taula. Antzak hezkuntza ereduetan euskarari dagokionez, Euskal Herriaren hiru erkidego politiko-administratiboetan. Ikasleen datuak 2010-2011 ikasturtekoak dira.

	Euskararen ikas-irakaskuntza	Euskararen bidezko irakaskuntza	
		Ikas-irakaskuntza bi hizkuntzatan	Ikas-irakaskuntza euskaraz
Iparraldea	«Sensibilisation» / Lehen irakaskuntza. Ikasleak: 995	«Parité horaire» / Oren parekotasuna. Ikasleak: 6.608	«Immersion»/ Murgiltze. Ikasleak: 1.940
NFK	A eredia. Ikasleak: 13.564	B eredia. Ikasleak: 161	D eredia. Ikasleak: 15.690
EAE	A eredia. Ikasleak: 12.828	B eredia. Ikasleak: 54.403	D eredia. Ikasleak: 142.714

Iturriak: Académie Bordeaux, 2010; EEP-OPLB, 2005; Nafarroako Gobernuak, 2014a; EUSTAT, 2014.

2.1. Hezkuntza elebiduna euskara-frantsesa Iparraldean

2.1.1. Lege-euskarriak

Espainiako estatuko bi euskal erkidegoetan ez bezala, euskarak ez du gaur egun hizkuntza ofizialaren kategoria edo estatusa estatu frantziarraren legegian. Frantziako estatuak sinatua du Europako Erregio edo Gut(x)iengoan Hizkuntzen Europako Gutuna, baina ez ditu bete baldintzak hura indarrean jartzeko¹⁰. XX. mendeko 50eko hamarkadan Hegoaldean hasiriko mugimendua erreferentzia gisa harturik, Iparraldean lehen ikastola 1969an sortu zen¹¹, eta hartarako eragileek irabazi-asmorik gabeko elkarte bat eratu zuten, Frantziako 1901eko lege baten gerizpean (Euskal Herriko Ikastolak-Euskaltzaindia, 2010). 1969. urtean berean frantziar administrazioak 3 irakasle ibiltari jarri zituen euskara hezkuntza-sisteman irakasteko (Aldasoro, 2001). Hainbat gorabeheraren ondotik, azken aldi honetan ikastolen eta oro har hezkuntza elebidun osoaren egoerak hobera egin du zenbapait ere, besteak beste Hegoaldeko mugimenduaren ondorioz edo hari lotuta (Harguindéguy & Itçaina, 2012). 2004an sortu zen Euskararen Erakunde Publikoa, Interes Publikoko Elkarte bezala, akordioa lortu ondoren hainbat instituzioren artean, hala estatu-mailakoak, nola eskualde-mailakoak, departamendu-mailakoak eta tokiko administrazioakoak (EEP-OPLB, 2014).

Hiru sarek osatzen dute Ipar Euskal Herriko hezkuntza sistema: sare publikoak, irakaskuntza giristinoak edo konfesionalak, eta ikastolen sareak (azken hauek SEASKA erakundearen barrenean bilduak). Hiru modutan tratatzen da euskal hizkuntza¹²:

- a) sentsibilizazio gisa («Lehen Irakaskuntza» izena eman diote euskaraz Lehen Hezkuntzan, eta «opzio» Bigarren Hezkuntzan), astean ordu

¹⁰ Estatu kideak zein diren kontsulta daiteke hemen: Council of Europe, 2014.

¹¹ Lehenengo ekimena 1964koa da. Zertzelada historiko, pedagogiko eta antolamenduzkoak ikasteko, ikus: <http://www.seaska.net/web/default.php>; eta orobat Euskal Herriko Ikastolak-Euskaltzaindia, 2010.

¹² Xehetasunak kontsultatzeko, EEP-OPLB (2005). In: http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/Enseignement/E_diagnostikoa_2004_2005.pdf (2014-07-15ean ikusia).

batetik hiru ordura arteko denbora eskainita, eta hartan euskararen hatsarreak ematen direla; heziketa modu hau batez ere sare publikoan erabiltzen da;

- b) hezkuntza elebidun gisa, euskara-frantsesa, oren-parekotasunaren arabera antolaturik bi hizkuntzak; Lehen Hezkuntzan bi hizkuntzak erabiltzen dira irakasbide gisa, eta Bigarren Hezkuntzan, berriz, euskara ikasgai gisa irakasten segitzen da, eta curriculumeko gai bat edo bi euskaraz ematen dira; antolamendu hau sare publikoan eta sare pribatu konfesionalean eskaintzen da;
- c) euskarako murgiltze-programa gisa, SEASKA sareak garatua, non euskara den curriculumeko eduki guziak bideratzeko hizkuntza eta frantsesa hartzen den eskola-curriculumeko ikasgai gisa (EEP-OPBL, 2005; Académie Bordeaux, 2010)¹³.

2.1.2. Matrikulazioaren bilakaera Iparraldean

«Sentsibilizazio» edo «Lehen Irakaskuntza»ko matrikulatuen kopurua 1400era iritsi zen 2004/2005 ikasturtean, baina hortik aitzinera jaitsi zen poliki-poliki azkenean 995eko kopurura 2010/2011 ikasturtean. Azken urteotan antolabide honetako matrikulazioen beharrezko konpentsatzen da oren-parekotasunezko sistemaren eskariaren handitzearekin, sare publikoaren eta pribatu konfesionalaren bidez. **3 taulan** erakusten da nolako bilakaera izan duen matrikulazioak oren-parekotasuneko hezkuntza elebidunean eta murgiltze programetan «Prémier Degré»-ko mailetan.

¹³ Badira saioak sare publikoan ere murgiltze-programak garatzeko, oraindik esperimentazio fasean; jendartearen bada hartarako zenbapaiteko eskaria, baina Frantziako administrazioaren hizkuntza-politikak ez du euskararen erabilera eta hazkundera errazten.

3. taula. Hezkuntza elebiduneko matrikulazioaren bilakaera orenparekotasunean eta murgiltze programetan.

Ikasturtea	2001 /02	2002 /03	2003 /04	2004 /05	2005 /06	2006 /07	2007 /08	2008 /09	2009 /10	2010 /11	2011 /12	2012 /13	2013 /14
Ikasleak orenparekotasuna	3725	3955	4335	4587	4809	5251	5621	5940	6203	6504	6713	6912	7061
Ikasleak murgiltze prog.	1385	1418	1450	1386	1404	1462	1524	1641	1771	1878	2015	2095	2175

Iturria: Académie Bordeaux, 2010 (2003/2004 ikasturte arteko datuak) eta EEP-OPLB, 2013 (2004/2005 urtetik hasita).

Bi hizkuntzen bidezko irakaskuntza (*oren parekotasuna* gehi euskarazko *murgiltzea* batera harturik) goranzko joeran ari da Iparraldean, eta hala, euskara gero eta gehiago erabiltzen da irakasbide gisa. 2004/2005 ikasturte-tik 2013/2014 ikasturterako tartean igan egin zen lehen mailako ikastetxe elebidunen kopurua (11 urte bitarteko ikasleak), 108tik 147ra¹⁴; hau da, 2004/2005 ikasturtean %42 baldin bazen horrelako ikastetxeen ehunekoa, gaur egun %60ra iritsi da (hiru sareetako ikastetxeak kontatuta). Hezkuntza ez-elebidunaren aldean, hezkuntza elebiduna jaso zuen ikasleen kopurua ere nabari den gisan handitu da, hala zenbaki absolutuetan nola ehunekoe-tan: 2004/2005ean %24,7 zen kopurua eta 2013/2014n iritsia zen %36,6ra. Datu horiek **4 taulan** ikus daitezke (EEP-OPLB, 2013)¹⁵.

¹⁴ Kontuan hartu behar da hainbat ikastetxetan hezkuntza eredu desberdinak eskaintzen direla, hala elebidunak nola frantseseko elebakarrak, eta ikastetxe horiek denak ikastetxe elebidunen multzoan sartzen dira.

¹⁵ Lehenagoko datuak kontsulta daitezke hemen: Stuijt & Sánchez, 2008.

4 taula. Hezkuntza elebiduna eta ez-elebiduna eskaintzen duten ikastetxeen eta ikasleen kopuruen bilakaera (2004-2013).

	2004/05		2006/07		2008/09		2010/11		2012/13		2013/14	
	Eleb.	Ez eleb.	Eleb.	Ez eleb.	Eleb.	Ez eleb.	Eleb.	Ez eleb.	Eleb.	Ez eleb.	Eleb.	Ez eleb.
Ikastetxe kopurua	108 (%42)	147 (%58)	120 (%47)	136 (%53)	132 (%51)	125 (%49)	146 (%58)	111 (%42)	150 (%60)	101 (%40)	147 (%60)	100 (%40)
Ikasle kopurua	5973 (%24,7)	18256 (%75,3)	6713 (%27,6)	17628 (%72,4)	7581 (%31)	16971 (%69)	8382 (%33,9)	16311 (%66,1)	9007 (%35,9)	16116 (%64,1)	9250 (%36,6)	16016 (%63,4)

Iturria: EEP-OPLB, 2013.

2.1.3. Sistemaren emaitzak Iparraldean

Nazioarteko ebaluazio saioetan Frantziako estatuko emaitzak, oro har, hobekiaz izaten dira Espainiako estatuarenak baino. Adibidez, PISA delako ebaluazio programaren 2009ko saioan, irakurmenari dagokionez, Frantziak 496 puntuko batez bestekoa erdietsi zuen (Espainiak 481; EAEk 494; NFK-k 497). Orain arteko azken saioan, 2012an, 505 puntuko izan zuen Frantziak batez bestekoa (Espainiak 488; EAEk 498; NFK-k 509). Hala ere, ez da egiten horrelako neurketarik euskarazko gaitasunari dagokionez, eta beraz ez dugu aurkitu maila horretan datu berezirik ikasteko zer emaitza dituen Iparraldeko sistemak euskararen eta elebitasunaren ikuspuntutik.

Badira beste maila bateko ebaluazio saioak, Frantziako Hezkuntza Ministerioak eginak. Ebaluazio horiek CE1 eta CM2 izeneko mailetan egin izan dira (ikasleek 7-8 urte, eta 10-11 urte, hurrenez hurren). Aipatzekoa da, halere, aldaketa giroa dagoela ebaluazioaren alor horretan ere. Hori kontuan izanik, nabarmentzekoak iduri dute ondoan agertzen ditugun datuok, CM2 mailari dagokionak.

2011ko urtarrilean eginiko ebaluazioan, frantses hizkuntzari dagokionez, aipatzekoa da CM2 mailan (Frantziako sisteman Lehen Hezkuntza-ko azken ikasturtea, ikasleek 10-11 urte) Frantzia osoko datuak baino

hobeak direla Bordeleko Akademiakoak (horren zatia da Pyrénées-Atlantiques izeneko lurraldea); eta Pirinio Atlantikoetakoak, berriz, hobeak dira Bordeleko Akademiaren meneko lurralde guzikoak baino. Ebaluazio horretan 4 taldetan sailkatzen dira ikasleak: 1, aski den dinako gaitasuna lortu ez dutenak; 2, gaitasuna oraindik ahulki lortu dutenak; 3, gaitasuna ongi lortu dutenak; eta 4, gaitasuna oso sendo lortu dutenak. Lehenbiziko bi multzoetan Frantzia osoan ikasleen %26 gelditu zen, Bordeleko Akademiaren eremu osoan ikasleen %22, eta Pirinio Atlantikoetan %18; beste aldetik, Frantzia osoan, gaitasuna sendo lortu zutenak ikasleen %43 izan ziren, Bordelen meneko guzian ikasleen %47, eta Pirinio Atlantikoetan ikasleen %52 (Ministère de l'éducation nationale, de l'enseignement supérieur et de la recherche, 2014b). Ez daiteke erran euskal lurraldeetan erdietsiriko emaitza hobe horiek ikasleriaren elebitasunari egotzen ahal zaizkionik, baina alderantziz ere, ezin da haien araber argudiatu hezkuntza elebidunak kalterik ekarri dienik frantses hizkuntzako emaitzei.

Euskarazko gaitasunari dagokionez, berriz, ebaluazioak hasierako pausoe-tan dira, urria baita hartarako laguntza, bilduriko datuak ez-osoak, eta haien interpretazioa zalantzazkoa. Testuinguruaren muga horiek gogoan edukirik, 2012/13 ikasturteko datu batzuek erakusten dute irakaskuntza publiko eta pribatu elebidunean¹⁶ Europako Erreferentzia Markoko A2 mailako azterketan CM2ko (10-11 urteko) ikasleek batez beste 12,6ko puntuazioa eskuratu zutela, iritsi zitekeen goienekoa 20 izanik (batez ere irakurmena eta idazmena aztertu ziren). Aitzineko urteko ebaluazio baten emaitzak ere antzekoak dira (2011/12 ikasturtea): CM2ko ikasleen batez besteko puntuazioa 12,8 izan zen, erdietsi zitekeen emaitzarik hoberena 20 izanik (EEP-OPLBk emaniko datuak).

Labur erran liteke euskarazko gaitasunari dagozkion ebaluazio saioak oraindik hastapenetan direla Iparraldean eta ez direla ongi asentatuak eta baldintzak ongi bermatuak, besteak beste administrazioak ere ez baitu, izan ere, interes handirik jartzen afera honetan.

¹⁶ SEASKAko ikastetxeek ez da horretan daturik bildu.

2.2. Hezkuntza elebiduna euskara-gaztelania estatu espainiarrean

1978an onarturiko Espainiako Konstituzioaren 3. artikulua ezartzen du gaztelania dela Estatuaren hizkuntza ofiziala eta gainerako «espainiar» hizkuntzak ere ofizialak izanen direla zein bere Autonomia Erkidegoan. Orobat adierazten du konstituzioak espainol guziek dutela gaztelania jakin beharra eta hura erabiltzeko eskubidea. Artikulu horren arabera garatzen dira EAEn eta NFKn legediak, mugatzeko eta zehazteko hala hizkuntza-politikak bere osotasunean nola hezkuntzaren esparruan bereziki. Ondoko lerroetan esparru horretako hainbat alderdiz ariko gara, bai EAEn dagokionez eta bai NFKri ere.

2.2.1. Nafarroako Foru Komunitatea (NFK)

2.2.1.1. Lege-euskarriak

1982an onartu zen *Nafarroako Foru Eraentza Birrezarri eta Hobeagotzeko Lege Organikoa* delakoa¹⁷, eta hark ezartzen du, 9. artikuluan, ezen gaztelania dela Nafarroako hizkuntza ofiziala, eta segidan adierazten du euskarak ere hizkuntza ofizialaren izaera izanen duela Nafarroako eremu euskaldunetan (Jefatura del Estado Español, 1982).

1986ko abenduaren 15eko Euskararen Foru Legeak 2. artikuluan jotzen ditu gaztelania eta euskara Nafarroako berezko hizkuntzat eta aitortzen die, ondorioz, nafar herritar guzietan, eskubidea haiek jakiteko eta erabiltzeko. Artikulu horretan zehazten da gaztelania dela Nafarroako hizkuntza ofiziala eta euskara ere hala dela, baina lurraldeen arabera muga batzuen arabera (euskarari erreferentzia egiteko, «vascuence» hitza erabiltzen da). Bosgarren artikuluan ezartzen da Nafarroa hiru hizkuntza eremutan banatua dagoela¹⁸:

- a) eremu euskalduna, 63 udalerrik osatua (NFKren populazioaren %9,3 zegoen alderdi horietan 2011ko zentsuaren arabera);

¹⁷ Testua hemen ikus daiteke: <http://www.lexnavarra.navarra.es/detalle.asp?r=87>

¹⁸ Ikus bibliografia: Nafarroako Gobernua, 1986.

- b) eremu misto edo bitariko bat, non 52 udalerrri sartzen diren, haien artean delarik Iruñea-Pamplona (biztanle guzien %54,5 bizi da eremu horretan);
- c) eremu ez-euskalduntzat jotzen dena, Nafarroa Garaiko gainerako udalerrriak biltzen dituen (Nafarroako biztanleriaren %36,2 zen hor 2011ko erroldaren arabera)¹⁹. Eremu horiek bereizteko erabili zen irizpidea izan zen toki bakoitzeko euskaldunen kopurua: eremu euskalduneari sartzeko, biztanleen %10ak behar zuen euskalduna, eta bitariko eremuan jartzeko baldintza zen euskaldunen ehunekoak izan behar zuela gutienez %5 (Azkarate, 2012).

Beharbada lege horren ezaugarriak nabariena da nafar herritarren hizkuntza eskubideak eratzen eta mugatzen dituela beren jarduneko hizkuntza-eremuaren arabera. Horixe da ezaugarriak bereziena, kontraste handiena egiten duena EAEko hizkuntza-politikaren aldean, azken honetan pertsonak berak baitu eskubidea (Nafarroan, aldiz, lurraldetasun irizpidea aplikatzen da eta eskualdearen arabera pertsonak eskubide desberdinak ditu hizkuntzen alorrean).

Hezkuntza sistemari dagokionez, berriz, lege horrek ezartzen du herritar guzietan badutela eskubidea hezkuntza jasotzeko bai euskaraz eta bai gaztelaniaz ere, irakasmila desberdinetan. Baina... hurrengo kapituluetan desberdintasunak ezartzen dira eremuaren arabera. Eremu euskalduneari ezartzen da ikasleak hezkuntza jasoko duela hautatzen den hizkuntzan, eta beharrezkoa izan den euskara eta gaztelania biak irakastea, halako moldez non ikaslearen oinarriko eskolatzaren amaieran ikasleak frogatu behar duen nahikoa den gaitasun maila bi hizkuntzetan (gaztelaniaz, «capacitación» hitza erabiltzen da). Eremu mistoan edo bitarikoan, ordea, euskara irakatsiko zaie hala nahi duten ikasleei, halako moldez non eskolatzaren amaieran erdietsi ahal izan den hizkuntzaren ezagutza maila nahikoa (gaztelaniaz, «conocimiento» hitza erabiltzen da). Azkenik, eremu ez-euskalduneari, euskararen irakaskuntza bultzatuko dela erraten da, eta, bere kasuan, osorik edo zati

¹⁹ Iturria: Gobierno de España. Instituto Nacional de Estadística (2014). *Censo de 2011*. Internet, in: <http://www.ine.es/jaxi/tabla.do?path=/t20/e244/avance/p02/10/&file=1mun31.px&type=pc-axis&L=0>

batean botere publikoek finantzatua izanen dela, irizpidea delarik hura sustatzea eta bultzatzea, eskariaren arabera. Alderdi «ez-euskaldun» horretan ez da aipatu ere giten «euskaraz irakasteko» posibilitatea.

Geroago, beste foru-dekretu batek (Nafarroako Gobernua, 1988) arautu zuen euskararen sartzeta eta erabiltzea Nafarroako irakaskuntza ez-unibertsitarioan. Dekretu horrek modu banatuan hartzen ditu hiru zona soziolinguistikoak, erkidegoa hala partitua baita. Legeak bereizten ditu «euskara irakastea» eta «euskaraz irakastea» («enseñanza de euskara» eta «enseñanza en euskara»), eta hartan ezartzen da zein izanen diren hezkuntza-eredu desberdinen oinarrizko ezaugarriak lurraldeko hizkuntzei dagokienez. Dekretuak ez du aintzat hartzen eremu ez-euskaldunean «euskaraz irakasteko» aukera, horrela adierazirik ezinezkoa dela hautu hori praktikan. Dena dela, murriztapen horrek ez du zehazki erran nahi gaur egun alderdi horretan euskarazko ikas-irakaskuntza ez dela gauzatzen. Izan ere, adibidez, 2012/2013 ikasturtean baziren 6 ikastola eremu horretan, eta hartan ari ziren mila ikasle baino gehiago, Haur Hezkuntzatik hasi eta Nahitaezko Bigarren Hezkuntza barrenean hartuta (1.107 ikasle ziren, zehazki)²⁰.

Ereduei dagokienez, Haur Hezkuntzako eta Lehen Hezkuntzako mailetarako, hiru eredu ezarri ziren, euskararen presentzia badutenak. EAEko ereduari jarraiki A, B eta D ereduak.

A ereduan irakaskuntza gaztelaniaren bidez giten da eta euskara hartzen da curriculumeko eduki baten gisan. Eskola ordutegitik %15 inguru eskaintzen zaio euskarari, bai Haur Hezkuntzan eta bai Lehen Hezkuntzan.

B eredia bere hasierako formulazioan lurralde euskaldunerako diseinatua zen. Eredu horretan irakasbidea euskara da eta gaztelania pixkanaka sartzekoa zen, goragoko ikasmailetan. Eredu horrek ez du bizkortasunik erdietsi eta gaur egun iduri du ia desagertzeko dela (gero erakutsiko dira datu batzuk).

D ereduan, berriz, irakaslana dena euskaraz da, gaztelania eta atzerriko hizkuntzako ikasgaiak kenduta.

---

²⁰ Nafarroako Ikastolen Elkarteak emaniko datuak (2013ko abenduan).

Gainera, Nafarroaren kasuan bada G eredua deitzen dena ere, euskararen presentziarik batere gabekoa eskola-curriculumean. Eredu horrek matrikulazio kopuru handia izaten du, EAEn ez bezala.

Gaur egun, hizkuntz politika horren guziaren buruan, eredu hauek dira baimenduak alde bakoitzean, sare publikoan: eremu euskaldunean, A, B eta D; eremu bitarikoan, A, B, D eta G; eremu ez-euskaldunean, A eta G²¹.

Aipatzekoa da 2006/2007 ikasturtetik hasita badirela eredu horien aldea edo bariante eleaniztun batzuk, funtsean ingelesaren presentzia indartuta dutenak: *British*, TIL-A, TIL-D²².

Egungo Nahitaezko Bigarren Hezkuntzan (12-16 bitarteko ikasleak) badira hiru eredu aukeran: G, A eta D. Eredu horien ezaugarriak beren izen bereko Haur eta Lehen Hezkuntzako ereduaren antzekoak dira.

Orain arte azalduko zen egoera 2014ko urria arte, ia 30 urtez iraun duena bere hala. Baina 2014ko urrian aldaketa garrantzitsu bati atea ireki zitzaion: Nafarroa Garaiko indar politikoen gehiengo batek adierazi zuen iritzia euskararen legea aldatu behar zela, eta irakaskuntzaren esparruan aukera izanen zela euskaraz ere ikas-irakasteko sare publikoan. Erkidegoaren orduko agintaritzatik adierazi zen horrek arazoak sortuko zizkiola sistemari, «eredu egonkor eta adostasunezkoa nahasi» egingen zela, bestelakotu nahi zela Nafarroaren errealitate instituzionala, eta euskararen legea «estatu legea» zela²³. Erantzunaren zorrotzak erakusten du zenbateko garrantzia

²¹ Ereduen hasierako formulazioaz jakiteko, ikus bedi Nafarroako Gobernua, 1988. Interneten, in: <http://www.lexnavarra.navarra.es/detalle.asp?r=28807>; gaur egungo eskaintzaz ikasteko, berriaz, ikus Nafarroako Gobernua, 2014c. In: <http://www.educacion.navarra.es/web/dpto/modelos-linguisticos>.

²² TIL: *Tratamiento Integrado de Lenguas* (euskaraz, HTB: Hizkuntzen Trataera Bateratua). Funtsean, TIL izeneko eredu-aldaerak hau dira: oinarriko ereduetatik abiatuta (D, A, G), ingelesaren presentzia handiagoko aldaerak, barne harturik CLIL-HEBI eta TIL-HTB bezalako jardunbide metodologikoak. Informazio gehiagorako, ikus Haur Hezkuntza eta Lehen Hezkuntzarako: <http://www.educacion.navarra.es/web/dpto/programas-de-aprendizaje-de-ingles-infantil-y-primaria>; Bigarren Hezkuntzarako: <http://www.educacion.navarra.es/web/dpto/secciones-bilingues> (kontsulta, 2014-06-16an).

²³ *Berría*, 2014-10-22, 8. or.

eman izan zaion euskararen legearen balio estrategikoari. Nafarroako Legebiltzarrak 2015eko otsailaren 19an egin zuen lege berriaren aldeko bozka.

2.2.1.2. Matrikulazioaren bilakaera NFKn

Nafar jendarteak euskararen eta euskarazko irakaskuntzari egin dion harra ikus daiteke azken urteotako matrikulazio datuetan (ikus Nafarroako Gobernua, 2014a; Consejo Escolar de Navarra, 2013). Azken hamarrurtekoan eredu matrikulazioan izan den bilakaera ikus daiteke **5 taulan**, non datu absolutuak eta ehunekoak agertzen diren, bi multzotan bilduta, ikasleen elebitasuna lortzeko erakutsi duten gaitasunaren arabera: batetik A eta G ereduak, eta bestetik B eta D ereduak. Aipatzekoak dira, batetik, urteen joanean ageri den aldaketa txikia ehunekoetan (ikus 29. oharra, 2012/2013ko datuez), eta horrekin batera, matrikularen igoera txiki bat nabaritu izan dela euskararen presentzia adierazgarriko ereduetan (praktikan, D eredu).

Honako ezaugarri hauek kontuan hartzekoak dira:

- a) ikasleen erdiak baino gehiago G eredu matrikulatuak dira (euskararik batere gabe), nahiz eta gehiago hori pixka bat ttitu den: 2000. urtean %61 zen, baina 2011/2012an %59n zen²⁴, eta 2012/2013an %55²⁵;
- b) A ereduko matrikulazioan aldaketa txikia da, eta beheiti bidean doa pixkanaka: 2000n %18 zen eta 2011/2012an %17 da²⁶; aldaketa han-

²⁴ Datu hauek ateratzeko, 2011/2012 ikasturtean, G eredu arruntari gehitu egin dizkiogu beste hauek ere: *British* eta *TIL* izenez ezagunak (*TIL: Tratamiento Integrado de Lenguas*).

²⁵ Azken urte honetako datuetan G eredu ez dira sartzen ingeles indartuko ereduak (Consejo Escolar de Navarra, 2013).

²⁶ *TIL-A* eredu eta *BR-A* eredu ere An sartzen ditugu. Aipatzekoa da orobat A eredu gertatzen den matrikulazio kopurua: EAEko esperientziaren arabera nahikoa argi dago A ereduak ingurune ez-euskaldunean ez duela lortzen ikaslea elebidun bihurtzea, baina Nafarroan eredu horretako matrikulazioak badu alde sinboliko aintzat hartzeko bat: euskal hizkuntzarekiko begirunea erakusten du, eta zenbapaiteko interesa. Horrek ere badu garrantzia, zenbatekoa baita ere, hizkuntzaren prestigioari eta estatusari dagokionez.

dixeagoa da A eredu soil-soila hartzen bada, eredu eleaniztunak kontatu gabe: 2012/2013. urtean, ikasleen %14 ari zen A eredu soil-soilean;

- c) ingelesaren presentzia indartua duten programen onarpena bizkor hazten ari da, programa horiek 2006/2007an hasi zirenez geroztik: 2012/2013 ikasturtean, ikasmaila guziak kontuan hartuta, ikasleen %7tik goiti ari zen eredu horren aldaeretako batean; eta erran-nahi handiagoko datua: 2008/2009 ikasturtean Haur Hezkuntzan eredu eleaniztunetan %6,5 ari zen, eta 2012/2013an, berriz, %22ra igana zen kopuru hori;
- d) 2011/2012 ikasturtean A eta G ereduak batera hartuta (eta barrenean sarturik eredu horien bariante edo aldaera ingeles-indartuak) matrikulazio guziaren %76 hartzen zuten; 2012/2013 ikasturtean, berriz, A eta G eredu soilek %69 hartzen dute (ingeles-indarturiko ereduak orotara %7 baino gehiago biltzen dute). Nolanahi ere, A eta G ereduak gehiago handia dute, EAEan gertatzen den egoeratik oso desberdina baita²⁷;
- e) B eta D ereduak, hau da, ikasleen gaitasun elebidun egokia lortzeko eraginkortasuna erakutsi duten ereduak, %24ko eskariari eusten diote 2012/2013 ikasturtean ere (kontuan hartzekoa da B ereduak 0,2 eskaria besterik ez duela biltzen)²⁸.

²⁷ Ingelesaren presentzia indartuko ereduak, bakoitza bere erreferentziako oinarriko ereduarekin bildu ditugu (G, A edo D), 2011-2012. urtera bitartean. Ez ditugu erdietsi datu zehatz horiek 2012/13 ikasturteaz, eredu eleaniztun guziak (British, TIL, TIL-A eta TIL-D) batera biltzen baitira Nafarroako Eskola Kontseiluaren txostenean (Consejo Escolar de Navarra, 2013).

²⁸ Konparazioak egiteko erreferentzia erran-nahitsu bat: 2006ko inkesta soziolinguistikoaren araber, 16 urtetik gorako nafar populazioa bere burua identifikatzen duena elebidun gisa euskaraz eta gaztelaniaz, maila desberdinetan, populazio guziaren %11ren eta %18,8ren artean da (Eustat, 2010). Gaur egun, eskoletan euskaraz ikasten ari den ikasleen ehuneko handiagoa da jendartean elebidun den jendea baino.

5 taula. Ikasmaila ez-unibertsitarioko matrikulazioaren bilakaera, ereduak bilduta: G+A eta B+D.

	2000/ 2001	2002/ 2003	2004/ 2005	2006/ 2007	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013 ²⁹
G+A ereduak	63.219 (%79)	64.531 (%78)	65.933 (%78)	66.483 (%77)	69.131 (%76)	71.747 (%76)	73.798 (%76)	75.508 (%76)	68.982 (%69)
B+D ereduak	16.465 (%21)	17.790 (%22)	18.695 (%22)	20.532 (%23)	22.154 (%24)	22.831 (%24)	23.173 (%24)	24.073 (%24)	24.097 (%24)

Iturriak: Nafarroako Gobernua, 2014a; Consejo Escolar de Navarra, 2013.

Aipatzekoa da B eta D ereduak eusten dietela beren portzentajeei, eta Gk eta Ak apur bat beheiti egiten dutela, eredu eleaniztunaren mesedetan.

Adierazgarriena da eredu eleaniztunek nabari den gisan egin dutela goiti: hasi eta sei urteren buruan Haur Hezkuntzako matrikulazioaren bosten bat baino gehixeago erdietsi du (%22). Nafarroako Eskola Kontseiluko datu-iturrietan eredu eleaniztun guziak multzo berean sartu dira 2012/13 ikasturtean, eta, beraz, ez dugu jakiterik izan zenbat ikasle matrikulatzen den eredu eleaniztunean baina oinarrian D ereduak izanik (TIL-D).

Hurrengo urteetan joera nolakoa izanen den antzemateko erakusle bat izan daiteke aztertzea Haur Hezkuntzan zer matrikulazio gertatzen den eredu bakoitzean, eta hori Lehen Hezkuntzako egoerarekin konparatzea. **6. taulan** ikus daitezke datu horiek³⁰. Aipatzekoa da eredu eleaniztunek nola

²⁹ 2012/2013 ikasturteko datuetan kontuan hartu behar da eredu eleaniztunetan ikasleen %7 ari dela, eta hori ez dugula taulan sartu, ez baitugu daturik erdietsi jakiteko eredu eleaniztun horien oinarriko ereduak zein den (izan daiteke G, A, edo D –edo *British* delakoa–), nahiz eta gehienak G eta A ereduak bide diren (Consejo Escolar de Navarra, 2013: 242). Hala ere, 2011/12 ikasturtean TIL-D ereduak 302 ikasle ari ziren (Nafarroako Gobernua, 2014a).

³⁰ Nafarroako Eskola Kontseiluko datuetan (Consejo Escolar de Navarra, 2013: 241) eredu eleaniztun guziak (*British*, TIL, TIL-A eta TIL-D) multzo batean sartzen dira, bereizi gabe oinarrian zein eredu den. Euskararen ikuspuntutik garrantzitsua litzateke ikustea ea TIL-D ereduak zenbat ikasle ari diren.

egiten duten goiti, eta, bestalde, B eta D ereduak matrikulazio guziaren laurdena baino gehixeago hartzen dutela.

6 taula. HH eta LHko matrikulazioaren bilakaera, ereduak (2010-2013)

	G+A ereduak			D+B ereduak			Eredu eleaniztuna(k)		
	2010/11 ikast.	2011/12 ikast.	2012/13 ikast.	2010/11 ikast.	2011/12 ikast.	2012/13 ikast.	2010/11 ikast.	2011/12 ikast.	2012/13 ikast.
HH	11.666 (%59)	11.313 (%55,5)	10.648 (%52,3)	5.339 (%27)	5.339 (%26,2)	5.236 (%25,8)	2.774 (%14)	3.718 (%18,2)	4.477 (%22)
LH	27.295 (%70,4)	26.808 (%68,4)	26.134 (%66)	10.380 (%26,7)	10.645 (%27,2)	10.880 (%27,3)	1.151 (%3)	1.768 (%4,5)	2.638 (%4,5)

Iturria: Consejo Escolar de Navarra, 2013.

2.2.1.3 Sistemaren emaitzak NFKn

Nafarroako hezkuntza sistemak ebaluazio emaitza onak jaso ditu nazioarteko PISA txostenean. 2009ko ekitaldian komunikazio konpetentzian NFK-k 497 puntu lortu zituen, Espainiako batez besteko emaitzak baino aisa hobeak (Espainiaren batez besteko emaitza 481 puntukoa izan zen) (ISEI-IVEI, 2010).

2012ko saioan 509 puntuko batez bestekoa erdietsi da nafar erkidegoan; erreferentzia gisa kontuan hartzen ahal da ebaluazio horretan Ekonomia Lankidetzeta eta Garapenerako Antolakundeko herrialde guzien batez bestekoa 496 izan zela, Europar Batasuneko herrialdeen batez bestekoa 489, eta Espainiako estatuko batez bestekoa 488 (Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2014). Nafarroan D ereduko ikasleek ere parte hartzen dute froga horretan eta kontuan harturik zenbat diren B eta D eruedetako ikasleak (ikasleen laurden bat, guti goiti-beheiti), ez da arrazoirik pentsatzeko haien elebitasunak kalterik egiten ahal dienik sistemaren emaitza orokorreki (ez behinik behin nabari den gisakorik).

Horietaz gainera, beste ebaluazio batzuk ere egin dira NFKn. Espainiako estatuan 2006ko LOE delakoak³¹, bere 21, 29 eta 144 artikuluetan, ezarri zuten ebaluazio diagnostikoak egin behar zirela urtero. Horrela, Espainiako estatuan 2009an egin zen Ebaluazio Diagnostiko Orokorra (*Evaluación General de Diagnóstico*, gaztelaniaz) eta hartan, hizkuntza-komunikaziorako kompetentzian Nafarroak 528 puntuko batez bestekoa erdietsi zuen (Espainia osoko batez bestekoa 500 puntutan finkatu zen)³².

Geroztik NFKn ebaluazio horiek egiten dira, bai LHko 4. mailako ikasleekin eta bai DBHko 2. mailakoekin. Emaizak Nafarroako Eskola Kontseiluak argitaratu ohi ditu. Hurrengo lerroetan, emaitza guzien erreferentzia gisa, DBH-2ko datuak besterik ez ditugu erakutsiko, eta irakurmenari dagokion emaitzak besterik ez³³.

Aipatzekoa da, orobat, ebaluazio horietan badirela desberdintasunak parametro batzuetan erkidegoen artean, bai ebaluatzen diren dimentsioei dagokionez eta bai ikasleen emaitzak nolako tartetan edo multzotan sailkatzen diren, besteak beste. Ikasleen emaitzak taldetan sailkatzeari dagokionez, EAEn hiru tartetan edo mailatan biltzen dira (hasierakoa, erdikoa eta aurreratua); NFKn, berriz, lau maila bereizten dira (1, 2, 3 eta 3+). Nafarroan, txostenaren egileek adierazten dute lehenbiziko bi mailetan gelditzen diren ikasleek ez dutela lortua kompetentzia horretan erdietsi beharreko maila (Consejo Escolar de Navarra, 2013: 288 eta hurr.). Horregatik, datuak konparatzeko orduan iduri du NFK-ko lehen bi mailak EAEko «hasierako maila»rekin pareka daitezkeela, eta hala eginen ditugu guk hemen: lehen bi maila horietan direnak biak batera bildu ditugu **7 taulan**; hortaz, 3. mailakoek eta 3+ mailakoek dute gaitasun maila beren adinerako ongi edo hagitx ongi garatua.

Bestalde, kontuan hartzekoa da eredu guzietako ikasleek egiten dutela gaztelaniazko ebaluazioa, baina Nafarroan euskararen kasuan B eta D ere-

³¹ In: <http://www.boe.es/boe/dias/2006/05/04/pdfs/A17158-17207.pdf> (kontsulta, 2014ko ekainean).

³² In Consejo Escolar de Navarra, 2010: 254.

³³ Bestelako datuen berri zehatza jakin nahi izanez gero, ikus hemen: Consejo Escolar de Navarra 2010, 2011, 2012 eta 2013.

duetako ikasleak bakarrik sartzen direla azterketan, hau da, euskara irakasbide den kasuak (EAEn A eredukoak ere ebaluatzen dira, euskara ikas-irakasgai huts gisa dutenak).

7 taula. Ikasleen ehunekoak mailaka hizkuntza-komunikaziorako gaitasunean euskaran eta gaztelanian (2010-2013 urteak).

NFK. Ebaluazio diagnostikoak: DBH 2. maila	Ebaluazio diagnostikoak: euskara Irakurriaren ulermena			Ebaluazio diagnostikoak: gaztelania Irakurriaren ulermena		
	1. eta 2. mailak	3. maila	3.+ maila	1. eta 2. mailak	3. maila	3.+ maila
Urtea: 2010/11	%27,7	%61,5	%10,8	%26,1	%61,8	%12,1
Urtea: 2011/12	%28,3	%62,8	%8,9	%23,5	%62,9	%13,6
Urtea: 2012/13	%26,9	%60,5	%12,6	%27,6	%60,4	%12

Iturria: Consejo Escolar de Navarra, 2011, 2012 eta 2013.

Hiru urtetako ebaluazioen emaitzak erakusten dira **7 taulan**, irakurmenari dagokionez. Nabaritzekoa da, oro har, aski antzeko emaitzak ageri direla bi hizkuntzetan, bai euskararen eta bai erdararen kasuan: irakurmenaren dimentsioa bere adinerako ongi garatua dute ikasleen %70 baino gehixeagok, eta %30etik beheiti dira gaitasun hori aski hazia ez dutenak.

2.2.2. Euskadiko Autonomia Erkidegoa (EAE)

2.2.2.1. Lege-euskarriak

Euskal Herriko lurralde guzien artean EAeko erkidegoa da euskararen defentsan eta sustapenean jardunbide indartsuena garatu duena. Jendar-tean oso pertsona-portzentaje txikiak erabiltzen zuen hizkuntza gutituko egoeratik abiatuta, 1980 inguruan ezarri zen hizkuntza politikak hartzen du helburu gisa hiru probintzietako biztanle guziei eskaintzea euskara ezagutzeko eta jakiteko aukera, hargatik baina gaztelaniaren galerarik gabe, denek

segitzen baitute hizkuntza hori ikasten eta jakiten (ikus, adibidez, Baztarri-ka, 2009; Zalbide, 2010; Eusko Jaurlaritzak, 2013).

Euskadiko Autonomia Estatutuak 1979an ezartzen du 6. artikuluan ezen euskarak (Euskal Herriko berezko hizkuntzak) izanen duela, gaztelaniak bezala, hizkuntza ofizialaren izaera Euskadiko Autonomia Erkidegoan, eta biztanle guziek dutela bi hizkuntzak ezagutzeko eta erabiltzeko eskubidea. Orobat adierazten da araudiak eta bitartekoak ezarriko direla euskararen jakitea ziurtatzeko (Jefatura del Estado Español, 1979).

Euskararen Erabilera Arautzeko Oinarrizko Legeak ezartzen ditu 1982n oinarriak euskara garatu ahal izateko hezkuntzaren eremuan, besteak beste. Lege horren bigarren kapituluan aitortzen zaio EAEko lurralde guzietako ikasleria guziri baduela eskubidea irakaskuntza euskaraz jasotzeko, eta horrekin batean arautzen da nahitaezkoa dela irakastea hautatu ez den hizkuntza ofiziala. Hamazazpigarren kapituluan, berriz, ezartzen da Jaurlaritzak hartuko dituela behar diren neurriak ikasleriari bermatzeko hizkuntza ofizial bien jakintza praktikoa nahitaezko ikasketen amaieran (Eusko Legebiltzarra, 1982).

Aurretik egin ziren lan eta bertsiok batzuen ondotik (Zalbide, 2010), 1983ko uztailan Eusko Jaurlaritzak jaulki zuen dekretu bat non ezartzen ziren hizkuntza ereduak, haien bidez erdiets zitezkeen hezkuntza sistemari jar-zen zitzaizkion helmugak. Aintzat harturik nolako ugaritasun soziolinguistikoa ageri zen erkidegoaren lurralde eta toki desberdinetan, eta gaiaren aurrean izan litezkeen sentiberatasun desberdinak³⁴, oinarrizko hezkuntzan hiru eredu ezarri ziren, denetan ere agertzen zirelarik bi hizkuntza ofizialak: A, B eta D (Eusko Jaurlaritzak, 1983). Gainera, zenbait arrazoiren bidez euskararik gabe salbuetsiriko ikasleriak X eredu osatzen du³⁵.

Jakina denez, A ereduan ikasgai guziak –euskara izan ezik– gaztelaniaz irakasten dira. Euskara ikasgai arrunt bat da, eta astean 4 bat ordu eskaini

³⁴ Frankismoaren garaian ez zen erraza populazioaren iritzia jakitea edozein gairi buruz. Diktadurak hori du.

³⁵ «X eredu» izenekoa ez zen zehazki formulatu.

ohi zaizkio. Ikasleek euskara maila nahikoa lortuz gero, beste ikasgairen bat ere euskaraz (euskararen bidez) eman daiteke, ahal izanez gero.

B ereduan gaztelania eta euskara, biak erabiltzen dira beste ikasgaiak ikas-irakasteko. Hasierako formulazioan ezarria zen gaztelania erabiliko zela ikasgai zentralak emateko, hala nola irakurketa, idazketa eta matematikarako, baina errealitatean B ereduak gauzatze konkretu praktiko desberdinak izan ditu.

D ereduari buruzko formulazio legalak ezartzen du ikasgai guziak –gaztelania izan ezik– funtsean euskaraz irakatsiko direla. Gaztelaniari 4 bat ordu eskaintzen zaizkio astean (Eusko Jaurlaritza, 2010)³⁶.

Nahitaezkoa ez den Bigarren Hezkuntzan ereduak bitara biltzen dira, A eta D, eta haien ezaugarriak funtsean beste ikasmaita txikiagokoetako ereduaren ezaugarri berak dira. Ikasmaita horietan legalki ez da B eredurik (non bi hizkuntzak ikas-irakasbide gisa erabiltzen diren), baina praktikan bada aukera A ereduaren euskararen aldetik indartzeko, hartarako ikasgairen bat euskaraz eman.

Kontuan harturik zer helburu nahi dituen hezkuntza elebidunak EAEn, erran daiteke «aberasteko ereduari»³⁷ erantzuten diola (Fishman, 1976; Serra & Vila, 2009).

EAEn ereduaren ezarpena eta garapena gertatzeko faktore erabakigarria gurasoen eta tutoreen nahia izan da, halako moldez non inguru soziolinguistikoen faktorea (prozesuaren hasieran hori ere kontuan hartzen baitzen) praktikan bigarren maila batean geratu den. Izan ere, B eta D ereduak oso inguru soziolinguistiko desberdinetan aplikatzen dira, eta familia-hizkuntza desberdinetako ikasleak hartzen dituzte³⁸. Faktore horrek balio du hein ba-

³⁶ Ereduen formulazioaren berri ikasteko, ikus (kontsulta, 2013ko abenduan): http://en.eustat.es/ci_ci/documentos/opt_0/tema_300/elem_1521/definicion.html#axzz22qwUsZE

³⁷ Edo *hezkuntza elebidun aberasgarria* (ingelesez, *enrichment*).

³⁸ Adibidez, D eredu batzuetan ikasle gehienek 1H euskara izan daiteke (herri euskaldunetan), eta beste batzuetan, berriz, gaztelania izan ohi da nagusiki ikasleen jatorriko hizkuntza. Bestela erranik: D eredu batzuk *eusteko ereduak* dira, eta beste batzuk, ostera, *aberasteko programak* edo

tean esplikatzeko zergatik emaitzak diren franko heterogeneoak eredu bakoitzaren barrenean ere, kontuan harturik ikastetxe bakoitzean nolakoak diren parte hartzen duten faktoreak.

2.2.2.2. Matrikulazioaren bilakaera EAEn

Euskadiko Autonomia Erkidegoan B eta D ereduaren eskaria handia izaten ari da. Bi eredu horiek dira egiazki bi hizkuntza ofizialak erabiltzen dituztenak ikas-irakasbide gisa. **8 taulan** ikus daiteke matrikulazioak izan duen bilakaera ikasmila ez-unibertsitario guzietan, 2000/01 eta 2013/14 urteen artean. Oso nabaria da B eta D ereduaren nagusitasuna: 2010/2011 ikasturtean, ikas-eredu horien bien artean hartzen zuten matrikula guzien %75. Eta 2013/2014 ikasturteko datu-aurrekinari dagokionez, berriz, norabide berean doaz datuak: B eta D ereduaren artean matrikulazioen %84 hartzen dute.

8 taula. Ikasleen matrikulazioaren bilakaera EAeko ikasmila ez-unibertsitarioetan hizkuntza-ereduaren arabera (2000-2013).

	2000/ 2001	2002/ 2003	2004/ 2005	2006/ 2007	2008/ 2009	2010/ 2011	2012/ 2013	2013/14 (aurrekina)
A eredua	119954 (%37,2)	109945 (%34,5)	103979 (%31,5)	95902 (28,1%)	92569 (25,9%)	92332 (24,6%)	80226 (21,2%)	57029 (15,8%)
B eredua	67838 (%21)	67205 (%21,1)	69941 (%21,2)	72479 (21,2%)	75274 (21,1%)	75301 (20,1%)	72987 (19,3%)	70906 (19,6%)
D eredua	132735 (%41,2)	139849 (%43,9)	154164 (%46,7)	171154 (50,1%)	187543 (52,5%)	205774 (54,8%)	223604 (59%)	231277 (64%)
X eredua	1950 (%0,6)	1898 (%0,6)	1863 (%0,6)	1900 (0,6%)	1993 (0,6%)	2006 (0,5%)	2020 (0,5%)	2040 (0,6%)

Iturria: EUSTAT.

eredu aberasgarriak dira. Eredu horien ezaugarriak hemen ikus daitezke, adibidez: Serra & Vila 2009: 28.

Datuetan ageri da gora bidean ari dela etengabe D ereduako matrikulazioa (irakaskuntza euskaraz, eta gaztelania ikasgai gisa landua), eta horren ondorioz eredu horrek hartzen dituela gaur egun unibertsitatez besteko ikasleen erdiak baino aisa gehiago: %60tik gora ere bai (ikus **8 taula**). B ereduak, berriz, matrikula guzien %20 inguru hartzen du, nahiko modu eutsian baina beheranzko joera txiki batekin, bada ere (B ereduan bi hizkuntzak dira curriculumeko edukien irakasbide). X ereduak deiturikoak (euskararik batere ez eskola-curriculumean) ez du matrikulazioaren %1 iristen (2013an %0,6).

Gainera, eredu egiazki elebidunetan eskolatzeko joera handiagoa da ikasmaila txikiagoetan, eta horrek bidea ematen du pentsatzeko B eta D ereduaren aldeko hautuak irauten duela bere orain arteko joera goranzkoan. Ondoko **9 taulak**, berriz, erakusten du matrikulazioaren bilakaera ikas-maila eta ereduak antolatua, azken lau ikasturteetan. Ehuneko horien bidez erakutsi nahi dugu urtetik urtera nola bilakatzen den matrikula, etorkizuneko egoerari buruz informazioa izateko. Ongi ikusten da norantz doan matrikulazioa azkeneko urteotan:

- 1) zenbat eta ikasmaila txikiagoa, orduan eta joera handiagoa D ereduan matrikulatzeko; D ereduan urtetik urtera matrikulazioaren portzentaje handiagoa gertatzen da, ikasmaila guzietan (HH, LH eta DBH);
- 2) B ereduak guti gorabehera matrikulazioaren bosten bati eusten dio, oro har, baina joera pixka bat beherantz;
- 3) A ereduan urtetik urtera ehuneko txikiagoa matrikulatzen da, maila guzietan (HHn, LHn eta DBHn); A ereduak %4tik behera hasi da matrikulazio berrietan (ikus Haur Hezkuntzaren datuak);
- 4) X delako ereduak bere horretan segitzen du, aldaketarik gabe: matrikulazioaren %0,5etik %0,7ra.

Hurrengo urteetan eskoletan zer egoerari erantzun beharko zaion aurreikusteko, datu adierazgarria da HHko matrikulazioak erakusten duen joera: 2013/2014an, B eta D ereduaren artean, matrikulazioaren %96 baino gehiago osatzen dute; beste aldean, A eta X ereduak matrikulazioa HHn %4tik hurbil da, EAE guziaz kontuan hartuta.

9 taula. Hezkuntza-ereduetako matrikulazioaren bilakaera EAEn, HHtik DBH arte (2010-2013).

	A eredia				B eredia				D eredia				X eredia			
	10/11 urt.	11/12 urt.	12/13 urt.	13/14 urt.	10/11 urt.	11/12 urt.	12/13 urt.	13/14 urt.	10/11 urt.	11/12 urt.	12/13 urt.	13/14 urt.	10/11 urt.	11/12 urt.	12/13 urt.	13/14 urt.
HH	3941 (%4,2)	3751 (%3,9)	3561 (%3,7)	3477 (%3,7)	21533 (%22,7)	20959 (%21,7)	20188 (%20,9)	19021 (%20)	68948 (%72,7)	71463 (%74)	72561 (%75)	72376 (%76,3)	445 (%0,5)	449 (%0,5)	462 (%0,5)	489 (%0,5)
LH	9020 (%7,7)	8359 (%6,99)	7651 (%6,2)	7033 (%5,79)	32943 (%28)	32657 (%27,1)	31553 (%25,8)	30697 (%24,8)	74787 (%63,6)	78815 (%65,3)	82497 (%67,3)	86004 (%69,5)	838 (%0,7)	861 (%0,7)	852 (%0,7)	854 (%0,7)
DBH	10985 (%15,5)	10155 (%14)	9407 (%12,7)	8634 (%11,5)	19783 (%28)	20010 (%27,7)	20237 (%27,3)	20217 (%26,9)	39432 (%55,8)	41690 (%57,6)	44009 (%59,3)	46270 (%61,6)	524 (%0,7)	510 (%0,7)	521 (%0,7)	508 (%0,7)

Iturria: EUSTAT.

2.2.2.3. Sistemaren emaitzak EAEn

Azken urteetan hainbat ebaluazio egin dira irizpide desberdinetan oinarrituak, helburu izanik aztertzea nolako emaitzak ateratzen diren hezkuntza sisteman eredu desberdinen arabera (Sierra, 2008). Laburpen gisa erran daiteke, besteak beste, EAEko hezkuntza sistema elebidunaren emaitzak gatzelanian hobeak direla euskaran baino, batez beste. Ikus ditzagun xehe-tasun batzuk.

2005. urtean Eusko Jaurlaritzak azterketa bat egin zuen, zeregin horretarako duen institutuaren bidez (ISEI-IVEI, 2005³⁹), ikusteko ea nahitaezko irakaskuntzaren amaierako urteko ikasleek erdiesten zuten edo ez Europako Hizkuntzen Erreferentzi Marko Bateratuak B2 izenarekin ezarria duen maila (ikus Council of Europe, 2001)⁴⁰. Ikasleen %55ek gainditu zuen azterturiko maila hori. Ereduka analizaturik, berriz, emaitza hauek agertu ziren: B

³⁹ ISEI-IVEI institutuaren helbidea: <http://www.isei-ivei.net/eusk/indexeusk.htm>

⁴⁰ Euskaraz hemen ikus daiteke (kontsulta, 2014-06-20an): http://www.habe.euskadi.net/s23-4728/es/contenidos/informacion/euro_marko/eu_euro_mar/euro_markoa.html

ereduko ikasleen %33k gainditu zuen froga (heren batek), eta D ereduko %68k ere bai (bi herenek, hortxe-hortxe). Proba pilotu bat ere egin zen, eta haren ondoren erabaki zen A ereduko ikasleekin froga hori ez egitea, hartarako gutieneko maila ematen ez zutelako. Lehen ere erran den bezala, kontuan hartu behar da hezkuntza/hizkuntza eredu horiek inplementatzen direla ingurune eta baldintza soziolinguistiko desberdinetan eta hartzen dituztela ikasleak familia-hizkuntza desberdinetakoak. Hala ere, denak batean hartuta, emaitzek erakusten dute ikasle-jendearen ehuneko garrantzitsu batek ez duela erdiesten nahi den eta legez ezarria den euskara maila, nahitaezko irakaskuntzaren denboran.

2007. urtean argitaratu zen *Nivel B1 de Euskara en Educación Primaria* izeneko lana (ISEI-IVEI 2007)⁴¹. Haren helburua zen aztertzea ea Lehen Hezkuntzako 6. mailako ikasleak (12 urtekoak) iristen ziren Europako Hizkuntzen Erreferentzi Marko Bateratuak ezarritako B1 mailara. Orotara datuek erakusten dute ikasleen %49k gainditu zuela froga eta %51k ez. Ereduka eginik analisia, ikusten da B ereduko ikasleen %39k gainditu zuela froga, eta D eredu ibilirik ikasleen %67k ere eman zuela emaitza on hori. Beraz, erran daiteke D ereduko %33k ez zuela froga «gainditu», eta B ereduko %61 ere gelditu zela nahi den mailatik beheitiago.

Beste ebaluazio saio batzuk ere egin ditu Eusko Jaurlaritzak. 2006ko LOE izeneko legeari erantzunez, *Ebaluazio Diagnostiko* batzuk egin dira, 2009tik hasita, LHko 4. mailako eta DBHko 2. mailako ikasleekin (10 eta 14 urteko ikasleak, hurrenez hurren). Urte batzuetan neurtu dira irakurmena, entzumen eta idazmena baina azkenekoan idazmena ez. Ondoko lerrootan DBHko 2. mailako emaitzak erakutsiko ditugu eta iruzkinak egingen.

---

⁴¹ In: <http://www.isei-ivei.net/cast/pub/indexpub.htm> (kontsulta, 2014-06-12an).

10 taula. Ikasleen ehunekoak lorturiko errendimenduaren arabera komunikazio-gaitasunean euskaraz eta gaztelaniaz (2010-2013 urteak).

Ebaluazio diagnostikoak ⁴²	Ebaluazio diagnostikoak: euskara			Ebaluazio diagnostikoak: gaztelania		
	Irakurmena eta entzumena			Irakurmena eta entzumena		
Hezk. maila: DBH-2	Hasierakoa	Erdi-maila	Aurreratua	Hasierakoa	Erdi-maila	Aurreratua
Urtea: 2009/10	%33,5	%42,4	%24,1	%12,1	%59,3	%28,6
Urtea: 2010/11	%36	%42,7	%21,2	%11,9	%58,6	%29,5
Urtea: 2012/13	%37,1	%41,7	%21,2	%14,9	%55,7	%29,4

Iturria: ISEI-IVEI, 2014a.

10 taulako datu horiek bistan ditugula, iruzkin batzuk egin daitezke, euskarazko eta gaztelaniazko emaitzak erkatzeko: 1) hiru konpetentzia maila bereizirik (hasierakoa, erdi-maila eta aurreratua), aurkezturiko hiru ebaluazio horietan, ikasleen heren bat gutienez gelditu da beti hasierako mailan euskaraz; gaztelaniaz, hasierako maila horretan, %15 baino gutiago egon da beti; edo beste alde batetik begiratuta: erdi-mailakoak eta maila aurreratukoak batean bilduta, gaztelaniaz ikasleen %85 dira gutienez, baina euskarazkoak, multzo horietan, ikasleen %65 inguruan dabilta; 2) maila aurreratuan, gaztelaniaz, %30etik hurbil kokatzen dira hiru urteetako probetan; euskaraz, berriz, %20tik pixka bat gora.

EAEn, badira datu zehatzagoak ere, kontuan hartuta sisteman bereiz daitezkeen geruzak: hizkuntza eredia (A, B eta D) eta hezkuntza sarea (publikoa eta itundua). Ikus dezagun.

11 taulan bilduak dira azken hiru ebaluazio-saioen batez besteko emaitzak, aipatu geruzak aintzat harturik. Zenbakiak interpretatzeko orduan kontuan hartu behar da 2009. urtean ezarri zela erreferentzia gisa batez

⁴² 2011/12 ikasturtean ez zen Ebaluazio Diagnostikoa egin EAEn.

besteko estatistiko bat, 250 puntukoa, harekin konparatzeko ondoko urteetako datuen bilakaera. Euskararen kasuan, taula horretan ikus daiteke A eredu zifrak aisa txikiagoak direla batez besteko puntuazioak baino, eta baita beste ereduetan lorturiko emaitzak baino.

11 taula. Euskararen eta gaztelanien ikasleek lorturiko batez besteko puntuazioaren bilakaera (2010-2013 tartea).

Gaitasuna euskaraz eta gaztelaniaz. Batez besteko erreferentzia maila 2009: 250 puntu	A publikoa		B publikoa		D publikoa		A itundua		B itundua		D itundua	
	Eus	Gaz	Eus	Gaz	Eus	Gaz	Eus	Gaz	Eus	Gaz	Eus	Gaz
	2009/2010	172	223	240	243	268	249	209	258	259	261	278
2010/2011	174	220	237	246	265	250	203	264	252	262	276	257
2012/2013	178	227	226	234	264	250	205	260	248	259	275	255

Iturria: ISEI-IVEI, 2014a.

Bestalde, **12 taulan** ikus daitezke titularitate eta eredu desberdinetako ikastetxeen emaitzak⁴³. Besteak beste, aipatzekoa da A eredu publikoan ikasleen heren bat hasierako mailan gelditzen dela gaztelanien, eta euskararen, berriz, ikasleen %95 baino gehiago dagoela maila murriz horretan; ageri-agerian da A ereduaren emaitzen gutiegia euskarazko gaitasuna garatzeari dagokionez. B eredu publikoan bi heren gelditzen dira hasierako mailan euskaraz, eta laurden bat baino gehixeago gaztelanien (%27,5). D eredu publikoan eta itunduan, bietan ere emaitza onak ateratzen dira gaztelanien: B eredu itunduaren emaitzetatik hurbil, eta B publikokoak baino garaiagoak.

⁴³ 12 eta 13 taulak irakurtzeko orduan kontuan izan geruza bakoitzean %100 iristeko, batuketa egin behar dela hiru errendimendu mailen artean, urte bakoitzean: hasierako maila + erdi-maila + aurreratua = %100.

12 taula. Ereduen errendimenduen emaitzak euskarari eta gaztelanian, ehunekoan emanak, geruzaka.

Urteak	Gaztelania																								
	Hasierako maila (%)						Erdi maila (%)						Maila aurreratua (%)												
	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	
2008/09	40,9	13,6	18,9	12,1	17	14,2	48,3	51,9	57,3	54	55,6	56,5	10,8	34,5	23,8	33,9	27,4	29,3							
2009/10	33,9	10,6	15,9	8,4	13	10,2	54,8	55,3	62,8	55,8	62,2	60,4	11,3	34,1	21,4	35,8	24,8	29,4							
2010/11	34,6	9,7	16,3	8,9	13,2	9,3	54,2	50,9	58,9	56,8	60,7	60,5	11,2	39,4	24,7	34,3	26,1	30,2							
2012/13	34,7	12,8	27,5	11,2	16,2	12,9	49,7	50,9	53,3	54,4	57	57,5	15,5	36,3	19,2	34,3	26,8	29,6							
	Euskera																								
Urteak	Hasierako maila (%)						Erdi maila (%)						Maila aurreratua (%)												
	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	A pub	A itun	B pub	B itun	D pub	D itun	
	2008/09	94,7	82,9	50,1	35,7	28,4	23	4,6	14,7	38,8	47,4	49,1	51,5	0,7	2,4	11	16,9	22,5	25,5						
2009/10	96,3	73,5	49,8	33,9	25	18,2	3,5	22,6	39,1	45	47	46,1	0,2	3,9	11,1	21,1	28	35,7							
2010/11	96,3	82,4	52,9	39,5	28,2	19,1	3,5	14,8	36,9	44,5	47,7	48,1	0,3	2,8	10,2	16	24,1	32,9							
2012/13	96,9	81,8	65,9	44,1	29,5	21,8	3,1	15,7	27,4	42,1	46,8	45,5	0	2,5	6,7	13,8	23,7	32,7							

Iturria: ISEI-IVEI, 2014a.

Ikasle batek kompetentzia batean nahikotasun maila kompetentzia horren erdi-mailara iritsita erdiesten badu, komeni da ikustea eredu bakoitzean zenbat ikaslek lortzen duen gutienez maila hori. **13 taulan** ikus daitezke gutienez erdi-maila lortzen dutenen ehunekoak, euskarazko kompetentziari dagokionez: D ereduan %70 eta %80ren artean mugitzen dira erdi-maila hori lortzen dutenen ehunekoak; B eredu publikoan ikasleen heren bat sartzen da maila horretan, baina B itunduan ikasleen erdiak baino gehiago; A ereduan, berriz, publikoan %3k, eta itunduan ikasleen %18k erdiesten dute nahikotasun maila hori. Berriz ere ikusten da A ereduaren zailtasun nabarmena ikasleei nahikotasun maila emateko euskarazko komunikazio-kompetentzian⁴⁴.

13 taula. Gutxienez erdi-maila lortzen duten ikasleen ehunekoak, geruzaka (euskaraz).

Urtea	A publikoa	A itundua	B publikoa	B itundua	D publikoa	D itundua
2009	5,3	17,1	49,8	64,3	71,6	77
2010	3,7	26,5	50,2	66,1	75	81,8
2011	3,8	17,6	47,1	60,5	71,8	81
2013	3,1	18,2	34,1	55,9	70,5	78,2

Iturria: ISEI-IVEI, 2014a.

Gaztelaniari dagokionez, berriz, **14 taulan** ikus daiteke zenbateko ehunekoak lortzen duen nahikotasun maila geruza bakoitzean.

⁴⁴ Emaitzak aztertzeko orduan, ereduaren eragina nabarmena eta aitortua izan da beti. Hona zer zioen 2010. urteko EDk, emaitzei buruz iruzkina eginez: «[B]istakoa da emaitza horiek ikaslea eskolatuta dagoen hizkuntza-ereduaren eraginarengatik guztiz baldintzatuta daudela» (ISEI-IVEI, 2011b: 23).

14 taula. Gutxienez erdi-maila lortzen duten ikasleen ehunekoak, geruzaka (euskaraz).

Urtea	A publikoa	A itundua	B publikoa	B itundua	D publikoa	D itundua
2009	59,1	86,4	81,1	87,9	83	85,8
2010	66,1	89,4	84,2	91,6	87	89,8
2011	65,4	90,3	83,6	91,1	86,8	90,7
2013	65,2	87,2	72,5	88,7	83,8	87,1

Iturria: ISEI-IVEI, 2014a.

13 eta **14 taula** horiek elkarrekin erkatuta oso agerian gelditzen da gaztelaniazko emaitzak askoz ere hobekak direla euskarazkoak baino. D ereduak dira bakarrak euskarazko emaitzetan erlatiboki hurbiltzen direnak gaztelaniaz lortzen diren emaitzetara. Gainerako guzietan gaztelaniazko emaitzak askoz ere hobekak dira euskarazkoak baino. Hortaz, ondorio nagusi gisa, ikusirik D ereduak gaztelaniaz ere emaitza onak ematen dituztela, erran liteke D ereduak dela emaitza orekatuenak ateratzen dituen jardunbidea bi hizkuntza ofizialei dagokienez.

Orain artekoan euskara eta gaztelania hartu ditugu hemen aztergai, baina ezaguna da gaur egun hezkuntza sistemak duen joera eleaniztasunerantz. Eleaniztasunerako bidean, hain zuzen ere, esperimentazio-saio bat hasi zen 2010. urtean, *Hezkuntza Marko Hirueleduna* izenekoa (HMH) eta haren ebaluazioa agertu da 2014. urtean. Hainbat ikastetxek parte hartu du saio horretan, EAEko Hezkuntza Sailak jarritako baldintzen arabera. Baldintza horietako bat zen irakaskuntza hiru hizkuntzaren bidez garatu beharra, hizkuntza bakoitzari gutenez eskola-orduen %20 emanaz. Ebaluazioan neurtu dira hizkuntza-komunikaziorako gaitasunak hiru hizkuntzatan (euskara, gaztelania eta ingelesa)⁴⁵, eta baita beste konpetentzia batzuetan ere (*Ma-*

⁴⁵ Euskeran eta gaztelanian, irakurmena ebaluatu zen; ingeleseko konpetentzia neurtzeko, *Cambridge English Language Assessment* izeneko erakundeak espezifikoki prestatu zuen froga (ISEI-IVEI, 2014b).

tematikarako kompetentzian eta *Zientzia-kulturarako kompetentzian*). Saio horren ebaluazioan honako ondorio hauek bildu dira: 1) ingelesaren ezagutzan askoz ere hazkunde handiagoa izan da HMHko taldeetan, kontrol taldeetan baino; 2) oso korrelazio indartsua gertatu da ingeles-orduen eta ingelesezko gaitasunaren hazkundearen artean; 3) korrelazio hori indartsuagoa izan da euskararen kasuan LHn, eta txikiagoa DBHn; 4) korrelazio hori gaztelanien kasuan zalantzakoa izan da, edo ez da existitzen.

ISEI-IVEI erakundearen txostenean (ISEI-IVEI, 2014b), HMHren ebaluazioaz honelako baieztapenak ikus daitezke, besteak beste: euskaraz eta gaztelaniaz errendimendua antzekoa izan dela HMH taldeetan eta kontroltaldeetan; ingelesezko errendimendua askoz ere handiagoa izan dela HMH taldeetan; beste kompetentzietan antzeko errendimendua ageri dela bi talde-motetan; «esperimentazio prozesuak erakutsi du *Matematikarako kompetentzian*, *Zientzia-kulturarako kompetentzian* eta *Irakurmenean*, gaztelaniaz eta euskaraz ez dagoela gutxiagotzerik eta ingelesezko hizkuntza-komunikazioan, berriz, irabazia handia dela»; bestalde, «badirudi ingelesean eta euskaraz, badagoela hizkuntza horiek dituzten presentzia-orduen gutxieneko atalase bat emaitzetan igoera lortu nahi bada, eta ez, ordea, gaztelanian» (ISEI-IVEI, 2014b: 69 or.).

Orain artean EAEn bertan eginiko ebaluazioen emaitzak ikusi ditugu, baina beste ikuspuntu batetik begiratuta ere (nazioarteko ebaluazio saioen behatokitik), gaztelaniazko hizkuntza-kompetentziak iduri du ez duela kalte nabarmenik jasaten ikaslea ikastetxe elebidunetan eskolatzegatik. PISA izeneko txostenak, Ekonomia Lankidetzeta eta Garapenerako Antolakundeak (ELGA)⁴⁶ egina, 2009an erakusten ditu 65 estatutako datuak, eta baita lagin bereziak ere eskualde zenbaitetan eta autonomia erkidego batzuetan. Haietan, irakurmenaren kompetentziaz konputu orotarakoan Espainiak 481eko puntuazioa lortu zuen eta EAek, berriz, 494koa. Kopuru hori ELGako herrialdeen batez bestekoaren parean da ia-ia (ELGak 493 puntu), baina Espainiako batez bestekotik franko goitiago da, estatu espai-

⁴⁶ Ekonomia Lankidetzeta eta Garapenerako Antolakundea (gazt. OCDE: *Organización de Cooperación y Desarrollo Económicos*; ing. OECD: *Organization for Economic Cooperation and Development*).

niarrean puntuazioa 481ekoa izan baitzen. Beheko **15 taulan** ikus daitezke datuak konparatuak. Aipatzekoa da, orobat, EAeko laginaren %84,4k gaztelaniaz egin zituela idatzizko ulermenaren frogak (ISEI-IVEI, 2010).

Azken PISA txostenak, berriz, 2012ko ekitaldian, 498 puntuko emaitza eman du irakurmenari dagokionez EAEn. Gaitasun horretan ELGAren batez besteko emaitza 496 puntukoa izan da, eta Espainiako batez bestekoa, berriz, 488koa. Beraz, aipatzekoa da EAeko hezkuntza elebidunaren bidez lortu diren emaitzak beste toki batzuetako sistema elebakarrenak baino hobeak direla (ISEI-IVEI, 2014c; MECD, 2014).

15. taula. Irakurmen konpetentziako emaitza konparatuak PISA txostenean (2009 eta 2012).

PISAren emaitzak: irakurmena	ELGAko herrialdeen batez bestekoa	EBko herrialdeen batez bestekoa	Espainiako batez bestekoa	EAeko batez bestekoa	NFK-ko batez bestekoa
2009 urtea	493	?	481	494	497
2012 urtea	496	489	488	498	509

Iturria: ISEI-IVEI, 2014c.

3. Euskara unibertsitate-sisteman

Euskal Herriko alde desberdinetako hezkuntza sistemek aitzinamendu nabariak egin dituzte hezkuntza elebidunaren eskaintzan. Unibertsitatean ere nabari da hizkuntza-politika berriek nolako emaitzak izan dituzten.

Zazpi unibertsitate badira hiru euskal erkidego politiko-administratibo berezietan: Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV-EHU), Mondragon Unibertsitatea (MU), Universidad Pública de Navarra-Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA-NUP), Université de Pau et des Pays de l'Adour (UPPA), Universidad Nacional de Educación a

Distancia (UNED), Universidad de Navarra eta Universidad de Deusto (azken hauek biak elkarte erlijioso banarenak). UPV-EHUko datu batzuk emanen ditugu hemen, erakunde horrek duen garrantzi kualitatibo eta kuantitatiboagatik unibertsitateko ikasketak euskaraz garatzeko orduan; eta bestetik, UPNA-NUPen eta UPPAren zertzelada batzuk ere aipatuko ditugu, haiek ere unibertsitate publikoak baitira, baina beste hizkuntza politika batzuk aplikatzen diren lurraldeetan.

UPV-EHUko datuak. Arduraldi osoko irakasleei dagokienez, azken urteetako bilakaera eta etengabeko igoera ikus daiteke **16 taulan**: mota horretako irakasleen artean ia erdiak elebidunak dira dagoeneko.

16 taula. UPV-EHUko arduraldi osoko irakasle eta ikertzaileak, arlo zientifikoaren eta hizkuntzaren arabera (2006-2013).

Arlo zientifikoa	Guzira 2006/2013	Elebidunak 2006/2013	Elebidunak (%) 2006/2013
Zientzia Esperimentalak	462 / 506	145 / 212	31,39 / 41,89
Ikasketa Teknikoak	795 / 865	225 / 385	28,30 / 44,50
Osasun Zientziak	221 / 295	52 / 113	23,53 / 38,30
Gizarte eta Lege Zientziak	1037 / 1118	461 / 632	44,46 / 56,52
Giza Zientziak	430 / 444	157 / 201	36,51 / 45,27
Guzira	2945 / 3228	1040 / 1542	35,31 / 47,76

Iturria: UPV-EHUko Euskara Errektoreordetza, 2013.

Ikasgaien eskaintza bildu da 17 eta 18 tauletan. Lehenengoan (**17 taulan**) agertzen da eskaintzen diren irakasgai desberdin guzien kreditu kopurua: 22.324 kredituetatik euskaraz %80tik goiti eskaintzen da (gaztelaniaz %89'3, batzuk beste hizkuntza batzuetan ematen baitira). Beste taulan (**18 zenbakiduna**) kredituak agertzen dira baina ikasgai motaren arabera: adarreko oinarrizkoak, beste adarretako oinarrizkoak, nahitaezkoak eta hautazkoak. Iruzkin gisa erran daiteke adarreko oinarrizkoen %96 eskaintzen dela euskaraz, eta beste muturrean, hautazkoen artean %56.

17 taula. UPV-EHUko ikasgaien kredituak eta zer hizkuntzatan ematen diren.

Gaztelania	19.928'5	%89'27
Euskara	18.061	%80,90
Bestelakoak	1.601	%7,17
Ikasketa planetan kredituak guzira	22.324	

Iturria: UPV-EHUko Euskara Errektoreordetza, 2013.

18 taula. UPV-EHUko kredituak ikasgai motaren arabera.

	Adar. oinarritz.		Best. adarret. oinarritz.		Nahitaezkoak		Hautazkoak		Orotara
	Kop. abs.	%	Kop. abs.	%	Kop. abs.	%	Kop. abs.	%	
Gaztelaniaz	4586	97,68	619,5	97,18	10145,5	95,95	4578	71,32	19929
Euskaraz	4518	96,23	607,5	95,29	9312,5	88,07	3623	56,45	18061
Beste hizkuntzak	540	11,5	96	15,06	803	7,59	162	2,52	1601

Iturria: UPV-EHUko Euskara Errektoreordetza, 2013.

Unibertsitatara sartzeko hautaprobak euskaraz edo gaztelaniaz egin daitezke. UPV-EHUUn 8.000 ikaslek baino gehiagok egin zuten azterketa hori 2010etik 2013ra arteko urte bakoitzean, eta denetan ere ikasleriaren %60 baino gehixeagok hautatu zuen euskaraz egitea. Gainera, joera goranzkoa izan da: 2011n ikasleen %61ek egin zuen azterketa euskaraz, 2012an %62k eta 2013an %63k⁴⁷.

⁴⁷ In: http://www.ehu.es/documents/1940628/2056218/USP_Txostena_2013.pdf (kontsulta, 2014-07-12an).

UPNA-NUPeko datuak. UPNA-NUPe eskaintzen duen euskarazko ikasgai kopurua ikus daiteke haren web orrian⁴⁸. 2013/2014 ikasturtean, Haur Hezkuntza eta Lehen Hezkuntzako graduak osorik eskaini dira euskaraz, eta beste 16 gradutan ere bada aukera euskarazko ikasgai batzuk hartzeko, denetara 1.359 kredituko eskaintza osatuz, gradu mailan, sei fakultate edo eskolatan. Horretaz gainera, Bigarren Hezkuntzako Irakaskuntza masterrean 17 kreditu eskaini dira euskaraz.

2007ko martxoan onartu zen UPNA-NUPen *Euskararen Plan Estrategikoa 2007-2009*. Dokumentu horretan adierazten da 2006an ikasleen %21,3k euskaraz egin zuela unibertsitatean sartzeko hautaproba. Beste alde batetik, 2006/2007 ikasturtean 1.484 ikaslek erraten zuten euskaraz ongi zekitela (unibertsitateko ikasle guzien %21,7k), eta kopuru horrek goiti egin zuen %23,8 arte (420 ikasle), urte horretan sartu berriak ziren ikasleen artean (UPNA-NUP, 2007).

UPPAko berri. Iparraldeaz denaz bezainbatean, UPPA⁴⁹, hiru urteko lizentzia eskaintzen da Euskal Ikasketetan, Bordele 3ko *Michel de Montaigne* unibertsitatearekin lankidetzan⁵⁰, eta bada bidea izen bereko masterra egiteko eta doktoregoa ere bai.

4. Ereduak norantz?

Gaur egun oraindik indarrean diren ereduak une eta baldintza jakin batzuetan asmatu ziren eta inplementatu. Jendartean aplikatzen zen hizkuntza-politikak ez zuen aintzat hartzen estatuko hizkuntza besterik (gaztelania edo frantsesa). Hezkuntza sistema, errateko, elebakarra zen. Beste alde batetik, diktaduraren garaian Espainian ez zen informazio demokratiko fidagarririk ea nolako sentiberatasuna izanen zuen jendarteak euskararen gara-

⁴⁸ http://www.unavarra.es/digitalAssets/183/183514_GRADUAK-2013-2014.pdf (kontsulta, 2014-07-14an)

⁴⁹ UPPA: Université de Pau et des Pays de l'Adour.

⁵⁰ http://ufr-pluribab.univ-pau.fr/live/digitalAssets/124/124274_GuideEtudes_LicenceEtudesBasques_2013-2014.pdf (kontsulta, 2014-07-16an)

penari begira. Gainera, Euskal Herriaren konfigurazio soziolinguistiko heterogeneoak iradokitzen zuen trataera desberdinak egin beharko ziratekeela, inguruak erakusten zituen ezaugarrien arabera: Euskal Herriko alde batzuetan euskarak bizkortasun handia zuen, baina beste batzuetan haren presentzia hagitx murriztua zen, edo arrunt falta zen. Bestalde, jendartean ez zen eredu argirik balio zezakeenik hezkuntza sistema antolatzeke eta haietan hizkuntzen presentzia bideratzeko.

Hogeita hamar urte geroago bada eskarmentu franko sistema elebidun bat nola ezarri hezkuntzaren eremuan. Beste alde batetik, bilakaera gertatu da eta gaur egun jendarteak baditu ezaugarri batzuk diferenteak, aldaketa dakartenak orobat ikasgeletan ageri den hizkuntz panoraman, eta funtsean eztabaida behar dutenak, errealitate berriarentzako irtenbide egokiak aurkitzeko.

Dena bat harturik, erran daiteke XX. mendearen azken laurdenean erai-
kiriko eredu-sistemak erantzuten ziola egoera bati non eskolaratzeko teno-
rean funtsean bi hizkuntza ageri ziren (euskara eta gaztelania edo frantsesa),
eta nahitaezko eskolatzearen azken helburu gisa jartzen zen bi hizkuntza
ofizialak menperatzea⁵¹. Atzerriko hizkuntza bat geletan ikastea ere aurrei-
kusten zen, baina ez zen seriozki planteatzen ikasleek zer maila lortu behar
zuten, eta ez zen, halaber, jendartearen eskari nabarmenik ildo horretan.

Hezkuntza sistemak gaur egun ezaugarri desberdin batzuk ditu hizkuntzei
dagokienez, eta ideia desberdinak eskolan hizkuntzak nola tratatu behar
diren. Alde batetik, ikasgeletan hizkuntza gehiago ageri da: bi hizkuntza
ofizialak ditugu alde batetik, proportzio desberdinetan agertzen direnak
Euskal Herriaren eskualde desberdinetan, beren aldaera estandarrean edo/
eta (euskararen kasuan behinik behin) dialektoetan; bestetik, beste hizkun-
tza batzuk agertzen dira geletan immigrazioaren ondorioz, eta, gainera, etor-
kinak oso testuinguru kultural eta linguistiko desberdinetatik datoz, bai
beren artean eta baita lehenago Euskal Herrian ziren beste hizkuntzen al-
dean. Errealitate berri horren aurrean hezkuntza sistemak erantzun bat ar-

⁵¹ Beti ere abstrakzio ariketa bat eginez, eta Euskal Herri guzira batera harturik, zeren egoerak nahiko desberdinak baitira lurralde bakoitzean, ikusi dugun bezala.

tikulatu behar du eta hartarako ez da lehenagotik eredurik zuzenean aplika daitekeenik egoera berrian.

Bestalde, mundu globalizatu honetan, nazioarteko harremanen ugari-tzeak eta Informazio eta Komunikazio Teknologien zabalkunde gaitzak (ba-tez ere Internetek) ekartzen dute ondorio gisa jendartea gero eta ohartuago eta kontzientziatuago dagoela ahal bezain komunikazio-gaitasun ona lortu behar dela nazioartean erabiltzeko egokia den hizkuntza batean. Horrek errazten eta laguntzen du (batik bat) ingelesaren sarrera ikastetxeetan, hori baita nazioarteko *lingua franca* indartsuena; orain artean dagoeneko eskola-curriculumetan ageri zen/ziren atzerriko hizkuntzari/hizkuntzei ezartzen zi-tzaizkion/(-en) helburuak baino zehatzaagoak eta premia handiagokoak ezar-tzen zaizkio gaur egun atzerriko hizkuntzari (edo hizkuntzei).

Euskal Herriko hezkuntza-sistemari ezartzen zaio, beraz, zeregina lanki-detzan aritzeko, zertarako-eta erantzun bat artikulatzeko gaur egun jendar-teak erakusten duen egoera linguistiko berriarentzat. Eta egoera berriaren ezaugarriak funtsean bi ideiatan bildu eta sintetiza daitezke: alde batetik, ikasgeletan jatorri-hizkuntza anitz direla, eta bestetik, eskolatzeko prozesuaren amaieran helburu dela komunikatzeko gaitasuna lortzea hiru (edo lau) hiz-kuntzatan: ofizialak diren bietan (euskara eta gaztelania –edo frantsesa–), eta mundu mailan nazioarteko komunikaziorako balioko duen beste hiz-kuntza batean (edo bitan). Erran liteke ereduaren sistemak balio izan duela sistema elebakar batetik (gaztelaniaz edo frantsesez ari zena funtsean) siste-ma elebidun batera igarotzeko (euskara-espainola edo euskara-frantsesa, bi hizkuntzak baliatuz ohiko eskola-jardunean). Gaur egun planteatzen da igarobidea sistema elebidun batetik sistema eleaniztun batera, hasierako egoera gisa hizkuntza anitz izanaren dituen, eta helburu mailan, berriz, lortu nahiko duena komunikazio-kompetentzia garatzea hiru edo lau hizkuntza-tan, nahitaezko eskolatzearen garaian.

Jendarteak eskatzen duen aldaketa hau gertatzen da, bestalde, gaur egun-go sistema elebidunaren emaitzak jasotzen ari garen denbora berean. Ere-duen sistema honen ebaluaziorako ikerketek adierazten dute A eredu-a oraingo formulazioan garbiro ezindua dagoela legeak ezartzen duen konpe-tentzia euskaraz erdiesteko, eta beraz iduri du eredu horren ezaugarriak al-

datu egin beharko direla baldin eta haren legezko helburuak bete nahi badira. B eta D ereduak emaitza hobekak lortzen dituzte nahiz eta eredu horietako ikasleek oraindik ez duten beretu, estatistikoki, euskarazko gaitasun bat gaztelaniazkoaren parekoa, eta horrek bidea ematen du pentsatzeko sistema hobetu daitekeela. Bestalde, Hezkuntza Marko Hirueledunaren ebaluazioak, goian ikusi bezala, bidea ematen du esperientzia horretan sakontzeko, hark dakartzan aldaketa metodologikoekin.

Gaur egungo ebaluazio saioetatik jasotzen diren datuek informazioa ematen digute modu dinamikoan sistemaren eraginkortasunaz edo egokitasunaz, eta bestalde, erran bezala, ez da bistatik galdu behar nolako aldaketa ari den gertatzen globalki jendartean, eta horrek nola handitzen dion konplexutasuna sistemari bere osoan. Gaur egun azpimarratzen da nolako heterogeneotasuna duten (gaur egun eta etorkizunean) hezkuntza sistema osatzen duten ikastetxeetako erabiltzaileek eta profesionalek, eta horren aurrean adierazten da komeni dela erantzunak ematea testuinguruari ongi doitu. Horretara joateko bidean, alde batetik, hezkuntzako profesionalei ekimena eskatzen zaie eta, bestetik, ikastetxeen autonomia handiagoaren alde jokatzeko da. Ildo horretan, iduri du hizkuntza-ereduak modu malguagoan eta zaluagoan hartu beharko direla, inguruak erakusten dituen ezauzgarri arreta jarrita eta hezkuntza erkidego bakoitzaren ekimenari garrantzi handiagoa emanez. Hala agertzen da EAEko 2010eko curriculum dekretuan eta 2007ko Nafarroakoan ere bai (Eusko Jaurlaritza, 2010; Nafarroako Gobernu, 2007); ideia bera azpimarratzen da EAEn eleaniztasunera bidean 2014ko ekainean aterariko ebazpenean (Eusko Jaurlaritza, 2014b).

Horrela, bada, hezkuntza-sistemak gero eta konplexutasun eta pluraltasun handiagoa aurkezten du hizkuntzen aferan. Egoera heterogeneoago batetik abiatzen da eta hiru/lau hizkuntzatan erdietsi nahi da halako maila bat komunikazio-kompetentziari dagokionez. Egoera berri honek eskatzen du alderdi metodologikoetan sakontzea, horrela optimizatzeko hizkuntzen ikas-irakaste prozesuak eskolaren eremuan. Ildo horretan, ikuspegi berriak planteatzen dira, hala nola Hizkuntza eta Edukiak Batera Ikastea⁵² (zeinen

⁵² Euskaraz beste izen batzuk ere erabili dira, baina gure hautuaren arabera akronimoa HEBI izanen litzateke. Ingelesez, *CLIL: Content and Language Integrated Learning*.

bertsio elebidunean baden Euskal Herrian eskarmentu ez-gutiesteko moduko(a), eta horrekin konbinatuta baita Hizkuntzen Trataera Bateratua ere (itxura baitu horren garapena bultzatu nahi dela etorkizun hurbilean)⁵³. Alderdi metodologiko horiek, berriz, ikastetxe bakoitzaren Hizkuntza Proiektuan integratzekoak dira, eta dokumentu horretan garatu beharko da zer irizpide eta jokabide erabiliko diren hizkuntzak ikas-irakasteari eta erabiltzeari begira, eta inguruaren ezaugarriei arreta jarri, nolako trataera eman beharko zaion hizkuntza eta aldaera bakoitzari.

Testuinguru konplexu horretan, bada eztabaida adibidez zein ote den unerik egokiena hirugarren hizkuntza sartzeko edo zenbateko esposizioaren pean egon behar duen ikasleak hizkuntza bakoitzari dagokionez, alde batetik badirelako zendentean sentiberatasun desberdinak: batzuek kezka izanen dute ingelesaren sarrera neurrigabeak euskararen normalizazioari kalte egiten ahal diolako, euskararen ezagutza orokortua atzeratzen edo ezinezko egiten delakoan, eta beste batzuek, berriz, lehen baino lehen egin nahi dute aurrera ingelesa ikastea eta menperatzea, horrela batzuetan euskararen gaia bigarren maila batean utzita. Ikuspegi eta sentsibilitate desberdin horien emaitza dira zenbaitetan azalarazten diren tentsioak, konparazio batera EAEn curriculum dekretuan izan ziren aldaketak Eusko Jaurlaritzan alderdi politiko desberdinek elkarri txanda hartu ziotenean gobernu lanetan. Iritzi desberdin horien ondorioz curriculum dekretuak bertsio desberdinak izan ditu 2007an eta 2010ean, eta disputa puntu bat hain zuzen izan zen euskarari zenbateko lehentasuna eman behar z(itz) aion.

Badira, beraz, eztabaidak hainbat alderditan ea nolako tratamendua eman behar zaion hizkuntza bakoitzari eskolaren esparruan, baina ez du ematen desadostasunak hagitz handiak diren nazioarteko erabilerarako hizkuntzan komunikazio-kompetentzia erdiesteari dagokionez. Adibide gisa bi datu adierazten ditugu: alde batetik, Gobernu ekimenek proiektu eleaniztunak sustatu nahi dituztela (hala Eusko Jaurlaritzak⁵⁴, nola Nafarroako

⁵³ Eleaniztasunari eta hizkuntzak ikas-irakasteko metodologiei buruzko aipamenak ageri dira, bai EAEko eta bai NFK-ko curriculum dekretuetan.

⁵⁴ 2010ean Lehen eta Bigarren Hezkuntzako proiektuak *Hizkuntza Marko Hirueleduna* zuen izena, eta 2014an *Eleaniztasunerantz* izendatzen da.

Gobernuak⁵⁵, eta orobat Iparraldeko hezkuntza eragileek⁵⁶), horrela etorkizuneko mundu globalizatuari ahal bezain ongi erantzuteko; eta bestetik, Ikastolen Konfederazioak, euskararen aldeko jarreran arrunt ezaguna den erakundeak, ororentzako laueletasuna planteatzen duela helburu gisa bere hizkuntza-proiektuan⁵⁷.

Euskal Herriko jendaratean badira sentsibilitate desberdinak hizkuntza ofizialei dagokienez. Testuinguru horretan, amaierako gogoeta gisa, azpimarratu nahi dugu euskarak balio behar duela kohesio-elementu gisa, eta ez jendea gaitzesteko edo baztertzeke, eta horretarako garrantzitsua da gai horretan ahal den adinako kontsentsu soziala zaintzen saiatzea herritarren artean (Baztarrika, 2009; Euskararen Aholku Batzordea, 2009; Zalbide, 2010).

Bibliografia

ACADÉMIE BORDEAUX, 2010, *L'enseignement du Basque dans l'Académie de Bordeaux. Année Scolaire 2010/2011*. EEP-OPLB arduradunak helarazirikoko dokumentua, 2011ko ekainean.

ALDASORO LECEA, E., 2001, «La evolución de la enseñanza en euskera en Navarra: una perspectiva pedagógica», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 46, 2 (2001) 593-624. In: <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/riev/46/4605930624.pdf> (kontsulta, 2014-07-24).

AZKARATE, M., 2012, «The Current Situation of the Basque Language: Speakers», in Salaburu, P. & Alberdi, X. (arg.), 2012, *The Challenge of a Bilingual Society in the Basque Country*. Reno-Nevada: University of Nevada-UPV/EHU, 113-135.

⁵⁵ Eleaniztasunari Nafarroako Gobernuak ematen dion garrantzia ikusteko: <http://www.educacion.navarra.es/eu/web/dpto/idiomas-plurilinguismo> (kontsulta, 2014-05-14an).

⁵⁶ Ikasi nahi bada nolako jarrera ageri den Frantziako estatuko Hezkuntza Sistematan atzerriko hizkuntzei buruz, ikus: <http://www.education.gouv.fr/cid21459/les-principes-directeurs-de-l-apprentissage-des-langues.html>;edo/eta http://www.education.gouv.fr/cid206/les-langues-vivantes-etranteres.html#À_l'école

⁵⁷ Ikus hemen: Euskal Herriko Ikastolen Konfederazioa, 2009.

BAZTARRIKA, P., 2009, *Babeli Gorazarre. Bizikidetzarako hizkuntza politiko zilegi eta eraginkorra*. Irun: Alberdania.

CONSEJO ESCOLAR DE NAVARRA, 2010, *Informe del sistema educativo en Navarra. Curso 2009-2010*. Pamplona: Gobierno de Navarra.

———, 2011, *Informe del sistema educativo en Navarra. Curso 2010-2011*. Pamplona: Gobierno de Navarra.

———, 2012, *Informe del sistema educativo en Navarra. Curso 2011-2012*. Pamplona: Gobierno de Navarra.

———, 2013, *Informe del sistema educativo en Navarra. Curso 2012-2013*. Pamplona: Gobierno de Navarra.

COUNCIL OF EUROPA, 1992, «European Charter for Regional or Minority Languages, Strasbourg, 5.XI.1992». In: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (kontsulta, 2014-07-21ean).

———, 2001, *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Strasbourg: Council of Europe.

———, 2014, «European Charter for Regional or Minority Languages. Treaty open for signature by the member States and for accession by non-member States». In: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=&CL=ENG> (kontsulta, 2014-07-23).

DOLZ, J. & IDIAZABAL, I., 2013, *Enseñar (lenguas) en contextos multilingües*. Bilbao: EHUAZ.

EUSKAL HERRIKO IKASTOLAK-EUSKALTZAINDIA, 2010, *Ikastola mugimendua. Dabilen herria. Ikastola eredia 1960-2010*. Bilbao: Euskal Herriko Ikastolak-Euskaltzaindia.

EUSKAL HERRIKO IKASTOLEN KONFEDERAZIOA (EHIK), 2009, *Ikastolen Hizkuntz Proiektua*. Bilbo: Ikastolen konfederazioa.

EUSKALTZAINDIA-SIADECO, 1977, *Euskararen liburu zuria*. Bilbao: Euskaltzaindia-Caja Laboral Popular.

———, 1979, *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*. Bilbao: Ediciones Vascas.

EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA, 2009, *XXI mende hasierarako hizkuntza politikaren oinarriak. Itun Berritu Baterantz*. Vitoria-Gasteiz: EJAZN.

EUSKARAREN ERAKUNDE PUBLIKOA-OFFICE PUBLIQUE DE LA LANGUE BASQUE (EEP-OPLB), 2004, «Egitura juridikoa», in: <http://www.mintzaira.fr/eu/eep/egitura-juridikoa.html> (kontsulta, 2014-06-05).

———, 2005, *Euskararen eta euskarazko irakaskuntza eskaintzaren azterketa kuantitatiboa. 2004/2005 ikasturtea*. In: http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/Enseignement/E_diagnostikoa_2004_2005.pdf (kontsulta, 2013-12-18an).

———, 2013, «2013/2014 ikasturteko datuak». In <http://www.mintzaira.fr/eu/berriak/actualite-en-basque/article/bilan-de-la-rentree-2013-2014-1.html>

———, 2014, «Convention Constitutive Modifiée du Groupement d'Interêt Public Culturel «Office Public de la Langue Basque»», in: http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/EGA_2014/Conv_Constitutive_modifiee_20140320_signee.pdf (kontsulta, 2014-06-22).

EUSKO JAURLARITZA, 1983, «Uztailaren 11ko 138/1983 DEKRETUA, Euskal Herriko irakaskuntza ez unibertsitariar hizkuntza ofizialen erabilera araupetuz», *EHAA*, 108 zkia, 1983-VII-19, in: http://www.euskadi.net/cgi-bin_k54/bopv_20?c&f=19830719&s=1983108 (kontsulta, 2014-06-06an).

———, 2010, *Haur hezkuntzarako, lehen eta bigarren hezkuntzarako eta batxilergorako dekretu curricularrak Euskal Autonomia Erkidegoan*, in: https://www.euskadi.net/r43-2459/eu/contenidos/informacion/dif10_curriculum_berria/eu_5495/adjuntos/curriculum_vigente/dc_educ_basic_e.pdf (kontsulta, 2013-12-08an).

EUSKO JAURLARITZA. HEZKUNTZA, HIZKUNTZA POLITIKA ETA KULTURA SAILA, 2013, *V inkesta soziolinguistikoa*. Vitoria-Gasteiz: EJAZN.

———, 2014a, «Hezkuntza ikasketen egitura eta antolamendua», in: http://www.hezkuntza.ejgv.euskadi.net/r43-5473/eu/contenidos/informacion/dia2/eu_2023/a2_e.html (kontsulta, 2014-07-24).

———, 2014b, «Ebazpena, 2014ko ekainaren 27koa, hizkuntza-proiektu batetik bat hirueledunak (eta eleanitzak) garatzeko», in: http://www.hezkuntza.ejgv.euskadi.net/contenidos/informacion/dib6/eu_2037/adjuntos/eleanitzasunerantz/eleanitzasunerantz_2014_2015_e.pdf (kontsulta, 2014-07-02).

EUSKO LEGEBILTZARRA, 1982, «Azaroaren 24ko 10/1982 oinarriko LEGEA, Euskeraren erabilpena arauzkotzekoa». *EHAA*, 160, 1982ko abenduaren 16koa, in: <https://www.euskadi.net/r48-vacia/es/bopv2/datos/1982/12/8201955a.pdf> (kontsulta, 2014-07-16).

EUSTAT, 2010, *Sociolinguistic survey of Euskal Herria 2006*: http://en.eustat.es/estadisticas/tema_99/opt_0/tipo_3/ti_Sociolinguistic_Survey_of_Euskal_Herria/temas.html#axzz1Q7ZIYifO

———, 2014, *Euskal Estatistika Erakundea*, in http://eu.eustat.es/ci_ci/indice.html#axzz38Nik14Xx (kontsulta, 2014-06-26an).

FISHMAN, Joshua A., 1976, *Bilingual Education: An International Sociological Perspective*. Rowley, MA: Newbury House.

GOBIERNO DE ESPAÑA. INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, 2014, *Censo de 2011*, in <http://www.ine.es/jaxi/tabla.do?path=/t20/e244/avance/p02/10/&file=1mun31.px&type=pcaxis&L=0> (kontsulta: 2014-06-25ean).

HARGUINDÉGUY, Jean-Baptiste & ITÇAINA, X., 2012, «Towards an institutionalized language policy for the French Basque country? Actors, processes and outcomes», in *European Urban and Regional Studies* 2012 19: 434. (Interneten, in: <http://eur.sagepub.com/content/19/4/434>).

ISEI-IVEI, 2005, *Euskararen B2 maila, Derrigorrezko Irakaskuntzaren amaieran*. Vitoria-Gasteiz: EJAZN.

———, 2007, *Nivel B1 de Euskara en Educación Primaria. Informe General*, Vitoria-Gasteiz: SGPGV, in <http://www.isei-ivei.net/cast/pub/indexpub.htm>

———, 2010, *Pisa 2009. Euskadi. Ebaluazioaren txostena*. Vitoria-Gasteiz: EJAZN, in: <http://www.isei-ivei.net/eusk/argital/PISA2009/PISA2009-EUSKADI-1TXOSTENA.pdf>

———, 2011a, *Ebaluazio Diagnostikoa 2010. DBH-2 maila. Txosten exekutiboa*. Vitoria-Gasteiz: SGPGV.

———, 2011b, *Ebaluazio Diagnostikoa 2010. DBH-2 maila. Emaitzen txosten orokorra eta aldagaien analisisa*. Vitoria-Gasteiz: SGPGV. Interneten, in: http://www.isei-ivei.net/eusk/argital/ED10_emaitzakETAaldagaiak/ED10_2DBH_emaitzakETAaldagaiak.pdf

———, 2014a, *Ebaluazio Diagnostikoa 2013. Txosten exekutiboa DBH-2*. Vitoria-Gasteiz: SGPGV. In http://www.isei-ivei.net/eusk/argital/ED13/ED13_2DBHeusk.pdf

———, 2014b, *HMH 2011-2013. HMHren esperimendazio prozesuaren ebaluazioa. Txosten exekutiboa. HMH I-II*. Vitoria-Gasteiz: SGPGV. In: <http://www.isei->

ivei.net/eusk/argital/HMH/HMH_2014_txosten_exekutiboa.pdf (kontsulta, 2014-07-12).

———, 2014c, *PISA 2012 Euskadi. Eraitzen txostena eta aldagaien azterketa*. Vitoria-Gasteiz: SGPGV. In: http://www.isei-ivei.net/eusk/argital/PISA2012/PISA2012_eusk.pdf

JEFATURA DEL ESTADO ESPAÑOL, 1979, «Ley Orgánica 3/1979, de 18 de diciembre, de Estatuto de Autonomía para el País Vasco», BOE 306 de 22/12/1979: 29357-29363. In: <http://www.boe.es/boe/dias/1979/12/22/pdfs/A29357-29363.pdf> (kontsulta, 2014-06-23an).

———, 1982, «Ley Orgánica 13/1982, de 10 de agosto, de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra», BON, 3 de septiembre de 1982; corr. err., BOE 195, 26/08/1982), in: http://www.boe.es/aeboe/consultas/bases_datos/act.php?id=BOE-A-1982-20824 (kontsulta, 2014-06-23an).

MINISTÈRE DE L'ÉDUCATION NATIONALE, DE L'ENSEIGNEMENT SUPÉRIEUR ET DE LA RECHERCHE, 2014a, «Le système éducatif», in <http://www.education.gouv.fr/pid8/le-systeme-educatif.html> (kontsulta, 2014ko uztailen).

———, 2014b, «Archives des résultats des évaluations des acquis des élèves de l'école primaire», in http://www.education.gouv.fr/evaluation_des_acquis/acad4/boardeaux.html (kontsulta, 2014ko uztailen).

MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE, 2014, *PISA 2012. Informe Español. Resultados y contexto*. Madrid: Secretaría General Técnica. In: <http://www.mecd.gob.es/dctm/inee/internacional/pisa2012/pisa2012.pdf?documentId=0901e72b8195d643> (kontsulta, 2014ko uztailen).

NAFARROAKO GOBERNUA, 1986, «Ley Foral 18/1986, de 15 de diciembre del Vascuence», *Boletín Oficial de Navarra (BON)*, 154 zk., 1986ko abenduak 17.

———, 1988, «Decreto Foral 159/1988, de 19 de mayo, por el que se regula la incorporación y uso del vascuence en la enseñanza no universitaria de Navarra», *Boletín Oficial de Navarra*, 67, 1988-06-01. In: <http://www.lexnavarra.navarra.es/detalle.asp?r=28807>

———, 2007, «Decreto Foral 24/2007 de 19 de marzo de Curriculum de Enseñanza Primaria», in <http://www.educacion.navarra.es/web/dpto/profesorado/curriculos-y-normativa/infantil-y-primaria> (2013-07-19an ikusia).

———, 2014a, «Estadística de Datos Básicos», in www.educacion.navarra.es/portal/Informacion+de+Interes/Estadisticas/Estadistica+de+Datos+Basicos (kontsulta, 2014-07-21).

———, 2014b, «Eskolatzea», in <http://www.educacion.navarra.es/eu/web/dpto/estudios> (kontsulta, 2014-07-15)

———, 2014c, «Hizkuntza ereduak», in <http://www.educacion.navarra.es/eu/web/dpto/modelos-linguisticos>

SERRA, J. M. & VILA, I., 2009, «Bigarren hizkuntzak eta eskola», in Ruiz Bikan-di, U. (arg.), 2009, *Bigarren Hizkuntzaren Didaktika Haur eta Lehen Hezkuntzan*. Bilbo: EHUAZ, 21-47.

SIERRA, J., 2008, «Assessment of Bilingual Education in the Basque Country». In *Language Culture and Curriculum*, 21:1 (2008) 39-47.

SIGUÀN, M. & MACKAY, W.F., 1986, *Educación y bilingüismo*. Madrid: Santillana.

STUIJT, M. (Daniel Sánchez-ek eguneratua), 2008, *The Basque language in Education in France. 2nd edition*. Ljouwert/Leeuwarden: Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

UPNA-NUP. UNIVERSIDAD PÚBLICA DE NAVARRA-NAFARROAKO UNIBERTSITATE PUBLIKOA, 2007, «Euskararen Plan Estrategikoa 2007–2009», in <http://www.unavarra.es/euskara> (kontsulta, 2014-07-15ean).

UPV-EHU. EUSKARA ERREKTOREORDETZA, 2013, *UPV-EHUko Euskararen II. Plan Gidaria*. Bilbo: EHUAZ.

ZALBIDE, Mikel, 2010, *Euskararen legeak hogeita bost urte. Eskola alorreko bilakae-ra: Balioespen-saioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

Birformulatzaile esplikatiboak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) egungo euskara estandarrean: erabat baliokide ote?

Reformuladores explicativos (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) en el euskera estándar actual: son totalmente equivalentes?

Reformulateurs explicatifs (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) en basque standard actuel : sont-ils totalement équivalents ?

Explanatory reformulators (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) in present-day standard Basque: are they totally equivalent?

ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier

Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2015-02-23

Noiz onartua: 2015-07-20

Euskal hiztezigileen definizioak abiapuntutzat harturik, artikulua honetan aztertzen dut zerbateraino diren baliokide eta zerbateraino diren desberdin birformulatzaile esplikatibo batzuk (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*). Azterlan honek agerian uzten duenez, hizpide ditugun birformulatzaileen artean funtsean baliokidetasuna dago haien balio pragmatiko nagusiari dagokionez, baina ez dago erabateko baliokidetasunik haien artean beste irizpide batzuk kontuan hartzen baditugu eta, beraz, ez dira trukagarriak testuinguru guztietan.

Gako-hitzak: diskurtso-markatzaileak, birformulatzaile esplikatiboak, baliokidetasuna, balio pragmatikoa, *alegia, erran nahi baita, hau da, hots*.

Teniendo en cuenta las definiciones de los lexicógrafos vascos, este artículo analiza en qué medida son equivalentes y en qué medida diferentes algunos reformuladores explicativos (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*). Este análisis deja claro, que entre los reformuladores estudiados, si nos atenemos a su valor pragmático principal si habría equivalencia; no así si tenemos en cuenta otros criterios, y por lo tanto, no son permutables en todos los contextos.

Palabras clave: marcadores discursivos, reformuladores explicativos, equivalencia, valor pragmático, *alegia, erran nahi baita, hau da, hots*.

Prenant comme point de départ les définitions données par les lexicographes basques, cet article étudie dans quelle mesure les reformulateurs explicatifs sont équivalents et dans quelle mesure ils sont différents (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*). Cette analyse montre clairement que, parmi les reformulateurs étudiés, il y a bien une équivalence si l'on s'en tient à leur principale valeur pragmatique, mais il n'y en a pas si l'on prend en compte d'autres critères, par conséquent ils ne sont pas permutables dans tous les contextes.

Mots-clés: marqueurs discursifs, reformulateurs explicatifs, équivalence, valeur pragmatique, *alegia, erran nahi baita, hau da, hots*.

Taking the definitions of Basque lexicographers as a starting point, how far a number of explanatory reformulators (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) are equivalent and how far different is examined. The analysis makes clear that as far as their main pragmatic value is concerned the reformulators studied are equivalent; this is not the case, however, if other criteria are applied. Hence, they are not exchangeable in all contexts.

Keywords: discourse markers, explanatory reformulators, equivalence, pragmatic value, *alegia, erran nahi baita, hau da, hots*.

0. Sarrera¹

Diskurtso-markatzaileak (DM)² definitzea ez da batere eginkizun erraza; eta are zailagoa da haien artean izan daitezkeen kidetasunak eta desberdintasunak agerian uztea. Artikulu honetan, bada, euskal hiztegi-gileen definizioak oinarri harturik, aztertzen dut zenbateraino diren baliokide eta zenbateraino diren desberdin birformulatuzaile esplikati-boak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*).

Teorian, birformulatuzaile baten definizioak ondo bereizi behar luke delako partikula gainerakoetatik, haren bereizgarriak agerian utzita. Inguruko hizkuntzetan ikerketa asko egin dira azken hamarkadetan diskurtso-markatzaileei (DM) buruz (Vázquez, 2011) eta ikerketa horien ondotik markatzaileen hiztegi espezializatuak ere sortu dira (Fuentes, 2009; Briz *et alii*, 2008). Euskaraz, berriz, ez dago batere garatuta ikerlerro hori, eta kontuan izanda DMak hitz bereziak direla –munduari ez, baizik eta diskurtsoari erreferentzia egitekoak– eta jarraibide pragmatikoak ematea dela haien eginkizuna –hots, solaskideari diskurtsoaren inguruko inferentzietan laguntzea–, interesgarria iruditu zitzaidan aztertzea nola egin dioten aurre euskal hiztegi-DMak definitzeko eginkizun zailari.

Esparrua mugatu beharra zegoen ezinbestean, eta birformulatuzaile esplikati-boak (*alegia, erran nahi baita, hots, hau da...*) hartu ditut aztergai. Berezi, halako hitzen definizioaren erroka –haien arteko kidetasunak eta desberdintasunak agerian uzteko erroka– nuen ikusmiran, eta horregatik hautatu ditut euskarazko hiztegi elebakarrak azterlan honetarako: Euskal Hiztegia (EH)³,

¹ Ikerlan hau *Gogo elebiduna/La mente Bilingüe* ikerketa-talde egonkortuaren (IT665-13) emaitzatariko bat da. Emaitza hauetara ekarri gaituen ikerketak Europar Batasunaren ikerketarako, teknologia garatu eta erakusteko Zazpigarren Esparru Programaren laguntza jaso du 613465 diru-laguntza hitzarmenaren bitartez.

² Hemendik aurrera, laburtzearen, DM laburdura erabiliko dut *diskurtso-markatzaile* deitura luzearen ordez.

³ Internet (*Hautu-lanerako Euskal Hiztegia*): <http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/sarasola/sarasola.apl>

Hiztegi Batua⁴ (HB) eta Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH). Ikuspegia osatzeko, bi hiztegi elebidun hauek ere aztertu ditut: Orotariko Euskal Hiztegia⁵ (OEH) eta interneteko Elhuyar euskara-espainiera hiztegia.⁶

Teorian, DM baten definizioak ondo bereizi behar luke delako markatzailea gainerakoetatik, ondo hautaturiko deskriptore eta bereizgarriak dirrela medio (Portolés, 2007; Seco, 1978). Euskal hiztegiek, berriz, elkarren baliokidetzat jotzen dituzte hizpide ditugun lau birformulatzailerik esplikatiboak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*).

Sarri askotan esan izan da nekez aurkitzen dela hizkuntza batean erabateko sinonimiarik. Eta, hain zuzen ere, ildo horretan kokatzen da gure atzerlana. Alegia, gure lanaren helburu nagusia da aztertzea zenbateraino diren baliokide euskarazko birformulatzailerik esplikatibo nagusiak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) eta agerian uztea, kidesun pragmatikoak gorabehera, ez dagoela erabateko baliokidesunetik birformulatzailerik horien artean.

Lehen atalean, birformulatzailerik esplikatiboek buruz euskal hiztegiatan ematen diren argibideak jaso ditut modu deskriptiboan. Bigarren atalean, birformulatzailerik balizko baliokidesuna jarri dut auzitan irizpide batzuen argitan: kategoria, euskalki-banaketa, mugikortasuna, joskera, beregaintasun diskurtsiboa, balio pragmatikoak eta informazio-egitura. Eta, azkenik, ondorio batzuk formulatu ditut azken atalean.

Metodologiari dagokionez, EUDIMA ikerketa-proiektuko corpus zabalaz baliatu naiz testuak eta datuak aztertzeko. Egungo euskara zaindua islatu nahi du EUDIMA corpusak⁷ eta honela osatuta dago:

⁴ Internet: <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegiatua/>

⁵ Internet: <http://www.euskaltzaindia.net/oe/>

⁶ Internet: http://hiztegiak.elhuyar.org/eu_es/

⁷ Guztira 62,6 milioi testu-hitz ditu corpusak eta halako oreka bat lortu da testu itzulien eta jatorrizkoen artean. Testu mota batzuk biltzen ditu (akademikoak, lege-testuak, prentsa, saiakera) eta, bereziki, ahozko hizkuntzara hurbiltzen diren bi azpicorpus ditu: alde batetik, Goenkale, zeinak hein batean lagunarteko erregistroa imitatzen baitu; eta, bestetik, ETBko dokumentalen corpusa, zeinak, entzunak izateko testuen bidez, erregistro zaindua islatzen baitu.

1. taula. EUDIMA corpusaren osaera

ZIO corpusa ⁸	1,0 milioi testu-hitz
EHUko eskuliburu itzuliak	5,5 milioi testu-hitz
Zuzenbidea / lege-testuak	4,1 milioi testu-hitz
Zuzenbidea / testu akademikoak	2,5 milioi testu-hitz
Pentsamenduaren Klasikoak ⁹	10,7 milioi testu-hitz
Ereduzko Prosa Dinamikoa (EPD): liburuak ¹⁰	10,2 milioi testu-hitz
Ereduzko Prosa Dinamikoa (EPD): prentsa ¹¹	10,5 milioi testu-hitz
Zientzia eta Teknologiaren Corpusa (ZT) ¹²	6,6 milioi testu-hitz
ETBko dokumentalak	0,5 milioi testu-hitz
Goenkale corpusa ¹³	11,0 milioi testu-hitz
GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz

Jatorrizkoak	35,7 milioi testu-hitz
Itzulpenak	26,9 milioi testu-hitz
GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz

1. Birformulatzaile esplikatiiboak euskal hiztegietan: alegia, erran nahi baita, hau da, hots

Atal honetan halako xehetasun batez ikusiko dugu nola jaso eta nola landu diren euskal hiztegietan diskurtso-markatzaile jakin batzuk: birformulatzaile esplikatiiboak. Eta, multzo horren barruan, bereziki, euskal hiztegie-

⁸ <http://www.ehu.es/ehg/zio/>

⁹ <http://ehu.es/ehg/pkc/>

¹⁰ <http://ehu.es/ehg/epd/>

¹¹ <http://ehu.es/ehg/epd/>

¹² Zientzia eta Teknologiaren Corpusa: <http://www.ztcorpusa.net/cgi-bin/kontsulta.py>

¹³ <http://ehu.es/ehg/goenkale/>

tan jasota dauden markatzaile nagusi hauek izango ditugu aztergai: *alegia, erran nahi baita, hau da eta hots*.

1.1. Alegia

Hona hemen euskal hiztegi elebkarretako definizioak.

Euskal Hiztegia (EH):

- (1) Alegia 2. (*1745, 1872) Aurreko esaldiaren esangura berdintsua duen, edo haren esplikagarri den esaldi baten bukaeran ezartzen den hitza, «hau da»-ren baliokidea. Hemengo ipuin eta bertsoek iturri bera dute; Graziano Gesaltzako aitona, **alegia**. || Aurrekoa jasoaz, bigarren esaldiaren hasieran ere ezartzen da. «Eskopeta ori koipeka erria dago» esan zion, **alegia** behin ere ez ziola koiperik ematen. Zera adierazi dio, **alegia** ez dadila hemendik aurrera bere andregaiarekin joan.

Hiztegi Batua (HB):

- (2) **alegia** 1 'hots, hau da' 2 'ipuina'

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (3) Alegia 1 lok. Zerbait azaldu ondoren, informazioa zehazteko, azalduakoa argitzeko edo osatzeko erabiltzen den hitza, *hau da*-ren baliokidea. *Hemengo ipuin eta bertsoek iturri bera dute; Graziano Gesaltzako aitona, alegia. Eskutitz sail bat zen, karta sail bat, alegia. Gauza bat da arrantza, astoarena, alegia eta bestea arrantza, itsaso-erretako arrainena. Argiaren zalea da, alegia ez duela beste zuhaitzen itzalik nahi.*
- (4) 2. lok. (Azaldu nahi denari sarrera emanez). *Zera adierazi dio, alegia, ez dadila hemendik aurrera bere andregaiarekin joan. Esan dit, alegia, hauek gaztetxoak direla. Esan nahi dut, alegia, aukera izan banu bide horretatik joko nuela.*

Erabilitako definizio-moldeari bagagozkio, azpimarratzekoa da bai EHk, bai EusHk estrategia berttua erabili dutela. Alegia, definitzeko bi modu

hauek uztarturik osatu dute definizioa: definizio funtzionala («... ezartzen/erabiltzen den hitza») eta metalinguistikoa¹⁴ (baliokidetza bidezkoa: «*hau daren baliokidea*»). Hiztegi Batuak, berriz, gehienbat ortografia-hiztegia izanik, baliokidetza besterik ez du erabili (*alegia* 1: *hots, hau da*).

Hona hemen OEhk eta Elhuyarrek ematen dituzten argibideak.¹⁵

Orotariko Euskal Hiztegia (OEh): alegia

alegia (L, BN, Sal, S; SP, Urt II 474, Lar, VocBN, Dv, H),
alea (SP), **ale**. Ref.: A (*alea*); Lrq /alégia/.

(...)

- (5) 3. (G-goi-bet). Ref.: JMB At (*alegie*); Zt. Es decir, o sea, a saber. (Colocado tanto encabezando la oración explicativa como al final de ésta). «-Eskopeta ori koipiak erria dagoesan ziyon, **alegiya** beñere etziola koiperik ematen» Zt. (...)
- (6) ■ (Empleado como anafórico, para introducir algo que se va a decir a continuación). v. 1 **zera** (2). *Orra ba, nik jakin nai nukena da... *alegia*... *zera*... Erri ontan bazkaitara norbait eramán nai danean, nola esaten zaio? Muj PAm 41. -Ta, zer esan dizu? -Esan dit, *alegia*, *abek gaztetxoak*, *txikitxoak dirala oraindik eta urruti aietara iritsi gabeak dirala*. Ib. 44. (...)

Elhuyar:

- (7) Alegia. 3 lok. (Zerbait azaldu ondoren, informazioa zehazteko, azaldutakoa argitu edo osatzeko erabiltzen da) «es decir, esto es»

Ikus daitekeenez, beraz, kategoria gramatikalari dagokionez, EHk eta HBk ez dute inolako zehaztasunik ematen; ezta OEhk ere. Eta EusHk eta Elhuyarrek lokailutzat jotzen dute.

¹⁴ Beste zeinu bat -hitza baliokide bat- erabiliz definitzen da definigaia (Rey-Debove, 1971; Sanmartín, 2010).

¹⁵ Harrigarria bada ere, Azkueren hiztegian ez da ematen *alegia* birformulatuzailearen berri. Gauza bera gertatzen da Pierre Lhanderen hiztegian.

Birformulatzailearen balioei dagokienez, hiztegi guztiak bat datoz birformulatzaile esplikatibo gisa betetzen duen funtzio nagusia jasotzeko. Azpimarratzekoa da, bestalde, bai EusHk bai OEhk jasotzen duten balio berezia: hots, azaldu nahi denari sarrera emateko funtzioa.

1.2. *Erran nahi baita*

Nabarmentzekoa da euskal hiztegieta ez zaiola aparteko sarrerarik eskaintzen *erran nahi baita* birformulatzaileari. Hala, hiztegi elebarrak (EHk, HBk eta EusHk) *erran* sarreran jasotzen dute, esapide gisa, eta *hau da* eta *hots* birformulatzaile esplikatiboekiko baliokidetza ezartzen diote. OEhk eta Elhuyarrek, berriz, *erran*-en azpisarrera gisa jasotzen dute (*erran nahi da/baita*) eta *es decir* ordaina esleitzen. Oro har, beraz, baliokidetzaz baliatzen dira birformulatzailea definitzeko, eta ez definizio funtzional batez.

Euskal Hiztegia (EH):

- (8) 1 *erran*, *erraten* (1627) edo *erraiten* (1545). *du ad.* (1545) *Sort.* (Laguntzailerik gabe ere jokutzen da: *dio*; *zioen*; *diotso*; *ziotson*; *banerra*, *balerra*; *lerrake*; *berra*, *errazu*, *berrate*). *Esan.* *Erran nahi baita*: *hau da*, *hots*. *Erran gabe doa*: *esan beharrik ez dago*. *Hazi ona behar dela*, *hori erran gabe doa*; *ez erein dudako hazirik*.

Hiztegi Batua (HB):

- (9) *erran* 1, *erraten*. *du ad.*: *erran gabe doa* ('ez dago esan beharrik'); *Jainkoaren erresuma*, *erran nahi da*, *Eliza*; *hilko naiz*, *erran nahi da gauza guztiez gabetua izango naizela*; *orain*, *erran nahi baita*, 1853an.

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (10) *erran*, *erran*, *erraten* *du ad.* *Esan.* *Goiz etortzeko erran diot*. *Erran ohi da gauza ona, galdu arte, ez dela ezagutzen.* // *Hazi ona behar dela*, *hori*, *erran gabe doa*; *ez erein dudako hazirik*. *Erran nahi baita*: *hau da*, *hots*.

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH):

- (11) ERRAN NAHI DA (L ap. A; Ht VocGr, Dv), BAITA. Es decir. *Tr.* De uso casi general en la tradición septentrional (pero no en Axular); no lo documentamos al Sur. Con *baita*, *beita*, es hasta finales del s. XIX, bastante menos frecuente, aunque se encuentra ya, alternando con *da*, en Leizarraga y Tartas (*Onsa* 144); en el s. XVIII lo hallamos en Maister y Lopez. Desde mediados del s. XIX su uso va aumentando, extendiéndose a autores labortanos, y ya desde finales de dicho siglo predomina claramente sobre *erran nahi da*; en el s. XX, sólo encontramos ej. de este último en Oxobi (177) y *CatJauf* (115).

Elhuyar:

- (12) [*erran* aditzaren azpisarrera] *erran nahi da/baita*: es decir

Azkueren hiztegian (1906) ez dago jasoa *erran nahi baita* birformulatuzailea, eta Lhanderenean honako argibide soil hau baino ez dator: «(Hb.) c'est-à-dire».

1.3. *Hau da*

Euskal Hiztegian (EH) definizio funtzionala eta baliokidetzazkoa («ik. *hots*, *alegia*») uztartzen dira *hau da* definitzeko. Euskaltzaindiaren Hiztegiak (EusH), berriz, definizio funtzional hutsa ematen du, baliokidetzara edo sinonimiara jo gabe.

Euskal Hiztegia (EH):

- (13) [*Hau* sarreran] Aurrean esan dena argiagotzeko erabiltzen den esapidea. Ik. **hots B 2**; **alegia 2**. *Eta leku hari deitu zion «Faniel», hau da, Jainkoaren ikuskera. Otsailaren hogeian, hau da, duela hamabi egun. Estatuaren eskuetan, hau da, Madriloen eskuetan gelditu zitzaigun gehienbat.*

Hiztegi Batua (HB):

- (14) **hau**: *hau guztia*; *bide honetan guztian*; *hauekin guztiekin*; *hau guztiau*.

hau da

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH)

- (15) **hau da** Aurrean esan dena argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den esapidea. *Eta leku hari deitu zion «Fanuel», hau da, Jainkoaren ikuskera. Otsailaren hogeian, hau da, due-la hamabi egun. Irakaskuntza estatuaren eskuetan, hau da, Madrilloen eskuetan gelditu zitzaigun gehienbat.*

Hiztegi elebidunetan ordain hauek esleitzen dizkiote *hau da* esapideari:¹⁶

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH) (ikus *hau da*):¹⁷

- (16) HAU DA (Ht VocGr 337). Esto es, es decir, a saber. v. ERRAN NAHI DA, **alegia (3)**, **hots**. Tr. Documentado en textos meridionales desde el s. XVII, al Norte sólo lo hallamos en *INav* y algún autor moderno como Mirande.

Elhuyar:

- (17) esto es, es decir; o sea

Irakaskuntza estatuaren eskuetan, hau da, Madrillo politika-rien eskuetan dago: la enseñanza está en manos del estado, es decir, en manos de los políticos de Madrid.

1.4. **Hots**

Partikula hau definitzean ere definizio funtzionala («...argiagotzeko hitza»; «... argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den hitza») eta baliokidetzazkoa («*hau da*-ren baliokidea») uztartzen dituzte EHk eta EusHk. Harelere, hiztegiak ez dira ados jarri kategoriatan gramatikala zehazterakoan: EHk eta EusHk ez dute kategoriari buruzko inolako zehaztasunik ematen; OEHk interjekziozat jotzen du; eta, Elhuyarrek, azkenik, lokailutzat.

¹⁶ Azpimarratzekoa gaztelaniazko ordainak emateko orduan ez datozela guztiz bat OEH eta Elhuyar. Izan ere, Elhuyarrek *o sea* ordaina ere esleitzen dio *hau da* birformulatzailerari.

¹⁷ Azkueren hiztegian (*Diccionario vasco-español-francés*) ez dago jasoa *hau da* birformulatzailerari.

Euskal Hiztegia (EH):

- (18) 2. Aurrean esan dena argiagotzeko hitza, «hau da»-ren baliokidea. Ez *dugu arras zuzen jokatu* «politikari» dagokionez. *Egia zor du kritikoak, hots, gogoan bata eta ahoan bestea duela ez ibiltzea.*

Hiztegi Batua (HB):

- (19) **hots 2** 'hau da'

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (20) **hots (...)** 6 Aurrean esan dena argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den hitza, *hau da*-ren baliokidea. Ik. **alegia**. *Galian, Hispanian, Italian, Britanian, hots, Europaren sartalde guztian. Batasunaren aldekoek –hots, guk– ez dugu arras zuzen jokatu* «politikari» dagokionez. *Egia zor du kritikoak, hots, gogoan bata eta ahoan bestea duela ez ibiltzea.*

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH) (ikus hots)¹⁸

II (Interj.).

❖ 1. (gral.; SP, Lar, Aq (R), Arch Gram 160, Gèze, Dv (L), H). Ref.: A; A Morf 729; Lrq. «Ta, interjección» Lar. «Expresión para que anden los bueyes» Aq 756. «Allons» Arch Gram y Gèze. «¡Ea!, interjección de incitación» A. ❖ Tr. Más frecuente al Norte hasta el s. XX; a partir de aprox. 1930 su uso crece entre los autores guipuzcoanos e incluso se encuentra en algún vizcaíno como Otxolua. (...)

- (21) 3. Es decir, esto es. (El carácter de interjección no es, ni mucho menos, general en todos los ejs.).

Elhuyar:

- (22) 7 lok. es decir, esto es; o sea
Batasunaren aldekoek, hots, guk, ez dugu zuzen jokatu: los partidarios de la unificación, es decir, nosotros, no hemos actuado correctamente.

¹⁸ Azkuek ez du jasotzen bere hiztegian (1906) birformulatzailer-balioa *hots* hitzaren adieren artean.

2. Birformulaztaile esplikatihoak euskal hiztegien arabera: erabat baliokide ote?

Aurreko ataleko definizioetatik ondoriozta liteke hizpide ditugun lau birformulaztaileak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) elkarren baliokide eta erdal birformulaztaile batzuen baliokide direla. Eta atal honetan, hain zuzen ere, balizko baliokidetza horiek izango ditugu aztergai. Dena dela, azterketa horri ekin baino lehen, euskal hiztegiek DMak azaltzeko erabili dituzten estrategiak eta definizio-moldeak arakatuko ditugu.

Lan honetan Martín-ek eta Portolés-ek aspaldi (1999) eman zuten harako definizio hura¹⁹ hartuko dugu abiapuntutzat. Definizio hartan DMen bi ezaugarri bereizgarriak geratzen dira azpimarratuta (Martín, 2011): alde batetik, DMek duten jarraibide-, prozedura- edo prozesatze-esanahia²⁰ azpimarratzen da (hots, hitzunen eta hartzailearen arteko elkarlana eta enuntziatuen interpretazioa gidatu behar duen lankidetz); beste alde batetik, perpausaren esparruan inolako funtzio sintaktikorik ez betetzea da diskurtso-markatzaileen bigarren ezaugarri funtsezkoa. Ez da, beraz, gramatika-kategoria berri bat, ezpada sail funtzional²¹, diskurtsibo edo pragmatiko «berri» bat (Loureda & Acín, 2010; Real Academia Española, Asociación de Academias de la Lengua Española 2010; Martí, 2011).

Beraz, kontuan hartzen badugu DMen jarraibidezko esanahia, begien bistan geratzen da hiztegitzako ohiko definizio kontzeptualek ez dutela

¹⁹ «Los marcadores del discurso son unidades lingüísticas invariables, no ejercen una función lingüística en el marco de la predicación oracional –son, pues, elementos marginales– y poseen un contenido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.» (Martín & Portolés, 1999: 4057).

²⁰ «El significado procedimental, también llamado de procesamiento, es la información sobre cómo procesar el significado conceptual, el cual se define a su vez como la información léxica sobre el contenido proposicional de los enunciados» (Loureda & Acín, 2010: 35).

²¹ Askotariko gramatika-kategorietatik edo eraikuntza konplexuetatik eratorritakoak dira DMak, eta horregatik diogu sail funtzional edo pragmatiko berri bat osatzen dutela (hots, ez dira inola ere gramatika-kategoria berri bat).

balio markatzaileak definitzeko: *alegia*, hiztegi orokor batean, *alegia*, *hots*, *hau da* eta halako DMak ezin dira definitu, hitz arruntak (*lehoi*, *haur*, *gurdi...*) definitzen diren modu berean; *hots*, gainerako gramatika-hitzen kasuan bezalatsu, definizio kontzeptuala alboratzera eta bestelako prozedura bat erabiltzera behartuta dago hiztegiilea (Martín, 2010). DMen kasuan, kategoria diskurtsibo edo pragmatiko bat izanik, definizio funtzional edo esplikatiibo (Porto, 2002) erabiltzea da irtenbide egokiena.²² Izan ere, halakoetan erabileran oinarritu behar da ezinbestean definizioa, hitzaren esanahia, funtsean, beraren erabilera baita. Ondorioz, azalpeneko definizio funtzionaletara jotzea da DMak definitzeko estrategiarik egokiena. Zentzu hertsian, halako «definizioek» gehiago dute deskripziotik definitziorik baino; *hots*, azalpen dira, definizio baino areago (Seco, 1978; Llopis, 2006).

Euskal hiztegiatarra etorrira, estrategia eta definizio-molde hauek sumatzen ditugu gure lau birformulatuzaileen definizioetan:

(23)

Alegia

(EH) definizio funtzionala + *hau daren* baliokidea

(EusH, *alegia 1 # alegia 2*) definizio funtzionala + *hau daren* baliokidea

(HB) *hots*, *hau da*

(OEH) *es decir*, *o sea*, *a saber* + def. funtzionala [*alegia «2»*]: como anafórico... v. *zera*

(Elhuyar) *es decir*, *esto es* + def. funtzionala

Erran nahi baita

(EH) [*erran*-en azpisarrera gisa]: *hau da*, *hots*

(HB) *erran* sarreran: adibideak besterik ez

(EusH) [*erran*-en, «ñabardura» gisa | |]: *hau da*, *hots*

(OEH) *es decir* + tradizioa

(Elhuyar) [*erran*-en azpisarrera gisa, lokuzioa]: *es decir*

²² Lara-k (2003) *erabilerazkoa* («de uso») deritzo definizio-molde horri, eta Sanmartin-ek dio (2010) zeinuaren metahizkuntzan oinarritutako definizioak direla halakoak (Rey-Debove, 1971; Llopis, 2006).

Hau da(EH) [*hau sarreran*] Definizio funtzionala + Ik. *hots, alegia*(HB) [*hau sarreraren azpisarrera, inongo azalpenik gabe*]

(EusH) Definizio funtzionala

(OEH) *esto es, es decir, a saber. Ver erran nahi da, alegia, hots*(Elhuyar) *esto es, es decir; o sea**Hots*(EH) definizio funtzionala + *hau daren* baliokidea(HB) *hau da*(EusH) definizio funtzionala + *hau daren* baliokidea(OEH) «interj.» *es decir, esto es*(Elhuyar) *es decir, esto es; o sea*

Beraz, xehetasunak alde batera utzita, definizio-molde hauek erabili dira euskal hiztegieta, aztergai ditugun DMak definitzeko edo azaltzeko:

(24)

- i. *alegia* [funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da*]
- ii. *erran nahi baita* [metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da, hots*]
- iii. *hau da*
  - a. [EH (13), funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): «ik. *hots, alegia*»]
  - b. [EusH (15), funtzionala]
- iv. *hots* [funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da*]

Nire iritziz, oro har, estrategia egokiak hautatu dituzte hiztegiileek diskurtso-markatzaileak definitzeko: *hots*, definizio funtzionala (azalpenezkoa) eta metalinguistikoa (baliokidetzazkoa) uztartu dituzte gehienetan (*alegia, hots, hau da*); eta esapide markatuaren kasuan (*erran nahi baita*)²³

²³ Eztabaidagarria izan daiteke, alde horretatik, zenbateraino den *erran nahi baita* markatuagoa, *hots* baino.

erabilera zabalagoko esapide baliokideen bitartez (*hau da, hots*) azaldu da definigaia.²⁴

Goragoko (23)an eta (24)an ikusi dugunez, aztergai ditugun birformulatzailer «definizioetan» baliokidetzako erlazioa ezartzen da definigiaren eta definitzaileraren artean: «-en baliokidea da» predikatua erabiliz (*alegia, hots sarrerak*); baliokidetzaren bidez (*erran nahi baita: hau da, hots*); edo «ik.» bidalketa-laburduraren bidez (*hau da: Ik. hots, alegia*).

Dena dela, *hau da* birformulatzailerarekiko baliokidetzaren bidez azaltzen dira beste hiru birformulatzailerak, eta, beraz, hortik ondoriozta lezake irakurleak guztiz baliokideak direla laurak.

Bestalde, hiztegi elebidunetan ezartzen diren baliokidetzak batzuk ere zalantzakoak dira, edo, gutxienez, partzialak. Izan ere, informazio-egituraren parametroa aintzat hartzen badugu, *hau da*, esate baterako, ez da *esto es* birformulatzaileraren baliokide petoa, ezta *a saber* birformulatzailerarena ere (infra 2.7.).

Hizkuntza-hiztegi orokor batean, diskurtso-markatzaile bakoitzaren funtzio edo balio nagusiak azaldu ohi zaizkio erabiltzaile espezializatu gabeari, xehetasunetan eta teknizismoetan sartu gabe, eta, alde horretatik uste dut euskal hiztegi-tako definizioak (1-22) egokiak direla, oro har. Dena dela, sakonago aztertuz gero, zalantzarik da goiko lau birformulatzaileraren baliokidetasuna. Izan ere, baliokideak dira laurak balio semantiko-pragmatiko nagusiarri –birformulazio esprikatiboa– bagagozkio, baina desberdinak dira beste parametro batzuk kontuan hartzen baditugu: euskalkia; posizioa eta mugikortasuna; joskera; beregaintasun diskurtsiboa; balio pragmatiko eratorriak... Alegia, ez dirudi lau birformulatzailerak testuinguru guztietan trugarriak direnik. Gauza bera esan daiteke hiztegi elebidunetako baliokidetzak batzuei buruz: informazio-egiturari erreparatu gero, esate baterako, *hau*

²⁴ Nire ustez, ordea, hobe da beti azalpen funtzional batez hornitzea definizioa; besterik ez bada, erabiltzaile sarrera batetik bestera ibiltzera ez behartzeko. Ondo saihestu da definizio morfosemantikoen arriskua (adibidez: *erran nahi baita* birformulatzaileraren «esan nahi da» hitzen bidez azaltzea, ik. Sanmartín, 2010); eta *hau da* definitzean, definizio funtzionalari esker gaudituz da definizio zirkularra (adibidez: *alegia, erran nahi baita, hots: hau da; hau da: hots, alegia*).

da ez da *esto es* esapidearen baliokide erabatekoa. Ikus ditzagun, bada, zertan diren ñabardura horietako batzuk.

2.1. Gramatika-kategoria

Hiztegitik eta lexikografo guztiek jotzen dute beharrezkotzat kategoriari buruzko informazioa ematea sarrera guztietan, eta are beharrezkoagozat jotzen da informazio hori gramatika-hitzen kasuan eta, zer esanik ez, DMen kasuan (Llopis, 2006).

Euskal hiztegitan lau birformulatuzaileak, oro har, baliokidetzat jotzen diren arren, ez da islatzen beti baliokidetasun hori gramatika-kategoria zehazteko orduan. Izan ere, oro har birformulatuzaileok lokailuen multzoan sailkatzen badituzte ere, kategoriaren aldetik hutsune nabarmenak daude hiztegitan honako birformulatuzaile hauen kasuan: *alegia* –EH (1), HB (2), OEH (5, 6)–; *erran nahi baita* (ez da zehazten inongo hiztegitan esapidearen kategoria); *hau da* –EH (13), HB (14), EusH (15), OEH (16), Elhuyar (17)–; *hots* –EH (18), HB (19), EusH (20)–. Bestalde, OEHk, zalantza askorekin bada ere,²⁵ interjekzioztat jotzen du *hots* birformulatuzailea.

Ez da harrigarria euskal hiztegitan horrelako zalantza eta hutsuneak agertzea. Izan ere, diskurtso-markatuzaileena ez da ohiko gramatika-kategoria bat, baizik eta kategoria funtzional edo pragmatiko bat, estatus berezi eta eztabaidatua duena (Martí, 2011; Alberdi, 2014). Gainera, euskaraz ez daude oso garatuta diskurtso-markatuzailei buruzko ikerketak: Euskaltzaindiak (1990) markatuzaile batzuk (lokailuak) baino ez ditu ikertuak, eta, beraz, azterkizun daude markatuzaile asko eta asko.

Beraz, nolabaiteko koherentzia falta nabari da euskal hiztegitan, aztergai ditugun lau birformulatuzailei dagokienez: alde batetik, baliokide direla esaten digute; baina, beste alde batetik, zalantza handiak ageri dituzte haietako batzuen kategoria finkatzeko orduan eta ez dituzte denak kategoria berean sailkatzen.

²⁵ «El carácter de interjección no es, ni mucho menos, general en todos los ejs.»

2.2. Jatorrizko euskalki-banaketa eta egungo joerak

EUDIMA corpuseko datuen arabera, hauek dira birformulatzailer espikatibo nagusien erabilera-maiztasunak:

Birformulatzailera	Agerpen kopurua	%o (100.000ko)
<i>hau da</i> ²⁶	25595	40,8
<i>alegia</i> ²⁷	19544	31,2
<i>hots</i> ²⁸	14662	23,4
<i>erran nahi baita</i> ²⁹	866	1,3

Euskalkiaren aldetik honelako banaketa ageri zaigu Orotariko Euskal Hiztegiaren (OEH) arabera (Alberdi, 2014): jatorriz eta tradizioz ipar-ekialdekoak dira *erran nahi baita* eta *hots*; hegoaldekoa da *hau da*; eta erdialdeko euskalkietakoa, *alegia*.

Azpimarragarria da, alde horretatik, egungo euskara estandarrean birformulatzailer batzuek eta besteek izan duten «zorte» desberdina. Espero izatekoa zenez –Hegoaldeko euskara, kopuruz eta hedaduraz behintzat, hegemonikoa baita–, egungo estandarrean erabat zabaldu da jatorriz hegoaldekoa den *hau da* birformulatzailera. Joera horren erakusgarri da hiztegiileen joera: *hau da*-rekiko baliokidetzara jotzen dute, hain zuzen ere, gainerako birformulatzailer espikatiboak definitzeko (*alegia*, *erran nahi baita*, *hots*). Alegia, ematen du hiztegiileen *hau da* jotzen dutela birformulatzailer espikatibo prototipikotzat edo markatu gabetzat.

Antzeko harrera ona egin zaio egungo euskara estandarrean jatorriz Iparraldekoa den *hots* birformulatzailerari. Hegoaldeko egungo testuetan, bereziki erregistro zainduan, barra-barra erabiltzen da *hots*, aurrean esan dena

²⁶ Etenaldi biren artean dauden *hau da* guztiak hartu ditut kontuan.

²⁷ Datu gordinak, *alegia* izenak barne.

²⁸ Etenaldi biren artean dauden *hots* guztiak hartu ditut kontuan, izenak bereizi gabe.

²⁹ *Erran nahi baita* / *Esan nahi baita* aldaerak hartu ditut kontuan; ez, ordea, birformulatzailer zeregina betetzen duten *erran/esan nahi da* aldaeraren adibideak.

argiagotu nahi dela adierazteko; hau da, atal birformulatzaileraren hitz iragarle gisa.

Alegia birformulatzailerak ere antzeko zabalkundea edo «arrakasta» izan du egungo euskara estandarrean. Jatorriz erdialdeko euskalkietakoa bada ere, gaur egun ezin da jo euskalki jakin baten edo batzuen hitz bereizgarritzat.

Nolabait esateko, euskara estandarren hiztegi-ondare komuneke baliabide gisa bereganatu ditu hiztunak, maila zainduan behintzat, hiru birformulatzailerak: *hau da*, *hots* eta *alegia*.

Oso bestelakoa izan da, ostera, Iparraldeko tradizioko *erran nahi baita* birformulatzailerak lortu duen hedapena (Alberdi, 2011). Egia da pixka bat hedatu dela egungo euskara estandarrean, baina oraindik ere markatua da euskalkiaren aldetik: beren testuari ipar-ekialdeko mintzairaren kolorea eman nahi dioten idazleek erabiltzen dute batik bat. Nabarmentzekoa da, orobat, *esan nahi baita* aldaerak izan duen oihartzun guztiz apala.

Gaur egun, oso bakan erabiltzen da Hegoaldeko euskara batuan *erran/esan nahi baita* birformulatzailerak: aldaera biak kontuan izanda (*erran/esan nahi baita* eta *erran/esan nahi da*³⁰), 1.000 agerpen baino gutxiago ditugu EUDIMA corpusean (ehun milako 1,3). Datu adierazgarriak dira, baliokidetzat jo diren beste birformulatzailerak esplikatibo batzuek duten maiztasun altuarekin alderatuz gero: *alegia* birformulatzailerak, esaterako, 19.000 agerpen inguru³¹ ditu guztira gure corpusean; eta *hots* birformulatzailerak, 15.000 agerpen inguru.

Gure datuen arabera, *erran/esan nahi baita* ez da ia batere erabili ZIO corpusean, ez EHUko eskuliburu itzulietan, zuzenbideko testuetan edo

³⁰ OEHk azpimarratzen duen joerari eusten zaio gaur egungo euskaran ere: *alegia*, aldaera lexikalizatu flexiodun edo aurrizkiduna (*bait-*) da nagusi birformulatzailerak gisa (*erran/esan nahi baita*: 866 agerpen; *erran/esan nahi da*: 219 agerpen).

³¹ Egia esan, gutxi gorabeherakoak dira *alegia* eta *hots* birformulatzailerak maiztasunari buruz eman ditugun datuak. Izan ere, gure corpusean ez dago modu automatikoan jakiterik *alegia* guztien artetik zein diren birformulatzailerak eta zein izen; eta orobat gertatzen da *hots* hitzarekin. Gure datuak hurbilpen bat baino ez dira: ondoren eten bat (koma, bi puntu, puntu eta koma...) duten *alegia* eta *hots* guztiak hartu ditugu birformulatzailerat.

Zientzia eta Teknologia corpusean; ezta ETBko dokumentaletan eta Goenkale corpusean ere. Prentsan ere, batez ere *Herria* astekarian agertzen da eta handik kanpo oso bakan. Iparraldean eta ipar-ekialdeko idazleen testuetan, ordea, erruz erabiltzen da: testu mota guztietan; lagunarteko erregistroan zein maila zainduan; hizkuntza idatzian zein ahozkoan.

Beraz, egungo euskara estandarren finkapenari bagagozkio, azpimarratzekoa da ipar-ekialdeko *hots* eta *erran nahi baita* birformulatzailleek izan duten bilakaera desberdina: birformulatzaille gisa erraz eta erruz hedatu da euskara estandarrean *hots* partikula; *erran/esan nahi baita* esapidea, aldiz, ipar-ekialdeko kolorea duten testuetan baino ez da erabiltzen gaurko euskaran.

2.3. Posizioa eta mugikortasuna

Posizioari bagagozkio, ez dute mugikortasun berbera lau birformulatzailleok. Eta, edozein kasutan, birformulazio 'partzialak' eta 'erabatekoak' bereiztea (Alberdi & Ezeiza, 2012) komeni da baliokidetzarik ezarri baino lehen. Baina, birformulatzaille bakoitzaren mugikortasuna aztertu aurretik, ikus dezagun zein diren birformulazio-egitura baten osagaiak.

Argiagotu nahi den aurreragoko diskurtso atalari *birformulakizun* esango diogu, eta azalpen berriari *atal birformulatzaille*. Beraz, diskurtsoan lehenago –birformulakizunean– adierazitakoa argitzera edo azaltzera dator atal birformulatzaillea³².

- (25) Hain zuzen ere, bere helburuen artean jarri du *botatzen eta errausten* –**alegia, deuseztatzen**– den zabor kopurua murriztea. [EPD, Berria]

Birformulakizuna	botatzen eta errausten
Azalpena: atal birformulatzaillea	– <u>alegia</u> , deuseztatzen–

³² Adibideetan letra etzanaren bidez bereizi dugu birformulakizuna; letra lodia bidez, atal birformulatzaillea; eta letra lodiz eta azpimarratuta eman dugu birformulatzaillea.

- (26) Jokalari txarrena. Gilbert Arenas. *Izan zen, baina ez da. Alegia, jokalari puska izan zen, baina erosotu egin da, eta kirolarekin zerikusirik ez duten gaiengatik egin da ezagun.* [EPD, Berria]

Birformulakizuna	(Jokalari txarrena. Gilbert Arenas.) Izan zen, baina ez da.
Azalpena: atal birformulatzailerak	<u>Alegia</u> , jokalari puska izan zen, baina erosotu egin da, eta kirolarekin zerikusirik ez duten gaiengatik egin da ezagun.

Azpimarratzekoa da diskurtsoaren harian atal birformulatzailerak geratzen dela indartuta edo nabarmenduta; beraz, hura hartu behar da aintzat eta ez birformulakizuna.

Bestalde, aurreko adibideetan ikus daitekeenez, birformulatzaileraren bidez kateatzen diren diskurtso atalak enuntziatu zatiak (25) nahiz enuntziatu osoak (26) izan daitezke, eta askotariko kategoria lexiko eta sintaktikoak (perpausak, izen-sintagmak, aditz-sintagmak, izenak, aditzak).

Alegia

Birformulazio partzialetan –hots, aurreragoko enuntziatu zati baten (eskuarki, aurreko sintagmaren) iruzkin edo tarteki (gazt. *inciso*) gisa gaineratzen den *alegia* «aposatua»– bi lekutan agertu ohi da. Atal birformulatzaileraren amaieran kokatu ohi da maiz, etenaldi baten ondoren –koma baten ondoren– eta sintagmari edo esaldiari bukaera emanez (27). Baina baita atal birformulatzaileraren hasieran ere (28):

- (27) -Guztiak joango gara Zaldiango jauregira, ados -esan zion Reginari bizpahiru hilabete lehenago-, baina ni Frantziara joango naiz lehendabizi, Anselmorekin ohi bezala, *ibilgailu gurpildun horietako bat* erostera: **voiture bat, alegia**. [EPD]

- (28) Hain zuzen ere, bere helburuen artean jarri du *botatzen eta errausten* –**alegia, deuseztatzen**– den zabor kopurua murriztea. [EPD]

Birformulazio erabatekoetan, aldiz, *alegia* «aposatu gabeak» –enuntziatuen arteko lotura ezartzen duenak–, atal birformulatzailearen hasieran agertu behar du ezinbestean:

- (29) *Azken urteotako kontuetara mugatzearren, esan dezagun, eta horrela aitortu izan dute bertsolariek sarri, bertsolaritzaren inguruko jendea (bertsolariak, entzuleak eta gainerakoak) ia guztiz bat eginda zegoela frankismoaren garaian. Alegia, orain ez bezala, oso talde trinkoa osatzen zuten, ikuspegi, balio eta erreferentzia beretsuei atxikita.* Hori dela eta esan ohi dute bertsolariek «Frankoren garaian errazago -eta erosoago- zela bertsotan jardutea». -Entzuleriaren handi-txikia. Zenbat eta handiago entzuleria, txikiago homogeneitatea. [Bat-bateko bertsolaritza, J. Garzia / A. Egaña / J. Sarasua (Bertsozale Elkarte, 2005) Or.: 146]
- (30) Ikaratu egiten gaitu halako krudelkeriak, gupida ezak: azken finean, hurbila izan behar zitzaizen mutila bi eguneko bahiketaren ondoren. *Baina ikara gaingitu eta hausnarketa-rekin jarraituz gero, egia azaltzen da, alegia, ziurtzat jo dezakegu kasu horietan ere, heriotza zentzumen guztietatik sartzen denean ere, urruntzaile bat dagoela, leungarri bat: ideologia.* Entzun eta irakurri izan diedanez, MLNV delakoaren kideek uste dute Espainia eta Euskadi elkarren etsai direla eta berak, buru-argienak eta kausari inor ez bezala emanak izateagatik, aitzindariak direla, indar espainoilen garaipena geldiarazteko kapaz diren bakarrak. [EPD, Lekuak, Bernardo Atxaga (Pamiela, 2005) Or.: 112]

Erran nahi baita

Gaurko euskaran, betetzen duen funtzioa betetzen duela (hots, birformulazio partzialetan zein erabatekoetan), atal birformulatzailearen hasieran

agertzen da *erran nahi baita* birformulatuzailea (Hegoaldeko idazleren baten adibide bakanen bat kenduta).

- (31) Elkartasun-elkarte frango kezkatuak daude, manifestaldi batzu ere muntatu dituzte, solasa hedatu baita paperik gabeko etorkinak gisa bat edo beste laguntzen dituena zigortua lita-keela eta gainerat ez guti! Gobernuak berak emana hori erakusterat eta iduriz aski garbi! Arrangura handiak agertu dira hor gaindi. Behartsuak laguntzen dituztenek ez diotela jende gaixo horieri galdetzen paperak xuxen dituzten ala ez, beharretan direla ikusiz segurtatzen diotela sokorri zerbait. *Elkartasunez, erran nahi baita jendetasunez*. [EPD-prentsa, Herria]
- (32) *Xinan, berriz ere arrastatu dute Mgr Zhiguo apezpikua, hamabigarren aldikotz, erran nahi baita usaia baduela*, baina behar da jakin badirela hango gobernu komunistak onartu apezpiku «ofizialak» eta besteak, eta hau beste hetarik izanki, hots, libertatea mugatua dutela. [EPD-prentsa, Herria]

Hau da

Gaurko euskara estandarrean, betetzen duen funtzioa betetzen duela (nahiz birformulazio partzialetan nahiz erabatekoetan), atal birformulatuzailearen hasieran agertzen da beti *hau da* birformulatuzailea.

- (33) *Esku artean dugun gaiari dagokionez, hau da, ekonometria-ri dagokionez, hainbat definizio ekar ditzakegu hona*. [EHU, Ekonometria, Alonso Antón, Aurora et al. (EHU, 2010) 1. kapitulua]
- (34) *Batetik, irakaskuntzan eta industrian gai bakoitzari buruz adituak diren pertsonak kontratatu ditugu ariketak idazteko. Hau da, arlo bakoitzean, mundu osoko onenak laguntzen ari zaizkigu kapitulu bakoitzeko oinarrizko kontzeptuak aztertzen modu berriak bilatzeko, eta irakurleak material horri buruz jaso duen informazioa zenbat ulertu duen jakiteko*. [EHU, Konputagailuen arkitektura, Hennessy, John L. et al. (EHU, 2009) Sarrera]

Hots

Gaurko euskara estandarrean, betetzen duen funtzioa betetzen duela (hots, birformulazio partzialetan zein erabatekoetan), atal birformulazaileraren hasieran agertzen da ia beti *hots* birformulazailerlea.

- (35) Kategoria kantiarren banaketaren kontua, a prioriko judizio sintetikoaren kontua eta haiek zientziaren eraikina altxatzeko orduan duten transzendentziaren kontua ez daude, ez hurrik eman ere, garbiturik. Nik neuk, nahi dut pentsatu zientzian a prioriko judizio sintetikoak komeni direlako hori *printzipio aurre- edo meta-zientifikoei dagokiela*, **hots, aurretiazkoak diren edo jada izadiaren oinarriko legeetatik harago doazen printzipioei**. [ZIO, Formen matxindada, Jorge Wagensberg / Juan Garzia (EHU, 2007) Or.: 120]
- (36) Errusianaski hotzean egonik hango bereko ortodoxia Erromako Eliza katolikoarekin, hango Alexis II patriarkak aski ongi hartu du Walter Kasper aleman kardinalaren bisita. Gomendatu dio haatik erruso patriarkak ez dezan kardinaleak sobera erakuts katolikotasunaren han gaindi zabaltzeko gosea. *Bainan, bere partetik, Aita Sainduak erakutsi nahi ukan du egun berean Erromako Buruzagiak leku eta parte berezi bat daukala Elizaren Batasun Osoaren buruan. Hots, izan dira hotzagoak Batasun horren barneko harremanak eta ez dira dena den lokarriak hautsiak*. [EPD, Herria]

Iparraldeko tradizioan, berriz, zenbaitetan –birformulazio partzialetan iruzkin aposatua gaineratuz agertzen denean, batik bat– birformulazioaren amaieran ere agertzen da kokaturik, bai lehen (37) eta bai gaur (38-40):

- (37) *Gizon haragia nola-nahi jaten zuen [Hongriako jendeak], gizon odola edaten. Osoki basa zen, hots!* [OEH, Zerb IxtS 103.]
- (38) Txetxenian *Ramzan Kadyrov dute beren lehen ministro berria, aitzineko lehen ministro hilaren semea hots*. 29 urte ditu eta erran behar da Wladimir Putin errusoaren aldekoa dela eta hala izana bere gudariekin, beldur haundiak heda-

tu ere baitzitu denetan Errusiari sumetitzen ez zireneri [EPD, Herria, HERRIAK ETA JENDEAK, SINADURARIK GABE, (2006-03-09, 2. or.)]

- (39) Lekutu behar zuen, baina kurios-pinterdia zenez, sasiaren atzealdean eta lokatzean iltzatu zen, geldo. Mutu. Izutua. Begimentzeko baimenik nehoiz edukiko ez zukeen zerbaiteen lekuko. Bekatuaren minean ihalozka. *Hala baitziren ipurdiak, gerriak, pottottak, pittilinak eta izter-azpiak. Eki arraiotara erakusten ez ziren gorputz zatiak hots.* [EPD, Zeruetako erresuma, Itxaro Borda (Susa, 2005) Or.: 25]
- (40) Alabaina, Albuquerquetik Flagstaffera zihoan bide handitik bazterturiko lege eta jainkorik gabeko cow-boy deabruak edo berrehun kilometro eskasetan zegoen Mexikoko mugatik etorri gosaio pikarraiek ardiak ebasteko raid delakoak antolatzen zituzten. Orduan, bospasei gizon armatu bakarraren kontrako borroka horretan, erasoak irauten zueno, *artzainak bazekien hobe zuela arroila sakon baten gerizan geratzea. Hilarena egitea, hots.* Tiroak, heiagorak eta zaldien lauhazka azantzak jabaldu arte. Ortzaizean altxaturiko errauts zutoina zen atake horien iragarlea. Gero zaldien aztalkaden harramantza. Eta azkenik, astoaren aztoramena. Zakurraren zaunka-intziriak, herioari. Une horietan artzainak ez zezakeen laguntzarik eska: polizia tribal posturik hurbilena Shiprock herrian zegoen, erokeria bat. [EPD, Zeruetako erresuma, Itxaro Borda (Susa, 2005) Or.: 37]

Posizioari dagokionez, beraz, birformulazio *partzialetan* ez dago erabateko baliokidetasunik *alegiaren* eta beste hiru birformulatzailer esplikatioen artean, *alegia* baita egungo euskara estandarrean halako mugikortasuna duen partikula nagusi bakarra. *Hau da* eta *erran nahi baita* birformulatzailerak, aldiz, ezinbestean birformulazioaren hasieran kokatzen dira; eta antzeko joera nabari da *hots* birformulatzaileraren kasuan, atal birformulatzaileraren hasieran kokatzen baita gehienetan egungo estandarrean.³³

³³ Iparraldeko testuetan, berriz, zenbaitetan bukaeran ere azaltzen da *hots*, bai lehen eta bai orain.

Birformulazio *erabatekoetan*, aldiz, badirudi baliokidetasuna dagoela lau birformulatzailerik artean mugikortasunik ezari dagokionez: laurak kokatzen dira birformulazioaren hasieran.

2.4. Joskera

Joskerari dagokionez, *erran nahi baita* esapidearen berezitasun sintaktiko bat baino ez dut azpimarratuko. Izan ere, nahiz *erran nahi baita* nahikoa lexicalkizatuta dagoen, enuntziatuak lotzen dituenean (birformulazio *erabatekoetan*, *alegia*), ia beti eskatzen du *-(e)la* menderagailua atal birformulatzailerik: *alegia*, perpaus osagarria gobernatzen du ia beti. Hots, *alegia*, *hots* eta *hau da* birformulatzailerik ez bezala, funtzio sintaktiko argia betetzen du, atal birformulatzailerik predikatu nagusia baita.

- (41) *Apirilaren lehenaren antzekoa da Hegoaldeko inuxenten eguna, **erran nahi baita** edozein gezur saka daitekeela abenduaren 28-an*, hala nola egiten den Iparraldean apirilaren 1-ean. [EPD-prentsa, Herria]
- (42) Den gutieneko zalantzarik ez balitz ere bestalde arazo honetan, ez litzateke gauza berria teologiako eztabaidak antolatzea dudazko ez diren puntu zenbaiti buruz: Hala nola eztabaidak izaten diren Jainko Gizon Eginari eta fedezko beste artikulu batzuei buruz. Teologiako eztabaidak alabaina ez dira beti deliberatiiboak. *Askotan demostratiiboak dira; **erran nahi baita**, egiaren erakusteko antolatzen direla eta ez egiaren frogatzeko*. [PKC, Indio aurkitu berriak, Francisco de Vitoria / Piarres Xarriton (1993) Or.: 55]

Egia da beste birformulatzailerik esplikatiiboek ere (*alegia*, *hau da*, *hots*) zenbaitetan perpaus osagarria duen enuntziatu bat sartzen dutela, baina ez ezinbestean eta ez edozein testuingurutan. Ikus ditzagun kasu tipikoak.

Perpaus osagarri bat (*-(e)la*) birformulatzailerik denean, badirudi ezinbestean erabili behar dela menderagailu berbera (*-(e)la*) birformulazioan. Halakoean ez dago jakiterik birformulatzailerik eraginarengatik gertatzen den

menderakuntza ala aurreko perpausa (birformulakizuna) ere menderatua delako.

- (43) Odolak hemoglobinarekin konbinaturik darama oxigenoa eta oxigeno hori hemoglobinatik askatzea ez da erraza; odoleko oxigeno-tentsioa asko jaitsi behar da horretarako. Baina oxigeno-tentsioa asko jaisten bada, ez da izango umekiaren beharrak asetzeko nahikoa. *Kontuan hartu behar da, gainera, oxigenoa umekiaren odolera heltzeko, plazentaren epitelioan zehar barreiatu behar dela, **hau da, oxigenoak nolabaiteko «hesia» zeharkatu behar duela.*** [ZIO, Anima-lien aferak, J.I. Pérez Iglesias / M.B. Urrutia (EHU, 2011) Or.: 172]
- (44) Hain zuzen bazuten europearrek Express deitu ikergailu bat Marterat igorria eta huna handik berri interesgarriak etorri berri direla guretako ainitz balio dutenak jakintza mailean. Darmstad agentziak du horren berri eman: lehen aldikotz jakin da hari esker, ura badela hormatua edo karroindua Marteren gainean, alde batean segurik. Haren azalean bide da ur hori, nahiz oraino ez dakiten zenbat, ez-eta ere sasoinka den hormatua, baititu Marzok ere bere gisako uda-neguak. *Bestalde, hango mendien berri ere badaki orai gizonak, gero-ta gehiago, **hots, hemengoak baino hiruetan goragoak direla bana-beste: 27 kilometra gora haundiena, Everestek hiruetan gutiago dituelarik*** [EPD, HERRIAK ETA GIZONAK, SINADURARIK GABE, «HERRIAK ETA GIZONAK» (2004-01-29, 2. or.)]

Beste batzuetan, perpaus konpletibo baten bidez zehazten edo birformulatzen da birformulakizuneko sintagma bat (*Zigor Kodearen 410. artikulua dioena*): halakoetan, birformulakizuneko predikatuaren gainean (*gogorarazi du*) eraikitzen da perpaus osagarria (*zigortu behar direla*).

- (45) Ildo horretan, *Zigor Kodearen 410. artikulua dioena* gogorazi du Fiskaltzak; **alegia, ebazpen judizialak betetzeari uko egiten diotenak zigortu behar direla.** [EPD-prentsa, Berria]

Zenbaitetan, *-(e)la* menderagailua duen perpaus osagarri baten bidez birformulatzen da zehaztapenen beharra duen birformulakizuneko izen bat (*bertsioa*):

- (46) «Kartzelan egon beharko luke, orduan. Munduko lekurik arriskutsuena da paraje hau udan», esan zuen poliziak. Juanek *bere bertsioa* eman nahi izan zion, **alegia Baffinek, uharteko lehen esploratzailea zen partez, segur aski intrusioztat jo zuela gure etorrera, eta gure ametsen barruan sartu eta heriotzarantz gidatzen ahalegindu zela**. Zorionez, Juanek ingelesez gaizki egiten zuenez, poliziek ez zioten uler-tu. [Lekuak, Bernardo Atxaga (Pamiela, 2005) Or.: 173]

Beste testuinguru batzuetan badirudi ageriko arrazoi sintaktikorik gabe azaltzen dela *-(e)la* menderagailua atal birformulazailerikoa: ondorengo testuen antzekoetan, esaterako, pentsa liteke isilduta dagoela perpaus osagarria gobernatzen duen pentsamenduzko aditza; nolabaiteko ondorio subjektiboa adierazten du halakoetan.

- (47) *Naroa Agirrek pista estaliko pertika jauziko bere marka ondu zuen, atzo, Anoetako Belodromoan. Espainiako marka ondu zuela, alegia*. [EPD, Berria]
- (48) Begiekin jotzea ahotan hartu dugularik, eta gizonen gauzak astintzen ari garen honetan, gogora datorkit begiekin (eta, beraz, buruarekin) jotze horren kontrako osagarritzat har daitekeen bestelako operazio bat, eta hura da «pitoarekin pentsatzea» esaten dena, zein baita gure sexuari besteak maiz aski egotzi ohi dion bekatu edo akatsetarik bat. Nik berriz, gure gixonkasta ohoratzen eta bere goien graduraino goititzen duen ezaugarritzat jotzen dut pitoarekin pentsatze hori, eta *akatsik nonbait egotekotan, motz gelditzean legoke; hau da, ez garela geu ere pentsatzeko era jator horri behar adinbat atxikiak*. [EPD, Gaur ere ez du hiltzeko eguraldirik egingo, Iñaki Segurola (Alberdania, 2005) Or.: 91]
- (49) Gauza da ohatzerat eramane behar izaten genuela hiruzpalauren artean, jostetak edota liskarrak alde baterat utziz, gu

beti geurean ibiliz ere jainko eta jainkosen istorioak txunditurik uzten baikintuen, hein batean bedere, ez baikenion sobera konprenitzen. Pentsalari sakon batentzat geneukan guztiok osaba idazle-filosofoa. *Istoriolari izari berezia hartzen genion, halako igarkizun kutsua; **hots**, **historia zela***. Hain zen jakintsu... eta umoretsu. Guztiok erran dut, baina gure amak otto Laurenz funtsgabe hordi bat zela zioen beti, ganorabako bat. Eta amak ezagutzen zuen bere neba, naski. [Denboraren mugan, Jose Angel Irigaray (Pamiela, 2005) Or.: 14]

Beraz, funtzio pragmatiko nagusiari dagokionez *alegia*, *hots* eta *hau da birformulatzailerik kidekoa bada ere*, sintaxiaren aldetik oso bestelako jokamoldea du *erran nahi baitak*. Izan ere, *erran nahi baita* esapidearen kasuan gramatikalizazioa ez da erabat burutu: bera da atal birformulatzailerik predikatu nagusia; perpaus osagarria gobernatzen duten predikatu horietakoa, hain zuzen.

Bestela, antzeko ezaugarri sintaktikoak partekatzen dituzte, oro har, lau birformulatzailerik esplikatiiboek: birformulazio partzialetan zein erabatekoetan erabiltzen dira laurak; birformulazio partzialetan, gehienetan halako paralelismo funtzional bat –'baliokidetasun funtzionala' (ikus Suñer, 1999)– egon ohi da birformulakizunaren eta birformulazioaren artean, ezinbestekoa ez bada ere (Alberdi, 2014); eta, orobat, luzera eta maila guztietako kategoria lexikoak eta sintagmak txertatzen dituzte laurek birformulazio partzialetan.

2.5. Erabilera dialogikoa (heterobirformulazioa). Beregaintasun diskurtsiboa

Hiztunak berak jar dezake abian birformulazio-prozesua (Garcés, 2008: 69; Garcés, 2009: 17-18): 'autobirformulazio' deritzo prozesu horri (50). Edo beste hiztun edo solaskide batek eraginda gerta daiteke birformulazioa: B solaskideak A solaskidearen adierazpena birformulatzen du, eta orduan 'heterobirformulazioaz' mintzatu ohi da (51).

- (50) Duela bi urte, 2007ko otsailean, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa «transgenikorik gabeko eremu» izendatu zituen Jaur-laritzak; *alegia*, pertsona edo aberentzako elikagai izan zitezkeen landaketa transgenikoen aurka agertu zen. [EPD, Berria]
- (51) Laukizuzena, gero; bi informazio behar dira hura zehazteko. Gero, erronboa, paralelogramoa, trapezioa. Eta, hara, ia-ia ahaztu zaizkit, haiek izanik ugarienak inondik ere: nolanhikoak! Ezer nabarmenik ez dutenak. -*Alegia*—sartu zen tartean Jonathan—, matematikan lanerako sekula erabiltzen ez direnak. [ZIO, Loroaren teorema, Denis Guedj / Jon Muñoz (EHU, 2005) Or.: 156]

Oker ez banago, lau birformulatzaile esplikatiibo nagusiak (*alegia, erran nahi baita, hots, hau da*) balia daitezke heterobirformulazio bat gauzatzeko: aski da elkarrizketaren harian beste solaskide batek hitza hartzea eta aurreko esatariaren enuntziatua birformulatzea. Beraz, erabilera monologikoari edo dialogikoari bagagozkio, ez dut uste funtsezko desberdintasunik dagoenik aztergai ditugun lau birformulatzaileen artean.

Ez dirudi, ordea, lau birformulatzaileek beregaintasun diskurtsiboa dutenik. Haietako bi (*alegia, erran nahi baita*), elkarrizketa batean ager daitezke txanda bat eta enuntziatu bat osatuz (beregaintasun diskurtsiboa). Elkarrizketa baten harian galderazko enuntziatu beregain bat osatzeko gauza dira *alegia* eta *erran nahi baita*: solaskideari azalpen zehatzago bat edo birformulazio argigarri bat eskatzeko erabiltzen dira, esaterako, testu hauetan:

- (52) -Nik, berriz —sartu zen tartean Jonathan, goxo-goxo—, ez dut uste zuk esan bezala gertatu denik kontua. Zuk ez duzu ezertxoren erantzukizunik. Burua mugitu zuen Ruche jaunak, tristuraz. -Dena antolatuta zeukan zure adiskideak —jarraitu zuen Jonathanek—. Bidali dizun gutuna haren testamentua da. Bere heriotza aurreikusi, eta gauzatu egin du noski. -**Alegia?** [ZIO, Loroaren teorema, Denis Guedj / Jon Muñoz (EHU, 2005) Or.: 104]

- (53) -oihukatu zuen Léak, sutan. - Horixe bera uste nuen nik ere. Gero, gogoeta egin, eta hortxe aurkitu dut irtenbidea... beste liburu batean. Neurketa une jakin batean eginez mol-datu behar izango zuen Talesek: eguzki-izpiak onarriaren aldearekiko zehazki zut zirenean! **-Alegia? -galdetu zuen Léak.** -Ai ene! Utzidazu gogoratzen. Oinarriaren aldearekiko zut; horrek esan nahi du alderdi ezkutua alde baten erdiaren berdina dela. Hala, piramidearen garaiera itzalaren luzera gehi alde baten erdia da -bukatu zuen lasterka batean Ruche jaunak. - Tira ba, ez dut tutik ere ulertu -esan zuen Léak. [ZIO, Loroaren teorema, Denis Guedj / Jon Muñoz (EHU, 2005) Or.: 50]
- (54) -Ulertzen duzu... nire langileek nahi izan dutelarik greba egin gehiago pagatuak izateko gisan, behar izan ditut kanporatu... Ondorioz, lantegiaren erdia bota eta, bakea ukan dut! -Zenbat pagatzen dituzu zure langileak? -eskatu zion bilo luzeak zituen mutikoak. -*Hemengo legeak aipatzen duen minimoa baino gehiago!* -**Erran nahi baita?** -150 pesos egunean. 3 euro inguru. Minimoa baino % 25 gehiago! Gehiago ezin dut! Zinez! Lan sariak igotzen banitu lantegia itxi beharko genuke! Mikelek ez zion ezer erran baina harritzen zen ikustea zer segurtasunarekin gazte horrek zituen langile familia osoak miseriara bota! [EPD, Skyroom, Ramuntxo Etxeberri (Elkar, 2004) Or.: 212]

Ez dut horrelako adibiderik –hots, birformulatzaileraren beregaintasun diskurtsiboa erakusten duen adibiderik– aurkitu gaur egungo euskara estandarrean (EUDIMA corpusean, behintzat) *hau da eta hots* birformulatzaileran kasuan.

2.6. Balio pragmatikoak

Oro har, aztergai ditugun lau birformulatzailerak balio pragmatiko oinarriko berbera partekatzen dute: birformulazio esplikatibo bat bideratzeko erabiltzen dira; hots, aurreragoko diskurtso atal batean adierazitakoa azaltzera, argitzera, osatzera edo zehaztera datorren diskurtso atal bati bide egi-

teko erabiltzen dira³⁴. Hona adibide batzuk, balio birformulatzailer esplikatiibo horren adierazgarri:

- (55) Hain zuzen ere, bere helburuen artean jarri du *botatzen eta errausten* –**alegia, deuseztatzen**– den zabor kopurua murriztea. [EPD, Berria]
- (56) *Apirilaren lehenaren antzekoa da Hegoaldeko inuxenten eguna, **erran nahi baita** edozein gezur saka daitekeela abenduaren 28-an*, hala nola egiten den Iparraldean apirilaren 1-ean. [EPD-prentsa, Herria]
- (57) «Katilinarenak» nobelak misteriozko istorioa du kontagai, baina, *intrigazko nobela honetan askatu behar den misterioa ez da ohikoa. **Hau da, nobela honetan misterioa edo intriga ez dago gertakari batzuk argitzearekin loturik.*** [EPD-prentsa, Berria]
- (58) «Badakigu ez dugula ezer aldatuko, ezer irauliko, baina literaturaz hitz egiteko gogoia genuen eta horren inguruan elkartu gara aldizkaria egiteko», azaldu du Ibon Egañak, sustatzaileetako batek. Aldizkariak ez du maiztasun jakinik izango, eta *blog baten ereduari jarraitzen dio. **Hots, argitaratu ahala mezuak ikusgai dituen sareko gune bat da.*** [EPD-prentsa, Berria]

Ildo beretik, oinarrizko balio pragmatiko nagusi horren gauzatzetat har ditzakegun balio diskurtsibo «eratorri» hauek ere erkide dira lau birformulatzailerentzat (ikus Garcés, 2008):

a. Identifikazio- eta zehaztapen-funtzioa: birformulakizunari erreferentzia jakin bat esleitzea:

³⁴ Alberdi (2014) lanean esaterako, honela azaldu dut *alegia*: «Birformulazio esplikatiibo bat bideratzeko erabiltzen da *alegia*: hots, aurreragoko diskurtso atal batean adierazitakoa azaltzera, argitzera, osatzera edo zehaztera datorren diskurtso atal bati bide egiteko. Hitz horretaz baliatzen da esataria esan berri duena modu argiagoko batez birformulatzeko: haren bidez esatariak ohartarazten edo iragartzen dio hartzaileari lehenago adierazi duenari buruzko azalpen bat datorrela *alegia* hitzak txertatzen duen diskurtso atalean.»

- (59) *Sortu zenetik -XIX. mende-hasieratik, alegia*, biologiak ez dio utzi egituretan barrentzeari eta funtzioetan sakontzeari. [Sagua, eulia, eta gizakia, François Jacob / Juan Garzia (EHU, 2004) Or.: 11]
- (60) Gaurko gomita, beraz, Daniel Landart, Donoztirin sortua eta Mugerren bizi. Gau on, Daniel. -Bai zuri ere. Gau on entzuleak. -Bizkorrian? -Biziki ontsa, milesker. -Ez zira denbora txarraren beldur izan hunaraino jiteko? -Batere. Biziki aise egin dut bidaia... *Etzetik hunaraino, erran nahi baita Mugerretik Donibane Garazira*. [EPD, Ez da musik, Menane Oxandabaratx (Elkar, 2006) Or.: 7]
- (61) *Baina bideratutako dirua Europako batez bestekora hurbiltzen joateko* eskatu zuten; hau da, Barne Produktu Gordina-ren %3 ingurura hurbiltzeko. [EPD-prentsa, Berria]
- (62) Hortaz, azken hori ere jaioa izanez, horrek horrela infinituraino segituko du: baina hastapenean infinituaren existentzia, era honetan ere, ezinezkoa dela ezarria dute, haien XI. baiespenean erakutsi dugunez. Era beretik, *aitarik gabeko lehenbiziko banakoarenganaino* hel bazintez ere, hots, Adamenganaino, hortik oraino galdera letorke: «Nondik jaio zen Adam hori?». Eta zerorrek, adibidez, erantzun bazenez: «hautsetik» nahitaez honako galdera egin lezake: «baina nondik sortu da hauts hori? [Alderraien gidaria, Mose ben Maimon / Xabier Kintana (Pentsamenduaren klasi-koak, 2006) Or.: 221]

b. Birformulakizunaren esanahia edo zentzua argitzea:

- (63) Hain zuzen ere, bere helburuen artean jarri du *botatzen eta errausten -alegia, deuseztatzen*- den zabor kopurua murriztea. [EPD]
- (64) Monclarrek kontuak eginen zituen: arpilatzaileak 4.500 izan beharrean 5.000 izateak ez zuen hiriko biztanleen zorrigaitza makurragotuko. Herrixka, berriz, zutik zegoen eta bizirik hango biztanleak. -Zoazte Jaunaren bakean. Gu ailegatu orduko aspaldi itzalia zen *egiazko borroka, erran*

nahi baita, gizonen gizon, buruz buru eta berdinez berdin egiten dena. Noraino izan zen hura odoltsua ez dakit. Zubi gotortuan, ate inguruan eta karrketan ez zen soldadu hilik falta. Etsaietarik franko, eta guretarik gehiago. [EPD, Mailuaren odola, Aingeru Epaltza (Elkar, 2006) Or.: 274]

- (65) Eta Arco, batez ere, *azoka dela kontuan hartuta*, **hau da, salerosketa gunea**, ondorio ekonomikoak izango direla ez du inork dudan jartzen.
- (66) Arrazoimenak, aldiz, egitate bera, nahimenaren gertakari gisa pentsatuko du. (*Zuzenean nahimena bera ez dugu inon hautematen, baizik haren ondorioak; hots, efektu bat da, zuzenean hauteman eta interpretatzen duguna kausa haren obratzat*, hura zergatiko libre legez ulertuz edo ezinbestekotasun naturalaren menpegabekotzat). Kausalitate naturala, batetik, eta kausalitate librea, bestetik, munduan eragintza pentsatzeko bi modu da. [EPD, Volksgeist - Herri gogoia. Ilustraziotik nazismora, Joxe Azurmendi (Elkar, 2007.) Or.: 21]

c. Birformulakizunaren esanahia zabaltzea: definizioa

- (67) Nukleo kritiko horretan aurkitutako gelaxka unitateen kopurua nukleo kritikoaren eta gelaxka unitateen bolumenaren ratioa da. Urreak aurpegietan zentratutako kristal-egitura kubikoa duenez (eta gelaxka unitate kubikoa), gelaxka unitatearen bolumena a^3 da -non a sare-parametroa baita (**alegia, gelaxka unitatearen ertz-luzera**) -. a ren balioa 0,413 nm da, problemaren enuntziatuan aipatzen den moduan. [EHU, Materialen zientzia eta ingeniariaritz, Callister, Jr., William D. et al. (EHU, 2011) 10. kapitulu]a]
- (68) Bazutela ere kanpainetan *detxima*, **erran nahi baita orotarik hamargarren parte**a: ogia pikatzen zenean, hamar espaldetarik bat apezarentzat; ogia jotzen zenean, hamar gaitzuretarik bat apezarentzat. [EPD, Xuri-gorriak, Xipri Arbelbide (Elkar, 2007) Or.: 243]

- (69) Inflazioaren kontrakoa da *deflazioa*, **hau da, prezioek behera egitea**. [EPD-prentsa, Berria]
- (70) *Sintaxiak*, **hots, hitzen ordena bereizteko gaitasunak**, beste animalia guztien gainetik jartzen ditu orka arruntak. [EITB dokumentalak: «Animaliak gure antzeko»]

d. Birformulakizunaren esanahia laburbiltzea: izendapena

- (71) -Guztiak joango gara Zaldiango jauregira, ados -esan zion Reginari bizpahiru hilabete lehenago-, baina ni Frantziara joango naiz lehendabizi, Anselmorekin ohi bezala, *ibilgailu gurgildun horietako bat* erostera: **voiture bat, alegia**. [EPD]
- (72) Erran ditake beraz sahetz bide horretarik lortu zuela bere helburua: Ameriketako euskaldunek apezak izatea. Behin baino gehiagotan entzun dute beneditar zenbaitek nola zaldiz ibiltzen ziren hango fraideak Pampa zabalean zeuden Euskaldunen ebanjelizatzen. Horietarik batek zien erran Euskaladunei haien bekatu nagusia zela, *azeri gorriak izatea, erran nahi baita, bekaizkeria*. (...) [EPD, Janpierre Arbelbide, Xipri Arbelbide (Egan, 2005) Or.: 94]
- (73) Hondakinek zabor izateari utz diezaiokete *gai organikoak naturaren ziklora itzultzen badira*, **hau da, konpostatzearen bidez**. [EPD-prentsa, Berria]
- (74) *Gizakiok entzuten ez ditugun maiztasun baxuko soinuak*, **hots, infrasoinuak** nabaritzeko gai dira. [EITB dokumentalak: «Animaliak gure antzeko»]

Are gehiago, kidetasunak azalpenezko birformulazioetatik harantzago doaz. Izan ere, testuingurua lagun, azalpenezkoaz bestelako balio batzuk ere –prototipikoak ez direnak– bereganatzen dituzte lau birformulazailerik: *batik bat*, ondorioa (subjektiboa, sarri) eta dedukzioa; baina baita bestelakoak ere (zuzenketa, laburpena eta abar). Bada, aztergai ditugun lau birformulazailerik erabiltzen dira batzuetan balio kontestual lerratu horiek.

- (75) -Kontu handiz, bai horixe! Nonbaitik hasi behar, hala ere -baieztatu zuen Léak -, ezta, Ruche jauna? Izan ere, esaldi hau aurkitu dut, Polibio deritzon batena: «*Guztiaren bide*

erdia da hasiera». **Alegia, gaizki hasiz gero, okerra luzaroko!** [ZIO, Loroaren teorema, Denis Guedj / Jon Muñoz (EHU, 2005) Or.: 164]

- (76) Heien jokoa litake *Charia delakoa hedatzea herri osoan, **erran nahi baita islamisten lege dorpeenaren pean ezartzea herria eta jendea.*** [EPD-prentsa, Herria]
- (77) Oihartzabal, EILASeko Pedro Matxo, LABeko Roberto Tornero, CCOOko Javier Nogales eta EHIGeko Ana Izagirrek eredu hau proposatu dute: ikastetxeak berak bere hizkuntz plana egitea, ikasle guztiek 16 urte dituztenean euskara eta gaztelania menperatzeko; eta baita ingelese ere. Hau da, ikastetxe bakoitzak erabakiko du ikasgai bakoitza zein hizkuntzatan eman, bere ingurunearen arabera. Jakina, betiere Hezkuntza Sailak jarritako gutxienekoak beteta. «Oraingo ikasleak biharko helduak dira, eta biharko gizakiak gu baino gehiago mugituko dira. *Gu asko irtetzen gara kanpora, baina gerokoak gehiago; **hau da, hiru hizkuntza behintzat ondo menperatu beharko dituzte beren bizitza duintasunez aurrera atera nahi badute.*** [EPD-prentsa, Berria]
- (78) Esperanto mintzaira beharko ote dute egun batez Europa egiten duten 25 herri horietakoek? Gauza bat bada ororentzat argi-argia dena, denak lehertuko dituela emeki emeki ingles mintzairak hola segituz. Alta ez litake hori ere egiazko Europa. *Hortaz, gauza jakina da orai Europan sartu berri diren hamarrek ez dutela beren mintzairan agertu ahal izan gain hartan beren dozierik. **Hots, izanen da oraino zer asma denen egiazko errespetu batentzat*** [EPD-prentsa, Herria, HERRIAK ETA GIZONAK, SINADURARIK GABE, «HERRIAK ETA GIZONAK» (2004-05-27, 2. or.)]

Kidetasunak kidetasun, *alegiak* badu beste balio bat, ustez gainerakoetatik bereizten duena: ahozko hizkeran, batez ere, ondoren datorren azalpen bati bide emateko erabiltzen da (4). Gehienetan agerian daude testuetan birformulazioaren bi atalak (birformulakizuna eta atal birformulatzailea). Hala ere, ahozko hizkeran batez ere, *alegia* sarritan erabiltzen da azaldu nahi

denari sarrera emateko, hots, adierazi ez den formulazio inplizitu baten birformulazioari bide egiteko (ikus Martín & Portolés, 1999: 4122).³⁵ Hona adibide adierazgarri batzuk:

- (79) -Ta, zer esan dizu? - Esan dit, **alegia**, abek gaztetxoak, txikitxoak dirala oraindik eta urruti aietara iritsi gabeak dirala. Ib. 44. [OEH]
- (80) BEATRIZ.- Baita hiri ere. Esan zidatek, bai, gaur lehenago itekoa hintzela, baina ez ziate sinestu. Izan ere, ez hidan ezer esan eta...
MIKEL.- (Esaldiak taxuz lotu ezinik) Izan ere... **Alegia**... Batzuetan, gauzak hala gertatzen ditun. Eta, gertatzen direnean, datozen bezala hartu behar ditun. Eta kito! Ez dun besterik gertatzen. [Goenkale, 1295 atala, Mamu eta damu Sek.: 14]

Laburbilduta, balio semantiko-pragmatikoari bagazozkio, ez da erraza lau birformulatzailerik artean muga garbiak ezartzea. Izan ere, lau birformulatzailerik bat datoz, oro har, balio pragmatiko nagusietan. Erabilera markatuetan, aldiz, agerian geratzen da haien arteko baliokidetasunik eza.

2.7. Informazio-egitura

Pragmatikari loturiko argibideak –birformulatzailerik esplikatioen kasuan, aurreko enuntziatua berrinterpretatzeko jarraibideak– ez ezik, informazio-egiturarekin zerikusia duten jarraibideak ere ematen dizkigute birformulatzailerik: mintzagaiaren jarraipena eta aldaketa (Portolés, 2007).

Ondorengo bi adibideetan (Portolés, 2007: 122-123), galdera berari (*¿Qué tiene? // Zer du?*) erantzuten zaio atal birformulatzailerik (*Tiene la tensión alta. // Tentsio altua du.*); hots, topiko edo mintzagai bera iruzkintzen da atal birformulatzailerik.

³⁵ Alde horretatik, zentzu hertsian, zalantzan jar liteke halakoetan *alegia* partikularen birformulatzaileriketasuna.

- (81) a. Es hipertenso. *O sea*, tiene la tensión alta.
 b. Es hipertenso. *Esto es*, tiene la tensión alta.
- (82) a. Hipertentsoa da. *Alegia*, tentsio altua du.
 b. Hipertentsoa da. *Hau da*, tentsio altua du.

¿QUÉ TIENE? // ZER DU? [Galdera]
----

a. Es hipertenso. // Hipertentsoa da.
----

b. Tiene la tensión alta. // Tentsio altua du.
--

Ondorengo adibideetan, berriz, bigarren segmentuan (atal birformulatzailean) ez da iruzkintzen lehen segmentuko (birformulakizuneko) mintzagai bera (*¿Qué tiene? # No le pongas demasiada sal en la comida. // Zer du? # Hau da, gatz gutxi jarri behar diozu janarietan*).

- (83) a. Es hipertenso. *O sea*, que no le pongas demasiada sal en la comida.
 b. # Es hipertenso. *Esto es*, que no le pongas demasiada sal en la comida.
- (84) a. Hipertentsoa da. *Alegia*, gatz gutxi jarri behar diozu janarietan.
 b. Hipertentsoa da. *Hau da*, gatz gutxi jarri behar diozu janarietan.

¿QUÉ TIENE? // ZER DU? [Galdera]
----

a. Es hipertenso.
----

a. Hipertentsoa da.
----

b. No le pongas demasiada sal en la comida.
---

b. Gatz gutxi jarri behar diozu janarietan.

Aurreko adibideetatik zera ondorioztatzen da gaztelaniari dagokionez: *o sea* birformulatzailearen bidez mintzagai bera (81a) iruzkindu daiteke edota mintzagai berria sartu (83a); *esto es* birformulatzailea³⁶, berriz, mintzagai bera iruzkintzeko espezializatuta dago (81b/83b).

³⁶ Gauza bera gertatzen da *a saber* birformulatzailearekin: alegia, topiko bera iruzkintzeko espezializatuta dago.

Euskaraz, berriz, ez dirudi gauza bera esan daitekeenik *hau da* birformulatzailerik buruz. Alegia, nahiz eta formaren aldetik gaztelaniazko *esto es* esapidearen kidekoa den, eta nahiz eta OEHK «esto es, es decir, a saber» ordainak esleitzen dizkion (17), ez du ematen *hau da* birformulatzailerik nahitaez mintzagai bera iruzkindu behar duenik; hots, ez dirudi *hau da* esapidea mintzagai bera iruzkintzeko espezializatuta dagoenik.

Goragoko (84b) eta (77) adibideen modukoek erakusten digutenez, *hau daren* bidez sartutako atal birformulatzailerik ez dute beti errepikatzen birformulakizuneko mintzagaia. Eta horretan badirudi bat datozela (ikus 75-78) aztergai ditugun lau birformulatzailerik esplikatiiboak (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*). Beraz, informazio-egiturari dagokionez, laurak ere nahiko pareko edo baliokide direla ematen du: sarri askotan mintzagai bera iruzkintzeko erabiltzen dira eta halako paralelismo funtzionala ageri da birformulakizunaren eta atal birformulatzailerik artean, baina ez da hori inola ere eskakizun ezinbestekoa.

Esanak esan, argi dago informazio-egituraren aldetik ez direla inola ere baliokide honako birformulatzailerik hauek, nahiz eta OEHK halakotzat ematen dituen: *hau da # esto es, a saber*. Izan ere, gaztelaniazko birformulatzailerik mintzagai bera iruzkintzeko espezializatuta daude, eta, *hau da*, berriz, ez. Hots, *hau da* ez da *esto es* birformulatzailerik baliokide petoa, ezta *a saber* birformulatzailerik ere; ezpada ordain gisa ematen den hirukotearen (OEK: *esto es, es decir, a saber*; Elhuyar: *esto es, es decir; o sea*) nolabaiteko baliokidea.

Ondorioak

Teorian, DM baten definizioak, ondo bereizi behar luke delako markatzailea gainerakoetatik, ondo hautaturiko deskriptore eta bereizgarriak direla medio. Praktikan, ordea, hizpide ditugun birformulatzailerik kasuan (*alegia, erran nahi baita, hau da, hots*) oso zaila da haien artean bereizkuntza pragmatiko orokorrak ezartzea.

Alde horretatik, birformulatzailerik balio semantiko-pragmatiko nagusiarik dagokionez ez dirudi oro har okerrak direnik euskal hiztegietan eta hiztegi

elebidunetan ezartzen diren baliokidetzak, esapideen kategoriari buruz ageri diren inkoherentziak gorabehera. Hala ere, jakina denez, nekez aurkitzen da hizkuntza batean erabateko sinonimiarik edota erabateko baliokidetasunik. Eta, hain zuzen ere, horixe gertatzen da aztergai ditugun lau birformulatzailerik kasuan, beste parametro xeheago batzuk kontuan hartzen baditugu.

Hala, birformulazio erabatekoetan badirudi baliokidetasuna dagoela lau birformulatzailerik artean mugikortasunik ezari dagokionez: laurak kokatzen dira birformulazioaren hasieran. Baina birformulazio partzialetan, aldiz, ez dago erabateko baliokidetasunik *alegiaren* eta beste hiru birformulatzailerik esplikatiiboaren artean, *alegia* baita egungo euskara estandarrean halako mugikortasuna duen partikula nagusi bakarra.

Sintaxiaren aldetik oso bestelako jokamoldea du *erran nahi baitak*, beste birformulatzailerik aldean. Izan ere, *erran nahi baita* esapidearen kasuan gramatikalizazioa ez da erabat burutu: bera da atal birformulatzailerik predikatu nagusia, ezinbestean perpaus osagarria gobernatzen duena.

Bestalde, ez dirudi lau birformulatzailerik beregaintasun diskurtsiboa dutenik. Haietako bi (*alegia, erran nahi baita*), elkarrizketa batean ager daitezke txanda bat eta enunziatu bat osatuz (beregaintasun diskurtsiboa). Baina ez dut halako adibiderik ikusi EUDIMA corpusean, *hau da* eta *hots* birformulatzailerik kasuan.

Lau birformulatzailerik bat datoz, oro har, balio pragmatiko nagusietan. Erabilera markatuetan, aldiz, agerian geratzen da haien arteko baliokidetasunik eza. Izan ere, *alegiak* badu balio bereizgarri bat: ahozko hizkeran, batez ere, ondoren datorren azalpen bati –azaldu nahi denari– bide emateko erabiltzen da (4).

Informazio-egituraren aldetik ez dira inola ere baliokide honako birformulatzailerik hauek, nahiz eta OEHK halakotzat ematen dituen: *hau da # esto es, a saber*. Izan ere, gaztelaniazko birformulatzailerik mintzagai bera iruzkintzeko espezializatuta daude, eta, *hau da*, berriz, ez. Hots, *hau da* ez da *esto es* birformulatzailerik baliokidea, ezta *a saber* birformulatzailerik ere; ezpada ordain gisa ematen den hirukotearen (OEK: *esto es, es decir, a saber*; Elhuyar: *esto es, es decir; o sea*) nolabaiteko baliokidea.

Laburbilduta, aztertu ditugun lau birformulatzailerikoa esplikatiboak baliokide dira balio pragmatiko nagusiei dagokienez, baina, hala ere, ez dirudi laurak testuinguru guztietan erabat trukagarriak direnik.

Aipaturiko bibliografia

ALBERDI, X., 2011, «Erran nahi baita birformulatzailerikoa esplikatiboa gaurko euskarari», *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo* (ASJU), XLV (45), 2, 277-304.

——— (arg.), 2014, *Birformulazioa eta birformulatzailerikoa euskaraz*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.

ALBERDI, X.; EZEIZA, J., 2012, «Birformulazioa eta birformulatzailerikoa esplikatiboak hizkera juridikoan». *Euskera*, 57, 3, 607-757.

BRIZ, A.; PONS, S.; PORTOLÉS, J. (dirs.), 2008, *Diccionario de partículas discursivas del español (DPDE)*. [Internet: <http://dpde.es>]

EUSKALTZAINDIA, 1990, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-III (lokailuak)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

FUENTES, C., 2009, *Diccionario de conectores y operadores del español*. Madrid: Arco Libros.

GARCÉS, Mª P., 2008, *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*. Madrid: Iberoamericana-Vervuert.

———, 2009, *La reformulación del discurso en español en comparación con otras lenguas (catalán, francés, italiano, inglés, alemán e islandés)*. Madrid: Universidad Carlos III de Madrid. Boletín Oficial del Estado.

LARA, L. F., 2003, «El sentido de la definición lexicográfica», in Martín Zorraquino. M^a. A.; Aliaga Jimenez. J.L. (eds.): *La lexicografía hispánica ante el siglo XXI. Balance y perspectivas*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Institución Fernando el Católico. 99-113.

LLOPIS, A., 2006, «Aplicación de la teoría de Rey-Debove a las definiciones lexicográficas de los marcadores discursivos», in Villayandre, M. (arg.): *Actas del XXXV Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística*. León: Universidad de León. 486-503. [<http://www3.unileon.es/dp/dfh/SEL/actas/Llopis.pdf>]

LOUREDA, Ó.; ACÍN, E. (koord.), 2010, *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*. Madrid: Arco/ Libros.

MARTÍ, M., 2011, «Los conectores discursivos (entre los otros marcadores discursivos y los otros conectores)», *Linred, Lingüística en la red*, IX, 05-11-2011, 1-37, [http://www.linred.es/numero9.html], Universidad de A Coruña, [http://www.linred.es/numero9_articulo_8.html]

MARTÍN, Mª A., 2010, «Las partículas discursivas y los diccionarios de partículas discursivas (con referencia especial a *desde luego/sin duda* y *por lo visto/al parecer*)», in Bernal, E., Torner, S., DeCesaris, J. (eds.): *Estudis de lexicografia 2003-2005*. Barcelona: IULA, Documenta Universitaria.

MARTÍN, Mª A.; PORTOLÉS, J., 1999, «Los marcadores del discurso», in Bosque, I. y Demonte, V. (arg.): *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madrid: Espasa. Vol. III, 4051-4213.

PORTO, J.A., 2002, *Manual de técnica lexicográfica*. Madrid: Arco/Libros.

PORTOLÉS, J., 2007, *Los marcadores del discurso*. Barcelona: Ariel. 2. argitaraldi osatua.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE), Asociación de Academias de la Lengua Española, 2010, *Nueva gramática de la lengua española, Sintaxis II*. Madrid: Espasa Libros.

REY-DEBOVE, J., 1971, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. The Hague-Paris: Mouton.

SECO, M., 1978, «Problemas formales de la definición lexicográfica», in *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach (con motivo de sus XXV años de docencia en la Universidad de Oviedo)*, II. Oviedo: Universidad de Oviedo. 217-239.

SANMARTÍN, J., 2010, «La dificultad de definir en un diccionario de partículas», in Castillo, Mª A.; García Platero, J.M.: *La lexicografía en su dimensión teórica*. Málaga: Universidad de Málaga, Estudio y Ensayos. 561-585.

SÚÑER, A., 1999, «La aposición y otras relaciones de predicación en el sintagma nominal», in Bosque, I.; Demonte, V. (arg.), *Gramática descriptiva de la lengua española*. Madrid: Espasa. Vol. III, 523-564.

VÁZQUEZ, N., 2011, «El tratamiento lexicográfico de los marcadores del discurso» *Linred, Lingüística en la red*, 02-05-2011, 1-20. [http://www.linred.es/numero9_monografico1_Art5.html]. In Cestero Mancera, A. M^a; Martí Sánchez, M.

(koord.): *I Jornadas de lengua y comunicación: marcadores discursivos* [http://www.linred.es/numero9_monografico1.html] > *Anexo monográfico* [<http://www.linred.es/numero9.html>]. Universidad de A Coruña.

Hiztegiak

AZKUE, R.M^a de, 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao, Paris: P. Geuthner. [La Gran Enciclopedia Vasca-k, Bilbon 1969an berrargitaratua]

ELHUYAR, 2014, *Elhuyar euskara-espainiera hiztegia*. [http://hiztegiak.elhuyar.org/eu_es/]

EUSKALTZAINDIA, 2012, *Euskaltzaindiaren hiztegia*. Andoain: Euskaltzaindia, Elkar, Elhuyar. [laburdura: EusH]

———, 2014, *Hiztegi Batua*. [<http://www.euskaltzaindia.net/hiztegitatua/>] [laburdura: HB]

LHANDE, P., 1926, *Dictionnaire basque-français*. G. Beauchesne.

MITXELENA, K., 1987-2005, *Diccionario general vasco. Orotariko euskal hiztegia*. Bilbao: Desclée De Brouwer. [<http://www.euskaltzaindia.net/oeh>] [Kontsulta-data: 2013][laburdura: OEH]

SARASOLA, I., 2007, *Euskal hiztegia*. Donostia: Elkar. [laburdura: EH] Internet: *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia*. [<http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/sarasola/sarasola.apl>]

La Gramática Vasca de Ferenc Ribáry cumple 150 años

Ferenc Ribáryren Euskal Gramatikak
150 urte bete ditu

La Grammaire Basque de Ferenc Ribáry a 150 ans

Ferenc Ribáry's Basque Grammar at 150

MORVAY, Károly
Universidad Eötvös Loránd
Budapest

Noiz jaso: 2015-04-20
Noiz onartua: 2015-07-20

Euskera. 2014, 59, 2. 671-750. Bilbo
ISSN 0210-1564

En 1866 Ferenc Ribáry, profesor de la Universidad de Pest (hoy Eötvös Loránd Tudományegyetem), publicó en húngaro una gramática vasca que no pasó desapercibida gracias a la traducción francesa hecha por J. Vinson y a los comentarios de L. L. Bonaparte, ambos editados en 1877. Además de evaluar el original y la traducción el artículo recoge textos relativos a la recepción de la gramática en Hungría, hasta la fecha no editados en castellano. Entre ellos figuran cartas de Bonaparte enviadas a Ribáry, cuyos originales se perdieron. En el anexo se reproducen anotadas las cartas escritas por Ribáry a Vinson, en las que contesta las preguntas del traductor.

Palabras clave: euskara, gramática, húngaro, F. Ribáry, J. Vinson, L. L. Bonaparte.

1866an Ferenc Ribáry Pesteko Unibertsitateko irakasleak (gaur Eötvös Loránd Tudományegyetem) euskal gramatika bat argitaratu zuen hungarieraz. Ez zen oharkabean igaro 1877an Vinsonen egindako frantses itzulpenari esker eta urte berean L. L. Bonapartek iruzkindu zuelako. Jatorrizko gramatika eta itzulpena ebaluatzeaz gain, artikulu honetan Hungarian izan zuen harrera erakusten duten testuak dakartzagu, orain arte gaztelaniaz argitaratu gabeak. Bonapartek Ribáryri igorritako gutun originalak desagertuta dauden arren, hungarierazko itzulpenak bildu ditugu. Eranskinean, Vinsoni itzulpenean sortutako galderei erantzunez Ribáryk idatzi zizkion gutunak ageri dira, oharrez osatuta.

Hitz-gakoak: euskara, gramatika, hungariera, F. Ribáry, J. Vinson, L. L. Bonaparte.

En 1866 Ferenc Ribáry, professeur à l'Université de Pest (aujourd'hui Eötvös Loránd Tudományegyetem), publia en hongrois une grammaire basque qui ne passa pas inaperçue grâce à sa traduction française faite par J. Vinson et aux commentaires de L.L. Bonaparte, publiés tous les deux en 1877. Non seulement cet article évalue l'original et sa traduction, mais il présente également des textes parlant de la façon dont cette grammaire a été accueillie en Hongrie, et qui n'ont jusqu'à présent jamais été publiés en espagnol. Parmi eux on trouve des lettres que Bonaparte adressa à Ribáry, et dont les originaux ont été perdus. On trouve en annexe des lettres annotées de Ribáry à Vinson, où il répond aux questions du traducteur.

Mots-clés: langue basque, grammaire, hongrois, F. Ribáry, J. Vinson, L. L. Bonaparte.

In 1866 Ferenc Ribáry teacher at the University of Pest (at present Eötvös Loránd Tudományegyetem) published a grammar of Basque in Hungarian, which did not escape notice thanks to the French translation of it by Vinson and to the commentaries of L. L. Bonaparte, both published in 1877. As well as evaluating the original and the translation, the article includes texts relating to the reception of the grammar in Hungary, not previ-

ously published in Spanish. Although the originals of the letters Bonaparte sent to Ribáry have been lost, their Hungarian translations have been collected. In the appendix, the letters which Ribáry wrote in reply to Vinson's questions regarding the translation have been included with notes.

Keywords: Basque, grammar, Hungarian, F. Ribáry, J. Vinson, L. L. Bonaparte.

A la memoria de Henrike Knörr,
 quien dirigió mis primeros pasos
 en los estudios del euskara,
 y quien los siguió
 hasta su sentida desaparición.

Este artículo ha sido revisado por Izaskun Pérez González y Oxel Uribe-Etxebarria Lete.

1. Introducción

En 1866 vio la luz en Budapest la primera gramática vasca redactada en húngaro por Ferenc Ribáry¹. Las dos partes de esta obra, titulada *A baszk nyelv ismertetése* (Presentación de la lengua vasca), fueron publicadas en dos números sucesivos de *Nyelvtudományi Közlemények* (Ribáry: 1866), una prestigiosa revista lingüística del *Instituto Lingüístico de la Academia de Ciencias Húngara*, editada hasta la actualidad.

Hasta la aparición de la gramática de F. Ribáry la lingüística húngara carece de una descripción del euskara que corresponda en grandes líneas a los conocimientos de la época y que pueda enriquecerlos con informaciones sobre las lenguas ugrofinesas. La obra despertó el interés de Julien Vinson² quien, según parece, aprendió el húngaro especialmente para poder traducirla al francés. En 1877 apareció en París esta versión (Ribáry: 1877). Unos meses después Louis-Lucien Bonaparte³ editó en Londres, y luego también

¹ En húngaro el apellido precede al nombre: Ribáry Ferenc. Durante mucho tiempo se hungarizaban también los nombres de los extranjeros: Bonaparte Lucián, Vinson József.

² Julien Vinson (1843-1926), vascólogo francés. Consúltese su biografía en internet <http://www.euskomedia.org/euskomedia/SAunamendi/128775> [Consulta: 3-6-2015]. Véase también el artículo correspondiente: Vinson (Julián) de la *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. Madrid: Espasa-Calpe. En los 117 volúmenes de esta enciclopedia, citada en lo sucesivo como *Encicl. Univ.*, se pueden encontrar informaciones de autores coetáneos sobre casi la totalidad de los personajes mencionados en la obra de Ribáry. Evidentemente se nota que los redactores se sirvieron de fuentes diversas, cosa que explica la presencia de algunas formulaciones imprecisas.

³ Louis-Lucien Bonaparte (1813-1891). Uno de los más importantes investigadores y promotores de los estudios de la lengua vasca. Consúltese al respecto Pagola: 1991 (*Bidegileak*: Luis-Luziano Bonaparte).

en París, sus observaciones sobre las notas complementarias añadidas por Vinson (Bonaparte: 1877). Gracias a la versión francesa y a las observaciones de Bonaparte, el trabajo de Ribáry, una de las primeras gramáticas del euskara publicadas fuera del dominio lingüístico vasco, no fue olvidada. Véanse por ej. las menciones en la tesis doctoral titulada *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak* (Gómez López: 2006).

La gramática de Ribáry aporta datos interesantes y de primera mano sobre ciertas coincidencias del euskara con el húngaro y ofrece informaciones respecto a otros idiomas del grupo ugro. Hay que decir que las lenguas de este grupo hasta hoy son muy poco conocidas en la Península Ibérica⁴. Aunque algunas de las afirmaciones de Ribáry, por ej., sobre el supuesto grupo uralaltaico, pueden parecer discutibles o superficiales (véase, por ej., la opinión de Winkler: 1914-1917, 282-323), no cabe duda de que el autor húngaro examina cuestiones que continúan despertando el interés de muchos lingüistas⁵.

Esta presentación pretende completar las opiniones aparecidas sobre dicho trabajo, con otras, poco conocidas por ser inéditas o publicadas solo en húngaro. Aprovecho también la oportunidad para rectificar algunas afirmaciones erradas que se encuentran en ciertas fuentes sobre el científico húngaro y su obra. Entre los documentos que traduzco del húngaro hay una carta de Ribáry en la cual encarga varias gramáticas vascas, hecho que hace posible datar con bastante precisión el comienzo de su interés por el euskara. Otros textos, reseñas y noticias publicadas en húngaro en diferentes diarios y revistas de la época, ilustran la buenísima recepción que las versiones original y francesa de la gramática tuvieron en Hungría. Considero que los documentos publicados en húngaro aportan datos interesantes no solo para la historia de la lingüística húngara, sino también para la vasca. Entre

⁴ Basta ver las afirmaciones del artículo dedicado al *húngaro* o *magiar* en el *Diccionario Espasa de las Lenguas del mundo* (Moral: 2002, 239) para constatar este hecho. N. B.: el *Diccionario de la Real Academia Española* y el *Diccionari de la Lengua Catalana* del Institut d'Estudis Catalans definen de una manera muy vaga la palabra *magiar* que los húngaros utilizan en su lengua para autodenominarse. Cf. al respecto las observaciones en Faluba: 1995 y en Morvay: 1998.

⁵ Y sobre todo de los no especialistas. En internet hay una intensa discusión sobre el supuesto parentesco entre el euskara y el húngaro.

los textos que reproduzco hay tres cartas de Bonaparte enviadas a Ribáry que, según parece, se conservaron solo en traducción húngara y que hace unos años publiqué en español en la revista *Euskera* de Euskaltzaindia. (Morvay: 2006).

Además de estos documentos, en el *Anexo* reproduzco anotadas las diez cartas escritas por F. Ribáry a J. Vinson entre 1874 y 1879 que –facilitando informaciones diversas– nos permiten también conocer la gestación de la traducción. También en el *Anexo* se presentan brevemente los estudios de euskara en Hungría

2. El interés por la lengua vasca en Hungría en el siglo XIX

La publicación del ensayo «*Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtspunktes und Inhalt derselben*» de W. Humboldt (Humboldt: 1812) llamó la atención de los especialistas europeos sobre el vasco. El eco que tuvo este escrito en la lingüística alemana se hizo sentir también en los círculos científicos de Hungría. Ribáry menciona en una de las primeras páginas de su obra el *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache* (Humboldt: 1821). En la versión francesa de la gramática del autor magiar podemos leer la siguiente afirmación: « Il est bien à regretter que W. von Humboldt (...) n'ait pas publié le grand ouvrage sur la langue basque qu'il avait annoncé » (Ribáry: 1877, 12).

En Hungría, donde en esta época la lingüística bebía de fuentes alemanas, muy pronto aparecen los primeros artículos divulgativos. En 1837 en la revista *Athenaeum*, una de las publicaciones prestigiosas de la época, Dálnoki presenta una breve descripción (Dálnoki: 1837) del pueblo vasco, de su historia, lengua y costumbres en un escrito titulado «A' vaskok» (Los vascos) En 1839 en la misma revista aparece un artículo titulado «A' vaskok népköltészete» (La poesía popular de los vascos) de Károly Berecz (Berecz: 1839). Evidentemente algunas de las informaciones provenientes de segunda o tercera mano resultan poco fiables o falsas a la luz de los conocimientos actuales. Por ej. Dálnoki hablando de los vascos explica que «La palabra *vasco*, escrita también

basco en su lengua significa *salvaje*; este es el nombre más común de la nación, pero ellos mismos se llaman *Eskualdunak* que en nuestra lengua quiere decir *de manos hábiles*, o traducido literalmente, *el que tiene manos hábiles*. Su nombre más antiguo es *Cantaber*, eran mencionados así también por los antiguos clásicos; la significación de esta palabra en su lengua es *buen cantador*» (Dálnoki: 1837, 402). En esta época por toda Europa circulaban informaciones anecdóticas sobre el euskara. Por ejemplo Dálnoki a propósito de la dificultad de la lengua vasca comenta: «Debido al carácter completamente diferente de su lengua, y su muy peculiar estructura, tal vez por su riqueza y porque algunas de sus palabras son muy largas, a los que hablan otros idiomas les parece una lengua muy difícil, hasta tal punto que su dificultad llegó a ser proverbial: *Aunque el diablo vivió siete años en Viscaya, no pudo aprender la lengua vasca*». (Dálnoky: 1837, 411). Ribáry también alude a este refrán diciendo: «W. von Humboldt, qui ha appris leur langue au milieu des Basques eux-mêmes (ce en quoi il a réussi à accomplir une tâche dont, suivant le dicton basque, le diable en personne ne put venir à bout), a acquis la conviction [...] que langue des Basques fut aussi celle des Ibères» (Ribáry: 1877, 12). En internet se puede encontrar también la versión inglesa de este proverbio que dice: «The devil himself was learning the Basque language for seven years and then he only learned three words». (Véase <http://www.bikwil.com/Vintage43/David-Crystal.html> [Consulta: 1-6-2015]).

El escritor S. Lénárd hace eco de esta creencia en uno de sus libros donde podemos leer que «los vascos afirman que el diablo no los tienta, ya que su lengua es tan difícil que todavía no la ha podido aprender» (Lénárd: 1969, 226-27).

Después de la aparición de la gramática de Ribáry la mayoría de las informaciones falsas poco a poco se corrigen. Por ej. en una noticia publicada en el diario *Pesti Napló* sobre la reunión de la sección de lengua y literatura de la Academia de Ciencias Húngara del día 23 de abril de 1866 podemos leer la siguiente formulación más precisa – aunque todavía no del todo exacta: «los bascos o vascos que se autodenominan *euskaldunak*, o sea hablantes, a las demás naciones las llaman *erdaldunak*, o sea extranjeros».

Pesti Napló, Año 17, nr. 106 (4816). Miércoles, 9 de mayo de 1866.

3. Ribáry Ferenc, autor de la obra *A baszk nyelv ismertetése*

Las informaciones que se encuentran en ciertas fuentes sobre Ribáry son poco exactas o hasta equivocadas. Por ej. la *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco* dice lo siguiente del profesor magiar:

RIBARY, Ferencz Catedrático húngaro de Filología, autor de una gramática vasca. Nació en 1827, murió en 1880. Versado en estudios sobre los Balcanes, Babilonia, Asiria y Egipto, tras leer la gramática vasca de J. Vinson, se dedicó al estudio del euskera. En 1866, publica *A baszk nyelv ismertetése*; esta obra la traduce y anota J. Vinson en París, donde la publica con el título *Essai sur la langue basque*, en 1871. Consideraba muy importante la aportación cultural de las pastorales vascas, teniendo intención de publicar algunas en bilingüe, en húngaro y en euskera, le sorprendió la muerte sin haber podido realizar este proyecto.» (Estornes Lasa, Hnos, 1996, Vol. XLI, 64).

Respecto al texto hay que hacer las por lo menos siete observaciones.

Primero: el apellido del autor en húngaro se escribe con un acento gráfico: *Ribáry*.

Segundo: su nombre según la ortografía antigua acababa en «cz», y no en «cz». Este sonido hoy en día se escribe con «c»: *Ferenc* (que en vasco debe pronunciarse *Ferentz*).

Tercero: Ribáry era esencialmente historiador, profesor de instituto y *privat-dozent* universitario que dictaba cursos sobre diversos temas de historia mundial en la universidad de Pest (hoy Eötvös Loránd Tudományegyetem).

Cuarto: el interés de Ribáry por el vasco nace –según explica él mismo en una carta escrita a Vinson– después de haber leído una de las obras de Bonaparte⁶.

⁶ Sin embargo Bonaparte dice que era Vinson quien había dado a Ribáry la idea de ocuparse del vasco (Bonaparte: 1877, 4). Según H. Fodor Ribáry «había leído la gramática vasca de Julián Vinson y desde entonces se aficionó a esta lengua, dedicándose profundamente al estudio de ella.» (Fodor: 1957, 76). Esta afirmación es también falsa ya que Vinson no es autor de ninguna gramática vasca.

Quinto: habría que completar el artículo con la información de que el ensayo se publicó en Hungría, en la revista *Nyelvtudományi Közlemények* de la Academia de Ciencias.

Sexto: se podría añadir que el título *A baszk nyelv ismertetése* quiere decir *Presentación de la lengua vasca*.

Y por fin, séptimo: la traducción francesa de la obra más conocida de Ribáry fuera del país, apareció en 1877 y no en 1871.

Algunas de las informaciones reproducidas por dicha enciclopedia provienen de un artículo firmado por G. G. y publicado en el *Boletín Americano del Instituto de Estudios Vascos*. Jon Bilbao (Bilbao: 1976-1980) atribuye este escrito a G. Garriga, pero en realidad se trata de una nota del filólogo húngaro Henrik Fodor. Garriga sólo divulga la traducción de una carta redactada originariamente en francés. El sumario de la revista lo enumera bajo el nombre de Fodor (Fodor: 1957). Desgraciadamente este escrito –que comienza diciendo: «A la memoria de M.⁷ Francisco Ribáry. La vascológia en los Balcanes desde hace 40 años»⁸– está lleno de afirmaciones imprecisas o completamente equivocadas (como por ej. la noticia sobre las cartas de Bonaparte enviadas a Ribáry que presentaré más adelante). Por añadidura la traducción de la carta contiene demasiados errores, por lo tanto es mejor ignorarla.

La información más completa sobre la vida, las actividades docentes y las publicaciones de nuestro autor se encuentra en el *Magyar írók élete és munkái* (La vida y los trabajos de los escritores húngaros, Szinnyei: 1980-81, XI, 945-948). Las demás fuentes resumen el contenido del artículo en cuestión que dice, entre otros:

Ribáry Ferencz, doctor en filología, profesor de liceo y privat-dozent universitario, nacido el 6 de octubre de 1827 en Kolta (comarca de Komárom)⁹, donde su padre Ágoston R. era terrateniente. Estudió en

⁷ En todo el artículo se olvidó eliminar la abreviación francesa M. [monsieur «señor»]. Así, por ej., el líder de la revolución de 1848-49 Lajos Kossuth se menciona en español como M. Kossuth.

⁸ Es un craso error la localización de Hungría en los Balcanes y el hablar en 1957 de los 40 años de los estudios vascos húngaros. (Además al final de la carta se habla de 90 años).

⁹ Hoy en Eslovaquia.

Esztergom y en Buda, cursó asignaturas de filología y jurisprudencia en la universidad de Pest; luego se colocó de meritorio en la administración en Buda; tomó parte en la guerra de independencia, pero a finales de 1848 fue apresado y fue llevado a Königsraetz como prisionero de guerra; más tarde fue alistado como soldado raso en el ejército austríaco. Puesto en libertad en 1851 se hizo profesor particular, primero en la familia Orczy, luego en la familia Végh ejercitando este oficio durante nueve años. El 18 de octubre de 1861 fue nombrado profesor auxiliar en el liceo de Buda. El 8 de marzo de 1863 obtuvo su diploma de profesor y el 22 de abril del mismo año fue nombrado profesor titular. El año 1869 fue designado privat-dozent de historia mundial en la universidad. Fue miembro del Consejo Escolar de Budapest y de su Comisión Capitalina. Murió el 17 de mayo de 1880 en Budapest. (Szinnyei: 1980-81, 946).

Ribáry es autor de una serie de trabajos de divulgación científica, de manuales destinados a la enseñanza secundaria y de investigaciones sobre diversos temas históricos. En las cartas escritas a Vinson le informa sobre sus publicaciones y los escritos en los que estaba trabajando. Vinson en la introducción de su traducción enumera algunos de estos escritos (Ribáry: 1877, Avant-propos, VIII.). Entre 1873 y 1877 Ribáry fue propuesto varias veces para ser miembro corresponsal de la Academia de Ciencias Húngara, pero visiblemente no se lo consideró merecedor de entrar en el gremio de académicos, hecho que le causó una profunda frustración e hizo que perdiera el interés por la lingüística. En una carta escrita a Ribáry el 22 de junio de 1877 Bonaparte – como se explica más abajo en el texto en cuestión – lamenta que el científico magiar haya decidido abandonar los estudios lingüísticos. También aparecen alusiones a este hecho en la correspondencia que el húngaro mantuvo con Vinson. Por ejemplo un fragmento de la carta nr. 6 dice: «Je voudrais bien savoir si l'impression de votre traduction est déjà parue, ou non, en cas que oui, je vous prierais de me faire parvenir un – ou deux exemplaires. Malheureusement j'en ai besoin pour le montrer ici à mes ennemis nombreux ; car nemo profeta in patria. Je vous en écrirai plus sur ce sujet une autrefois, aujourd'hui je n'y suis pas disposé».

Más suerte tuvo nuestro autor con su gramática. Szinnyei en el artículo dedicado a Ribáry afirma que «La crítica francesa reconoció que era Ribáry quien escribió la mejor gramática vasca. Puesto que su traductor intentó refutar diversas afirmaciones suyas, el príncipe Luciano Bonaparte salió en

defensa de Ribáry en un escrito aparte» (Szinyeyi: 1980-81, 946). Esta frase queda reproducida también por otras fuentes. Por ej. la *Enciclopedia Pallas* en un artículo de 28 líneas dedicado a Ribáry dice entre otras cosas: «Sus obras lingüísticas despertaron interés también en el extranjero. Fue él quien escribió la mejor gramática vasca que fue traducida al francés por Vinson» (*Pallas Nagy Lexikona*: 1893-1897, tomo XIV). Esta información resulta exagerada sabiendo que además de un artículo sobre el mordvino (un idioma ugrofinés mencionado también por diferentes fuentes como morduíno, mordavo, mordovo, mordovio), Ribáry no publicó otros ensayos importantes sobre temas lingüísticos. Eso sí, en su gramática aprovecha sus conocimientos de esta lengua para tratar ciertas características del euskara.

El polígrafo húngaro Sándor Lénárd¹⁰ le atribuye equivocadamente también la autoría de un diccionario vasco-francés (Lénárd: 2005, 54). El tono exagerado de estas apreciaciones se debe seguramente al hecho de que la gramática en cuestión –como veremos más adelante– tuvo una excelente acogida entre los mejores lingüistas húngaros de la época y la traducción francesa mereció también elogios de algunos especialistas extranjeros.

4. La versión húngara y francesa de la gramática de Ribáry

4.1. La versión original

En una de las cartas escritas a Vinson, el autor magiar habla del despertar de su interés por el vasco diciendo que este primero era de origen histórico y no lingüístico. En la carta nº 4 podemos leer lo que sigue: «Mes études sur la langue basque étaient aussi commencées dans l'intérêt des mes études historiques, parceque [sic] en lisant l'ouvrage du pr. Bonaparte, je voulus me procurer la conviction sur l'affinité du basque». Vinson precisa que se trata de la obra *Langue basque et langue finnoise* [sic]¹¹ (Ribáry: 1877, Avant-propos, VII).

¹⁰ Lénárd, Sándor (1910-1972) conocido sobre todo por haber traducido al latín el Winnie-the-Pooh de Alan Alexander Milne (1882-1956).

¹¹ L.-L. Bonaparte (1862) *Langue basque et langues finnoises*. Londres.

En el artículo titulado «Bonaparte Lucian h g levelezése egy magyar tudóssal» (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro) se explican los motivos que llevaron a Ribáry a interesarse por el vasco.

El príncipe Luciano Bonaparte, quien ocupa bien merecido un destacado lugar entre los lingüistas vascos, hace poco se manifestó en este campo con un nuevo trabajo que tiene un carácter más bien polémico, y *está dedicado a la defensa de un lingüista húngaro* frente a un lingüista vasco nacido en Francia.

El señor Ferenc Ribáry ya en 1856 se ocupaba de la lingüística y en las *Tanodai Lapok* (Hojas escolares) aparecieron varios ensayos suyos sobre las lenguas uralo-altaicas. En 1859 en el Tomo IV. de *Magyar Nyelvészet* publicó un ensayo sobre el pueblo y la lengua mordvinos. En 1862 apareció un trabajo del príncipe que despertó en él tal interés que decidió convencerse personalmente de la relación entre el vasco y las lenguas finesas. Ribáry pensaba informarse con la ayuda de esta lengua sobre las relaciones etnográficas de los habitantes prehistóricos de Europa. Después de dos años de estudios se leyó en la Academia la primera parte del ensayo sobre el pueblo y la lengua vascos.

Una carta de Ribáry enviada a la librería de Mór Ráth muestra que su interés por el euskara nace anteriormente a la fecha señalada. En la carta que data del año 1859 nuestro autor encarga unas gramáticas de este idioma¹². A continuación reproduzco entera esta carta de dos páginas cuyo original se encuentra en Budapest, en los archivos del *Museo de literatura* (Petőfi Irodalmi Múzeum, kéziratár, V. 4713/1074). El original lleva un sello que dice: Darnay Kálmán kéziratgyűjt. Sümegben (Colección de manuscritos de K. Darnay, en Sümeg).

Carta de Ferenc Ribáry al librero Mór Ráth

(Página 1):

Vereb, el 30 de marzo de 1859

Para la apreciada librería del señor Mór Ráth en Pest.

¹² Desgraciadamente no sabemos cuál(es) de los libros pedidos recibió Ribáry.

He recibido el trabajo de Mahn¹³ que había encargado a través de su apreciada librería, lamento no haber encontrado en él todo lo que buscaba.

De nuevo tengo que dirigirme a Usted. Tenga la bondad de aprovechar sus contactos, para conseguirme una gramática vasca

(Página 2):

la que se pueda obtener lo antes posible.

Tales como: Grammaire basque de Lécluse Toulouse 1826.

O Larramendi¹⁴ –

Harriett –

Lardizabal –

D'Abbadie etc.

No importa cuál, incluso acepto dos,
pero a poder ser, que sea lo antes posible.

Atentamente, en Vereb, etc.

Ribáry F.

PD

Puede ser en cualquier lengua,
pero en español en último lugar.

Como se mencionó más arriba, el mismo año 1859 en el número IV. de la revista *Magyar Nyelvészet* (Lingüística húngara) Ribáry publica un ensayo bajo el título «A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e?». (¿Pertenece el mordvino a la rama del húngaro?), Ribáry: 1859), en el cual intenta averiguar, como dice el título, si el morvino pertenece o no al

¹³ Ribáry seguramente se refiere a la colección de textos vascos editada por C. A. F. Mahn el año 1857: *Denkmäler der Baskischen Sprache mit einer Einleitung*. Cf. su observación y la nota correspondiente en la p. 13 de la versión francesa.

¹⁴ La obra más conocida es de M. Larramendi: *El imposible vencido: arte de la lengua vascongada* (1729), algo anticuada ya en la época de Ribáry. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 29: Larramendi (Manuel).

mismo subgrupo de los idiomas ugrofineses que el húngaro. En 1866 el autor húngaro edita su gramática y en 1877 aparecen la traducción francesa y las observaciones de Bonaparte. De la introducción de la versión francesa de la obra aprendemos que Vinson logró establecer contacto directo con el autor húngaro con la ayuda de diferentes personas (Ribáry: 1877, *Avant-propos*, V-VI). La historia de esta toma de contacto queda reproducida también en el artículo publicado en *Pesti Napló* el 28 de diciembre de 1876 que citaré más adelante.

Para un lector nativo moderno resulta bastante difícil la lectura del original húngaro de la gramática de Ribáry. El texto de la traducción francesa muchas veces se lee más fácilmente que la versión original, cosa que se explica por el hecho de que en los años de gestación del estudio la terminología gramatical húngara no estaba todavía fijada. Para ilustrar este fenómeno citaré una frase en la cual el autor se refiere al caso de ergativo. El científico magiar, como muchos gramáticos de la época, habla de dos tipos de nominativos. La traducción poco precisa de la frase en cuestión dice: «Il faut remarquer [...] que la terminaison nominative *a* est employée comme passive et souffrante, mais *ak* comme active, avec les verbes; p. ex.: *humeá il da* l'enfant es mort, *gizonák jan du* l'homme l'a mangé» (16). La frase correspondiente en el original dice: «*a* nevező á *végzete* *benható* *és* *szenvedő*, ak *pedig* *átható* *igékkel* *használtatik*». (La terminación á del nominativo se utiliza con verbos intransitivos y pasivos y la ak con verbos transitivos).

He querido citar este ejemplo para mostrar que para poder evaluar la gramática de Ribáry es indispensable conocer nuestra lengua y la terminología gramatical húngara de la época. Vinson pudo consultar sus dudas con el autor (véase el apartado 4.2.1), pero seguramente se podrán encontrar todavía en su texto otros pasajes cuya traducción no es exacta, a veces porque el original no estaba claro o porque Ribáry se equivocaba. En sus notas complementarias el traductor comenta unos supuestos errores del autor y L.-L. Bonaparte en sus observaciones correspondientes a veces da la razón al traductor y otras veces al autor (véase el apartado 4.2.2).

4.2. La versión francesa

4.2.1. *La contribución de Ribáry: consultas y consejos por vía de cartas*

Vinson y Ribáry no se conocieron personalmente, pero el lingüista francés –como se explicará más adelante– logró establecer contactos epistolares con el científico húngaro con la ayuda de unos conocidos. Como se deduce de la primera carta enviada el 29 de setiembre de 1874, al comenzar la traducción Vinson le había pedido revisar el manuscrito de la traducción pero, Ribáry alegando falta de tiempo solo se ofrece para realizar la revisión de un breve fragmento. En la carta nº 4 del 28 de octubre de 1875 Ribáry contesta a las preguntas formuladas por el traductor. Las observaciones sobre el texto de las pruebas de imprenta aparecen en las cartas nº 4, 7 y 8. Vinson no siempre aprovecha las sugerencias del autor húngaro. Al mismo tiempo el traductor sin llamar la atención sobre sus intervenciones corrige muchas de las pequeñas faltas descubiertas en el original. Sólo menciono unos cuantos ejemplos: en vez de *dáu kazute* que figura en el texto húngaro en la p. 48, Vinson hace constar la forma *dáukazute* (16); corrige también *jainkvaz* (50) – *jainkoaz* (18) e *iskusiteko* (51) – *ikusiteko* (49), etc.

De la correspondencia que mantuvieron los dos se conservan diez cartas enviadas por Ribáry a Vinson que ilustran el proceso de la elaboración de la traducción y sus contactos posteriores a la aparición de la versión francesa. Dichas cartas se encuentran depositadas en Bergara, en la *Fundación Olaso Dorrea* y su versión digitalizada se puede consultar en la *Biblioteka Azkue*. En las cartas el autor contesta a las preguntas formuladas por el traductor de su obra, facilitándole datos sobre el húngaro y otras lenguas ugrofinesas, sobre Hungría e informándole también sobre sus actividades científicas, etc. (Véase más abajo la breve descripción del contenido de las cartas).

Lamentablemente, según parece, las cartas enviadas por Vinson no se han conservado en Hungría donde durante la Segunda Guerra mundial y la revolución de 1956 se destruyeron muchos de los documentos de la Universidad *Pázmány Péter* de Budapest guardados en el archivo nacional. Como se ha explicado ya en dicha universidad, mencionada también como la Uni-

versidad de Pest y que hoy lleva el nombre de *Eötvös Loránd*¹⁵, Ribáry daba clases sobre la historia mundial como *privat-dozent*.

La primera carta lleva la fecha del 29 de septiembre de 1874 y la última del 9 de marzo de 1879. Tenemos dos cartas del año 1874, tres de 1875 y de 1876, una de 1877, ninguna de 1878 y una más de 1879 (el autor magiar murió el 17 de mayo de 1880). Los originales de las cartas llevan también la nota de Vinson que señala el día de la recepción del correo y también la fecha de su respuesta, aunque no lo hace en todos los casos. El contenido de las cartas nos permite conocer las correcciones propuestas por el autor para el traductor. Al mismo tiempo nos hacen posible seguir las actividades y proyectos científicos de Ribáry. A través de esta correspondencia podemos familiarizarnos también con las preocupaciones personales y políticas de un intelectual húngaro de la segunda mitad del siglo XIX.

Descripción de la correspondencia

A continuación resumo brevemente el contenido de las diez cartas en cuestión, dejando en francés las referencias a la fecha del envío, la de la recepción (Reçu) y de la respuesta (rép.).

1. Budapest, le 29 Sept. 1874. (Reçu le 4 oct.; rép. le 5).

En su primera carta Vinson (V.) al parecer pidió a Ribáry (R). que le revisara la traducción. R. por falta de tiempo solo se compromete a mirar las primeras diez páginas y enviar sus observaciones antes del 20 de octubre.

[3 páginas manuscritas].

2. Budapest, le 7 Nov. 1874. (Reçu le 12; rép. le 24).

R. confirma haber acabado la revisión y promete enviar a V. los dos libros que el traductor le había pedido: una gramática finesa y otra del vogul (mansi).

[2 páginas].

¹⁵ *Eötvös Loránd Tudományegyetem* (Universidad de Ciencias Loránd Eötvös).

3. Budapest, le 9 Avr. 1875. (Reçu le 12; rép. le 11 Mai).

R. pide confirmar la recepción de su envío y pregunta a V. si ha acabado ya la traducción. Le informa también de sus investigaciones desarrolladas sobre egiptología y le promete enviar dos de sus publicaciones recientes.

[3 páginas].

4. Budapest, le 28 oct. 1875. (Reçu le 2 Nov).

Esta carta, que es la más larga, tiene un interés especial. R. resume en ella la historia de la lingüística húngara y de las actividades de la Academia de Ciencias. Tenemos también una breve explicación sobre el origen de su interés por el vasco. La carta acaba con observaciones sobre la traducción: R. contesta a las preguntas formuladas por el traductor. El autor húngaro habla también de un intercambio de fotos (que no se han podido localizar) y promete enviar a V. una obra suya sobre egiptología.

[7 páginas].

5. Budapest, le 16 déc. 1875. (Reçu le 22).

Después de un mes y medio de espera R. pregunta a V. si ha recibido su carta con la foto y el envío mencionados en su escrito anterior.

[2 páginas].

6. Budapest, le 22 Mars 1876. (Reçu le 27; rép. le 27).

Leyendo las formulaciones de R. uno puede pensar que falta una carta escrita entre enero y marzo. En carta del día 22 de marzo de 1876 R. pregunta si ya ha aparecido la traducción y habla de sus publicaciones y de sus proyectos. También le informa a V. sobre el envío de un libro suyo. Tenemos asimismo una nota en tono patriótico contra la opinión de Sayous sobre Hungría.

[4 páginas].

7. Budapest, le 16 Aout 1876. (Reçu le 20; rép. le 25).

R. devuelve una parte de las pruebas de imprenta con sus observaciones.

[4 páginas].

8. Budapest, le 20 d'Aout 1876. (Reçu le 27; rép. le 6 Sept. 76).

La carta comienza con observaciones sobre los textos de las pruebas de imprenta. R. vuelve sobre el tema de las opiniones desfavorables sobre Hun-

gría, sobre su política respecto a las minorías nacionales, publicadas en ciertos diarios y revistas francesas y pregunta si no habría alguna posibilidad de rectificar estos textos, como dice, de «nuestros enemigos».

[4 páginas].

9. Budapest, le 5 Mars 1877. (Reçu le 9).

R. informa a su colega sobre sus trabajos realizados y pregunta si no ha aparecido alguna crítica sobre la gramática que menciona como «notre ouvrage commun». R. le hace saber también a V. que el único ejemplar que recibió de la editorial lo entregó al presidente la Academia de Ciencias.

[3 páginas].

10. Budapest, le 9 Mars 1879. (Reçu le 13).

R. le pide a V. que le haga llegar su nuevo libro y las leyendas vascas. Le informa también sobre sus últimos trabajos y le pide que le envíe el texto del *Padre Nuestro* en vasco para la edición de esta plegaria en «toutes les langues connues et inconnues» preparado por un joven investigador. (Curiosamente hace unos años se editó un libro similar bajo el título *Miatyánk en 121 európai nyelven* El Padre Nuestro en 121 lenguas europeas. (Németh: 1990).

[4 páginas].

Considerando que estos textos representan un interés especial los reproduzco anotados en el *Anexo*.

4.2.2. *Las aportaciones de Vinson y de Bonaparte*

Vinson mejoró en ciertos aspectos el texto de Ribáry y – según la opinión del mismo Bonaparte – lo deterioró en otros tantos. A veces se trata solo de matices: algunos de los ejemplos húngaros, una lengua aglutinante como el vasco, resultan más ilustrativos que su traducción al francés. A veces es el mismo Ribáry al revisar las pruebas de imprenta de la traducción quien propone añadir también los ejemplos húngaros del original. (Véase lo que dice Ribáry en la carta nº 7/1-2 –que citaré más abajo– sobre las formas gizonena = az embereké, gizonenak = az emberekéi. Vinson no incorpora los ejemplos húngaros en cuestión a la traducción, pero en la nota nº 19 comenta: «*arena, arenak* n'est donc pas un cas, c'est une

forme nominale dérivée qu'on doit rendre «celui du *ou* de la ...». Le magyare montre mieux que le français la manière dont s'opère la dérivation. Ainsi le basque *norena da eĉe au ? gizon-en-a* «qui-des-la est maison cette ? hommes-des-la» correspon au hongrois *ki-é ez a ház ? az emberek-é* ; de même le pluriel *eĉe ojek norenak dira ? gizon-en-ak* «maisons ces qui-des-les sont ? hommes-des-les» se rendrait *kik-é azon házak ? az emberek-éi*. Observation de M. Ribáry» (101).

Algunas veces la explicación facilitada por el traductor podría haber sido más detallada. Aquí solo mencionaré un caso: en la nota 49 Vinson comenta: « On ne saurait dire en basque en effet “je vois”, on ne peut dire que “je le vois”. L'escuara en un mot ne possède pas la conjugaison transitive indéterminée des langues finno-ugriennes qui lui sont superiores en ce point; le magyar par exemple a *látom* “je le vois” et *látok* “je vois” » (105). Quizás para los que no conocen el húngaro no queda claro que en húngaro el uso de la conjugación objetiva (con objeto directo; *tárgyas ragozás*) está condicionada por la presencia de un objeto determinado: *látom a házat* «veo la casa», mientras que en su ausencia se usa la conjugación subjetiva (*alanyi ragozás*): *látok egy házat* «veo una casa». Esta última forma además se usa también para decir *látok* «veo» (porque tengo capacidad de ver).

Las notas complementarias de Vinson aparentemente son correcciones, precisiones referidas a ciertas afirmaciones del autor húngaro, pero el tono de algunas de las respuestas de Bonaparte muestra claramente que el príncipe muchas veces se siente aludido o que simplemente rechaza las afirmaciones del traductor por considerarlas erróneas. En una de las cartas de Bonaparte dirigidas a Ribáry podemos leer lo siguiente: «A veces el señor Vinson tiene razón frente a usted, pero frecuentemente es él quien se equivoca y es usted quien tiene la razón. El amor a la ciencia y sobre todo el amor a la verdad me obligaron a rectificar los errores del señor Vinson en relación a la lengua vasca».

Las observaciones de Bonaparte (Remarques sur les «Notes complémentaires de M. Vinson») aparecen en el segundo apartado de su trabajo (17-64), detrás del primero (3-16) que nos permite conocer la opinión del

príncipe sobre la introducción hecha por el traductor que lleva por título *Avant-propos*. En el tercer apartado figuran, como anuncia el subtítulo, las «Remarques sur les textes basques de Liçarrague reproduits et traduits littéralement par M. Vinson» (54-63). El trabajo termina con unas «Observations finales sur la *Notice bibliographique*» (63-64) y una breve *Conclusion* (65).

4.3. Fenómenos tratados por la gramática de Ribáry

Las notas complementarias de Vinson y las correspondientes observaciones de Bonaparte nos permiten conocer ciertos fenómenos tratados por el autor húngaro a través de la mirada de dos especialistas contemporáneos, evitando así caer en el error de evaluar la gramática desde el punto de vista de los conocimientos actuales sobre el euskara. A continuación intentaré resumir cómo se presentan los rasgos esenciales de la pronunciación y transcripción, de la declinación y conjugación en la gramática del autor húngaro quien –como se mencionó más arriba– habla de su trabajo como una obra común realizada con el traductor.

4.3.1. *La pronunciación y transcripción de los sonidos del euskara*

En la segunda mitad del siglo XIX la ortografía vasca no estaba todavía fijada como lo muestra también la frase siguiente: «Lan laburcho au, euscara, morduin, vogul, Laponia ta Hungriaco izcuntzen gañean itz eguiten duena, euscalerrietaco guztiai Luis Luciano Bonapartec esqueintzen zaye». (Bonaparte: 1862, 5). Véase también citada en la *Bibliografía bonapartiana* Arana: 1991b, 167. No es nada extraño pues, que la breve descripción presentada por Ribáry no sea perfecta. Vinson traduce fielmente algunas de las propuestas no siempre afortunadas del autor, comentándolas en las notas 9-14. Bonaparte contesta a las afirmaciones del traductor en las notas 10, 12, 13 y 14.

Ribáry resume en un cuadro su sistema de transcripción de las consonantes vascas con la ayuda de letras húngaras (15). En una carta enviada a

Ribáry el día 22 de mayo de 1867, Bonaparte le escribe al respecto: «En cuanto a su trabajo solo lamento una cosa, es que a veces ha cometido errores en la transcripción de los sonidos. No importa qué sistema aceptamos, pero una vez escogido tenemos que aplicarlo consecuentemente. Le presento pues los signos que en la lengua húngara expresan los sonidos vascos» (reproduzco el texto completo de la carta más adelante).

A continuación enumero la totalidad de las letras que el autor húngaro emplea para la transcripción de las consonantes vascas.

Letra(s) utilizada(s) por Ribáry	Letra(s) utilizada(s) en el batua	Ejemplos de Ribáry
b	b	<i>bat, bi</i>
c	tz	<i>zorci, bederaci</i>
č	tx	<i>čiki, ečea, óječek</i>
d	d	<i>ditut, ditu</i>
f	f	<i>frankó</i>
g, gu	g	<i>ogei, gizon – gúenduen, guńían</i>
h-	h	<i>hiru, herri</i>
		<i>ikhara, athe, elhe</i>
	h	<i>amár, ajek</i>
j	-i-	<i>ajek, zajo</i>
j	j	<i>jan, Jose</i>
k	k	<i>ikusi, čiki, ajek</i>
l	l	<i>hurretik, elizáren, nabil</i>
ll, l'	ll, -il- más vocal	<i>ibilli, ubil' du</i>
m	m	<i>amár, millá</i>
n	n	<i>ni, eun</i>
ń	ń; -in- más vocal	<i>sińaten, sińčtu [Vinson: sinčtu]</i>
p	p	<i>partea, sapátak</i>
r	r	<i>buru, amár</i>
rr	rr	<i>ederra, berriá</i>
s	s	<i>sei, semé</i>

Letra(s) utilizada(s) por Ribáry	Letra(s) utilizada(s) en el batua	Ejemplos de Ribáry
s	z	siran, sénduten
t	t	bat, dit, eta
ts	ts/tz	atsegín, natsagu, gatsazkizute
z	z	zaspi, didaxu (cf. también s)

El sistema consonántico del euskara es rico en fricativas y africadas. Esta riqueza no queda debidamente presentada en la descripción del autor húngaro quien redactando la segunda parte de la gramática intenta mejorar soluciones suyas cambiando la representación de algunos sonidos (la de los transcritos como *ts* y *tz* en batua. Véase la nota nº 1 en la p. 46 de la versión francesa, donde se señalan ciertas cuestiones de prosodia y acentuación que son tratadas también en las pp. 94-97). En la primera parte del trabajo Ribáry relacionó la pronunciación de la *ts* con la de la *th* inglesa, cosa que Vinson y Bonaparte refutaron en la nota 12. Hay que notar también que Ribáry no menciona la existencia del fonema fricativa prepalatal (<x> en batua). Afirma que el grafema *x* se encuentra muy raramente y que equivale a *ks* (Ribáry 1866: 48, 1877: 15), cosa que Bonaparte corrige en una carta escrita al autor húngaro que citaré más adelante.

4.3.2. *La declinación vasca*

En el apartado titulado *Névragozás* (Declinación de los nombres) se resumen los rasgos esenciales de la declinación de los sustantivos (15-20), adjetivos (20-21), numerales (22-23) y de diferentes tipos de pronombres (23-26). Vinson en sus notas y Bonaparte en sus observaciones llamaron la atención sobre ciertas formulaciones equivocadas del científico húngaro. A pesar de todo, como se puede constatar leyendo las reseñas aparecidas en Hungría en la época, Ribáry logró resumir con bastante claridad los rasgos esenciales de la declinación vasca.

Vinson en las notas 16 y 20 señala que uno de los errores más graves de Ribáry es ignorar el hecho de que en euskara existe una flexión indeterminada que solo tiene formas en singular, y otra determinada que distingue formas singulares y plurales. El autor magiar menciona el caso *Partitivo*, un caso especial de la flexión indeterminada, como lo señala también Vinson en la nota 30, pero lo presenta como un sufijo del singular (como había hecho Larramendi, quien tampoco vio la flexión indeterminada del euskera).

En el vasco, como en el húngaro, no hay género gramatical (Vinson el término húngaro correspondiente: «*nem*» lo traduce como *sexo*, 16). Para la elección de las terminaciones es importante tomar en consideración la distinción que se hace entre sustantivos comunes que significan seres (*seme*) y los que denotan «cosas» (*mendi*) ya que estos en ciertos casos incorporan morfemas adicionales diferentes: *seme(ren)gandik* – *menditatik*. Ribáry no se refiere explícitamente a este fenómeno que sin embargo se puede deducir de sus ejemplos declinados (*etxe* – *aita*) y de la serie de terminaciones enumeradas, por ej.: *Locativ dans an, ean, gan, etan*» (25). N. B. Estas posposiciones –y en ese mismo orden– son las que Larramendi coloca dentro del caso ablativo. Otros ejemplos suyos muestran que el autor húngaro no era muy consciente de la distinción entre animados e inanimados, ya que en el paradigma de *aita* incluye los locativos (inexistentes) *aitán* y *aitean*.

A veces partiendo tal vez de distinciones existentes en húngaro, el autor presenta como casos independientes el *Separativo* (húng. *-ról, -ról* de, ex avec mouvement) los ejemplos *lurretik, etxeetatik* y el *Elativo* (húng., *-tól, -tól* de, de chez) *aitagan(d)ik* (19).

A pesar de ciertas incongruencias del texto las explicaciones resultan suficientemente claras como lo muestra el hecho de que en una presentación de la gramática publicada en húngaro, que citaré entera más adelante, podemos leer lo que sigue: «[los sustantivos] no tienen género, pero algunos de los sufijos solo se pueden añadir a nombres de seres». (Pesti Napló, 28 de diciembre de 1876, edición de la tarde).

Generalmente se dice –como lo sugiere también Ribáry– que la declinación vasca se puede reducir a un único paradigma: en la flexión indetermi-

nada los morfemas casuales se añaden a la raíz (o si queremos: aparecen después de un morfema cero); en la flexión determinada singular y plural los morfemas casuales siguen a un morfema *-A-* y *-E-* respectivamente, con la excepción del *absolutivo* plural que es irregular. Lo que normalmente se olvida mencionar es que este modelo –casi– perfecto funciona solo en el caso de la declinación de sustantivos que designan seres¹⁶ o en algunos de los casos declinacionales de otro tipo de sustantivos.

Hay autores que llaman la atención sobre las coincidencias entre el húngaro y el vasco en el terreno de la formación del plural (por ej., Azkue: 1949, 63). Formas como: *az ember – az emberek – az embereknek* «gizona – gizonak – gizonei» muestran que se trata de soluciones divergentes, pero unos ejemplos citados por Ribáry y una de las notas de Vinson sí que revelan ciertas coincidencias entre el húngaro y algunos dialectos vascos. El

¹⁶ Para ilustrar el funcionamiento de este paradigma ideal cito la declinación de la palabra *seme* «hijo»:

Casos	Flexión indeterminada	Flexión determinada	
		Singular	Plural
Absolutivo	seme	semeA	semeAk
Ergativo	semek	semeAk	semeEk
Dativo	semeri	semeAri	semeEi
Genitivo/1	semeren	semeAren	semeEn
Comitativo	semerekin	semeArekin	semeEkin
Destinativo	semerentzat	semeArentzat	semeEntzat
Instrumental	semez	semeAz	semeEz
Partitivo	semerik	–	–
Prolativo	semetzat	–	–
Causativo	seme(ren)gatik	semeA(ren)gatik	semeEngatik
Inesivo	seme(ren)gan	semeA(ren)gan	semeEngan
Ablativo	seme(ren)gandik	semeA(ren)gandik	semeEngandik
Adlativo/1	seme(ren)gana	semeA(ren)gana	semeEngana
Adlativo/2	seme(ren)ganaino	semeA(ren)ganaino	semeEnganaino
Adlativo/3	seme(ren)ganantz	semeA(ren)ganantz	semeEnganantz
Genitivo/2	–	–	–

autor magiar declina la palabra *aita* en plural de la siguiente manera: *áitakin*, *áitakgatik*, *áitakgabe*, *áitetan*, *aitakaz*, *aitakez*, *aitakez* (16) y el traductor en su nota 28 comenta:

«Le nom. plur. étant p. ex. *gizonak* les hommes, le gen. et. dat. son en guipuzcoan ordinaire *gizonen*, *gizonai*, mais, à Irun et à Fontarabie, on dit: *gizon-ak-en*, *gizon-ak-i* hommes les de, hommes les à, ce qui montre la régularité primitive des dérivations.» (102).

Ribáry presenta en total diez casos (*Nominatif, Génitif, Datif, Accusatif, Vocatif, Relatif, Sociatif, Causatif, Caritatif, Locatif*). Del cuadro que aparece en la p. 16. se deduce que el *Vocativo* equivale al *Nominativo*, y sobre el *Acusativo* nuestro autor dice explícitamente: «La lengua vasca no tiene sufijo de acusativo, en su lugar se emplea siempre la terminación *á* del nominativo». (Esta observación muestra que se olvida de la declinación indeterminada). A estos diez casos se puede añadir otros más, mencionados por Ribáry al final del apartado. Con la ayuda de la formulación «La basque possède cependant aussi un suffixe singulier qui est employé dans l'interrogation et la négation; c'est *ik* et *rik*, le premier après une consonne, le second après une voyelle» (20). Hay que notar que todo esto está tomado, a veces al pie de la letra, de la gramática de Larramendi.

Aprovecho la oportunidad de notar que el autor húngaro a veces presenta reglas generales como si fueran particulares. Por ej. Hablando de la declinación de nombres propios aparece la siguiente información: «les voyelles finales prennent après elles un r euphonique, comme *Jose*, *Joseren*, *Jose-ri*, etc.» (20).

Un caso peculiar del vasco es el ergativo que se usa junto a los verbos transitivos y alude al sujeto (agente) que realiza el acto: *mutilak liburua erosi du* «el muchacho compró el libro». En este tipo de construcciones el objeto directo de la frase está en caso absolutivo. La existencia del caso ergativo, presente en algunas lenguas caucásicas y desconocido por las lenguas de Europa, muestra la estrecha relación entre el sistema nominal y el verbal en el euskara. Ribáry, como muchos gramáticos de la época, habla de dos tipos de nominativos. La traducción francesa no del todo precisa de la frase en cuestión dice: «Il faut remarquer [...] que la

terminaison nominative *a* est employée comme passive et souffrante, mais *ak* comme active, avec les verbes; p. ex.: *humeá il da l'enfant es mort, gizonák jan du l'homme l'a mangé*» (16). La terminología usada en la versión original (“*a nevező á végzete benható és szenvedő, ak pedig átható igékkal használtatik*”), hoy en día es completamente anticuada. Con términos modernos tendríamos que decir: “az alanyeset (o mejor dicho: az abszolút eset, az *abszolútívusz*) á végződése tárgyatlan és szenvedő, az *ak* pedig tárgyas igékkal használatos”. O sea “la terminación *á* del nominativo se emplea con verbos intransitivos y pasivos y la *ak* con verbos transitivos”».

Ribáry enumera también otros casos ilustrados con diferentes ejemplos: *Derivatíf, Separatíf, Élatíf, Allatíf, Approximatíf, Directíf, Approximatíf, Élévativíf* (19). Sin denominación se citan las formas vascas que corresponden a las preposiciones francesas: *A travers, par* (en el original húngaro: «*ke-resztül, át*»).

4.3.3. *La conjugación del verbo vasco*

El apartado más extenso de la gramática de Ribáry está dedicado al verbo. También la mayor parte de las notas de Vinson y de las observaciones de Bonaparte se refieren a cuestiones relacionadas con este tema. A pesar de ciertos aspectos mejorables esta parte constituye, sin duda alguna, no sólo la descripción más detallada sino también la más lograda del trabajo. El autor presenta con bastante fidelidad las formas verbales del dialecto guipuzcoano (p. 45). Como veremos más adelante, las reseñas húngaras dedicadas a la gramática muestran que la descripción hecha en la *Presentación...* ha sido suficientemente clara para que los autores de estos escritos pudieran deducir los principales rasgos característicos de la conjugación vasca que son los siguientes: la existencia de una conjugación simple y otra compuesta, realizada con la ayuda del verbo auxiliar – intransitivo o transitivo (p. 28); la distinción de cuatro flexiones básicas (NOR-NORK, NOR-NORI-NORK de un lado para los verbos transitivos y para los verbos intransitivos NOR, NOR-NORI según la terminología

actual)¹⁷. El autor húngaro pocas veces se equivoca en la reproducción de los paradigmas, por eso sorprende en la p. 42. la presencia de las formas *natsat* (*natzat*) y sobre todo el hecho de que ni Vinson ni Bonaparte no protesten contra esta forma que nace de la combinación de dos morfemas de primera persona (*n-* ... *-t*). Estas formas de NOR-NORI Ribáry las toma de la gramática de Lardizabal (pp. 32-33). Por ello, hay que pensar que en el caso de *natsat* se trata de una errata por *zatsat* (*zatzat*).

Ribáry conoce la existencia del tratamiento *hika*, pero en sus paradigmas utiliza las formas de *zu* que hace aparecer después de la primera persona: *nabil*, *zabilza*, *dabil*, *gabilza*, *zabilzate*, *dabilz*. Esta solución le impide descubrir que las formas *zu* –como exige su origen– llevan un morfema pluralizador como las demás formas plurales (del cual informa Vinson en la nota 78).

En el original la exposición comienza en la primera parte del trabajo (páginas 58-75, párrafos 8-9) y continúa en las páginas 426-465 (párrafos 10-15). En la versión francesa la parte que trata la conjugación verbal consta en las páginas 27-94. A continuación –utilizando denominaciones modernas (NOR, NOR-NORK, etc.), evidentemente no empleadas por el autor húngaro, enumeraré las formas verbales documentadas por Ribáry. Las páginas indicadas corresponden a la edición francesa.

En el § 8 tenemos la conjugación de los *verbos transitivos* en presente de indicativo, Formas I-VI: Flexión NOR-NORK; Formas VII-XVIII: Flexión NOR-NORI-NORK (32-41).

En el § 9 aparece la conjugación de los *verbos intransitivos* en presente de indicativo – Formas I: Flexión NOR (42); Formas II-VII: Flexión NOR-NORI (41-45).

Como se ha dicho, la gramática de Ribáry apareció en dos números sucesivos de una revista húngara, por lo cual una parte de la presentación de la

¹⁷ La flexión NOR-NORK, NOR-NORI-NORK no tiene una denominación comúnmente aceptada en *erdera*. Para la primera, que existe también en húngaro, en nuestra lengua se usa el término *tárgyas igeragozás* (conjugación objetiva; conjugación con objeto directo) o últimamente *határozott igeragozás* (conjugación determinada). Bonaparte utiliza el término: *conjugaison objective pronominal*.

conjugación verbal está separada de la otra. A pesar de que la versión francesa fue publicada en un solo volumen Vinson en la página 45 señala el comienzo de la segunda parte del ensayo y olvida que este apartado tendría que llamarse § 10. En este parágrafo (45-52) tenemos una breve caracterización de los tiempos y modos que se presentarán a continuación.

En el § 11 se trata la conjugación de los *verbos transitivos* en pretérito indicativo, Formas I-VI: Flexión NOR-NORK (52-55); Formas VII-XVIII: Flexión NOR-NORI-NORK (55-59).

En el § 12 se presenta la formación de los demás tiempos del indicativo (59-60); bajo el § 13 figuran las formas del imperativo (61-64), seguidas por las del subjuntivo (65-67), del modo optativo (67-68) y del modo condicional (68-69).

En el § 13 tenemos la conjugación de los *verbos intransitivos* en pretérito indicativo – Formas I: Flexión NOR; Formas II-VII: Flexión NOR-NORI (69-73). A continuación tenemos las formas del imperativo (73-74), seguidas por las del subjuntivo (74-76), del modo optativo (77-78) y del modo condicional (78-79).

En el § 14 Ribáry nos da a conocer, como él dice « quelques modes particuliers de la conjugaison basque [...] le mode habituel, le mode potentiel affirmatif, le mode potentiel négatif et [...] le mode volontaire » (80-83).

Como se mencionó más arriba la terminología gramatical húngara de la época no estaba fijada todavía, pero la existencia de fenómenos similares en las lenguas ugrofinesas le permitió al autor realizar una descripción bastante clara del sistema verbal vasco y compararlo con el del mordvino, vogul (mansi) y húngaro.

5. La recepción de la versión húngara y francesa de la gramática en el país y en el extranjero

El *Pesti Napló*, uno de los diarios más prestigiosos de la época, editado desde el año 1850, solía dar noticias de las actividades de las diferentes

secciones de la Academia de Ciencias Húngara. Un artículo publicado el miércoles, 9 de mayo de 1866, Año 17, nº 106 (4816) resume las intervenciones de los académicos Ferenc Toldy y Pál Hunfalvy hechas el 23 de abril en la reunión de la sección de lengua y literatura. Hunfalvy en calidad de redactor de la revista *Nyelvtudományi Közlemények*, editada por la comisión lingüística de la Academia, presentó el contenido del quinto tomo de dicha revista de próxima aparición. En este volumen la gramática vasca fue publicada en compañía de ensayos que versaban sobre gramática húngara, léxico asirio, cuestiones del lapón, del mongol y varios temas referidos al mordvino. Hunfalvy –basándose en la primera parte del texto de Ribáry– comentó algunos de los rasgos peculiares del euskara destacando la importancia de esta «contribución valiosa a la lingüística húngara». Reproduzco aquí el fragmento del artículo dedicado a la vasca. Las notas a pie de página son mías (K. M.). En la transcripción de este texto y de otros, publicados a su tiempo en húngaro, conservo las soluciones tipográficas de los originales.

La Academia de Ciencias de Hungría

El 23 de abril se reunió la sección de lengua y literatura.

Leyeron Ferenc Toldy y Pál Hunfalvy Pál. [...]

Pál *Hunfalvy* primero comentó la interpretación de Endre Hoffer sobre un pasaje de Heródoto. Después Hunfalvy presentó el trabajo entregado por Ferenc *Ribáry* sobre la lengua vasca. Los bascos o los vascos –que se autodenominan *euskaldunak*, o sea hablantes, llaman a las demás naciones *erdaldunak*, o sea extranjeros– viven en las montañas de los Pirineos, en España y Francia en un territorio de unas 350 millas cuadradas¹⁸ su número asciende a 800.000, pero ya no todos hablan la lengua vasca. Los vascos pertenecen a los habitantes más antiguos de Europa y según la opinión de Wilhelm Humboldt presumiblemente son descendentes de los íberos. Su lengua no pertenece a ninguna de las tres grandes especies lingüísticas, no es ni aria, ni semítica, ni altaica. Muchos la cuentan entre las lenguas al-

¹⁸ La cifra que da Ribáry es errada, le falta un cero. 3500 millas cuadradas corresponden más o menos a la extensión territorial de la actual Comunidad Autónoma Vasca de unos 7250 Km², sin contar Navarra e Iparraldea (el País Vasco francés). El País Vasco (Euskal Herria) formado por las siete provincias vascas ocupa una superficie de 20.664 Km².

taicas, o como se las denomina también, entre las finesas. Sin embar-
go un examen más riguroso demuestra que la lengua vasca tiene una
constitución propia, muy diferente de la de los idiomas altaicos.

Los numerales y también los pronombres divergen de los numera-
les y pronombres de nuestras lenguas: bat=1, bi=2, hiren=3, lau=4,
bost=5, szei=6, zazpi=7, zorczy=8, bederaczy=9, amar=10; **ni**,
nik=én, **gu**, **guk**=mi, **eu**, **eu**h [sic, en vez de **euk**] tú (varón), **hi**,
hik tú (mujer), forma de tratamiento **zu**, **zuek**=vosotros; **a**, **ak**=él/
ella, **ajek**=ellos/ellas; *nere* mío, *eure*, *hire*, *zure* tuyo, *bere* suyo, etc. Es
de notar que 8 y 9 *zor-czy* y *bedera-czi* son palabras compuestas igual
que el húngaro *nyolcz*, *kilencz* o el finés *kahde-ksan*, *ybde-ksän* [sic].¹⁹
Esto parece señalar que el sistema numeral septimal precedió al sis-
tema decimal no solo en las lenguas altaicas (finés, ugrío, turco), sino
como hemos visto también en el vasco, en el tamil (lengua de la In-
dia Oriental).

La peculiaridad más llamativa de la lengua vasca radica en el ver-
bo. Tomemos como ejemplo el verbo **eu-ke** poseer, tener (*habere*)
que conserva solo la vocal **e** o **a**, precedida por una **d**=lo que indica
el objeto directo, y seguidos por los pronombres personales o nomi-
nales, así: **d-e-t** hoc habeo, como si fuera hoc habe-o, **d-e-zu** hoc
habes, **d-u** hoc habet, sin el pronombre nominal; **d-e-gu** hoc habe-
mus, **d-e-zute** hoc habetis, **d-u-te** hoc habent. Veamos otro ejemplo:
ekarri traer *d-akar-t*, *d-akar-zu*, *d-akar*, *d-akar-gu*, *d-akar-zute*, *d-akar-*
te, lo traigo, lo traes, lo trae, etc.²⁰ En estos dos ejemplos la **d** que está
en el comienzo de la palabra indica solo el objeto directo singular,
pero la lengua es capaz de expresar también su pluralización que, si
Ribáry nos informa bien, no aplica sobre la **d** añadiéndole un indica-
dor del plural, sino que lo hace aparte posponiéndolo al verbo de la
manera siguiente: *d-akar-zke-t*²¹ los traigo, *d-akar-zki-zu* – los traes,
d-akar-zki (sin el sujeto) los trae; *d-akar-zki-gu*, *d-akar-zki-zute*, *d-*
akar-zki-te. La lengua es capaz de expresar aún más: puede indicar,

¹⁹ En el texto de Ribáry encontramos: *ykdeksän* – en el finés de hoy tenemos: *yhdeksän*.

²⁰ Los equivalentes húngaros citados (*hozom*, *hozod*, *hozza*) incorporan un sufijo que a la vez señala el objeto directo y al actante.

²¹ En el texto original de Ribáry tenemos: *dakarzkít*.

por ejemplo qué hace el verbo para alguien: *d-akar-zu-t* yo te lo traigo, *d-akar-zki-zu-t* yo te los traigo, *d-akar-zut-et* yo os lo traigo, *d-akar-zki-zutet* yo os los traigo, etc. De esta pequeña muestra el afable lector puede deducir el gran número de formas que puede tener el verbo vasco.

F. Ribáry continuará la publicación de sus estudios que significará una contribución valiosa a la lingüística húngara.

---

*) Recientemente también Luciano Bonaparte llamó la atención de los lingüistas sobre la semejanza entre estas lenguas en el trabajo *Langue Basque et langues Finnoises*, publicado en Londres en 1862.

[*Pesti Napló*, 17. évi folyam. 106 (4816). Szerda, május 9. 1866. (Año 17, nr. 106 (4816). Miércoles, 9 de mayo de 1866.)]

El 6 de julio de 1866 –Año 17, nº 153 (4863)– aparece otra nota en el mismo diario *Pesti Napló*, que habla de la reunión del día 25 de junio de la sección de lengua y literatura. En esta P. Hunfalvy presentó el primer fascículo del tomo V de la revista *Nyelvtudományi Közlemények*. La tercera parte de este escrito que se refiere brevemente al trabajo de Ribáry dice: «III. *A baszk nyelv ismertetése* (Presentación de la lengua vasca) de F. Ribáry constituye una parte valiosa de este fascículo de *Nyelvtudományi Közlemények*. Ya informamos al respecto a nuestros lectores en la noticia publicada sobre la reunión donde Pál Hunfalvy leyó su informe».

En 1867 el *Boletín de la Academia de Ciencias Húngara* publica una noticia sobre una reunión de la sección de lengua y literatura que tuvo lugar el 11 de febrero de 1867. En este escrito P. Hunfalvy presentó el tomo V completo de *Nyelvtudományi Közlemények* dedicando especial atención a la gramática de Ribáry. El texto dice:

Pál Hunfalvy, miembro ordinario, en calidad de redactor encargado por la sección hizo conocer de manera siguiente el tomo V ya completo de *Nyelvtudományi Közlemények*:

Una de las contribuciones más interesantes y a la vez instructivas de este volumen es *A baszk nyelv ismertetése* de Ferenc Ribáry, porque

nos presenta el vasco, un remanente vivo de épocas lingüísticas anteriores que de muchas maneras diverge de los idiomas de Europa, incluyendo también las lenguas altaicas. La lengua vasca en las montañas pirenaicas es una prueba convincente de que en Europa antes de las lenguas actuales y antes de las más antiguas de las cuales se derivaron las nuevas lenguas no altaicas, había otros idiomas. La lengua vasca difiere de tal manera de las actuales lenguas altaicas que hay que abandonar la opinión sostenida aún por muchos de que el vasco pertenece a los idiomas altaicos, o como suele decirse a los del Turán. Se tendrá que abandonar también el planteamiento que alimenta el orgullo ario según el cual la Afrodita lingüística aria, la última y más bella manifestación del espíritu creador de idiomas, emergió de la mar lingüística de Turán. El terno lingüístico de los idiomas semitas, arios y altaicos es coetáneo y desde su existencia comparte Asia y Europa exceptuando el mundo sónico. Su extensión geográfica sigue siendo la misma desde su existencia –naturalmente solo en líneas generales–, como podemos observarlo hasta hoy. Incluso aparece más de un fenómeno que prueba que las actuales lenguas altaicas, o al menos sus grupos turcos, ugrios y fineses, son relativamente más recientes. Porque si bien se puede aceptar la existencia de una lengua descifrada de los documentos persas anotados con escritura cuneiforme, un idioma vivo en la época de Darío que a veces se denomina escita y otras veces lengua turania, este idioma desde el punto de vista de la gramática no pertenece a ninguno de los tres grupos lingüísticos mencionados, sino más bien da testimonio de un círculo de lenguas anteriores al altaísmo actual. El grado de diferencias entre el vasco y las conocidas lenguas altaicas se puede ilustrar muy bien con la ayuda de las siguientes formas:

núen	ego habebam id,
sénduen	tu habebas id,
zúen	ille habebat id,
gúenduen	nos habebamus id,
sénduten	vos habebatis id,
zúten	illi habebant id.

La sílaba *en* que se encuentra al final de la palabra indica el tiempo; los indicadores de persona se encuentran al comienzo de la pala-

bra (*n sen z, gu sen z*); además la *u* anterior a la sílaba *en* es la raíz del verbo (de *euki* tener), la *d* que en algunas formas la precede es un infijo de posesión²², a continuación puede aparecer una *t* que indica pluralización. Se nota también otra peculiaridad, si el señor Ribáry lo señala bien, parece como si en la primera persona plural *gúenduen* el indicador del tiempo *en* apareciera dos veces: en su lugar habitual, al final de la palabra, y también en el interior de la palabra, detrás del pronombre personal *gu*. Contrariamente a las lenguas ugrias y samoiedas en las cuales se desarrolló la flexión verbal de objeto²³ el verbo siempre se encuentra en el comienzo de la palabra (*tud*), seguido por el indicador de tiempo (*a*), y el indicador del objeto directo (*ja*), y por fin tenemos el sufijo personal (*muk*) – de la siguiente manera: *tud-a-ja-muk*, reducido en *tudók* y *tud-a-ja-tok*, reducido en *tudátok*. Confrontando con estas la forma vasca, esas parecen como nuestras habituales formaciones vegetales y zoológicas comparadas con alguna rareza australiana. Si es verdad lo que leí en alguna parte, la pera australiana tiene el pedúnculo en su parte gruesa y allá los cadrúpedos tienen plumas y los pájaros son peludos.

[A Magyar Tudományos Akadémia Értésítője (Boletín de la Academia de Ciencias Húngara), *Első évfolyam* 3. szám (Año 1, nr. 3.), Pest 1867, 67-68.]

El 29 de diciembre de 1876 el *Nemzeti Hírlap* dio la siguiente breve noticia sobre la traducción francesa de la gramática:

Reconocimiento al nombre húngaro en un campo nuevo

El ensayo del profesor Ferenc Ribáry que se publicó en la edición de la academia en 1867 [sic] y que en nuestra bibliografía es único, fue traducido a la lengua francesa por Julien Vinson. La obra apareció en París editado por Vieweg. El traductor explica en su extenso prefacio que le costó grandes esfuerzos conseguir la obra cuyo contenido le interesó de cerca – ya que él mismo era vasco. [sic] Por eso aprendió el húngaro. En el mismo prefacio presenta brevemente las

²² Con la ayuda de este término poco afortunado el autor de la noticia denomina el infijo que indica el objeto directo. Sayce habla de: "objective pronoun" (Sayce: 1877, 395).

²³ En la reseña tenemos el término *tárgyi igeragozás*.

publicaciones de la academia, constatando que entre ellas hay muchas obras notables de Budenz, de Hunfalvy y de otros autores. El traductor destaca con elogios el hecho de que a pesar de que Ribáry viva lejos de los vascos y de que sus materiales auxiliares no hayan sido completamente satisfactorios, redactó con gran éxito la gramática vasca y que hasta su método de descripción y la presentación de la complicada estructura de los verbos eran los mejores de todos los que hasta ahora habían escrito sobre esto.

[*Nemzeti Hírlap*, Nr. 720-359. Budapest, 1876 december 29, péntek (29 de diciembre de 1876, viernes)].

Hay dos relatos más extensos publicados en húngaro que dan noticias de la versión francesa de la gramática y de las cartas intercambiadas entre Bonaparte y Ribáry. El primer artículo titulado «Egy magyar könyv a francia irodalomban» (Un libro húngaro en la bibliografía francesa) se publicó en *Pesti Napló* el día 28 de diciembre de 1876 – cosa que permite deducir que la traducción había aparecido ya en los últimos días del 1876. El segundo escrito titulado «Bonaparte Lucían hg levelezése egy magyar tudóssal» (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro), publicado en *Nemzeti Hírlap*, 8 de junio de 1877, también indica el año 1876 como fecha de la edición de la traducción. Por el interés que representan reproduzco enteros los dos artículos mencionados.

LITERATURA, ARTE

Un libro húngaro

en la bibliografía francesa

(Essai sur la langue basque par François Ribáry. Traduit du hongrois avec des [sic] notes complémentaires et suivi d'une notice bibliographique par Joseph Vinson. París [sic], 1877. 8 pliegos. XXV y 160 p.)

Pocos trabajos húngaros tienen la suerte y honor de ser traducidos al francés. Exceptuando algunas de las novelas de Jókay²⁴,

²⁴ Mór Jókay (1825-1904) novelista húngaro muy popular de una producción literaria extensa. Hasta 1900 más de cien de sus obras han tenido traducciones a diversas lenguas extranjeras. Cf. *Encicl. Univ.* tomo 28: Jókay (Mauricio).

unos cuentos y también unas poesías originales de Petőfi²⁵ de sabor magiar, los franceses nos conocen sólo de oídas. Pero la situación está mejorando y un signo espléndido de esta mejora es la traducción del ensayo de Ferenc Ribáry escrito hace quince años [sic].

József Vinson²⁶ el traductor entusiasta participaba en Sare en una fiesta vasca, donde conversaba con Antoine d'Abbadie²⁷, con el sabio lingüista y mecenas de la literatura vasca, sobre el desarrollo de la literatura y lingüística de este pequeño pueblo. Charlando notaron que Alemania contribuyó poco al examen de la lengua vasca²⁸. En eso d'Abbadie recordó que el príncipe Luis-Luciano Bonaparte le llamó la atención sobre un ensayo húngaro, editado en Pest, pero d'Abbadie no lo tenía en su rica biblioteca. El traductor que se dirigía frecuentemente al sabio príncipe a propósito de cuestiones lingüísticas, le pidió el título completo del trabajo húngaro. Una vez que lo consiguió enseguida acudió a dos amigos suyos. Uno de ellos era el conocido lingüista Abel Hovelaeque [sic]²⁹ quien unos meses más tarde viajó a Hungría, y el otro era Émile Picot, el cónsul francés de Temesvár³⁰. Con la ayuda de los dos amigos Vinson recibió la diser-

²⁵ Sándor Petőfi (1823-1849) considerado como el más grande poeta lírico y patriótico húngaro, muerto en las luchas contra las tropas austríacas en la batalla de Segesvár (hoy Rumanía). Cf. *Encicl. Univ.* tomo 44: Petőfi (Alejandro).

²⁶ En el texto húngaro figura hungarizado el nombre de Vinson equivocadamente: Vinson József, o sea Joseph V.

²⁷ Antoine d'Abbadie (1810-1897) viajero y científico francés quien con su hermano se interesó también por el vasco. Cf. *Encicl. Univ.* tomo 1: Abbadie (Antonio Thomson de) y Abbadie (Arnoldo Miguel).

²⁸ El autor del relato reproduce aquí observaciones de la introducción de Vinson que dice al respecto: «l'Allemagne avait donné aux travaux relatifs à la langue basque un très-médiocre contingent». Véase *Avant*propos V*. Prácticamente todo el texto del artículo está sacado directamente del *Avant-propos* de Vinson.

²⁹ En vez de Hovelacque. Abel Hovelacque (1843-1896) antropólogo y lingüista francés, fundador de revistas importantes. Cf. *Encicl. Univ.* tomo 28: Hovelacque (Abel).

³⁰ Émile Picot (1844-1818) historiador y filólogo francés. Fue vicecónsul de Francia en Temesvár, Hungría en aquel entonces, hoy Rumanía (Timișoara). Cf. *Encicl. Univ.* tomo 44: Picot (Augusto Emilio).

tación requerida de Ribáry.³¹ El trabajo lo sorprendió. Él, quien conocía profundamente la bibliografía de la lingüística vasca, vio en el trabajo del profesor húngaro un ensayo tan valioso que merecía la pena hacerlo conocer al mundo científico. Lo que no quiere decir que la gramática no tenga algunas inexactitudes y equivocaciones, pero considerando que el autor estaba trabajando tan lejos de la patria de la lengua vasca y que utilizaba fuentes no demasiado eminentes, es un milagro que no tenga más. Muy al contrario tiene muchas cualidades excelentes, está impregnada por el espíritu científico y contiene un análisis tan metódico del verbo vasco, esta esfinge temible de la lingüística moderna que Vinson se puso con gran esmero a traducirlo fielmente. No hizo demasiadas correcciones, añadió sus notas al final del trabajo, donde al mismo tiempo hizo figurar una bibliografía de la lingüística vasca. Dicha lista de publicaciones no quiere ser exhaustiva ya que el traductor justamente está trabajando sobre una gran y, en la medida de lo posible, perfecta bibliografía.

La contribución valiosa del traductor es una introducción de 25 páginas. En esta brinda conocimientos suficientemente abundantes sobre el pueblo *öskara* (vasco)³², su lengua y territorio lingüístico. Este pequeño pueblo de las montañas de los Pirineos, según los cálculos de Luis-Luciano Bonaparte cuenta con unas 800.000 almas, de las cuales

³¹ En 2005 apareció a la venta el ejemplar en cuestión. En la dirección de internet <http://www.cabinet-revel.com/archives/Ader18mars2005.pdf> [Consulta: 25-05-2015] se podía leer el anuncio siguiente que contiene un error: pone Temerven en vez de Temesvar (Temesvár - Timișoara). Cf. la nota anterior. El anuncio dijo:

26 [BASQUE (Pays)]. RIBÁRY (François). A Baszk Nyelv Ismertetése. Budapest, 1866. Deux parties en un volume in-8°, demi-chagrin crème à coins, dos orné (reliure de l'époque). 60/80 La page de garde porte quelques indications manuscrites du traducteur : « Les deux livraisons dont sont extraites les pages ci-après m'ont été envoyées de Temerven [sic] par Émile Picot et me sont parvenues le 28 mai 1872. Picot [...] tenait l'une de l'auteur lui-même [...]. C'est sur ces deux livraisons que j'ai fait ma traduction qui a paru à Paris chez Franck (F. Vieweg) en 1877 : « Essai sur la langue basque, par François Ribáry... », in-8° de XXVIII-158 p. J[ulien] V[inson]. »

De la bibliothèque d'O. Balleriaux, avec ex-libris.

Titre manuscrit. Rousseurs et tache sur quelques feuillets.

³² Transcrito en húngaro como *öskara*.

660.000 viven en España y el resto en Francia. Muchos emigraron a México, a Buenos Aires y a Montevideo. La fonética del euskara es muy simple, los más frecuentes son los sonidos siseantes, nasales y velares; las consonantes palatales muchas veces se hallan entre dos vocales. Frecuentemente encontramos también africadas. No les gustan demasiado los grupos consonánticos, y como en el húngaro les intercalan vocales. Las relaciones sintácticas normalmente se expresan por sufijos, pero existen también prefijos. Como artículo les sirve el pronombre demostrativo. «Nosotros» y «vosotros» no son formas plurales de los pronombres personales «yo» y «tú», sino que parecen ser unidades individuales. Los pronombres posesivos no se forman de ellos, no dicen «házam», o «enyém ház», sino «az én háza».³³ No tienen género, pero dependiendo de si quieren dirigirse a varones o a mujeres utilizan diferentes terminaciones en los verbos.

La flexión de sus verbos es muy complicada, así que una sola forma verbal puede señalar más relaciones todavía de las que nosotros los húngaros podemos expresar con la flexión pronominal objetiva (determinada), por ej., *szeretlek, szeretem*.³⁴ Antiguamente ellos también tenían sólo dos modos (indicativo y subjuntivo), tres tiempos (presente, imperfecto y una categoría del aoristo), pero la lengua se desarrolló de tal manera durante su historia que en los dialectos hay once modos y noventa tiempos, en cada uno dos números y en ellos tres y tres personas, y todas las personas cambian su forma según el sexo y condición de la persona a quien se dirige.

Una señal de la extraordinaria variabilidad de la lengua vasca es el hecho de que apenas se hallan dos municipios donde se hable de la misma manera. No puede ser de otra manera en el caso de un pueblo que tiene que olvidar su lengua para poder elevarse al nivel de la ilustración de los vecinos. El príncipe Bonaparte distingue 24 dialectos de la lengua vasca [sic], número que según Vinson se puede reducir a ocho o hasta a tres.

³³ El húngaro utiliza sufijos posesivos: *ház* «casa», *ház-a-m* «mi casa», etc. Las dos formas citadas se podrían traducir con la ayuda de ejemplos vascos de la siguiente manera: no dicen (...) «nire etxe», sino «nire etxea».

³⁴ *Szeretlek* (te quiero) «maite zaitut», *szeretem* (lo/la quiero) «maite dut».

Como se ve de lo mencionado más arriba, la lengua de este pequeño pueblo de los Pirineos pertenece al grupo de las lenguas aglutinantes y morfológicamente al de las lenguas incorporativas y polisintéticas (como las lenguas americanas). Pero no se puede decir que sean parientes próximos hasta que no sea demostrado el parentesco del léxico, como por ejemplo el parentesco de las raíces sanscritas, griegas y godas, y es que hasta hoy no se encontraron raíces de palabras vascas en otras lenguas. Vinson protesta también decididamente contra la opinión de los que quisieran hacer entrar la lengua euskara en el grupo llamado *Turán*. En esta olla podrida³⁵ se encasilla todo lo que no es ario, semítico o chino.

En cuanto a la traducción la encontramos clara y fiel. Al principio el orden de palabras diferente del húngaro pareció perturbar a Vinson, pero como explica él mismo, después se acostumbró y trabajó con facilidad, pero con esmero.

[*Pesti Napló* 27. évfolyam, 314. szám. Esti kiadás. Budapest, Csütörtök, december 18. 1876. (Año 27, nº 314. Edición de la tarde. 28 de diciembre de 1876)].

En 1877 en el interior de un artículo dedicado a Ribáry y a su gramática el diario *Nemzeti Hírlap* publicó unas cartas del príncipe Bonaparte dirigidas al autor húngaro. A continuación las reproduzco con la advertencia de que desgraciadamente no se conservaron sus originales escritas seguramente en francés. Por eso me he visto obligado a traducirlas al español de la versión húngara publicada.

La noticia de «Nemzeti Hírlap»

*La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro*³⁶
Budapest, 7 de junio [de 1877]

El príncipe Luciano Bonaparte, quien ocupa bien merecido un lugar destacado entre los lingüistas vascos, hace poco se manifestó

³⁵ Esta expresión en español está tomada de la introducción de Vinson, pero en el texto húngaro aparece escrita como: *olla potrida*.

³⁶ Reitero que desgraciadamente no se han conservado las cartas reproducidas en el artículo. Me he visto obligado a traducir su texto del húngaro al español.

en este campo con un nuevo trabajo que tiene un carácter más bien polémico, y *está dedicado a la defensa de un lingüista húngaro* frente a un lingüista vasco nacido en Francia.

El señor Ferenc Ribáry ya en 1856 se ocupaba de la lingüística y en las *Tanodai Lapok* (Hojas escolares) aparecieron varios ensayos suyos sobre las lenguas uralo-altaicas. En 1859 en el IV tomo de *Magyar Nyelvészet* publicó un ensayo sobre el pueblo y la lengua mordvinos. En 1862 apareció un trabajo del príncipe que despertó en él tal interés que decidió convencerse personalmente de la relación entre el vasco y las lenguas finesas. Ribáry pensaba informarse con la ayuda de esta lengua sobre las relaciones etnográficas de los habitantes prehistóricos de Europa. Después de dos años de estudios se leyó en la Academia la primera parte del ensayo escrito sobre el pueblo y la lengua vascos. Y mientras en nuestra casa casi pasó desapercibido, llamó la atención del príncipe Bonaparte en Londres, quien ante el señor Jácint Rónay³⁷, que entre tanto regresó al país, declaró que esperaba con gran interés la segunda parte, porque hay que saber que el príncipe, aunque no perfectamente, comprendía el húngaro.

Luis-Luciano Bonaparte, príncipe de Canino, primo menor de Napoleón I, nació el 4 de enero de 1813 en Thorngrove, en el condado de Worcestershire. Jamás se ocupó de la política, sino que se lanzó con gran entusiasmo al cultivo de las ciencias y en este terreno destacó desde diferentes puntos de vista. Sus especialidades principales fueron la química, la mineralogía y la lingüística. En este último campo aparecieron varios trabajos suyos. Así, entre otros, en 1847 sale el *Specimen lexicæ comparativæ omnium linguarum europæarum*; en 1857 publica en 72 lenguas europeas la parábola sobre el sembrador; en 1862 edita *La langue basque et les langues finnoises*; en 1869 *Sur le verbe basque*; en 1877 *Remarques sur certaines notes, certaines observa-*

³⁷ Jácint Rónay (Leitzinger) beneditino húngaro, científico de gran renombre. Nació en Székesfehérvár en 1814 y murió en Pozsony en 1889. Después de 1849 se vio obligado a emigrar debido a su participación en la revolución. Entre 1850 y 1866 residió en Londres donde estableció relación con el príncipe Bonaparte para quien tradujo obras de Reguly relacionadas con el vogul (cf. Szinnyei: 1980-81, Tomo XI, 1151, 1155. Véase también *Encicl. Univ.* Tomo: 52 Ronay (Jacinto). N. B. La Enciclopedia menciona en francés el nombre latino de la ciudad nativa de Rónay (Alba Regia) y el nombre alemán de Pozsony (hoy Bratislava).

tions et certaines corrections dont M. J. Vinson a accompagné l'essai sur la langue basque par F. Ribáry. En 1849 se hizo miembro de la Asamblea Nacional francesa y en 1852 llegó a ser senador. En 1855 fue condecorado con la gran cruz de la Legión de Honor francesa.

El príncipe mayormente vivió en Inglaterra desde donde le escribió una carta muy halagadora al señor Ribáry. Esta carta, interesante también por su contenido científico, dice:

Londres, 22 mayo de 1867.

Muy señor mío: He recibido con placer su trabajo sobre la lengua vasca. Desgraciadamente está escrito en húngaro, o sea en una lengua que admiro, pero que entiendo menos de lo que me gustaría. Sin embargo con la ayuda de un diccionario he comprendido las partes más importantes del trabajo. Yo no soy completamente de su opinión en cuanto a la cuestión de si la lengua vasca y las lenguas del Ural pertenecen al mismo grupo lingüístico o no. Considero que las lenguas del Ural y las lenguas samoyedo, tunguso, tártaro y mongol a pesar de divergir mucho entre ellas forman un grupo que tiene por nombre «altaico». Según mi opinión la lengua vasca no es «altaica», pero al mismo tiempo pienso que aunque es independiente del grupo de las lenguas altaicas, pertenece a una clase mayor de lenguas de la cual forman parte también las lenguas altaicas.

De esta manera la lengua vasca no es hermana del húngaro, como lo son el permio y el votiaco, tampoco es su hermana como lo son las lenguas del Ural y el tártaro, pero junto con el húngaro y los demás idiomas altaicos forman dos grupos lingüísticos como se ve en el cuadro siguiente:

Grupo lingüístico	Familia lingüística	Cada una de las lenguas
I. Vasco	Vasca	Vasco
II. Altaico	1. del Ural...	a) Finés Estonio Livonio Lapón

Grupo lingüístico	Familia lingüística	Cada una de las lenguas
	2. Samoyedo 3. Tártaro 4. Tunguso 5. Mongol	b) Permio-zirieno Votiaco c) Cheremis Mordvino d) Húngaro Vogul Ostiaco

De este cuadro usted puede ver claramente cuál es mi opinión. Puede ser que usted diga que según esto niego todo el parentesco entre el vasco y las lenguas del Ural. Ni mucho menos. Pienso que también significa un tipo de parentesco que estos idiomas pertezcan a una misma clase de lenguas aunque formen grupos independientes. En efecto, usted también sabe muy bien que las lenguas indogermánicas y las semíticas no forman parte de la misma clase que engloba el vasco y los idiomas altaicos. También las lenguas del Cáucaso (exceptuando las indogermánicas) forman grupos independientes, pero pertenecen a la misma clase de lenguas que comprende el vasco y los grupos altaicos. Yo en mi trabajo solo intentaba demostrar el parentesco de los grupos lingüísticos. Aprovecho la oportunidad para señalararle a usted –a quien considero un filólogo, y muy especialmente un finólogo excelente–, que no me gusta la denominación *familiar* con que se designan las lenguas del Ural, un nombre que en la conversación yo mismo empleo. ¿No piensa usted que entre el finés y lapón hay tal diferencia como entre el griego y el latín, el gaélico y el irlandés, el ruso y el lituano? ¿No piensa que entre el húngaro, el vogul y el ostiaco existe la misma diferencia? No tengo nada en contra de que muchos consideren lenguas hermanas de un lado el finés, el estonio y el livonio, y del otro el permiano y el votiaco, pero creo que las demás lenguas urálicas se pueden clasificar de la siguiente manera:

Grupo lingüístico del Ural

1. Finés, Estonio, Livonio
2. Lapón
3. Permio-zirieno, Votiaco
4. Cheremis
5. Mordvino
6. Húngaro
7. Vogul
8. Ostiaco

Las lenguas del Ural forman más bien un grupo y no una familia.

En cuanto a su trabajo solo lamento una cosa, es que a veces ha cometido errores en la transcripción de los sonidos. No importa qué sistema aceptamos, pero una vez escogido tenemos que aplicarlo consecuentemente.* Le presento pues los signos que en la lengua húngara expresan los sonidos vascos.

En el vasco	En el húngaro
s	falta, porque es un sonido entre la s y la sz húngaras.
z, ce, ci, za, zo, zu un solo sonido	= sz
ca, co, cu, que, qui un solo sonido	= k
ts, tce, tci, tza, tzo, tzu un solo sonido	= cz, o sea c
x	= s, jamás ks
ll	= ly
ñ	= ny
tt, ty	= ty
y	= en la mayoría de los casos gy.

Acepte, etc.

Bonaparte L. L

* El señor Ribáry se sirvió del sistema de transcripción que la academia húngara utiliza para la transcripción de idiomas extranjeros, pero para los sonidos no siempre escogió signos que existen en el alfabeto húngaro, sino que dejó también otros tales como: n', l', etc. y así el error no es del autor sino de la Academia.

El autor de la reseña.

Con esto se interrumpió la correspondencia entre el príncipe y nuestro científico, pero el príncipe interesado por la causa de la lengua vasca le llamó la atención sobre el trabajo del autor húngaro al científico vasco Abbadie. Este le comunicó la noticia a Vinson quien pidió conseguirle la obra a un amigo suyo que pasó por Budapest. Y de esta forma el ex vicecónsul francés de Temesvár, Émile Picot le visitó [a Ribáry – *Observación mía* (K. M.)] en 1872 y siguiendo sus indicaciones logró rescatar el ensayo de las publicaciones de la academia. El señor Vinson, que como lingüista se ocupaba del vasco, del tamil y de las lenguas altaicas, en un año aprendió el húngaro de tal manera que a finales del 1873 pudo comenzar la traducción del ensayo. La traducción, cuya revisión hecha por el autor y la impresión ocuparon dos años, apareció en 1876 en París con las observaciones del traductor. Estas a veces son precisiones, otras veces rectificaciones. En las columnas del «N. H.» [*Nemzeti Hírlap*] ya hablamos de la traducción presentándola según el *Avenir*.³⁸

Contra las observaciones de Vinson, sobre todo contra sus observaciones polémicas, el príncipe Bonaparte tomó posición en su reciente trabajo, en las *Remarques...*, publicadas primero en las actas de la sociedad filológica de París, y editadas individualmente hace poco por segunda vez. El príncipe Bonaparte informó de este trabajo dos veces en sus cartas escritas al científico húngaro y en cuanto a las cuestiones discutibles y criticadas en la mayoría de los casos, toma parte por Ribáry, «estimulado por el amor a la ciencia y sobre todo por el amor a la verdad». Nos pareció interesante hacer conocer las dos cartas a los lectores. La primera dice así:

Londres, Norfolk-Terrace Bayswater, 14 de junio de 1877.

Querido señor Ribáry, acaba de aparecer una reseña crítica mía sobre las observaciones que el señor Vinson añadió a la traducción francesa de su gramática vasca. A veces el señor Vinson tiene razón frente a usted, pero frecuentemente es él quien se equivoca y es usted quien tiene razón. El amor a la ciencia y sobre todo el amor a la

³⁸ Se trata de la breve noticia mencionada más arriba, publicada el 29 de diciembre de 1876 en *Nemzeti Hírlap* bajo el título *Reconocimiento al nombre húngaro en un campo nuevo*.

verdad me han obligado a rectificar los errores del señor Vinson en relación a la lengua vasca. He salido en su defensa, haciendo ver al traductor que es él quien se ha equivocado, al intentar rectificar supuestos errores de usted. Le reservé a usted seis ejemplares de este pequeño trabajo y le pido que los acepte como señal de reconocimiento a su talento lingüístico. Se los enviaré por correo, pero le ruego que me informe si he escrito bien su dirección. Atentamente
Luciano Bonaparte.

La segunda carta dice lo que sigue:

Londres, Norfolk-Terrace Bayswater, 22 de junio de 1877.

Querido señor Ribáry, lamento muchísimo que un lingüista tan excelente como usted, haya dicho adiós a la lingüística. Es una pena que usted haya hecho con esta hermosa ciencia lo mismo que yo hice con la química cuyo estudio me hizo feliz durante 25 años. Es verdad que la gente es ingrata, pero espero que usted también tenga remordimientos y que un día vuelva a los temas de este amor suyo abandonado. Le adjunto los seis ejemplares mencionados de mi trabajo. Espero de todo corazón que usted los reciba sin ningún daño.

Acepte la expresión de mi gran respeto.

Luciano Bonaparte.

Las cuestiones discutibles de la lengua vasca no interesarán demasiado al público no especialista, pero sí el reconocimiento tributado al científico húngaro en el extranjero. Las revistas especializadas francesas, inglesas y alemanas (*L'Avenir, Nature, Ausland*, etc.) notaron que Ribáry logró descifrar como nadie hasta ahora la admirable conjugación del verbo vasco. Porque hay que decir que el verbo en este idioma tiene alrededor de ciento veinte formas y es capaz de englobar no solo el acusativo de los pronombres personales, sino también el dativo – la explicación del cual ya antes de Ribáry los mismos lingüistas vascos consideraban como un enigma irresoluble de una esfinge. – K. K.

[«Bonaparte Lucián hg. levelezése egy magyar tudóssal». (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro). *Nemzeti Hírlap*, 1877. június 8 (8 de junio de 1877.)].

Entre las reseñas publicadas en el extranjero vale la pena mencionar el escrito de A. H. Sayce³⁹ publicado en Londres en la revista *Nature*. Sayce junto a la versión francesa de la obra de Ribáry presenta también el trabajo de W. Webster intitolado *Basque legends*. Tres meses después de que saliera a la luz el artículo mencionado se publicó una breve nota de A. Hovelacque (Hovelacque en la *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée*. La bibliografía de J. Bilbao (Bilbao: 1976-1980) informa que el texto aparece en la página 168, pero en realidad se encuentra en las páginas 167-168). A continuación reproduzco de las dos reseñas los fragmentos dedicados a la gramática de Ribáry.

A. H. Sayce destaca lo siguiente:

«The grammar of the Hungarian professor, which M. Vinson has translated into French, is an extremely good one, and its value has been increased by the introduction he has prefixed to it, as well as by the notes he has added by way of supplement and correction, as well as by a very useful and almost exhaustive Basque bibliography he has appended at the end. These notes will form the subject of an article Prince Bonaparte is preparing for publication. Prof. Ribáry's exposition of the intricacies of Basque grammar is singularly clear, and I know of no work from which the foreign student could gain a better insight into the machinery of the verb or a better key to its multitudinous forms. Certain of these are compared with corresponding forms in Magyar [sic], Vogul, and Morvinian, which, like the Basque, are able to incorporate the objective pronoun. The volume may be heartily recommended for both scientific and practical purposes». (Sayce: 1877, 395).

A. Hovelacque junto con los elogios formula también alguna observación crítica diciendo:

³⁹ Archibald Henry Sayce (1845-1933) orientalista (asirológo) y lingüista inglés. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 54: Sayce (Arquibaldo).

«L'écrit de M. Ribáry méritait certainement la traduction qui vient d'en être faite. L'analyse grammaticale est minutieuse ; la méthode me semble bonne. Ces temps derniers, on a beaucoup écrit sur le basque ; en général, les travaux que l'on publie sur cette langue ne souffrent guère la médiocrité. Ils sont méthodiques ou pleins de théories métaphysiques. M. Ribáry est du bon côté. Son livre est à consulter, même après les publications de MM. Van Eys et Vinson. Il y a peut-être à redire çà et là. Ainsi la transcription n'est pas toujours heureuse, et il y a des remarques hasardées sur l'accentuation ; mais, en somme, le livre est recommandable.

M. Vinson l'a gratifié d'une excellent préface sur le caractère général de la langue basque et d'un très-utile notice bibliographique partant de 1607 pour aboutir en 1876» (pp. 167-168). La reseña acaba con una rectificación de Hovelacque –sobre una de las notas bibliográficas añadidas por Vinson que aparece en la página 145– que no reproduzco aquí. (Hovelacque: 1877, 168).

Se pueden encontrar todavía algunas observaciones dispersas, más bien cortas, sobre la obra de Ribáry. Por ejemplo en la *Enciclopedia Auñamendi*, refiriéndose a J. Vinson, dice: «También tradujo del húngaro el *Ensayo sobre la lengua vasca* de Ribáry al que dotó de unas polémicas notas». Véase <http://www.euskomedia.org/aunamendi/128775> [Consulta: 1-6-2015].

En el nº 8 de la *Revista Internacional de los Estudios Vascos* del año 1914 (1914-1917) E. Winkler⁴⁰ publicó un ensayo en francés bajo el título de « La langue basque et les langues ouralo-altaïques ». Una ficha bibliográfica que se puede consultar en internet resume de la siguiente manera el contenido del artículo:

«Aunque Ribáry demuestra ciertos parecidos entre el euskara y las lenguas uralo-altaicas, éstos son superficiales. Winkler intenta pro-

⁴⁰ Erik Winkler (nacido en 1848). Se desconoce el dato de su fallecimiento. Véase <http://www.euskomedia.org/aunamendi/142894> [Consulta: 5-6-2015]. Lingüista alemán, especialista de las lenguas del Ural, miembro de la Academia de Ciencias de Hungría. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 70: Winkler (Enrique).

bar que son totalmente opuestas por la manera de formar palabras, el plural, los pronombres, etc.».

Véase <http://www.euskomedia.org/analitica/4124> [Consulta: 25-05-2015].

Winkler menciona la obra de Ribáry diciendo que:

« On connaît bien l'essai de Ribáry sur le basque. Il a démontré bien des ressemblances entre le basque et les langues altaïques (ouralo-altaïques). Mais toutes ces ressemblances ne sont que tout superficielles ou explicables par un vieux rapport de vicinité ». Véase <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/riev/08282323.pdf>. [Consulta: 1-6-2015].

Jon Bilbao en su bibliografía (Bilbao: 1976-1980) bajo el nombre de Ribáry, cita también los siguientes escritos: LOQUIN, A. *Gironde*, 1877. (Mr. 20); SOULICE, L. *Revue de Gascogne*, 1877. XVIII, 51; WEBSTER, A. *Academy*, 1877. XII, 200. La gramática de Ribáry recientemente fue tratada en la tesis doctoral de Gómez López (2006).

Con la ayuda de un buscador en Internet es posible localizar todavía otras referencias a Ribáry (a Ribáry y Vinson, o a Ribáry y Bonaparte).

6. A modo de conclusión

La pequeña historia de la gramática de Ferenc Ribáry por fuerza quedó incompleta: no sabemos exactamente cuáles eran los manuales que el autor húngaro pudo por fin conseguir y utilizar para redactar su ensayo, aunque de algunos de sus ejemplos se puede deducir que una de las principales fuentes de Ribáry podía ser la gramática de Larramendi (1729; 2ª ed 1853). El propio Ribáry (1877) menciona las gramáticas de Larramendi y Lardizabal (1856) en la p. 47 hablando de los futuros. También menciona la de Blanc, que es prácticamente una traducción de Larramendi al francés (p. 94). Un examen exhaustivo del texto de Ribáry podría revelar alguna otra fuente confesa o camuflada.

Desgraciadamente tampoco disponemos casi de ningún documento personal del autor: no se conservaron o no se encuentran todas las cartas enviadas por Vinson, ni todas las respuestas de Ribáry; no conocemos el ori-

ginal de las cartas del príncipe Bonaparte publicadas en húngaro, ni tenemos una copia de las respuestas del autor húngaro.

Sólo se puede esperar que algún día aparezca al menos una parte de este material que nos permita completar el cuadro.

La gramática vasca de Ribáry –sobre todo la parte dedicada al verbo– tuvo muy buena recepción en el país y en el extranjero. Las *Remarques...* de Bonaparte contribuyeron en gran medida a dar a conocer internacionalmente esta obra. Hoy en día este trabajo nos interesa sobre todo como un documento histórico, y no solo para el euskara, ya que muestra también el estado de la terminología gramática y de la lingüística húngaras de la época. Al mismo tiempo la obra de Ribáry nos transmite un mensaje de suma importancia, nos hace ver que en el siglo XIX, sin internet y sin correo electrónico, existía un intercambio relativamente rápido de informaciones y colaboración entre representantes de naciones geográficamente alejadas entre sí. En cuanto a la participación húngara en esta cooperación no nos podemos olvidar de un factor favorable: en esta época muchos de nuestros autores se dedicaron a examinar la supuesta relación entre el vasco y las lenguas del Ural por lo cual países, pueblos y lenguas poco conocidos por el gran público se encontraron en el centro de interés de los científicos. De esta manera los lingüistas húngaros que desde hace tiempo se dedicaban a la investigación de los pueblos e idiomas de dichas regiones pudieron aportar datos interesantes, como por ej. la gramática de Ribáry sobre la lengua mordvina.

Como sabemos por una de las cartas que Bonaparte envió a Ribáry, el científico húngaro amargado decidió abandonar sus estudios de lingüística. Hoy en Budapest, más exactamente en Buda, hay una calle que lleva el nombre de Ferenc Ribáry. De los materiales del archivo de la capital (*Budapest Főváros Levéltára*) se puede saber que el 24 de octubre de 1907 una parte de la calle *Mész*, comprendida entre la calle *Rét* y la plaza *Marczibányi* fue denominada *Ribáry utca* (Calle Ribáry)⁴¹. Lo que no se documenta, son

⁴¹ En el documento el apellido del profesor aparece mal escrito. El texto dice: «Ribári Ferenc (1827-1880) történéssz» (R. F. historiador). El origen de la confusión reside en el hecho de que la *i griega* que aparece en ciertos apellidos se pronuncia como *i*.

las razones por las cuales las autoridades decidieron dedicarle una calle a nuestro autor.

Pienso que el mejor homenaje que le podemos hacer al autor de la primera gramática vasca escrita en húngaro, es continuar los estudios del euskara.

7. Anexo

7.1. Cartas de Ribáry escritas a Vinson

La lectura y por consiguiente la transcripción del texto de las cartas la dificulta el hecho de que Ribáry escribía sobre ambas caras de la hoja de papel y a veces los dos textos se sobreponen. En la la transcripción conservo el formato original y no corrijo los errores ortográficos y de corrección lingüística del autor (como por ej. «des poèmes ecclésiastique» en la hoja 2 de la carta nº 4). Tampoco no rectifico alguna que otra afirmación falsa del autor, ni reproduzco las palabras o frases tachadas que se encuentran en las cartas.

Las notas añadidas al pie de las páginas son mías [K. M.].

Más informaciones sobre la correspondencia de Ribáry y Vinson véanse en el punto 4.2.1. y apartado de las *Referencias bibliográficas* (*Cartas manuscritas o publicadas en traducción húngara*).

Transcripción del texto de las cartas de Ribáry escritas a Vinson

Budapest, le 29 Sept. 1874

Reçu le 4 oct.

rép. Le 5

1/1

Monsieur et cher confrère,

Pardonnez, que je répons si tard à votre aimable lettre, mais ayant fait encore un tour de voyage en

Allemagne, je ne suis retourné
chez moi, que le 24 du mois,
et c'est seulement en arrivant
que j'ai reçu votre lettre.
Quant à l'affaire de la traduc-
tion que vous aviez la bonté
de faire, vous me demandez si
je la pourrais vous rendre jusque
au 20 Octobre. En cas, si
vous en avez besoin, je n'ose

1/2

pas demander toute le traduction
parce que je ne peux pas dire d'avance,
si je pourrais disposer du temps néces-
saire, pour pouvoir attentivement
lire tout l'ouvrage, et le comparer
avec l'original. En conséquence
je renonce, et je vous prie de ne pas
vous donner le peine pour me l'en-
voyer; car premièrement je suis
convaincu que le travail sera digne
de Vous, qui avez employé tant de
peine pour apprendre notre langue
qui est bien difficile pour un étran-
ger; du reste je crois la partie gram-
maticale ne vous donnera pas beau-
coup de difficultés, à Vous que j'ai

1/3

l'honneur de connaître, comme un philologue
distingué. Ce n'est, que pour les premi-
ères dix pages, que je voudrais faire une
exception de ces pages dont Vous aviez eu
la bonté de faire mention dans votre lettre, si cela
ne vous dérangerait pas beaucoup, en
ce cas j'ose vous adresser ma prière
d'avoir la bonté de m'envoyer la tra-
duction de ces dix pages, que je vous

promets de vous rendre jusqu'au 20
d'octobre.
En attendant Monsieur et cher confrère
votre reponse, je prends l'occasion de
Vous témoigner mes respects, et ma con-
sidération la plus distingué.

François Ribáry
Budapest (Buda)⁴²

2/1

Budapest Le 7 Nov. 1874.

C'est le nom officiel de notre capitale⁴³

reçu le 12
rép le 24

Monsieur et cher confrère,

C'est justement aujourd'hui que
j'ai reçu votre aimable lettre.
Mon travail de révision était
déjà terminé, et je voulais demain
le remettre à la poste, comme je
le ferai effectivement.
Pardonnez, que je ne le fis au
jour fixé par vus, mais j'avais
un travail pressant à finir pour
notre Académie, que j'ai terminé

⁴² R. acaba su carta con el nuevo nombre de la capital húngara unificada (Budapest), acompañado por el nombre de la parte de la ciudad donde reside (Buda). Cf. la nota siguiente.

⁴³ La nota que aparece bajo la fecha se refiere a la unificación de la capital. Las tres ciudades Pest, Buda y Óbuda, mencionadas también con el nombre de Pest-Buda, en la época tenían 200 mil, 54 mil y 16 mil habitantes respectivamente. En 1872 se decidió unificar las tres partes bajo el nombre de Budapest. La nueva capital lleva este nombre oficialmente desde el 17 de noviembre de 1873.

heureusement.

Vous recevez je l'espère de bon coeur
mes observations sur quelques expres-

2/2

sions, qui ne sont pas, comme je le crois
correctes, parce que Vous n'aviez pas eu
l'occasion de faire connaissance de
l'histoire de notre pays.

Du reste je vous en félicite de
votre traduction, car sauf ces erreurs,
qui étaient inévitables pour Vous,
elle est excellente.

Quant au livres, –je possède Fabian
finn nyelvtan– pour la grammaire
vogul, comme je n'en avais pas encore
connaissance, – que depuis hier, je
vais vous la procurer, et je vous enverrai
ces jours là ces deux livres avec
plaisir.

Recevez l'assertion de ma considé-
ration bien distinguée.

Fr. Ribáry

3/1

Budapest 187[5]
9 avr 75

reçu le 12
rép. le 11 mai

Monsieur et cher confrère,

Il y a longtemps que je n'ai
pas des nouvelles de Vous.
J'espère bien, que vous avez
reçu les livres, que j'ai
vous ai envoyés. Comment

va la traduction ? Est-ce
que vous l'avez déjà finie ?
Tant de questions, qui vous
embêteront probablement, mais
pardonnez à ma curiosité, qui
m'aimerais d'être informé
sur les succès de vos études
finno-hongroises.

3/2

Cher confrère ayez la bonté de me
répondre bientôt, car je suis dans
une inquietude, pas sur le sort
de mon ouvrage, car j'en suis con-
vaincu qu'il [est] dans les mains
les plus habiles, mais j'ai peur
de vous avoir peut être offensé
sans le savoir comment, parce que
Vous vous taisez depuis si long-
temps.

Comme historien je m'occupe main-
tenant de l'Égyptologie, et ce soir
j'ai écrit pour quelques livres à
librairie Maison-neuve.⁴⁴ C'est juste-
ment un mémoire sur les hycsos
que je veux lire dans une séance de
notre Académie, si ça vous intéresse

3/3

je me ferais un honneur de pouvoir
vous présenter un exemplaire, comme
un autre aussi sur les pelasges de
la Grèce que je viens de finir.
et qui va paraître ces jours.
En attendant cher confrère votre

---

⁴⁴ Librería-editorial Maisonneuve de París (Maisonneuve et Cte, Libraires – Éditeurs. 25, Quai Voltaire, en aquel entonces). Su nombre aparece también en la carta nº 10.

reponse recevez l'expression de
mes plus sincères respects et de
ma haute considération.

Fr. Ribáry
Hongrie
Budapest
Vár⁴⁵

4/1

Budapest, 28 oct. 1875
reçu le 2 nov.

Monsieur et cher confrère,

J'étais bien réjoui de votre aimable lettre,
et sincèrement ravi d'avoir fait
votre connaissance par le moyen de
votre portrait ; voici en revanche le
mien, que je prends la liberté de vous
envoyer. Mon petit ouvrage sur l'
Égyptologie⁴⁶ le suivra, avec un registre
de mes autres ouvrages jusqu'ici publiés.
Je veux commencer maintenant par un
précis d'histoire de la philologie⁴⁷ comparée
de la part de notre Académie.
La science du langage a commencé à
être cultivée dans le siècle passé. Les
premiers champions de la science étaient Maxi-

⁴⁵ La palabra húngara *Vár* quiere decir «Castillo», nombre de uno de los barrios de Buda, donde se encuentra el castillo real.

⁴⁶ Ribáry debe referirse a su ensayo «Egy lap Egyiptom őskori történelméből» (Una página de la prehistoria egipcia), publicado en 1875 en una revista especializada en temas de historia (*Értekezések a történelemtudomány köréből*).

⁴⁷ En vez de «philologie».

milian Hell⁴⁸, qui a publié l'ouvrage suivant
 en latin : Idioma Hungarorum et Laponum
idem esse ; ses traces suivait Samuel
 Gyarmathi⁴⁹, qui comparait la langue hongroise

4/2

non seulement avec le finnois, mais encore
 avec le juif et le persan ; c'est à dire il
 n'avait pas une idée juste sur l'affinité
 des langues. Mais nous avions d'autres savants
 qui ne traitant que en second ordre l'affinité
 finnoise, ont étudié notre ancienne littérature,
 pas seulement du XVI et du XVII siècle, quand
 elle fleurissait même ; mais ils ont étudié
 les plus anciens monuments de notre langue,
 c'est à dire des poèmes ecclésiastique, des
 légendes saintes de XIII et de XIV siècle, et les plus ancien monu-
 ment, cette prière qui provient probablement
 de XI siècle, dont ils ont dérivé les règles
 de notre grammaire. C'était surtout Nicolaus

⁴⁸ Hell Miksa (1720-1792) astrónomo húngaro, el primero que se interesó por la posible relación entre la lengua laponia y el húngaro. R. se equivoca: el trabajo que menciona no era de Hell, sino –como lo encontramos también en la introducción de Vinson– de su colaborador J. Sajnovics (1733-1785), astrónomo y filólogo húngaro, colaborador de M. Hell. Su obra más conocida escrita en latín es –como dice su título– la demostración de que la lengua húngara y la laponia son idénticas: *Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse* (1770). Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 53: Sajnovics (Juan).

Aprovecho la oportunidad para decir que en las cartas de Ribáry escritas en francés los nombres húngaros aparecen traducidos a este idioma, como se estilaba en la época. En fuentes españolas los mismos nombres vienen en castellano. Cf. por ej. *Encicl. Univ.* Tomo 27: Hell (Maximiliano). En esta enciclopedia hay unos pocos errores, como es el caso del artículo dedicado a Ferenc Kazinczy donde encontramos *Ferencio* – en vez de Francisco. Algunos de los nombres de autores más antiguos pueden figurar en las fuentes en latín: *Johannis Sajnovics*.

⁴⁹ Gyarmathi Sámuel (1751-1830) médico, autor de la fundamental obra lingüística *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstratae* de 1799. (Demostración gramatical del parentesco del húngaro y de las lenguas de origen finés). Algunos –como el filósofo austríaco Fritz Mauthner consideran que la lingüística moderna nace con los trabajos de Sajnovics y Gyarmathi. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 27: Gyarmathi (Samuel).

Révay⁵⁰ et François Kazinczy⁵¹, qui par ses traductions à beaucoup enrichi la langue. L'académie hongroise a été fondée dans l'an 1825 et à commencé ses travaux 1830. Ces premiers ouvrages de la philologie étaient une grammaire, et bientôt on a commencé un grande dictionnaire de la langue, comme le grand dict. de la langue française, les auteurs en sont Grégoire Czuczor⁵²

4/3

et Michael Fogarassy⁵³, ce dictionnaire n'était terminé que dans 1872.

Pour l'histoire de la littérature notre le plus grand héros est François Toldy⁵⁴, qui est même le fondateur de la science, et qui a tiré de l'oubli beaucoup d'ouvrages, qui n'étaient plus connus.

La philologie comparée de nos temps a pour fondateur Antoine Reguly⁵⁵, qui a fait un voyage parmi les peuples finnois et vogouls, ostiakés, dans les années de 1846-1851, mais en reve-

⁵⁰ Révai Mátyás Miklós János (1750-1807) filólogo, gramático y erudito húngaro. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 51: Révai (Nicolás).

⁵¹ Kazinczy Ferenc (1759-1831) escritor, poeta, traductor húngaro, figura destacada de la época de la *Ilustración* húngara y del movimiento de la renovación de la lengua húngara. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 28. (segunda parte): Kazinczy (Ferencio) [sic – en vez de Francisco].

⁵² Czuczor Gergely (1800-1866). Poeta, autor con M. Fogarassy del diccionario de la lengua húngara en seis tomos (*A magyar nyelv szótára* 1861 -1874). Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 16: Czuczor (Gregorio Esteban).

⁵³ Fogarasy Mihály (1800-1882) lexicógrafo y jurisconsulto. Después de la muerte de G. Czuczor acabó sólo el mencionado diccionario de la lengua húngara en seis tomos. Véase la nota anterior. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo: 24 Főgarassy [sic] (Juan).

⁵⁴ Toldy [Schedel] Ferenc (1805-1875) médico, crítico literario, redactor de la revista *Athenaeum* y autor de varios ensayos sobre literatura húngara y sus autores destacados. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 62: Toldy (Francisco).

⁵⁵ Reguly Antal (1818-1858) viajero y lingüista, etnógrafo. Estudió la lengua y las costumbres de diversos pueblos ugrofineses. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 50: Reguly (Antonio).

nant il est mort sans pouvoir publier ses études. C'était mr. Paul Hunfalvy⁵⁶, qui a pris cette tâche sur lui et a publié sous le titre : Vogul föld és nép, et Vogul mondák (légendes) les études de Reguly.

La philologie comparée a été cultivée surtout par les mrs. P. Hunfalvy et Joseph Budenz⁵⁷ qui ont publié plusieurs ouvrages sur les langues : finnoise, lapone, vogoul, tsche-remis, et ont fait des comparaisons de grammaire comme lexicales entre cette langue et la nôtre.

4/4

Leurs études ont paru ou dans les comtes rendus de l'académie (Nyelvtudományi Közlemények), et souvent dans des éditions séparées. Il y a encore Sigismond Barna⁵⁸ le traducteur de le Kalevala, épos finnois et Riedl⁵⁹ et Fábian⁶⁰ qui ont publié des études linguistiques finnoises. Pour les langues turques et tartares nous avons le célèbre voyageur Armin

⁵⁶ Pál Hunfalvy (1810-1891) lingüista y etnógrafo, miembro de la *Academia de Ciencias Húngara*, autor de varias obras sobre lenguas ugrofinesas; redactor de la revista *Nyelvtudományi Közlemények* publicada por la comisión lingüística de la *Academia*. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 28: Hunfalvy (Pablo).

⁵⁷ József Budenz (1836-1892) lingüista, profesor universitario, autor de varias obras sobre lenguas ugrofinesas. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 9: Budenz (José).

⁵⁸ Ferdinánd Barna (1825-1895), lingüista, miembro corresponsal de la *Academia de Ciencias Húngara*, traductor del poema épico finés *Kalevala*. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 7: Barna (Fernando).

⁵⁹ Szende Riedl (1831-1873) profesor de la Universidad de Praga y de Pest, autor de ensayos sobre la lengua húngara. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 51: Riedl (Szende).

⁶⁰ István Fábian (1809-1871) lingüista, miembro corresponsal de la *Academia de Ciencias Húngara*, autor de varios ensayos sobre la lengua húngara y finesa; traductor de *Kalevala*. Su *Finn nyelvtan* (Gramática finesa), editada por la *Academia*, se publicó en Pest en 1859.

Vámbéry⁶¹.

Quant à moi je cultive l'histoire et ce n'est qu'en passant, que je me suis occupé de la philologie, pour m'instruire moi même sur l'affinité des peuples. En 1859 j'ai publié un étude sur la langue mordvine⁶² en la comparant avec la langue hongroise et finnoise, cette étude était précédé d'un essai historique sur la famille ugro-finnoise, cette à dire sur les peuples magyares.

Mes études sur la langue basque étaient aussi commencé dans l'intérêt des mes études historiques, parceque en lisant l'ouvrage du pr. Bonaparte, je voulus me procurer la conviction sur l'affinité du basque. Mes études

4/5

m'ont amené plus loin, que je ne le voulus pas au commencement, – et pour en rendre compte à l'académie, j'ai publié cet essai que vous aviez la bonté de trouver digne d'être traduite en français.

Pour vous avouer franchement ce n'est plus le philologie que je cultive, mais l'histoire comme vous pourrez le voir dans le registre de mes ouvrage jusque ici publiés. Vous vous étonnerez peut être, que nous autres hongrois cultivons plusieurs sciences, mais c'est naturelle, quant on n'appartient pas à une grande nation, il faut qu'on travaille dans plusieurs genres, parceque chez nous il n'y a pas tant des ouvriers pour pouvoir partager les travaux. –

⁶¹ Ármin Vámbéry (1832-1913) lingüista y etnógrafo, autor de diccionarios y descripciones de diversas lenguas orientales. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 66: Vámbéry (Arminio).

⁶² «A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e?» (Pertenece el mordvino a la rama húngara?), *Magyar Nyelvészet* (Lingüística húngara), 1859, año IV, 259-298.

Mon chère confrère voilà quelques idées rapidement jetées sus le papier, –faites que vous en voulez– et pardonnez, que j’ai n’ai pu vous donner des renseignements plus positifs, mais j’ai tant d’affaires, qu’il me faut fruster mon repos de nuit pour vous pouvoir écrire cette lettre.

La réponse sur vos questions suivra.
p. 54 l. 11-13 Megvagyok plus tard, je n’ai pas le livre chez moi, je le chercherai demain.

4/6

428 l. 24. látandok futur conditionnel quand j’aurai vu, tu auras vu, il aura vu, si videro (latin)

54 (11-13 l) Megvagyok etc. J’en suis convaincu, mais à cause de l’insuffisance de mes moyens il m’est impossible d’en démontrer la conséquence.

54 (25-26) hogy határozottságot nyerjen, - veux dire : (bat est l’article indéfini, il prend le suffixe ak ou ek) pour devenir l’article défini.

463 (24-26 p) Ha sikerült : Si j’ai réussi à jeter quelques lumières sur l’organisme de cette langue admirable, dans la conscience de ce fait et la reconnaissance du public je retrouverai le prix de mes efforts.

464 1-9. (bien fait)

465 note A ba és ez ... Avec le suffix précédant ba et ez, si le mot n’a pas l’accent sur la dernière syllabe, l’accent doit être mis d’une syllabe plus en arrière.

465 (13-16 l.) E fordítás etc... Cette traduction est un des plus anciens textes imprimés du basque,

que je donne après Mr. Mahn⁶³, avec la transcription reçu de l'Académie pour les mots étrangers et avec les corrections nécessaires, ou il y a

4/7

des fautes, faites par le copiste du texte, au moins quant je m'en suis convaincu...

467 note au § 18 (... Aicinean «ellened»...
contre toi hiré pronomen possessiv = tied
(hongr) le tien (dans cette expression j'ai vu un
pleonasme, comme une particularité du
basque). En hongrois on dirait: te
ellened contre tu-toi
en basque se dit contre de toi contre c'est
ce que j'ai remarqué. Alors c'est

2   1

bien: hiré etche-a la maison de toi.
Igenév = participe mais quelques fois igenév,
nom verbal, quand il est appliqué
comme substantif.

Les autres transcriptions sont bonnes
et exactes.

Recevez mon cher confrère l'expression
de mes plus sincères respects
Budapest le 28 oct. 1875
de Votre ami affectionné
François Ribáry

5/1

Budapest, 16 déc. 75

reçu à La R. [?] le 22

Monsieur et cher Confrère,

⁶³ August Mahn (1802-1877), filólogo y lingüista alemán, especialista de lingüística románica y de la poesía trovadoresca, profesor de la Universidad de Berlín. *Encicl. Univ.* Tomo 32: Mahn (Carlos Augusto Federico).

Il y a longtemps, je crois plusieurs semaines que j'avai l'honneur de vous adresser une lettre avec photographie ou j'ai vous ai donné quelques renseignements sur les travaux linguistiques de notre Académie des Sciences et des lettres. Plus tard – en quelques jours j'avais l'honneur de Vous envoyer une livraison sur l'Egyptologie, mais comme je ne suis pas si heureux d'avoir reçu votre réponse, j'ai peur que ces choses ne soient pas parvenues jusq à vous.

5/2

En conséquence de toutes circonstances je prends la liberté de vous prier, d'avoir la bonté de me répondre, dès que vous aurez reçu cette lettre pour calmer mon inquiétude, qui m'a prise pour n'avoir pas reçu une reponse de votre part.

En attendant je finis et recevez l'assertion de mes plus sincères respects

Buda-pest (Buda) le 16 déc. 1875.
Hongrie.

Votre très affectionné

Fr. Ribáry

6/1

Budapest le 22 Mars 1876

reçu le 27
rép. le 27

Monsieur cher confrère,

Ne vous étonnez pas que je me meurs d'envie de recevoir votre réponse

à ma dernière lettre. Je voudrais
 bien savoir si l'impression de votre
 traduction est déjà parue, ou non,
 en cas que oui, je vous prierais de
 de me faire parvenir un – ou deux exem-
 plaires. Malheureusement j'en ai besoin
 pour le montrer ici à mes ennemis
 nombreux ; car nemo profeta in patria.
 Je vous en écrirai plus sur ce sujet
 une autrefois, aujourd'hui je n'y suis
 pas disposé.⁶⁴

6/2

Je prends la liberté de Vous envoyer
 un exemplaire de l'histoire de mon pays
 «Magyarország oknyomozó történelme»⁶⁵
 si cela vous pourrait intéresser! Du
 reste je vous avoue, que j'apprends maintenant
 la langue française⁶⁶ pour pouvoir donner
 des renseignements plus exactes sur notre

patrie, qu'il n'a donné M. Sayous⁶⁷, et
 spécialement pour peindre les efforts que
 le Hongrie a faits au présent comme au

⁶⁴ Como se mencionó más arriba esta observación amarga de R. se debe al hecho de que no se cumplió su aspiración de llegar a ser miembro correspondiente de la Academia de Ciencias Húngara.

⁶⁵ *Magyarország oknyomozó története* (La historia razonada de Hungría) era un manual destinado para las clases superiores de los liceos publicado durante la vida del autor en tres ediciones y en traducción rumana. En 1886, ya después de la muerte de R., apareció otra versión más, adaptada por L. Mangold que había revisado también las ediciones anteriores.

⁶⁶ Leyendo con atención las cartas de R. escritas en francés se descubren errores gramaticales, ortográficos, etc. Sin embargo no deja de sorprender la afirmación de que está aprendiendo este idioma en vez de que está tratando de perfeccionar sus conocimientos de francés por las razones expuestas.

⁶⁷ Ribáry se refiere al libro de Edouard Sayous *Histoire Général des Hongrois*, editado en Paris F. Alcan, 1876.

passé dans la civilisation de l'Europe⁶⁸.
 Prochainement je veux écrire une
 lettre à M. Chabas⁶⁹ sur Egyptologie, spécialement sur le cheval dans ancienne monarchie, qui d'après mon avis était introduit

⁶⁸ Los intelectuales húngaros del último tercio del siglo XIX y del primero del XX, cautivados por la cultura francesa tenían que enfrentarse al hecho de que la política exterior de Francia era más bien contraria a nuestro país, cosa que curiosamente se reflejó también en ciertas obras lingüísticas francesas. El gran poeta, escritor, dramaturgo, traductor húngaro, Dezső Kosztolányi en 1930 contestaba en una carta abierta a los ataques de A. Meillet contra la lengua húngara (Kosztolányi: 1971, 89-108).

Reproduzco un fragmento más largo del libro del lingüista francés que me parece bastante ilustrativo:

«Le magyar n'est pas une vieille langue de civilisation. Il porte dans son vocabulaire la trace d'influences extérieures de toutes sortes; il est plein d'emprunts au turc, au slave, à l'allemand, au latin, tandis que lui-même n'a exercé sur les langues voisines presque aucune influence durable. Sa littérature n'a pas de prestige. Il n'appartient pas à la même famille linguistique que la plupart des langues parlées en Europe et surtout dans cette région de l'Europe; il a une structure compliquée, n'est facile à apprendre pour personne. Hors de la Hongrie, il est universellement inconnu. Sorti des frontières de la Hongrie, un sujet hongrois qui ne sait pas d'autre langue commune est hors d'état de se faire entendre, hors d'état même presque partout de trouver un interprète. Une publication scientifique en magyar, quelle qu'en soit la valeur, est destinée à demeurer ignorée; il faut qu'elle soit traduite ou résumée dans une grande langue étrangère.

Aussi les nationalités non magyares de la Hongrie éprouvaient-elles comme un acte de tyrannie le parti pris des Magyars de leur imposer leur langue comme langue d'État. En effet, chacune de ces nationalités avait une langue dont les titres de noblesse valaient autant et plus que ceux du magyar. Le slovaque n'est qu'un dialecte du groupe tchèque; or le tchèque a un passé et s'est donné au XIXe siècle une langue de civilisation. Les Roumains ont une langue littéraire, bien développée, et qui, appartenant au groupe roman, est de plain-pied avec les grandes langues de l'Europe occidentale. Les Croates disposent de l'une des langues littéraires les plus séduisantes de l'Europe et appartiennent, comme les Slovaques, au groupe slave dont l'unité demeure une force, malgré la division actuelle des langues de ce groupe.

Le jour où la constitution oligarchique de la Hongrie aurait cédé au mouvement démocratique qui emporte le monde, la situation de la langue magyare aurait été emportée dans la ruine de la caste aristocratique qui l'imposait. Car le magyar n'était défendu que par la force politique de cette caste. Il ne porte pas une civilisation originale». (Meillet: 1918) *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris: 208-209.

⁶⁹ François Chabas (1817-1882) egiptólogo francés, fundador de revistas especializadas en egiptología. *Encicl. Univ.* Tomo 16: Chabas (Francisco).

par la dynastie de hycsos, que je crois même d'après le nom du cheval, être de la race touranienne, comme je l'indiquai dans mon essays sur l'Egyptologie. (Voyer p. 37-41)

6/3

Je viens de terminé une étude historique sur Tibère⁷⁰, l'ouvrage est déjà sous la presse, je vous enverrai un exemplaire des qu'il en sortira. C'est dommage que je n'aie pas connue celui de Lemaire⁷¹ qui n'a fini du reste que la première partie, c'est à dire son avènement à l'empire (St. Quentin 1876). Cette étude fera la 1ère. partie de l'histoire des empereurs de la famille d'August (Les Claudiens) si j'y réussirai, car telles sont les circonstances chez nous, que pour une telle oeuvre ou j'ai mis six mois de travail je n'aurai aucun honoraire, et c'est par grâce, que l'éditeur se charge de l'impression, quoique l'étude était lue dans le séance de l'académie, mais comme elles dépasse l'extension des mémoires académiques (10-12 feuilles ou bien de 5) il m'a fallu d'en chercher un editeur, puisque je n'ai pas voulu consentir de la réduire à la moitié !

6/4

En attendant votre réponse M. et cher collègue,

⁷⁰ "La época de Tiberio". Cf. la nota correspondiente que acompaña la carta nº 10.

⁷¹ N. E. Lemaire (1767-1832), filólogo francés, profesor de de la Facultad de Letras de París. Su obra más importante es la *Collection des classiques latins*, en 144 volúmenes. Cf. *Encicl. Univ.* Tomo 29. Lemaire (Nicolás Eloy).

Recevez l'assertion de mon estime dévoué,
et de mes plus sincères respects.

Fr. Ribáry

Veuillez avoir la bonté de mettre
sur l'adresse après Budapest
encore Budán, parceq alors
j'aurai plus vite votre lettre.

7/1

Budapest le 16 Aout 1876

reçu le 20
rép. Le 25
Monsieur et cher collègue,

Je viens d'arriver de la campagne,
où j'ai passé cinq semaines,
et quoique j'ai donné l'ordre
de m'envoyer mes lettres, par
je ne sais, quel mécompris on
a négligé de le faire. C'est
la cause du retard, dont je vous
demande pardon.

Avec votre permission voilà
mes remarques sur les épreuves.
P. 17 l. 1-7. A mon avis il serai
utile y joindre les expressions hongro-
ises, parce que elles montrent les analo-
gies entre les deux langues p. e.
gizon-ena = az embereké, gizonenak = az
emberekéi. C'est à dire la 1ère expression

7/2

n'en montre qu'un seul objet, la 2^{de}
en montre plusieurs, ce qui n'est
pas exprimé en français et je crois
ne peut pas être exprimé.

P. 18 l. 10. bere pas pron. genitif mais
possessiv (?)⁷² de 3ème pers. hongrois:
birtokos névmás.

P. 19 dernière ligne. L'expression basque bost
egun buruän correspond avec l'hongrois
öt nap befejeztével buru = fej = tête
fejezet = chapitre befejezni = achever.
L'expression se rapport en hongrois
à la tête = fej, c'est pourquoi il me
semble, que l'achèvement ne rend pas
exactement la phrase basque et hongroise,
au moins il faudrait l'expliquer.

P. 20 l. 16. tkp = tulajdonképpen veut
dire: proprement dit au lieu de par
opposition.

7/3

P. 27 § 8 Verbe l. 11 enchâssent hongr.
foglalnak (?) est ce qu'il n'y a pas une
faute là ? Je ne connais pas ce verbe,
peut être entâssent (?).

P. 28 l. 21. en hongrois : melyből csak
idő folytán lett taglaló veut dire :
qui seulement
avec le temps s'est transformée en ana-
lytique.

P. 28 l. 30. au lieu : intransitifs, il faut dire
transitifs.

P. 30 l. 1ère a rendes ige határozatlan
vagy dolog-módját veut dire : l'infinitif d'un
verbe régulier, igenevét participe (pas nom verbal)
állapotjelző en latin supinum
on pourrait dire : participe passé.

P. 30 l. 13. Ce sont les formes suivantes
du verbe «manger» qui jouent ici.

7/4

⁷² Los puntos de interrogación añadidos al texto provienen del mismo R.

Voilà les remarques que je pourrais
faire sur votre excellente traduction
et j'attends avec impatience la
suite des épreuves, – comme votre
réponse, n'étant pas sur si vous aviez
reçu mon essai sur la langue mordvin?
Veuillez agréer l'expression de ma plus
haute estimation, et de mes respects.

Fr. Ribáry

8/1

Budapest le 20 d'Aout 1876
Reçu le 27 – rép. le 6 sept. 76

Monsieur et cher collègue,

Avec votre permission voilà mes
remarques sur la 3ème feuille.

- P. 37. l. 1. au lieu : je dois serait
mieux : je devrais en hongrois : kény-
telen volnék c'est conditionnel
- P. 37. l. 2. au lieu : forme simple = forme composée
- P. 37. Forme VIII ces mêmes mot échangés
- P. 38. l. 3. au lieu de simple plutôt composée
alors viennent 2 fautes d'impressions
remarquées au livre ; un s de plus
dans la 1ª pers.
- P. 39. cependant le mot est superflue
les mots simple et composée échangés
- P. 44. Forme VII etc-
Avec ceci est l. 3.
La généralité des lecteurs veut dire
les lecteurs d'eux mêmes, ou les lecteurs
en général etc
hongr. általuk par ces
suffixes, littéralement par ces mêmes
(suffixes)

8/2

P. 46 l. dernière au lieu d'accidental serait mieux passé historique, (aoristos) je parlai tu parlas, il parla, nous parlâmes, vous parlâtes ils parlèrent. C'est le temps précis que j'ai voulu faire entendre. C'est pourquoi izán núen et izan nincan ne sont pas bien rendus en français. Le hongrois birék birál bira c'est ce même temps (aoristos) c'est à dire passé défini, qui doit être traduit à mon avis par j'eus tu eus il eût ; je fus tu fus il fût etc. Du reste cher collègue vous le saurez mieux que moi !

8/3

Le même q. au lieu de présent éloigné serait mieux prétérit éloigné, qui c'est trouve même dans mon essai p. 428 l. 1ère.

En vous envoyant ces remarques, je prends la liberté de vous demander si vous aviez reçu ma dernière lettre, ayez la bonté de m'en avertir dans votre réponse bien souhaité. Alors je vous dirai quelques remarques mêmes sur l'opinion publique de la France, que est à présent défavorable pour la Hongrie. Il m'est semble que vous journaux et revues p. e. *La rep. Franc.*⁷³ et *Revue des deux mondes* ne sont pas bien instruits sur les relations des nationalités. Cela du reste ne pourra pas altérer notre amitié, je le mentionne seulement

8/4

pour vous demander :
s'il n'aurait pas de possibilité

⁷³ «La République Française».

de rectifier ces textes empruntées
à nos ennemis ?

Veillez agréer l'expression de
mon plus grand estime, et de ma
haute considération.

Fr. Ribáry

9/1

Budapest le 5 Mars 1877
reçu le 9

Monsieur et cher collègue,

Il y a longtemps que nous n'avons
pas échangé des paroles ! J'espère
que notre liaison ne se refroi-
dira pas, et vous me donnerez
quelquefois de vos nouvelles.
Si cela vous intéresse, je peux
vous dire que je me porte bien,
et que je viens terminer un
ouvrage, un Manuel de l'his-
toire moderne, depuis la révo-
lution américaine (1774) jusque

9/2

a nous jours, en commençant par l'ex-
position précise des idées du XVIII
siècle. L'ouvrage fait presque 20
feuilles en grand format, dans lequel
je tâchai de bien faire voir
les causes et les événements les plus
intéressants de votre grand révolu-
tion de 1789.

Nous avons bien une

traduction de Mignet⁷⁴, et Carlyle⁷⁵ pour
 époque, mais il nous a manqué
 en original un précis de l'histoire
 de ces temps bien intéressants, que je crois
 qu'avec mon précis de histoire je
 fais quelque service à mon pays.
 Avant de finir ma lettre, je veux

9/3

prier, de me dire s'il n'y a pas une
 critique sur notre ouvrage commun ?
 Bonne ou mauvaise, peu importe,
 ayez le bonté de m'en avertir, pour
 que je le puisse me procurer.
 De l'éditeur je n'ai pas reçu
 qu'un seul exemplaire de votre
 traduction, que je ne possède pas
 même, je l'ai donné au président
 de notre Académie des sciences.

Recevez l'assurance de mon estime
 et de ma plus sincère consideration.

Fr. Ribáry

10/1

Budapest le 9 Mars 1879
 reçu le 13

Monsieur et cher confrère,

Il y a bien longtemps que je vous
 dois réponse, pour vos amabili-

⁷⁴ François Auguste Marie Mignet (1796-1884) historiador francés, académico; miembro exterior de la Academia de Ciencias Húngara. R. se refiere a su *Histoire de la révolution française* (de 1824). *Encicl. Univ.* Tomo 35: Mignet (Francisco Augusto María).

⁷⁵ Thomas Carlyle (1795-1881) escritor, historiador y esteta inglés. Su vasta obra fue editada en 37 tomos. *Encicl. Univ.* Tomo 11: Carlyle (Tomás).

tés, mais pardonnez-moi, depuis
ce temps, que vous aviez la bonté
de m'envoyer votre nouveau
livre, et les légendes basques
dont je rends mille remerciements.
J'avais beaucoup de désagréments
et encore plus à faire. Je vais
Vous rendre compte de mes der-
niers travaux :

10/2

En 1876 j'ai publié le 1er tome
d'une histoire des empereurs
romains : L'âge de Tiberius
*Tiberius kora*⁷⁶ _ 184 pages.
En 1877 L'Histoire c'est à dire un
abrégé de l'histoire de notre époque
*A legújabb kor története*⁷⁷ (1772-1848)
(352 pages).
Outre un abrégé de l'histoire univer-
selle pour nos écoles civiles⁷⁸, c'est
à dire *Bürgerschule* (252 pages).
Je suis occupé maintenant d'un grand
oeuvre L'histoire universelle en 8
tomes⁷⁹, qui paraît en livraison avec
des illustrations, dont 8 ont déjà

⁷⁶ «Tibérius kora» (La época de Tiberio) fue publicado en 1876 en una revista especializada en temas de historia (*Értekezések a történelemtudomány köréből*).

⁷⁷ *A legújabb kor története* (La historia de la época reciente). Pest, 1878.

⁷⁸ Se trata de los libros *Világtörténelem polgári fiúiskolák számára* (Historia mundial para las escuelas cívicas de niños), Pest: 1879, que tuvo seis ediciones más y del manual correspondiente para escuelas de niñas *Világtörténelem polgári és felsőbb leányiskolák számára* (Historia mundial para las escuelas cívicas y superiores de niñas), Pest: 1879, que tuvo tres ediciones más.

La «escuela cívica», en húngaro *polgári iskola*, en alemán *Bürgerschule*, era una escuela media basada en los cuatro primeros años de la escuela primaria.

⁷⁹ Empresa inacabada de Ribáry, *Világtörténelem a művelt magyar közönség számára* (Historia mundial para el público culto húngaro), Pest: 1879-1881.

parus, et qui m'occupera au moins
pendant 5-6 ans.

Eh bien à dieu philologie ! mais il

10/3

faut avouer, que ses leçons m'ont
admirablement aidé a poser nette-
ment la parenté et la filiation
des peuples d'antiquité.

Dans mes 8 livraison je n'ai parlé
encore que de l'Égypte, de la Chaldée
et de l'Assyrie, et des Juives, mais
sans avoir fini l'histoire de ses
peuples, il m'est y travailler en-
core ce mois.

En suite viennent les peuples ariens
parceq je veux donner un tome
entier sur les peuples d'Orient. Pour
cela je veux justement écrire à
Maisonneuve pour m'envoyer l'ouv-
rage de Pictet⁸⁰ que je ne connais pas
encore, quoiq il a des idées un peu
bizarres assignant aux peuples
ariens l'Europe pour berceau.

10/4

Mais j'ai encore une prière à vous
adressé. Un jeune homme de ma con-
naissance veut faire l'édition du Pater
Noster de toutes les langues connues et
inconnues. Si vous aviez la complai-
sance de m'envoyer le Pater
Noster basque j'en serais bien re-
connaissante de votre bonté, à quelle
je dois déjà tant.

Recevez Monsieur Cher Collègue l'as-

⁸⁰ Adolf Pictet (1799-1875) filólogo y esteta suizo, autor también de obras lingüísticas importantes sobre el indoeuropeo. *Encicl. Univ.* Tomo 44: Pictet (Adolfo).

surance de ma plus haut estimation
et de mes plus sincères respects

Fr. Ribáry
Prof.

Budapest
Buda II. kerület⁸¹.

7.2. Estudios de euskara en Hungría

La iniciativa de Ferenc Ribáry no tuvo continuación durante más de un siglo. Actualmente se imparten cursos de lengua y cultura vascas en dos universidades de Hungría: en la Universidad Eötvös Loránd (Eötvös Loránd Tudományegyetem, ELTE) de Budapest y en la Universidad de Szeged (Szegedi Tudományegyetem), donde gracias a un convenio con el Instituto Etxepare firmado el año 2012 se instauró un lectorado a partir del año académico 2013-14.

La enseñanza del euskara se introdujo primero en ELTE donde a partir del 1971 había cursos de catalán y más tarde de gallego (Faluba et al.: 1996). Para suplir la falta del euskara en 1977 K. Morvay comenzó a estudiar este idioma. A finales de los años 70 Kálmán Faluba y Károly Morvay, profesores de dicha universidad, idearon impartir un curso sobre las lenguas de la Península Ibérica para estudiantes, que junto al castellano dominaban ya el catalán o el portugués (o ambas lenguas). Esta asignatura se repetiría periódicamente con el título de «Bevezetés az iberoromanisztikába (Introducción a la ibero-romanística)» con un número reducido de participantes. Tenemos constancia de que, por ejemplo en 2008, la cursaron siete alumnos. A partir del año 1982 hubo cursos de «Introducción a la gramática vasca» y de «Particularidades de la lengua vasca» en el departamento de español de ELTE.

---

⁸¹ *Kerület* quiere decir «distrito» en húngaro.

Gracias a los materiales didácticos recibidos del País Vasco a través de *Euskaltzaindia* (Academia de la Lengua Vasca), de la biblioteca Azkue, del Departamento de Política Lingüística del Gobierno Vasco, y del HABE (Instituto para la Euskaldunación y Alfabetización de Adultos), poco a poco se incluyeron también conocimientos prácticos de lengua. Antes de la jubilación definitiva de Morvay había años en los que se impartieron paralelamente hasta cuatro cursos diferentes de euskara: de principiantes, de nivel medio y de nivel superior, además de las clases de lectura de textos – evidentemente se trataba de grupos reducidos. El máximo de inscritos (12) en este período lo tuvimos en el año académico 1994 y el mínimo en las clases de lectura de textos – a veces contaba con un solo alumno. Con el avance de la enseñanza y gracias a la continua ayuda del malogrado Henrike Knörr se iniciaron también investigaciones sobre la gramática vasca. En 1999 dos estudiantes escribieron sendas tesinas sobre temas vascos: Péter Lantos en húngaro sobre la estructura del euskara e Ingrid Petkov en español sobre las oraciones subordinadas en euskara. Esta última sirvió de base para un artículo recogido en el anuario de ELTE (Petkov 2002). En 2007, después de haber publicado una treintena de artículos en el país y en el extranjero – de los cuales se mencionan en la bibliografía Morvay: 1985; 1992-1998; 1998; 2002; 2003 [2004]; 2006 – dicho profesor redactó en húngaro una gramática vasca editada en Budapest, presentada el 6 de mayo de 2008 en el Instituto Cervantes de la capital magiar (Morvay: 2007). El acto se dedicó a la memoria de Henrike Knörr, fallecido unos días antes.

Después de la jubilación de K. Morvay, a partir del año 2006, los cursos en Budapest fueron impartidos por Begoña Bosque Artaza, profesora del Instituto de Enseñanza Bilingüe Húngaro-Español Mihály Károlyi de Budapest. Ella en 2007 organizó un cursillo de iniciación para alumnos de la Sección Bilingüe Húngaro-Español del Instituto Mihály Fazekas de Debrecen. A principios del siglo XXI, antes de la introducción del sistema de Bolonia, en la Universidad Católica Péter Pázmány había clases de euskera impartidas por la profesora Nóra Rózsavári. Después de unos años de interrupción estos cursos fueron incorporados, junto con la enseñanza de catalán, en una asignatura optativa llamada «Lenguas y culturas de la Península Ibérica».

A partir del año 2008 se iniciaron los cursos de euskara en la Universidad de Szeged. Con la incorporación de Izaskun Pérez en el año académico 2007-8 y de Oxel Uribe-Etxebarria Lete en 2014, encargados también de enseñar en Budapest, no solo se reforzó el aspecto práctico de los cursos sino que se diversificó con informaciones y actividades culturales múltiples como las de la semana vasca organizada en 2013. Véase: <http://www.euskalkultura.com/espanol/noticias/el-sabado-comenzo-en-budapest-la-semana-vasca-2013-de-hungria-organizada-por-el-lectorado-de-euskera>. Internet y las redes sociales han abierto nuevos caminos para la difusión e intercambio de información. Un buen ejemplo de este tipo de actividades es el del grupo «Euskara Hungarian» (La lengua vasca en Hungría): <https://www.facebook.com/groups/270305459705032/>.

* * *

Este breve apartado resume solo la historia de los estudios de euskara en Hungría ignorando otros aspectos importantes como son los contactos culturales y económicos, las traducciones de literatura vasca y húngara, etc. Las traducciones de una lengua a otra hasta ahora se realizaron por medio del castellano, cosa que muestra que aún queda mucho camino por recorrer. *Jo eta ke!*

7. Referencias bibliográficas

ARANA MARTIJA, Jose Antonio, 1991b, «Bibliografía bonapartiana». *Euskera* 36 (1991), 129-297. <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/98.pdf> [1-6-2015].

———, 1991, *Bibliografía bonapartiana*. Bilbo: Euskaltzaindia.

AUÑAMENDI, Enciclopedia Auñamendi – Fondo Bernardo Estornés Lasa. Auñamendi Eusko Entziklopedia. Diccionario Enciclopédico Vasco Auñamendi Digital. *Enciclopedia Auñamendi* (versión on line). <http://www.euskomedia.org/euskomedia/SAunamendi>. [Consulta: 1-6-2015].

———, Eusko Entziklopedia: véase Estornés Lasa, Bernardo (dir.): *Julien Vinson* <http://www.euskomedia.org/euskomedia/SAunamendi/128775> [Consulta: 3-6-2015].

AZKUE, Resurrección María, 1949 [2003], *Estudio comparativo entre el vascuence y varias lenguas cultas*. Bilbao. Reeditado en 2003 bajo el título: *El vascuence y varias lenguas cultas. Estudio comparativo*. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. www.euskomedia.org/PDFAnlt/.../07697729.pdf. [Consulta: 1-6-2015].

BERECZ, Károly, 1839, «A' vaskok népköltészete» (La poesía popular de los vascos). *Athenaeum*, 38-40.

BILBAO, Jon, 1976-1980, *Eusko bibliografía*. Volumen I-III. Universidad del País Vasco: Servicio Editorial. (Existen varias ediciones de esta obra). En internet se puede consultar una base de datos basada en esta bibliografía. http://bibliotecaforal.bizkaia.net:81/screens/mainmenu_spi.html. [Consulta: 1-6-2015].

BONAPARTE, Louis-Lucien, 1862, *Langue basque et langues finnoises*. Londres.

———, 1877, *Remarques sur certaines notes, certaines observations et certaines corrections dont M. J. Vinson a accompagné l'Essai sur la langue basque par F. Ribáry*. John Strangeways, Londres. (El trabajo está fechado por Bonaparte el 13 de Diciembre de 1877) y también: París, 1877. Franck. (Extrait des Actes de la Société Philologique. Tome VII, nº 2. París 1877.)

DÁLNOKI, József, Gaál, 1837, «A' vaskok» (Los vascos). *Athenaeum*, 401-403, 410-412.

ENCICLOPEDIA UNIVERSAL ILUSTRADA EUROPEO-AMERICANA. Madrid: Espasa-Calpe. 117 volúmenes. http://fr.cyclopaedia.net/wiki/Enciclopedia_universal_ilustrada_europeo-americana; <http://www.filosofia.org/enc/eui/eui.htm>. [Consulta: 1-6-2015].

ESTORNES LASA, Hnos, 1996, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. Cuerpo A. Diccionario Enciclopédico Vasco*. Donostia: Editorial Auñamendi. (Los contenidos de los 82 tomos de esta enciclopedia se han vertido a la enciclopedia digital del País Vasco Auñamendi *Eusko Entziklopedia*). Véase también: Auñamendi – Enciclopedia Auñamendi; Auñamendi Eusko Entziklopedia;

FALUBA, Kálmán, 1995, «Referencias al húngaro y Hungría en el Diccionario de la Real Academia Española (DRAE, 1992)». *Miscellanea Rosae*, Budapest, 1995. Mundus Press, 55-58.

——— et al., 1996, «O ensino do catalán, do vasco e do galego na univesidade Eötvös Loránd de Budapest». (En:) *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*.

Coordenado por Ramón Lorenzo e Rosario Álvarez. Universidade de Santiago de Compostela, 431-436.

FODOR, Henrik, 1957, «Francisco Ribáry y su Gramática Vasca». *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*. Año VIII. – Vol. VIII. Núm. 29. Buenos Aires. 75- 77.

GARRIGA, G., 1957, *Fodor*.

GÓMEZ, Ricardo, 2007, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Euskal Herriko Unibertsitatea. Vitoria-Gasteiz [tesis doctoral]. <http://hdl.handle.net/10810/13405>. [Consulta: 1-6-2015].

HOVELACQUE, Abel, 1877, «RIBARY *Essai sur la langue basque*, traduit du hongrois avec des notes complémentaires et suivi d'une notice bibliographique par J. Vinson». In-8, p. XXVIII-158. Paris. *Revue de Linguistique et de Philologie comparée*. Tome dixième, 1er Fascicule – Paris, 167-168. [Reseña].

HUMBOLDT, Wilhelm, 1812, *Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation*, nebst Angabe des Gesichtspunktes und Inhalt derselben.

———, 1821, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der baskischen Sprache* [en el original: *der Vaskischen Sprache*].

K. K., 1877, «Bonaparte Lucían hg. levelezése egy magyar tudóssal». (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro)». *Nemzeti Hírlap*.

KOSZTOLÁNYI, Dezső, 1971, *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.

LARRAMENDI, Manuel, 1729, *El imposible vencido: arte de la lengua vascongada*. Editado también en 1853 y en 1886. San Sebastián, Hijos de I. Ramon Baroja.

LÉNÁRD, Sándor, 1969, *Egy nap a láthatatlan házban* (Un día en la casa invisible), Budapest, Magvető.

———, 2005, *Egy magyar idegenvezető Babel tornyában* (Un guía húngaro en la Torre de Babel), Budapest, Typotex.

MAHN, August, 1857, «Denkmäler der Baskischen Sprache mit einer einleitung».

DEL MORAL, Rafael, 2002, *Diccionario Espasa de las Lenguas del mundo*. Madrid. Editorial Espasa Calpe, S. A.

MORVAY, Károly, 1985, «La flexión nominal vasca». *Euskera*, 30, 2, págs. 445-453. <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/50606.pdf> [Consulta: 1-6-2015].

———, 1985, *Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Sectio Linguistica, XVI, 1157-167.

———, 1985, *Euskera* (Bilbao), XXX, 445-453.

———, 1992-1998, «Expresión formal de las categorías gramaticales en la flexión nominal vasca». *Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Sectio Linguistica, Tomus XXIII. Budapest, 159-171.

———, 1998, «Quandoque bonus dormitat Homerus. Notes etimologiques». *Revista de Filología Románica*. Madrid, núm 15, 313-318.

———, 2002, «Gora euskara, euskaldunon hizkuntza! (Reflexions sobre els procediments expressius del basc)». (En:) *Hommage à Jacques Allières: Romania et Vasconia*, I, (Red.: M. Aurnague, M. Roché). Atlantica, vol. 1, Domaines basque et pyrénéen, 183-194.

———, 2003 [2004], «The Continuity of Basque» (The situation of *Euskara* in our time). En: *European Profiles of Language Policy*. Terminologia et corpora Tomus I., 30-46. Szombathely.

———, 2006, «La noticia de *Nemzeti hírlap*. La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro». *Euskera*, 51, 2. liburukia (2a. aldia). Bilbo, 879-883. <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/67606.pdf>. [Consulta: 1-6-2015].

———, 2007, *DUK. Euskal gramatika llaburra – Rövid baszk nyelvtan*. Budapest: L'Harmattan.

NÉMETH, Zsigmond, 1990, *Miatyánk en 121 európai nyelven* (El Padre Nuestro en 121 lenguas europeas). Budapest, Interart.

PAGOLA, Rosa Miren, 1991, Luis-Luziano Bonaparte, *Bidegileak bilduma*, 1-16. Gasteiz: Eusko Jaurilaritza.

PALLAS NAGY LEXIKONA: 1893-1897, 1900, Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 16 tomos (1900 dos tomos de suplemento).

PETKOV, Ingrid, 2002 «Las oraciones subordinadas en el vasco». *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Sectio Linguistica, Tomus XXV. Budapest, 203-211.

RIBÁRY, Ferenc, 1859, «A mordvin nyelv a magyar ághoz tartozik-e?». (Pertenece el mordvino a la rama húngara?). *Magyar Nyelvészet*, Pest nr. IV, 259-293. (Con las observaciones de Pál Hunfalvy, pp. 293-298).

———, 1866, *A baszk nyelv ismertetése*. Nyelvtudományi Közlemények. (Budapest), V. kötet (Volum V), 1866, 37-75; 426-474. <http://www.memoriadigitalvasca.es/handle/10357/2759?mode=full>. [Consulta: 1-6-2015].

———, 1877, *Essai sur la langue basque* par François Ribary. Professeur à l'Université de Pest. Traduit du hongrois avec des notes complémentaires et suivi d'une notice bibliographique par Julien Vinson. Paris: F. Vieweg, Libraire-Éditeur, Libraire A. Franck, 67 rue Richelieu. <http://www.memoriadigitalvasca.es/handle/10357/3645>. [Consulta: 1-6-2015].

SAYCE, Archibald Henry, 1877, «The Basques», *Nature*. London, XV. 394-396.

SZINNYEI, József, 1980-1981, *Magyar írók élete és munkái* (Vida y trabajos de autores húngaros), I-XIV. (Edición facsímil). Budapest, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.

WINKLER, Erik, 1914-1917, «La langue basque et les langues ouralo-altaïques». *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, nº 8, París, 282-323. Referencia citada de internet: <http://www.euskomedia.org/analitica/380>. [Consulta: 1-6-2015].

Artículos y reseñas húngaros no firmados o/y sin título, citados en el artículo

A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (Boletín de la Academia de Ciencias Húngara), *Első évfolyam* 3. szám (Año 1, nr. 3.), Pest 1867, 67-68.

[«Hunfalvy Pál... ismertette» (Pál Hunfalvy ... hizo conocer).]

Nemzeti Hírlap, Nr. 720-359. Budapest, 1876 december 29, péntek (29 de diciembre de 1876, viernes).

[«A magyar név újabb téren nyert becsülete» (Reconocimiento al nombre húngaro en un campo nuevo)]

Nemzeti Hírlap, 1877. június 8 (8 de junio de 1877). Véase K. K.: 1877. [«Bonaparte Lucián hg levelezése egy magyar tudóssal» (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro)].

Pesti Napló, 17. évi folyam. 106 (4816). Szerda, május 9. 1866. (Año 17, nr. 106 (4816). Miércoles, 9 de mayo de 1866.)

«Magyar Tudományos Akadémia» (Academia de Ciencias de Hungría)]

Pesti Napló, 17. évi folyam. 153 (4863). Péntek, július 6. 1866 (Año 17, nr. 153 (4863). Viernes, 6 de julio de 1866.)

[«Tárca» (Fulletó)]

Pesti Napló 27. évfolyam, 314. szám. Esti kiadás. Budapest, Csütörtök, december 18. 1876. (Año 27, nr. 314. Edición de la tarde. 28 de diciembre de 1876.)

[«Egy magyar könyv a francia irodalomban» (Un libro húngaro en la bibliografía francesa)].

Cartas manuscritas o publicadas en traducción húngara

Carta de Ferenc Ribáry escrita a la librería de M. Ráth en 1859 en la cual encarga unas gramáticas vascas. El original de la carta se encuentra en Budapest, en los archivos del Museo de literatura (Petőfi Irodalmi Múzeum, kéziratár, V. 4713/1074). El original lleva un sello que dice: Darnay Kálmán kéziratgyűjt. Sümegben (Colección de manuscritos de K. Darnay, en Sümeg).

Correspondencia entre el autor del ensayo y el traductor. Las diez cartas de F. Ribáry escritas a J. Vinson entre 1874 y 1879 se encuentran depositadas en Bergara, en la Fundación Olaso Dorrea. Su versión digitalizada se puede consultar en la Biblioteka Azkue.

«Bonaparte Lucían hg. levelezése egy magyar tudóssal». (La correspondencia del pr. Luciano Bonaparte con un científico húngaro). Cf. K. K.: 1877, artículo publicado en el diario *Nemzeti Hírlap*, 1877. június 8 (8 de junio de 1877). <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/50606.pdf>. [Consulta: 1-6-2015].

Véase también Morvay: 2006.

Oharrak

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Gabriel Aresti en georgiano. Reflexiones del traductor

LUARSABISHVILI, Vladimer
Universidad Estatal de Ilia (Georgia)

Todos los hombres, en algún momento de su vida,
se sienten solos; y más: todos los hombres están solos.

Octavio Paz.

0.

Mientras escribo estas líneas intento recordar quién me recitaba Aresti por primera vez. Creo que fue mi colega del Instituto Zeraobe de Amurrio, Jon Mikel. Hablábamos sobre la injusticia, no recuerdo hoy en día los detalles, paseando por el centro de mi ciudad natal, Tbilisi. Y en ese momento llegaron a mi oído las palabras del poeta, lo que podemos llamar un primer encuentro.

Visité por primera vez el País Vasco en 2006 participando en el programa del intercambio cultural organizado por mi colega y amigo Roberto Serrano. Por este tiempo ya había leído algunos poemas de Aresti, realizando una búsqueda en Internet, introduciendo su nombre en el buscador de Google. Leí y momentáneamente empecé a verter algunos textos suyos al georgiano. Decía Nabokov que un buen lector es un re-lector, sentencia que se verificó en mi caso también.

Mientras traducía a Aresti al georgiano no reflexionaba sobre las técnicas o estrategias particulares de la traducción que podría utilizar, en aquel mo-

Euskera. 2014, 59, 2. 753-768. Bilbo
ISSN 0210-1564

mento lo único que atraía mi atención fue el intento de ver, o, mejor dicho, de tratar de entender el ámbito en el que se formó la visión del mundo del poeta vasco, concepto que me pareció muy individual, valiente y, al mismo tiempo, humano.

Así empezó mi relación con este gran autor, lo que produjo como resultado la traducción de su trilogía social al georgiano y el libro biográfico del profesor Jon Kortazar sobre él.¹ Todos los libros fueron publicados por la editorial de la Universidad de Ilia (Tbilisi, Georgia), cuyo traducción fue financiada por el Departamento de la cultura del Gobierno Vasco. Desde estas líneas quiero mostrar mi agradecimiento a ambas instituciones.

La enseñanza de la lengua y literatura vasca es poseedora de una rica tradición en mi país. Ya en el año 1976 el profesor de la Universidad Estatal de Tbilisi Shota Dzidziguri invitó para la colaboración científica a Yuri Zitsar, el hispanista que se dedicaba a los estudios vascos. Zysar formó un círculo de los estudiantes, grupo con el cual trabajó durante su estancia en la capital de Georgia. En este período Zitsar estuvo en contacto con estudiosos de España, entre los cuales hay que mencionar a Antonio Tovar y a Xabier Kintana.²

El profesor Xabier Kintana realizó varios viajes a Georgia (en los años 1976 y 1981), durante los cuales tradujo al euskara el poema más importante de la literatura georgiana *El caballero en piel de tigre*³ con la ayuda del

¹ **Jon Kortazar**. *El Poeta Gabriel Aresti (1933-1975)*. Traducción del español al georgiano. Editorial «Estatat de la Universidad de Ilia». ISBN: 978-9941-18-075-0, 2011; **Gabriel Aresti**. *Harri eta herri*. Traducción del español al georgiano. Editorial «Estatat de la Universidad de Ilia». ISBN: 978-9941-18-067-5, 2011; **Gabriel Aresti**. *Harrizko Herri Hau*. Traducción del español al georgiano. Editorial «Estatat de la Universidad de Ilia». ISBN: 978-9941-18-125-2, 2012; **Gabriel Aresti**. *Euskal Harria*. Traducción del español al georgiano. Editorial «Estatat de la Universidad de Ilia». ISBN: 978-9941-18-126-9, 2012;

² Sobre este período de la vida del profesor Zysar se puede ver: «Lehengo eta gaur egungo euskaltzetasuna Georgian eta Errusian», *Gemika*, nº 3-4; sobre la vida y obra del profesor Zitsar: www.gernika.ru/zitsar-biblioteca.

³ *Zaldun tigrelarroduna* / Xota Rustaveli ; Xabier Kintanak georgieratik itzulia ; irudiak, Mihai Ziczi. – Madrid : Santillana ; Etxebarri : Zubia, 1999, 207 or. ; 22 cm, L.G. M. 27048-1999, ISBN 84-8147-193-3.

poeta e investigador Sergei Serebryakov. Durante su estancia estudió la lengua y la literatura georgianas, con la ayuda de S. Serebryakov y también de Natela Sturua.

También quiero recordar con gratitud el regalo del profesor Francisco Javier Oroz Arizcuren que me envió la traducción del famoso poema de Aresti «Defenderé la casa de mi padre» al georgiano, traducido a 500 lenguas del mundo.⁴

En relación a la traducción del mencionado poema, en 2010 publiqué un artículo en la revista de literatura comparada, en el que analizaba versiones de su traducción, realizada por varios autores (Y. Zitsar, R. Serrano e R. Ignatiev).⁵

En sus libros y artículos dedicados a la historia de la literatura vasca, el profesor Jon Kortazar presta atención especial a Gabriel Aresti y a Jon Mirande como a los autores que reformaron no sólo la lengua, sino toda la literatura vasca.⁶ A pesar de que he leído toda la crítica sobre Aresti después de familiarizarme con sus textos, me pareció interesante realizar un intento de entender la formación de la visión poética o cosmovisión del autor que podía implementar ciertos cambios en el discurso literario de su tiempo. Naturalmente, para hacer primer surco en la tradición existente es necesario poder abarcar no sólo el horizonte contemporáneo y del pasado, sino imaginar el futuro. Partiendo de la visión de que las ideas filosóficas a lo largo de los siglos no se cambian sino que se modifican y se interpretan de modo diferente,⁷ me interesaba palpar el terreno teórico en el que basó su

⁴ Poesía de Gabriel Aresti en más de 500 lenguas. Cum prologo Antonio Tovar, TUBINGAE, Apud Universitatem, Attempto Verlag Tübingen, MCMLXXXVII, pp. 124-128.

⁵ Sobre la traducción del poema de Gabriel Aresti *La casa de mi padre*, 452^oF. Revista electrónica de teoría de la literatura y literatura comparada, 2, 96-111. Su versión al euskara también apareció en la revista *Senex* [«Nire Aitaren Etxea defendituko dut» Arestiren poemaren itzulpena dela eta. *Senex*, # 41, 219-241 [http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senex/20110824/Luarsabishvili].

⁶ Sobre el tema el lector puede consultar: *Euskal literatura XX. mendean*. Prames, 2000.

⁷ Lo que pasa tanto con la teoría como con la práctica literaria. Como ejemplo de la teoría podemos citar las ideas de Platón sobre la Retórica (una, adulación que vive en la política y otra, elevadora, que vive en la filosofía) en lo que fundaron sus visiones sobre el asunto Aristóteles (la

visión Aresti. Y la relectura de su poesía me trasladó al mundo romántico y existencialista.

En las páginas siguientes describiré, querido lector, algunos intentos de mi trabajo de cuatro años, años interesantes y plenos de emoción poética.

1.

En este apartado presento algunos extractos desde famoso *Harri eta herri* para mostrar el interior del pensamiento del poeta vasco, que me impulsó a verter sus poemas en mi lengua natal. Quiero notar de antemano que la poesía de Aresti es una mezcla de distintas corrientes artístico-filosóficas que el poeta desarrolla a pesar de vivir en una época posterior a la poética que cultiva. Lo dicho no significa que su poesía está atrasada cronológicamente o ideológicamente; lo que quiero subrayar es que en sus textos un lugar superior pertenece a la primacía de las ideas y no a su fijación en el tiempo concreto. Tanto el Romanticismo como el Existencialismo, con su estética y modos de expresión permanecen vigentes en los textos de Aresti, lo que intentaré demostrar basándome en ejemplos concretos.

La idea de que los textos del Romanticismo y Existencialismo poseen una línea de pensamiento similar está derivada de la estética semejante de ambas corrientes artísticas. Lo primero que debemos destacar es el subjetivismo como enfoque central del entendimiento del mundo. Para los románticos el subjetivismo está transformado por la *ironía romántica* y el sujeto ya es el proceso de creación que posee un fin autodestructivo (Novalis); para los existencialistas, la existencia precede a la esencia y hay que partir de la subjetividad (Sartre). Sartre parte del subjetivismo porque busca una doctrina basada en la verdad; Jaspers notaba que la existencia es un índice que señala un más allá en relación a toda objetividad. El hombre forma la parte

---

antinomía entre el *tejné retoriké* y *tejné politiké*), Cicerón, Quintiliano, San Agustín, Antonio de Company, Perelman y Olbrechts-Tyteca e incluso Umberto Eco (distinguiendo *suasión* de la *persuasión*); como ejemplo de la práctica literaria basta citar la interpretación brillante del *Quijote* realizada por Miguel de Unamuno.

principal en la cosmovisión de Aresti. Toda su obra, y especialmente su trilogía social, está cargada con alusiones al hombre, a su vida en la sociedad, a la verdad y a la mentira que le rodea. La injusticia, como parte imprescindible de la vida social, expresada mediante la mentira en las relaciones humanas, es lo que más molesta a nuestro poeta, condiciona su protesta, protesta pura y sin tácticas: «J) ...debo decirle que no estoy conforme... que debo presentar mi protesta, que estoy junto al hombre, como prometí una vez en el muelle de Zorroza. Yo no invento mentiras. Lo que digo es la verdad, y no soy aficionado a las tácticas. Si la verdad está con nosotros, no tenemos por qué inventar mentiras». Así, la verdad es una condición *sine qua non* para el comportamiento social, lo que expresa tan claro Aresti y lo que explicaron tan bien los existencialistas. La verdad que parte de la subjetividad es un molde fundamental del existencialismo, ligada con la noción de la libertad, como lo nota José Ignacio Alcorta:

El subjetivismo no ya el de los antiguos modelos psicologistas o idealistas, sino de un nuevo cuño ontológico, indudablemente constituye el fondo del Existencialismo. Y este mismo subjetivismo está determinado en gran medida por el nuevo concepto de la libertad. Esclarecer este concepto en el Existencialismo es iluminarlo desde dentro. Pero la dificultad reconocida por todos de lograr una noción común del Existencialismo refluye cuando se trata de señalar un carácter genérico de la libertad del mismo. No obstante, es indudable que generalmente la cuestión de la libertad aparece en esta corriente en la base misma ontológica de la existencia, íntimamente vinculada con ella, y frecuentemente como raíz y fundamento ontológico de su posibilidad (Alcorta, 1956: 6).

Efectivamente, la libertad es un rasgo del carácter tanto romántico como existencialista. Y parece que el héroe existencial la necesita más que el romántico porque conocerse a sí mismo, o sea, descubrir la propia persona, para el existencialista significa descubrir al otro, «como una libertad colocada frente a mí» (Sartre, 2011: 33). He aquí otro extracto del texto de Aresti, en el que el poeta explica su propio ser: «K) Yo no soy nada, nada soy sino lo que soy. Yo soy lo que soy, sí, lo que soy, no lo que no soy. Yo soy por mí, por mi voluntad y virtud de lo que soy, a fuerza de mis pensamientos y de mis sentimientos.» Para analizar este extracto debo recordar tanto

palabras del gran romántico – Hegel, como del gran existencialista – Miguel de Unamuno. Decía Hegel:

Soy yo quien mediante mi pensamiento bien formado puedo anular todas las determinaciones del derecho, de la eticidad, del bien, etc., y sé que cuando acepto algo que me parece bueno, puedo así mismo subvertirlo. Me conozco a mí mismo simplemente como amo y señor de todas estas determinaciones, y puedo hacerlas prevalecer y también lo contrario. Todo vale para mí en la medida en que me plazca (Hegel, *apud* Rosario Casas, 1999: 28).

Entonces, cada hombre construye su propia vida, es producto vital de sus comportamientos, «porque una vez arrojado al mundo es responsable de lo que hace» (Sartre, 2011: 19). Recordamos aquí las palabras de Miguel de Unamuno desde su famoso *Vida de don Quijote y Sancho*:

Sólo existe lo que obra. Ese investigar si un sujeto existió o no existió proviene de que nos empeñamos en cerrar los ojos al misterio del tiempo. Lo que fue y ya no es, no es más que lo que no es, pero será algún día; el pasado no existe más que el porvenir ni obra más que él sobre el presente. ¿Qué diríamos de un caminante empeñado en negar el camino que le resta por recorrer y no teniendo por verdadero y cierto sino el recorrido ya? Y ¿quién os dice que esos sujetos cuya existencia real negáis no han de existir un día, y por tanto, existen ya en la eternidad, y hasta que no hay nada concebible que en la eternidad no sea real y efectivo? (Unamuno, 2005: 287).

Rafael Gamba vincula el existencialismo con la figura de Kierkegaard, Hegel y Unamuno, lo que evidencia nuestro acercamiento al asunto:

Entre los antecedentes inmediatos, que ya enlazan en cierto modo el sentido de su obra con el existencialismo, encontramos, ante todo, a Kierkegaard, para quien la filosofía – la suya al menos – brota del atormentado problema humano de su propia existencia y de la reacción, vívidamente sentida, frente al esencialismo absoluto del sistema hegeliano. En íntima conexión con ésta, la filosofía de Unamuno reconoce como hilo conductor la radical e ineludible cuestión de la propia supervivencia personal (Gamba, 1952: 405).

He aquí el vínculo de la poesía de Aresti con el Existencialismo, lo que lo relaciona también con el Romanticismo. Porque poseyendo la libertad como el elemento primordial, la *ironía* se convierte en la herramienta más importante de la vida humana. Y resulta que la ironía y la libertad están tan fuertemente ligadas entre sí que no pueden ser entendidas una sin otra. El hombre, en estado de libertad, participa en el proceso de autocreación, lo que sobreentiende el proceso de autoaniquilación. Es necesario alejarse, guardar cierta distancia de su propio ser para poder alcanzar la libertad, ser libre.

Otro fragmento del texto de Aresti subraya la importancia que otorga el autor al conocimiento de sí mismo: «M) debo hablar sobre mí mismo,/porque yo soy, lo que mejor conozco. [...] Lo que hay dentro de mi pecho, sólo eso quiero yo saber. Hablo sobre mí mismo.»

Gran existencialista, Heidegger destaca la importancia de los adverbios de lugar en la formación de Dasein; según el filósofo, lo que ellos tienen es una significación existencial:

W. von Humboldt ha llamado la atención sobre las lenguas que expresan el «yo» por medio de un «aquí», el «tú» y el «él» por un «allí», es decir – gramaticalmente formulado – que traducen los pronombres personales por adverbios de lugar. Podría discutirse cuál es la significación originaria de los términos que expresan lugar: si la adverbial o la pronominal. Pero la discusión pierde su fundamento cuando observamos que los adverbios de lugar se relacionan con el yo en cuanto Dasein. «Aquí» y «ahí» no son primariamente simples determinaciones locales del intramundano que está en ciertos lugares del espacio, sino caracteres de la especialidad originaria del Dasein: tienen primariamente significación existencial y no categorial. Pero tampoco son pronombres; su significación es anterior a la distinción entre adverbios de lugar y pronombres personales. La significación propiamente especial que con relación al Dasein no distorsionada por la teoría, comprende a éste inmediatamente en su espacialidad, es decir, en su desalejante y direccionado «estar en medio» del mundo ocupándose de él. En el «aquí», el Dasein sumido en el mundo no habla en dirección a sí, sino, alejándose de sí, en dirección al «allí» de algo circunspectivamente a la mano; y sin em-

bargo, pese a ello, se menciona a sí mismo en su espacialidad existencial (Heidegger, 2012: 139-140).

Estas palabras del filósofo alemán quiero relacionar con la idea poética de Aresti expresada en el poema titulado *Palabras rotas para Dom. Peilen*. Leo en ello tanto la huella de la estética romántica – lo de sentirse superhombre, – como la duda existencialista – a veces no sentirse. Y este marcharse a «no sé por dónde» es también una preocupación romántico-existencialista: como no recordar aquí la rima II del poeta sevillano Gustavo Adolfo Bécquer «[...] eso soy yo, que al acaso/cruzo el mundo, sin pensar/ de dónde vengo, ni dónde/mis pasos me llevarán» (Bécquer, 2003: 26) y las ideas sobre el mismo tema de don Miguel:

¿De dónde vengo yo y de dónde viene el mundo en que vivo y del cual vivo? ¿Adónde voy y adónde va cuanto me rodea? ¿Qué significa esto? Tales son las preguntas del hombre, así que se liberta de la embrutecedora necesidad de tener que sustentarse materialmente. Y si miramos bien, veremos que debajo de esas preguntas no hay tanto el deseo de conocer un *por qué* como el de conocer el *para qué*; no de la causa, sino de la finalidad (Unamuno, 2011: 76).

Cito aquí el poema mencionado de Aresti:

A) Palabras rotas para Dom. Peilen

Aquí esta el hombre. En

este papel. Estoy.

Me siento

superhombre.

Y a veces

no me

siento.

Ahí donde marcha, no sé

por dónde;

acaso va en el tranvía de Lemona.

Pero él esta aquí,
 en este
 papel.
 Aquí ha puesto
 su cosa. ¿Su fosa? ¿Su losa? Ni su rosa.

Dijo:

*Señor, este su humilde servidor ha sabido que en esa casa esta libre el
 cargo de portero. Por ello, encontrándome en absoluta precisión de conse-
 guir un sotechado, tengo placer en ofrecerle mis servicios, y además*

además... además... además...

Dios salve a España.

Tal día de tal mes. Ocharcoaga.

Presto atención especial a «Aquí esta el hombre» y «Ahí donde marcha», que a mi modo de ver no son simple adverbios de lugar sino indican la importancia del ser, de estar vigente el individuo en el tiempo fijo, en el contexto dado que se llama su vida.

Es muy representativo otro poema de Aresti en el que el autor habla sobre la duración de la vida: «G) La vida es muy larga,/y todavía nos prometen más./ Si tuviera la duración de un beso,/ yo estaría contento.» La duración o la temporalidad de esta vida es un asunto principal de la reflexión tanto romántico como existencialista. Citamos el poema de Gustavo Adolfo Bécquer:

LXIX

Al brillar un relámpago nacemos,
 y aún dura su fulgor cuando morimos,
 ¡Tan corto es el vivir!

La gloria y el amor tras que corremos,
 Sombras de un sueño que perseguimos,
 ¡Despertar es amor!

(2003: 61)

Es vigente la preocupación becqueriana sobre la duración de la vida. Recordamos aquí la tercera metáfora universal del romanticismo según Sebold – el amor (Sebold, 2011). Como indica el investigador, el amor posee cuatro funciones en el texto romántico y está vinculado con la muerte en algunos textos románticos (Larra) (2011: 318-319). En el poema de Aresti la vida está relacionada con el beso, que por una parte subraya su cargo amoroso y, por otra, hace vigente la preocupación existencial sobre el tema vida/muerte. Los temas existenciales - vida/muerte ocupa un lugar importante en el pensamiento del filósofo bilbaíno. Efectivamente, la vida necesita tener sentido o sinsentido y es precioso saber si existe algo o si queda algo después de la vida. Además, no hay que olvidar que Kierkegaard y Unamuno ven la filosofía existencial desde el punto de vista subjetivo, o sea ligado al individuo concreto y desde esta perspectiva adquiere la mayor importancia «si me toca algo» becqueriano y «seré lo que paso» unamuniano. Como bien nota Salmerón Jiménez:

Tocamos aquí la cuestión central de todo existencialismo propiamente dicho, es decir, topamos con la pregunta acerca de la existencia, la que anteriormente habían formulado Pascal y Kierkegaard y que más tarde habrán de hacerse pensadores como Camus, Sartre y Heidegger, quienes elaborarán también construcciones metafísicas de la muerte. Este planteamiento logra ubicarse en todos los filósofos existencialistas como el problema esencial del existir humano, del modo que temas como el sentido o sinsentido de la vida, la muerte como coronamiento del ser o como el absurdo mayor, la náusea, la esperanza o, como quiere Unamuno, la lucha con cuestiones que el hombre no puede soslayar. (Salmerón Jiménez, 1998: 117).

2.

Finalizando este artículo me vienen a memoria las palabras de Jorge Luis Borges: «Tengo cerca de setenta años. He dedicado la mayor parte de mi vida a la literatura y sólo puedo ofrecerles dudas» (Borges, 2000: 16). Quiero decir que lo que ofrezco al lector a lo largo de estas páginas son mis dudas, mi acercamiento y la recepción mía de la cosmovisión de Gabriel Ares-

ti. Agradezco a Aresti por guiarme en su mundo de las ideas humanísticas, maravillas e impresionantes. Y a pesar de que Fernando Savater considera el filosofar como un método para entrar en dudas (Savater, 2008: 11), pienso que un propósito mayor de Aresti fue encontrar una verdad verdadera para poder salir de las dudas principales de lo humano.

A continuación, ofrezco algunas traducciones de los poemas de Gabriel Aresti al georgiano.

3.

A) Palabras rotas para Dom. Peilen

Aquí esta el hombre. En
este papel. Estoy
Me siento
superhombre.
Y a veces
no me
siento.
Ahí donde marcha, no sé
por dónde;
acaso va en el tranvía de Lemona.
Pero él esta aquí,
en este
papel.
Aquí ha puesto
su cosa. ¿Su fosa? ¿Su losa? Ni su rosa.
Dijo:

Señor, este su humilde servidor ha sabido que en esa casa esta libre el cargo de portero. Por ello, encontrándome en absoluta precisión de conseguir un sotechado, tengo placer en ofrecerle mis servicios, y además

además... además... además...

Dios salve a España.

Tal día de tal mes. Ocharcoaga.

A) დამსხვრეული სიტყვები დომ პეიდენისათვის

ამ ფურცლებზე არის ადამიანი.

მე ვარსებობ.

თავს ზეადამიანად

ვგრძნობ.

ხანდახან

ვერაფერს ვგრძნობ.

არ ვიცი

სად დადის

ის.

აღბათ რემონის

ტრამვით მგზავრობს.

ამ ფურცლებზე კი

ნამდვირად არის.

აქ მან თავისი

ნივთი დატოვა.

საფრავი?

საფრავის ქვა?

ვარდი.

მან თქვა:

ბატონო, თქვენმა მონა–მორჩილმა
შეიტყო – მეკარეს ეძებთ.
და რადგან ძლიერ მჭირდება ბინა
მაქვს პატივი, რომ შემოგთავაზოთ
ჩემი სამსახური
და ამის გარდა...
გარდა ამისა...
ღმერთო, დაიფარე ესპანეთი.
იმ თვის ის დღე. ოჩარკოვა.

E) *Este ha sido mi comienzo*

Sí.

Y algún día me llamaré,

después de decir

las palabras que no he dicho.

Sí.

Y no.

Quien tenga orejas...

E) ასეთი იყო ჩემი დასაწყისი

დიახ.

ერთ დღეს მე დავდუმდები,

ოღონდ მას შემდეგ

როდესაც ვიტყვი

ჯერ კიდევ უთქმელს.

ჰო.

არბ.

ვინაც ყური აქვს...

SEGUNDA PARTE

A)

Siempre diré

la verdad.

De mi boca no saldrá palabra

que no sea verdad.

Me romperán los labios,

se me caerán los dientes,

me cortarán la lengua,

pero

yo

nunca

mentiré.

Y si alguna vez,

rompiendo mi juramento,

digo una mentira,

será

para que el sol no se oscurezca,

para que la luna alumbre,

para que la rosa gane algún pétalo,

para que el clavel no pierda su perfume,

para que el niño siempre goce de la teta

y para que a la doncella
se le vaya la virginidad
con nobleza.

მეორე ნაწილი

A)

ყოველთვის ვიტყვი სიმართლეს.
ბაგეთაგან არ დამცდება არაფერი,
სიმართლის გარდა.
დამაგდებენ ტუჩებს,
დამაძრობენ კბილებს,
ამომაცდიან ენას,
და მაინც არ მოვიტყუები.
მაგრამ თუ ერთხედ,
ფიცს დავარღვევ
და მოვიტყუებ,
მხოლოდ იმიტომ,
რომ მზე არ ჩაქრეს,
მთვარე ბრწყინავდეს,
ვარდი იფურჩქნოს
და მიხაკმა სურნელი ჰფანტოს,
პანამ დედის ძუძუ მოსწოვოს
და ქარიშვილი უმანკოება
კეთილშობილად შეინარჩუნოს.

Bibliografía

ALCORTA, José Ignacio (1956), «El constitutivo ontológico del existencialismo», *Revista de Filosofía*, núm. 56, pp. 5-33.

BÉCQUER, Gustavo Adolfo (2003), *Rimas y Leyendas*, Madrid, Alba.

BORGES, Jorge Luis (2000), *Arte poética. Seis conferencias*, Barcelona, Crítica.

CASAS DUPUY, Rosario (1999), «Apuntes sobre la crítica hegeliana de la ironía», *Ideas y Valores*, nº 110, pp. 21-31.

GAMBRA, Rafael (1952), «Posibilidades éticas en el existencialismo», *Revista de Filosofía*, año XI, núm. 42, pp. 401-442.

HEIDEGGER, Martin (2012), *Ser y Tiempo*, Madrid, Editorial Trotta.

SALMERÓN JIMÉNEZ, María Angélica (1998), «La literatura de Borges y sus relaciones con la filosofía», *La Palabra y el Hombre*, no 89, pp. 195-199.

SARTRE, Jean-Paul (2011), *El existencialismo es un humanismo. La transcendencia del Ego*, Madrid, Editorial Alternativa.

SAVATER, Fernando (2008), *La aventura del pensar*, Barcelona, Debate.

SEBOLD, Russel P. (2011), «La cosmovisión romántica: siete síntomas y cinco metáforas», *Castilla. Estudios de Literatura*, 2, pp. 311-323.

UNAMUNO, Miguel de (2005), *Vida de Don Quijote y Sancho*. Madrid, Cátedra.

——— (2011), *Del sentimiento trágico de la vida*, Madrid, Espasa Libros, S.L.U.

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX
2014

AIERDI, Xabier	
– <i>Hizkuntza praktikak hiri mundu eta mundu hirietan:</i> <i>Anbibalentziaren presentzia. . . . .</i>	503-544
AIZPURUA, Jon	
– <i>Euskal Herriko hiriburuetakoko bilakaera soziolinguistikoa . . .</i>	467-476
ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier	
– <i>Birformulatzailerik esplikatiboak (alegia, erran nahi baita, hau da, hots) egungo euskara estandarrean: erabat baliokide ote?</i>	629-670
ALEMAN, Sagrario	
– <i>Sarrera. . . . .</i>	465-466
– <i>Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan</i> <i>XIX. Jagon jardunaldiaren ondorioak . . . . .</i>	573-575
APODAKA, Eduardo	
– <i>Hizkuntza-praktikak hiri-mundu eta mundu hirietan . . . . .</i>	477-502
AREJITA, Adolfo	
– <i>Jabier Kaltzakorta euskaltzainaren sarrera-hitzaldiari</i> <i>erantzuna . . . . .</i>	189-199
BARAIAZARRA, Luis	
– <i>Jose Antonio Retolaza Ibarquengoitiaeren hilberria</i> <i>(1929-2014) . . . . .</i>	397-409
BILBAO, Jose Luis	
– <i>Bizkaiko Foru Diputatu Nagusiaren hitzak . . . . .</i>	203-207

EUSKALTZAINDIA

- *Euskaltzaindia. Batzar agiriak* 223-304
- *Euskaltzaindiaren arazgintza 2014an* 307-308

GORROTXATEGI NIETO, Mikel

- *Sobre el topónimo Arbulu* 319-323
- *Sobre el topónimo Axpuru* 329-332
- *Sobre el topónimo Azazeta* 333-335
- *Sobre el topónimo Burgu* 340-343

IRIONDO, Joxe Mari

- *Xabier Aranburu Sagarzazuren hilberria (1931-2014)* 411-423

KALTZAKORTA, Jabier

- *Ahozko literatura hizpide: Humboldtten bidaia Euskal Herrian barrena* 21-188

LUARSABISHVILI, Vladimer

- *Gabriel Aresti en georgiano. Reflexiones del traductor* 753-768

MAIA LARRETXE, Julian

- *Hezkuntza elebiduna Euskal Herrian: 30 urteko ibilaldia* 579-628

MARTÍNEZ DE MADINA SALAZAR, Elena

- *Informe sobre los nombres Ariz y Aríñez* 324-328

MORVAY, Károly

- *La Gramática Vasca de Ferenc Ribáry cumple 150 años* 671-750

OSA, Erramun

- *Euskararen biziberritzea Euskal Herriko hiriburuetan XIX. Jagon jardunaldiaren ondorioak* 573-575

RUIZ URRESTARAZU, Manuel

- *Peli Martin Latorrerren hilberria (1923-2013)* 425-432

SALABERRI ZARATIEGI, Patxi	
– <i>Sobre el topónimo Barañáin / Barañain</i>	336-339
– <i>Sobre los nombres de algunas localidades de la Valdorba / Orbaibar (Navarra)</i>	344-347
TXURRUKA, Juan Jose	
– <i>Ongietorria</i>	17
URRUTIA, Andres	
– <i>Agurra</i>	19-20
– <i>Euskaltzainburuaren hitzak</i>	209-212
ZUBEROGOITIA, Aitor	
– <i>Euskara hirian: indar gidari bila</i>	545-571
ZUBEROGOITIA, Pedro	
– <i>Euskara hirian: indar gidari bila</i>	545-571

Euskera agerkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera. 2014, 59, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskera agerkariaren idazketa arauak

1. Euskera agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da. Bi motatako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, hizkuntza-arauak, *Iker* edo *Jagon* Sailako Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako ikerketa-artikulu originalei eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira aintzat har daitezzen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza

- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskarekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu originalen eta testuen proposamenak Argitalpen arduradunari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Argitalpen arduraduna
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatziak izan daitezke, baina euskaraz idatzitakoak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motatako testuak argitaratuko dira: artikulu akademikoak eta liburu-aipamenak (erreseinak). Lehenak ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Liburu-aipamenak bi motatakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak bazterteke.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta artikuluaren hitz-gakoak (gehienez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta testuak onartzea *Euskera* Agerkariko Idazketa Kontseiluari dagokio. Honek artikulu bakoitzerako bi kanpo-ebaluatzaile izendatuko ditu eta haien iritzia entzun ondoren hartuko du azken erabakia. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio, hala balegokio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketarik onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak

Ikerketa-artikuluak eta testuak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan. Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikuluaren argitalpena bertan behera uztea ekar liezaioke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikuluaren bukaran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzan denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikuluauren bukaeran emango da, oinarrizko eredu honi segituz:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

Egileak artikuluauren bibliografia oinarrizko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Egileak modu eskusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreprodukzio-eskubideak. Halaber, ikerketa-artikulu eta testu guztiak ordainduko dira Euskaltzaindiaren Argitalpen batzordeak kasuan-kasuan erabakitzen dituen tarifen arabera.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

1. Ámbitos de la revista

Euskera es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Publica dos tipos de números: en primer lugar, aquellos que recogen discursos de ingreso de los nuevos miembros de la institución, trabajos de la Academia, actas, normas lingüísticas, coloquios organizados por las secciones de Investigación (*Iker*) y Tutelar (*Jagon*) o análogos y, en segundo lugar, los que publican artículos de investigación originales en los ámbitos de interés de la Academia, reseñas de libros y similares. Los criterios que se especifican a continuación sólo corresponden al segundo tipo, es decir, a artículos originales de investigación y reseñas de libros, y son de obligado cumplimiento para poder ser aceptados en el proceso de publicación. Para el resto de textos deberán cumplirse las condiciones establecidas por Euskaltzaindia en “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Los ámbitos de interés de la revista *Euskera* son los siguientes:

- Filología vasca
- Lingüística general
- Gramática
- Dialectología
- Lexicografía / Lexicología
- Literatura
- Toponimia / Onomástica
- Fonética y Fonología
- Semántica y Pragmática
- Historia de la lengua
- Normativización lingüística
- Normalización lingüística
- Sociolingüística
- Lengua y nuevas tecnologías

- Iurilingüística y Derecho de lenguas
- Traducción
- Euskera científico en los diversos campos del saber.

Asimismo, se tomarán en consideración otras disciplinas en la medida en que tengan relación con la lengua vasca.

Las propuestas de publicación de artículos de investigación originales deberán remitirse al responsable de Publicaciones a esta dirección:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable de Publicaciones
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria, aunque se dará preferencia a los redactados en euskera.

3. Extensión

Se publicarán dos tipos de textos: artículos académicos y reseñas de libros. Los primeros no tienen una extensión previamente establecida, pero en general no tendrán un número de caracteres inferior a 30.000 o superior a 60.000 (15-30 páginas). Las reseñas de libros serán de dos tipos: de tres páginas (6.000 caracteres) o cinco páginas (10.000 caracteres), aunque se admitirán excepciones.

4. Resúmenes

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en la lengua original del artículo.

5. Admisión

La admisión de artículos originales y textos es competencia del Consejo de Redacción de la revista *Euskera*, el cual designará dos evaluadores externos para cada artículo y, tras tomar en consideración su dictamen, tomará la decisión definitiva, en su caso. Al comunicar la aceptación del artículo se facilitará al autor una lista de errores o cuestiones sujetas a corrección. El autor firmará un documento manifestando su acuerdo. A partir de ese momento no se aceptará ninguna modificación o corrección sustancial ni por parte del autor ni del editor.

6. Plazos

Los artículos de investigación y textos se podrán presentar hasta final de año, en el caso de que vayan a ser publicados en el primer semestre. El incumplimiento de los plazos establecidos en el proceso de publicación puede acarrear la anulación de la publicación del artículo por decisión del editor.

7. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán en formato de ordenador junto con una versión impresa. Se utilizará un procesador de textos de uso habitual en Euskal Herria.

8. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca habitualmente al final del artículo, de este modo: (Larramendi, 1729) o Mitxelena (1961, 123). Cuando por cualquier razón se decida prescindir de ese tipo de referencias, éstas deberán facilitarse de forma exacta, rehuendo los *op. cit.*, *ibidem* o similares y ofreciendo las referencias completas en la bibliografía.

9. Bibliografía

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

El autor organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

10. Retribuciones

El autor cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva. Asimismo, los artículos originales de investigación así como todos los textos serán objeto de retribución de acuerdo con las tarifas que establezca en cada caso la Comisión de Publicaciones de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

1. Domaines de la revue

Euskera est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia. Deux types de numéros sont publiés: tout d'abord, ceux qui rassemblent les discours d'intronisation des nouveaux membres de l'institution, les travaux de l'Académie, les procès-verbaux, les normes linguistiques, les colloques organisés par les sections de Recherche (*Iker*) et Tutélaire (*Jagon*) ou similaires et, ensuite, ceux dans lesquels sont publiés des articles originaux de recherche qui portent sur l'un des domaines d'intérêt de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications. Les critères qui sont précisés ici correspondent seulement au deuxième type de numéros de la revue, c'est-à-dire aux articles originaux de recherche et comptes rendus de livres, et sont à respecter impérativement pour pouvoir être acceptés dans le processus de publication. Pour les autres textes, il faudra remplir les conditions prévues par Euskaltzaindia dans «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Les domaines d'intérêt de la revue *Euskera* sont les suivants :

- Philologie basque
- Linguistique générale
- Grammaire
- Dialectologie
- Lexicographie / Lexicologie
- Littérature
- Toponymie / Onomastique
- Phonétique et Phonologie
- Sémantique et Pragmatique
- Histoire de la langue
- Normativisation linguistique
- Normalisation linguistique

- Sociolinguistique
- Langue et nouvelles technologies
- Jurilinguistique et Droit des langues
- Traduction
- Le basque scientifique dans les divers domaines du savoir.

D'autres disciplines seront également prises en considération dans la mesure où elles ont trait à la langue basque.

Les propositions de publication d'articles originaux de recherche devront être remises au responsable des Publications à cette adresse :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable des Publications
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Langues

Les articles originaux de recherches pourront être rédigés dans l'une des langues qui sont habituellement employées dans les domaines académiques du Pays Basque, même si une préférence sera accordée à ceux rédigés en basque.

3. Longueur

Deux types de textes seront publiés : les articles académiques et les comptes rendus de livres. Les premiers n'ont pas de longueur préalablement établie, mais en général le nombre de caractères ne sera pas inférieur à 30 000 ni supérieur à 60 000 (15-30 pages). Les comptes rendus de livres seront de deux types: de trois pages (6 000 caractères) ou cinq pages (10 000 caractères), même si des exceptions seront autorisées.

4. Résumés

Les articles de recherche devront être accompagnés d'un résumé (500 caractères maximum) et de leurs mots-clés correspondants (six maximum), tous deux dans la langue originale de l'article.

5. Admission

L'admission d'articles originaux et de textes relève de la compétence du Comité de Rédaction de la revue *Euskera*, qui désignera deux évaluateurs externes pour chaque article et, après avoir tenu compte de leur avis, prendra la décision définitive, si cela s'avérait nécessaire, le Comité de Rédaction fournira à l'auteur une liste des erreurs ou points susceptibles d'être sujets à révision lors de la communication de l'acceptation de l'article. L'auteur signera un document exprimant son accord. Dès lors, il ne sera accepté aucune modification ou correction substantielle ni de la part de l'auteur ni de la part de l'éditeur.

6. Délais

Les articles de recherche et textes seront présentés tout au long de l'année, jusqu'au 31 décembre et seront publiés au plus tard au cours du premier semestre de l'année suivante. Le non-respect des délais fixés dans le processus de publication peut entraîner l'annulation de la publication de l'article sur décision de l'éditeur.

7. Supports de l'article

Les articles seront présentés au format informatique avec une version imprimée. L'auteur utilisera un traitement de texte couramment utilisé au Pays Basque.

8. Références et notes

Les tentatives de limiter l'utilisation exagérée de notes seront appréciées. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte, et seront reliées à la bibliographie placée à la fin de l'article, de la manière suivante : (Larramendi, 1729) ou Mitxelena (1961, 123). Si pour une raison ou pour une autre, l'auteur décide de se passer de ce type de références, celles-

ci devront être indiquées de façon exacte, en évitant les *op. cit.*, *ibidem* ou similaires et en offrant les références complètes dans la bibliographie.

9. Bibliographie

La bibliographie se place à la fin de l'article, en suivant ce modèle de base :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los *Refranes y sentencias en vascuence* de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

L'auteur organisera la bibliographie de son article en fonction de ce modèle de base. Les particularités ou précisions susceptibles de se présenter dans chaque cas devront être résolues en accord avec le responsable des Publications.

10. Rémunérations

L'auteur cède de manière exclusive à Euskaltzaindia les droits de reproduction de son article. De même, les articles originaux de recherche ainsi que tous les textes feront l'objet d'une rémunération conformément aux tarifs qu'établira dans chaque cas la Commission des Publications de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

1. Overview of the journal

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia. It publishes two types of issue: one containing induction speeches of the newest members of the institution, the Academy's work, publications, language rules, symposia organised by the Research (*Iker*) and Tutelary (*Jagon*) sections and so on, and a second containing original research articles on topics of interest to the Academy, book reviews and the like. The criteria specified below only concern original research articles and book reviews appearing in the second type of issue and are mandatory for manuscript acceptance. All other manuscripts must meet the conditions set by Euskaltzaindia in "Euskaltzaindiaren argitalpen eremua", *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

The following topics are covered in *Euskera* journal:

- Basque philology
- General linguistics
- Grammar
- Dialectology
- Lexicography / Lexicology
- Literature
- Toponymy / Onomastics
- Phonetics and Phonology
- Semantics and Pragmatics
- History of language
- Corpus planning
- Status planning
- Sociolinguistics
- Language and New Technologies

- Jurilinguistics and Language Law
- Translation
- Scientific Basque in the various fields of knowledge.

Likewise, other disciplines will be taken into consideration insofar as they relate to the Basque language.

Proposals for publication of original research articles must be submitted to the Publications Manager at the following address:

Euskaltzaindia
Publications Manager
Plaza Barria, 15
48005 BILBO
Spain

2. Languages

Original research articles may be written in any of the languages that are normally used in academic circles in the Basque Country, although preference will be given to those written in Basque.

3. Length

Two types of texts will be published: academic articles and book reviews. The former do not have a set length, but generally will not have less than 30,000 characters or more than 60,000 (15-30 pages). Book reviews are of two types: three pages long (6,000 characters) or five pages (10,000 characters), although exceptions are allowed.

4. Abstracts

An abstract (maximum of 500 characters) and the corresponding key words (maximum of six), both in the original language of the article, must be submitted together with research articles.

5. Acceptance

Acceptance of original articles and texts is the responsibility of the Editorial Board of the journal. Two external reviewers will be designated for each article and, after taking their opinion into consideration, the Board will make its final decision, if necessary. Upon notification of the acceptance of the article the author will be provided with a list of problems, errors or issues subject to correction. The author will sign a document stating his/her agreement. From that moment on, no substantial modification or correction by either the author or the editor will be accepted.

6. Deadlines

Research articles and texts can be submitted throughout the year for publication by the end of the following half-year. Failure to comply with publishing deadlines may result in cancellation. The editor's decision is final.

7. Article Format

Manuscripts must be submitted in digital format together with a printed version. Any format commonly used in the Basque Country is acceptable.

8. References and Notes

Attempts to limit the excessive use of notes will be looked upon favourably. If possible, all references should be incorporated into the text, connected to the bibliography that is usually placed at the end of the article, as follows: (Larramendi, 1729) or Mitxelena (1961, 123). If for any reason an author decides not to use that reference format, precise mention should be made, avoiding the use of *op. cit.*, *ibidem* or similar and providing full references in the bibliography.

9. Bibliography

The bibliography will be placed at the end of the article, following this basic model:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller and Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques» in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

The author will organise the bibliography according to this basic model. Any additional features or specifications must be agreed with the Publications Manager case by case.

10. Remuneration

Authors must vest copyright in their articles exclusively to Euskaltzaindia. Original research articles and other texts will be remunerated in accordance with the rates established in each case by the Publications Committee of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen-deiturak / Nombres y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurralde / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-mail: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2015rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2015:

Espainia: 30 €

Atzerria / Extranjero: 32 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2015rako / Precios de los números para el 2015

Euskera 2014, 59, 1, 18 €

Euskera 2014, 59, 2, 18 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
  - Postordainez / Contrareembolso
  - Errezibuz (kontu korrante zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Banaketa Zerbitzua
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.eus

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezela; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.net. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.net. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.

